

Μελέτες (Studies) / 13

Απασχόληση και επαγγέλματα στην Ελλάδα στις απαρχές του 21ου αιώνα

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ, ΑΛΙΚΗ ΚΥΡΟΥ ΚΑΙ ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ

**Απασχόληση και επαγγέλματα
στην Ελλάδα στις απαρχές
του 21ου αιώνα**

Απασχόληση και επαγγέλματα στην Ελλάδα στις απαρχές του 21ου αιώνα

Άγγελος Ευστράτογλου
Αλίκη Κύρου
Αιμιλία Μαρσέλλου

Σεπτέμβριος 2011

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Αναστασία Σακελλαρίου

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Γιάννης Παπαδημητρόπουλος

Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-27-2

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σειρά δικαιω-

μάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1	Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας: Μεθοδολογικές επισημάνσεις	11
1.1	Αντικείμενο και στόχοι της μελέτης	11
1.2	Μεθοδολογία και διάρθρωση της μελέτης	12
1.3	Τα στατιστικά δεδομένα της μελέτης	15
2	Επαγγέλματα και δεξιότητες: Μια θεωρητική προσέγγιση	19
2.1	Εισαγωγή	19
2.2	Επαγγέλματα	24
2.2.1	<i>Γύρω από την έννοια του επαγγέλματος</i>	24
2.2.2	<i>Οι ταξινομήσεις των επαγγελμάτων</i>	26
2.2.3	<i>Μεταβολές στα επαγγέλματα</i>	29
2.3	Δεξιότητες	38
2.3.1	<i>Γύρω από την έννοια των δεξιοτήτων</i>	38
2.3.2	<i>Οι μεταβολές των δεξιοτήτων</i>	46
2.3.3	<i>Ζητήματα μέτρησης των δεξιοτήτων: Μέθοδοι και τεχνικές</i>	54
2.3.4	<i>Επισκόπηση εμπειρικών ερευνών: Αποτελέσματα μετρήσεων των δεξιοτήτων</i>	58
3	Οι μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, 2000-2009	65
3.1	Εισαγωγή	65
3.2	Οι μεταβολές της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	67
3.3	Οι μεταβολές της διάρθρωσης των κλάδων της ελληνικής οικονομίας	76
3.4	Κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας	80

4	Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας, 2000-2009	93
4.1	Εισαγωγή	93
4.2	Μεταβολές της απασχόλησης στις γενικές κατηγορίες των επαγγελμάτων	94
4.3	Μεταβολές στη διάρθρωση των επαγγελμάτων της ελληνικής οικονομίας	105
4.4	Μεταβολές της απασχόλησης στις αναλυτικές κατηγορίες των επαγγελμάτων	111
4.4.1	<i>Επαγγέλματα με πολύ υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης</i>	112
4.4.2	<i>Επαγγέλματα με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης</i>	113
4.4.3	<i>Επαγγέλματα με μέσους και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης</i>	119
4.4.4	<i>Επαγγέλματα με αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης</i>	121
4.5	Μέγεθος των επαγγελμάτων και ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης	130
4.6	Η συζήτηση γύρω από τα χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα	133
4.7	Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα κατά φύλο	140
5	Η διάρθρωση των επαγγελμάτων στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας	147
5.1	Η διάρθρωση των επαγγελμάτων στους κλάδους	147
5.1.1	<i>Ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας</i>	150
5.1.2	<i>Ο κλάδος των ορυχείων-λατομείων</i>	153
5.1.3	<i>Ο κλάδος της μεταποίησης</i>	158
5.1.4	<i>Ο κλάδος παροχής ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου</i>	165
5.1.5	<i>Ο κλάδος των κατασκευών</i>	170
5.1.6	<i>Ο κλάδος του εμπορίου</i>	173
5.1.7	<i>Ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων</i>	177
5.1.8	<i>Ο κλάδος των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών</i>	181
5.1.9	<i>Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών</i>	185
5.1.10	<i>Ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας</i>	191
5.1.11	<i>Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης</i>	195
5.1.12	<i>Ο κλάδος της εκπαίδευσης</i>	200
5.1.13	<i>Ο κλάδος της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας</i>	204
5.1.14	<i>Ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου</i>	208
5.1.15	<i>Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό</i>	213
5.2	Συμπέρασμα	215

6	Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα και αιτιώδεις δυνάμεις	217
6.1	Εισαγωγή: Η θεωρητική τεκμηρίωση της μεθόδου	217
6.2	Η χρησιμοποιούμενη μέθοδος για τον προσδιορισμό των αιτιωδών δυνάμεων της μεταβολής της απασχόλησης στα επαγγέλματα	221
6.3	Μεταβολές των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης στην Ελλάδα και η ανάδειξη των αιτιωδών τους δυνάμεων	224
6.3.1	<i>Το κλαδικό αποτέλεσμα ή η επίδραση των παραγόντων της ζήτησης</i>	230
6.3.2	<i>Το επαγγελματικό αποτέλεσμα ή η επίδραση των παραγόντων της τεχνολογίας</i>	232
6.3.3	<i>Το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης ή η επίδραση παραγόντων που δεν μπορούν να εξειδικευτούν</i>	238
7	Βασικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα της μελέτης	243
	Βιβλιογραφία	251
	Παράρτημα I	265
	Παράρτημα II	267
	Παράρτημα III	273

1. Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας: Μεθοδολογικές επισημάνσεις

1.1 Αντικείμενο και στόχοι της μελέτης

Το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης αφορά τη διερεύνηση των εξελίξεων της απασχόλησης στα διάφορα επαγγέλματα στην Ελλάδα σ' ένα ιδιαίτερα πρόσφατο χρονικό διάστημα. Η διερεύνηση αφορά το διάστημα 2000-2009 και επιτρέπει να συγκεντρωθούν πληροφορίες για τις βασικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην επαγγελματική απασχόληση και να συναχθούν διαπιστώσεις και συμπεράσματα σχετικά με τις εξελίξεις αυτές. Ειδικότερα, οι βασικοί στόχοι της μελέτης μπορεί να συνοψιστούν στους εξής: Πρώτον, σε μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο· δεύτερον, στη διερεύνηση και αποτύπωση των μεταβολών της απασχόλησης στα επαγγέλματα· τρίτον, στην καταγραφή και ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης στους κλάδους· τέταρτον, στη διερεύνηση των εξελίξεων της επαγγελματικής δομής κάθε κλάδου και, πέμπτον, στην ανάδειξη και στον προσδιορισμό των αιτιωδών δυνάμεων των μεταβολών στην επαγγελματική δομή της απασχόλησης.

Η συνοπτική αυτή περιγραφή του αντικειμένου και των στόχων της μελέτης αναδεικνύει ταυτοχρόνως και την ιδιαίτερη σημασία της. Οι εξελίξεις στο πεδίο των επαγγελμάτων συνιστούν μια αέναη διαδικασία που επιδρά με αμεσότητα σε οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες και, καθώς οι διαδικασίες μεταβολής τους είναι ολόένα και ταχύτερες, η γνώση και η πληροφόρηση γύρω από αυτές είναι ζήτημα εξαιρετικής σπουδαιότητας. Οι άνθρωποι συνήθως εκπαιδεύονται για να ασκήσουν ένα επάγγελμα και δευτερευόντως για να απασχοληθούν σ' έναν συγκεκριμένο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, γεγονός που αναδεικνύει

την ιδιαίτερη σημασία των εξελίξεων γύρω από τις επαγγελματικές δομές έναντι των κλαδικών. Οι εξελίξεις που αφορούν τα επιστημονικά, τα τεχνικά αλλά και τα επαγγέλματα των χαμηλών δεξιοτήτων, καθώς και οι προοπτικές και οι δυνατότητες απασχόλησης σ' αυτά, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού. Η ολοένα αυξανόμενη κινητικότητα της εργασίας και ειδικότερα η αυξανόμενη επαγγελματική κινητικότητα καθιστούν τα ζητήματα που αναλύονται και αναδεικνύονται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης ιδιαίτε- ρως ενδιαφέροντα.

1.2 Μεθοδολογία και διάρθρωση της μελέτης

Η μελέτη ξεκινάει με μια σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο (Ενότητα 2). Εκεί επιχειρείται η παρουσίαση των διάφορων προσεγγίσεων που έχουν αναπτυχθεί γύρω από την έννοια και το ρόλο του επαγγέλματος στην κοινωνία, την οικονομία και το άτομο δια- χρονικά σε θεωρητικό επίπεδο, καθώς και η επίδραση αυτών των προσεγγίσεων στους τρόπους ταξινόμησης των επαγγελμάτων στη βάση των οποίων στηρίζο- νται εντέλει οι εμπειρικές διερευνήσεις. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διερεύνη- ση των διαδικασιών των μεταβολών των επαγγελμάτων, της διαφοροποίησης της διάρθρωσής τους, και επιχειρείται μια αρχική προσέγγιση των θεωριών που προσπαθούν να ερμηνεύσουν αυτές τις μεταβολές. Εν συνεχεία, κρίνεται σκόπι- μο να γίνει μια σύντομη αναφορά στις διάφορες προσεγγίσεις που έχουν αναπτυ- χθεί γύρω από το θέμα των επαγγελματικών δεξιοτήτων. Οι εργασιακές δεξιότη- τες αποτελούν τη βάση των επαγγελματικών κατηγοριών και κατά συνέπεια η κατεύθυνση των μεταβολών τους υποδεικνύει τις γενικότερες τάσεις μεταβολής των επαγγελματικών κατηγοριών. Στο πλαίσιο αυτής της διερεύνησης παρου- σιάζονται οι τρεις βασικές προσεγγίσεις (θεωρία αναβάθμισης των δεξιοτήτων, θεωρία απο-ειδίκευσης και θεωρία πόλωσης) και οι εμπειρικές εργασίες που ελέγχουν τις υποθέσεις τους στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία.

Σε ό,τι αφορά τη διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης στους κλά- δους της ελληνικής οικονομίας (Ενότητα 3), αυτή συνιστά ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα για τη γενικότερη γνώση μας για τις πρόσφατες εξελίξεις στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας. Οι αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας συγκαταλέγονται ανάμεσα στις πιο σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες, ενώ, από το πλήθος των μορφών που λαμβάνουν, εκείνες που

αφορούν τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας αποτελούν και τις πιο σημαντικές. Αυτό συμβαίνει επειδή, πέραν του ότι οι εξελίξεις στους κλάδους εκφράζουν τις εξελίξεις των σύγχρονων οικονομιών, η κλαδική διάρθρωση προσδιορίζει τόσο τη συμπεριφορά όσο και την απόδοση των επιμέρους επιχειρήσεων που συγκροτούν τον κλάδο, αποτελώντας ταυτοχρόνως το πεδίο εκδήλωσης των ανταγωνιστικών δυνάμεων της αγοράς (Ευστράτογλου, 2009). Στο πλαίσιο αυτό συγκροτούνται τόσο οι τάσεις της ζήτησης για συγκεκριμένες επαγγελματικές ειδικεύσεις όσο και οι νέες τεχνολογικές και οργανωτικές μέθοδοι της παραγωγικής διαδικασίας, που με τη σειρά τους αναδιαμορφώνουν τα αντικείμενα εργασίας κάθε επαγγέλματος. Κατά συνέπεια, η επίτευξη αυτού του στόχου θα παρέχει μια εξαιρετικά χρήσιμη πληροφόρηση για τη διερεύνηση και ερμηνεία των τάσεων της απασχόλησης των επαγγελματικών κατηγοριών και των μελλοντικών προοπτικών της απασχόλησης γενικότερα.

Στην Ενότητα 4 διερευνώνται οι μεταβολές στην απασχόληση των επαγγελματικών κατηγοριών το διάστημα 2000-2009. Η διερεύνηση αυτή θα επιτρέψει την ανάδειξη των βασικών τάσεων της επαγγελματικής απασχόλησης για το σύνολο της χώρας και τη διαπίστωση του δυναμικού ή μη χαρακτήρα των επαγγελμάτων. Θα προσδιοριστούν τα δυναμικά, τα στάσιμα και τα φθίνοντα επαγγέλματα κατ' αρχάς σε μονοψήφιο κωδικό επαγγελμάτων (ΣΤΕΠ-92) και εν συνεχεία σε επαγγελματικές εξειδικεύσεις, σε αναλυτικότερες δηλαδή κατηγορίες επαγγελμάτων (διψήφιο κωδικό επαγγελμάτων ή και τριψήφιο, όπου κρίνεται απαραίτητο και στο βαθμό που υφίστανται αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία). Οι διαχρονικές αυτές εξελίξεις εξετάζονται συνδυαστικά με τις εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα στους κλάδους κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, αντλώντας πληροφόρηση από τα δεδομένα της προηγούμενης ενότητας. Η επίτευξη των βασικών αυτών στόχων θα ρίξει ένα πρώτο φως στις σημαντικές όψεις των πρόσφατων εξελίξεων στην παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας και θα αναδείξει τις γενικότερες τάσεις αναδιάρθρωσης που επικρατούν στο σύνολο της χώρας.

Επιπλέον, στην ίδια ενότητα, παρουσιάζεται συνοπτικά ένα μέρος της συζήτησης αναφορικά με τη διάκριση των επαγγελμάτων σε χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά, καθώς αποτελεί κεντρικής σημασίας ζήτημα γύρω από τη διάρθρωση των επαγγελμάτων και τη διαμόρφωση των δεξιοτήτων. Η διάκριση αυτή, αν και θεωρείται περισσότερο ένα εννοιολογικό εργαλείο θεώρησης κοινωνικών καταστάσεων, παρά μια περιγραφή ικανή να σηματοδοτήσει αντικειμενικές με-

ταβολές στην κοινωνική διαστρωμάτωση μεγάλου τμήματος των εργαζομένων, εξακολουθεί να διατηρεί τη σημασία της λόγω κυρίως των δυσχερειών στο ξεπέ-
ρασμα των διακρίσεων αυτών και της αδυναμίας δημιουργίας νέων προτύπων,
που να περιγράφουν τις νέες κοινωνικές και οικονομικές καταστάσεις (Stewart
et al., 1980, p. 101). Αποτελεί, δηλαδή, υπό προϋποθέσεις και λαμβάνοντας υπό-
ψη το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, ένα χρήσιμο εργαλείο που λει-
τουργεί συμπληρωματικά στην υπόλοιπη ανάλυση παρά τις μεθοδολογικές και
ενοσιολογικές του αδυναμίες. Τέλος, στις παραπάνω αναλύσεις προστίθεται και
η διάσταση του φύλου, αναδεικνύοντας έτσι την ύπαρξη διαχωρισμού των επαγ-
γελμάτων με βάση το φύλο. Και στην περίπτωση αυτή, η ανάλυση θα παρέχει
εξαιρετικά χρήσιμες πληροφορίες αναφορικά με τις πρόσφατες εξελίξεις στο πε-
δίο αυτό.

Οι σχέσεις ανάμεσα στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και τα
επαγγέλματα θα αναδειχθούν μέσω της ανάλυσης των μεταβολών της επαγ-
γελματικής διάρθρωσης των κλάδων (Ενότητα 5). Έχοντας ήδη αναδείξει την
αλληλεπίδραση των μεταβολών στα επαγγέλματα και τους κλάδους, σε ξεχωρι-
στή ενότητα το καθένα, στην Ενότητα 5 επιχειρείται ο συγκερασμός των δύο.
Εξετάζονται, δηλαδή, οι μεταβολές των επαγγεμάτων που δραστηριοποιούνται
σε καθέναν κλάδο ξεχωριστά. Η από κοινού διερεύνηση των εξελίξεων αυτών
μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη στη συναγωγή βασικών συμπερασμάτων,
καθώς είναι ευρέως αποδεκτό ότι στο πλαίσιο του κάθε κλάδου αναπτύσσεται
μια ιδιαίτερη διάρθρωση των επαγγεμάτων (ένα συγκεκριμένο επαγγელμα-
τικό πρότυπο), κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η υψηλή συγκέντρωση
εκείνων των επαγγεμάτων που συνδέονται άμεσα με τις βασικές παραγωγι-
κές δραστηριότητες του κλάδου. Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης αναζητείται
κατ' αρχάς η διαπίστωση της ύπαρξης αυτού του επαγγελματικού προτύπου ή,
με άλλα λόγια, η διαπίστωση της υψηλής συγκέντρωσης των συναφών με τον
κλάδο επαγγεμάτων. Στη συνέχεια, επιχειρείται η διερεύνηση της διατήρησης ή
μεταβολής αυτού του προτύπου. Με άλλα λόγια, επιχειρείται να διαπιστωθεί το
κατά πόσο οι γενικότερες εξελίξεις που παρατηρούνται στο πλαίσιο των συγκε-
κριμένων κλάδων συμβάλλουν στη διατήρηση ή στη μεταβολή του υφιστάμενου
αυτού προτύπου. Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση που διερευνάται αναφέρεται στο
κατά πόσο η σημαντική ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα οδηγεί σε μια διάχυση
των επαγγεμάτων μέσα στους κλάδους.

Στην Ενότητα 6 διερευνώνται τα αίτια των μεταβολών της απασχόλησης των επαγγελματιών. Ιδιαίτερη σημασία για τη διερεύνηση αυτή έχει η κατανόηση των διαδικασιών εκείνων που οδηγούν στην αύξηση ή στη μείωση της απασχόλησης σε κάθε επάγγελμα. Για το σκοπό αυτόν χρησιμοποιείται μια κατάλληλα σχεδιασμένη στατιστική τεχνική ανάλυσης «απόκλισης-συμμετοχής» (shift-share analysis), που αναπτύχθηκε από τους Wilson and Bosworth (1987), η οποία επιτρέπει την προσέγγιση των αιτιωδών δυνάμεων των μεταβολών της επαγγελματικής απασχόλησης. Η μέθοδος αυτή αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την περιγραφή του πλαισίου στο οποίο δίνονται μια σειρά από απαντήσεις σε ερωτήματα όπως: ποιες είναι οι αλληλεπιδράσεις βιομηχανικών και επαγγελματικών δομών, κατά πόσο οι ανακατανομές της εργασίας μέσα στα επαγγέλματα σχετίζονται με μεταβολές μέσα στους κλάδους και κατά πόσο με μεταβολές ανάμεσα στους κλάδους. Επιπλέον, ποιο τμήμα των μεταβολών και των αναδιαρθρώσεων των επαγγελματικών δομών μπορούν να ερμηνεύσουν οι αλληλεπιδράσεις κλαδικών και επαγγελματικών δομών. Επιχειρείται, με άλλα λόγια, να προσδιοριστεί κατά πόσο η μεταβολή της απασχόλησης, σε κάθε επάγγελμα ξεχωριστά, οφείλεται σε τεχνολογικούς παράγοντες (εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία ή μεταβολή στην οργάνωση της παραγωγής), σε παράγοντες που συνδέονται με τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών ή σε άλλους παράγοντες που δεν μπορούν με ευχέρεια να προσδιοριστούν.

Τέλος, στην Ενότητα 7 παρουσιάζονται συνοπτικά τα συμπεράσματα των ενοτήτων που αναπτύχθηκαν. Επιπλέον, παρέχεται παράρτημα, όπου παρουσιάζονται συμπληρωματικοί πίνακες και διαγράμματα όλων των ενοτήτων, καθώς και αναλυτικές παρουσιάσεις των στατιστικών μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν.

1.3 Τα στατιστικά δεδομένα της μελέτης

Καθοριστικές παράμετροι για τη διασφάλιση της πληρότητας, της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της μελέτης είναι αυτές της αναλυόμενης χρονικής περιόδου και του βαθμού εξειδίκευσης της ανάλυσης. Οι δύο αυτές παράμετροι, όμως, συνδέονται άμεσα με την ύπαρξη και τη διαθεσιμότητα των στατιστικών δεδομένων. Όσον αφορά την πρώτη παράμετρο, η αναγκαιότητα της κάλυψης όσο το δυνατόν πιο πρόσφατης χρονικής περιόδου, προκειμένου, πέραν των άλλων, οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα της ανάλυσης να είναι χρήσιμα στη χάραξη των πολιτικών του συνδικαλιστικού κινήματος, καθορίζει σχεδόν πλήρως και τη

συγκεκριμένη χρήση των στατιστικών δεδομένων. Η διασφάλιση, επομένως, της ύπαρξης των στατιστικών δεδομένων στο πεδίο της απασχόλησης διαμορφώνει τις προϋποθέσεις της ύπαρξης αυτής καθ'αυτήν της μελέτης.

Η διαθεσιμότητα των στατιστικών δεδομένων καθορίζει μέχρι ενός σημείου τις μεθόδους και τις τεχνικές ανάλυσης που μπορεί να χρησιμοποιηθούν. Στο πεδίο της απασχόλησης, τόσο στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας όσο και στα επαγγέλματα, θα επιχειρηθεί η ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης για το σύνολο της χώρας για το διάστημα 2000-2009. Για την ανάλυση χρησιμοποιούνται στατιστικά δεδομένα από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, η οποία, ως γνωστόν, είναι η μοναδική στη χώρα μας που μπορεί να εξασφαλίσει τα απαραίτητα στατιστικά δεδομένα για πρόσφατες χρονικές περιόδους. Κάνοντας, λοιπόν, χρήση των στατιστικών δεδομένων των β' τριμήνων των ετών 2000 και 2009, διασφαλίζεται, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, η πληροφόρηση γύρω από τις εξελίξεις σε ένα πολύ πρόσφατο χρονικό διάστημα.

Όσον αφορά την εμβάθυνση της ανάλυσης, την πρόσβαση δηλαδή σε όσο το δυνατόν πιο αναλυτικά δεδομένα, διασφαλίζεται με τη χρήση όχι μόνο πρωτοβάθμιων κατηγοριών (μονοψήφιων κωδικών της ΣΤΑΚΟΔ-03-08 και του ΣΤΕΠ-92) αλλά εκεί που η ανάλυση το επιτρέπει χρησιμοποιούμε πιο αναλυτικές κατηγορίες. Η ανάλυση σε διψήφιο κωδικό κλάδου οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ-03-08) και επαγγελμάτων (ΣΤΕΠ-92) είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς είτε στο χώρο της μεταποίησης είτε σ' αυτόν των υπηρεσιών φωτίζει σημαντικές όψεις των εξελίξεων και επιτρέπει τη συναγωγή βασικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με τις τάσεις που επικρατούν και τον τρόπο με τον οποίο αυτές εξειδικεύονται στους επιμέρους κλάδους. Μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε φαινόμενα και καταστάσεις που συνδέονται με τις τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και με τα καταναλωτικά πρότυπα και τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες.

Η ανάλυση, ωστόσο, της απασχόλησης σε διψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας δεν είναι πάντοτε ευχερής. Αυτό οφείλεται στο ότι η έρευνα εργατικού δυναμικού ως δειγματοληπτική έρευνα εμφανίζει και σημαντικά μειονεκτήματα, επιβάλλοντας σημαντικούς περιορισμούς. Τούτο απαιτεί από τους μελετητές ιδιαίτερα προσεκτικούς χειρισμούς στη χρήση και στην αξιοποίηση

των στατιστικών αυτών δεδομένων. Καθώς, όμως, η πηγή διάθεσης των στοιχείων αυτών είναι η μοναδική, η χρήση τους είναι σχεδόν επιβεβλημένη. Κατά συνέπεια, η ανάλυση επικεντρώνεται στους μεγαλύτερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους σε διψήφιο κωδικό (συγκεντρώνοντας τους υπόλοιπους κλάδους αθροιστικά στην εγγύτερη μονοψήφια κατηγορία) και στις μεγαλύτερες επαγγελματικές κατηγορίες αντίστοιχα. Ακόμα και έτσι όμως, σε αρκετές περιπτώσεις κάποια από τα σχετικά μεγέθη θα εμφανίζουν περιορισμένη αξιοπιστία και συνεπώς θα γίνονται αποδεκτά με ιδιαίτερες επιφυλάξεις.

2. Επαγγέλματα και δεξιότητες:

Μια θεωρητική προσέγγιση

2.1 Εισαγωγή

Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, οι συζητήσεις γύρω από τον καταμερισμό της εργασίας εστιάζονται συχνά στις επαγγελματικές δομές.¹ Η επικέντρωση της προσοχής στις τελευταίες δεν είναι τυχαία, καθώς οι επαγγελματικές δομές παρέχουν σημαντικά πλεονεκτήματα στη χρησιμοποίησή τους ως αναλυτικές μήτρες τόσο στην ανάλυση των κοινωνικών συνθηκών, που εμφανίζονται στις αγορές εργασίας, όσο και στην ανάλυση βασικών κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως η ταξική δομή, η κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα κ.ά.² Και ενώ είναι ξεκάθαρο ότι η ταξική δομή δεν ταυτίζεται με την επαγγελματική, στις αναλύσεις των ταξικών δομών το επάγγελμα αναμφίβολα κατέχει εξέχουσα θέση (Brown, 1982, p. 119).

1. Με τον όρο επαγγελματική δομή νοείται η συναθροιστική κατανομή των επαγγελμάτων στην κοινωνία, η οποία ταξινομείται σύμφωνα με το επίπεδο δεξιοτήτων, την επαγγελματική λειτουργία ή τη θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Οι επαγγελματικές δομές διαμορφώνονται από διάφορους παράγοντες, όπως η δομή της οικονομίας (η σχετική βαρύτητα κάθε τομέα οικονομικής δραστηριότητας), η τεχνολογία και η γραφειοκρατία (η κατανομή των τεχνολογικών δεξιοτήτων και η διοικητική υπευθυνότητα), η αγορά εργασίας (καθορίζει την αμοιβή και τις συνθήκες εργασίας κάθε επαγγέλματος) και η θέση και αναγνώριση στην κοινωνική ιεραρχία (που εξαρτάται από το πόσο κλειστά είναι τα επαγγέλματα, τις κοινωνικές αξίες και τη μόδα).

2. Ο Field (1974) υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο φάσμα ευκαιριών κοινωνικής ανόδου ερμηνεύεται μέσω της διερεύνησης των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, όπως αυτές προσδιορίζονται από την επαγγελματική αναγνώριση και τις δεξιότητες που απαιτούνται για την άσκηση των επαγγελμάτων. Με άλλα λόγια, υπονοείται ότι η διερεύνηση ζητημάτων που αφορούν τις κοινωνικές τάξεις μέσω των επαγγελματικών κατηγοριών συνιστά την κύρια ερμηνευτική παράμετρο ενός πλήθους κοινωνικών καταστάσεων.

Η σύγχρονη διάρθρωση των επαγγελματιών έχει τις ρίζες της στη διάκριση εργασίας ανάμεσα στην αμειβόμενη εργασία και στην εργασία στο πλαίσιο του νοικοκυριού, που έλαβε χώρα κυρίως στον 19ο αιώνα. Η διάκριση αυτή προσδιόρισε τις οικονομικές λειτουργίες του νοικοκυριού (πρώτον, την κατανομή του χρόνου των μελών του ανάμεσα στην εργασία και στησχόλη και, δεύτερον, την κατανάλωση), καθώς και την κατά φύλο κατανομή πολλών επαγγελματιών. Μέχρι τον 19ο αιώνα, η έννοια του επαγγέλματος αφορούσε, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, εργασίες που λάμβαναν χώρα στις πόλεις, ενώ η εργασία γενικά (σε πόλη και ύπαιθρο) δεν νοείται διαχωρισμένη από την κοινωνική και οικογενειακή ζωή. Στην ύπαιθρο οι άνθρωποι ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία για να ζήσουν, ενώ μπορούσε κανείς να συναντήσει μερικούς μαστόρους και περιπλανώμενους εμπόρους. Ο πληθυσμός αυτός προφανώς υπάκουε στην ταξική δομή του φεουδαρχικού συστήματος και αποτελούνταν από την τάξη των φεουδαρχών, τους μικροκαλλιεργητές, οι οποίοι είχαν στην ιδιοκτησία τους κάποιο μικρό κομμάτι γης, και τους κολίγους, που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού της υπαίθρου. Οι τελευταίοι δεν είχαν καμία ιδιοκτησία, διέμεναν εντός του φέουδου και επιβίωναν από το προϊόν των εργασιών τους πάνω στη γη του φεουδάρχη, στον οποίο απέδιδαν είτε μέρος της παραγωγής τους είτε δούλευαν τα χωράφια του. Από την άλλη, στις πόλεις υπήρχε μια μεγαλύτερη ποικιλία επαγγελματιών, που μπορούσε να ομαδοποιηθεί χονδρικά στους τεχνίτες, γιατρούς, δικηγόρους, εμπόρους, πρώιμους βιοτέχνες κ.λπ. Κάθε επαγγελματική κατηγορία λειτουργούσε στο πλαίσιο συντεχνιών/επαγγελματικών ενώσεων, που είχαν ως σκοπό την προάσπιση των συμφερόντων των μελών τους και τη διατήρηση των προνομίων τους στην αγορά της πόλης (Πετρινώτη, 1989). Το κριτήριο ένταξης στις συντεχνίες ήταν κυρίως κληρονομικό και από τη στιγμή που ένα νέο μέλος εντασσόταν όφειλε να ακολουθήσει τους κανόνες που τις διέπουν. Κατά συνέπεια, το κλειστό αυτό πλαίσιο λειτουργίας των επαγγελματικών κατηγοριών διαμόρφωνε τόσο τον αριθμό των μελών τους όσο και το ύψος των αμοιβών τους.

Η βιομηχανική ανάπτυξη έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των επαγγελματικών δομών. Στις περισσότερες χώρες, τα επαγγέλματα αντανακλούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της φάσης της βιομηχανικής ανάπτυξης στην οποία βρίσκονται. Στην ιστορική τους διαδρομή, οι διαδικασίες αυτές οδήγησαν στην εξαφάνιση κάποιων επαγγελματιών και στη δημιουργία νέων, αλλά κυρίως οδήγησαν σε σημαντικές μεταβολές τόσο στη σύνθεση των συγκεκριμένων κα-

θηκόντων τους όσο και στις απαιτούμενες για την άσκησή τους δεξιότητες. Έτσι, ενώ στις προβιομηχανικές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας το επάγγελμα αναφερόταν σε μέρος μόνο του πληθυσμού, στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες ο καταναμητικός ρόλος των επαγγελματιών αποκτά καθολικό χαρακτήρα και αναφέρεται στο σύνολο των μελών της κοινωνίας.

Η μετάβαση από τον μερικό στον καθολικό χαρακτήρα του καταναμητικού ρόλου των επαγγελματιών συνεπάγεται μετάβαση από το φεουδαρχικό σύστημα παραγωγής στο κεφαλαιοκρατικό. Απαιτούνταν, δηλαδή, οι προϋποθέσεις της πρωτογενούς συσσώρευσης, η διαδικασία της προλεταριοποίησης³ ή μισθωτοποίησης των παραγωγών και η δημιουργία χρηματικού κεφαλαίου, που θα σχημάτιζαν σταδιακά τα συστατικά στοιχεία της καπιταλιστικής παραγωγής. Η διαδικασία μισθωτοποίησης⁴ πήρε μορφή άλλοτε ειρηνική και άλλοτε βίαιη. Σε

3. Οι Gordon et al. (1982) χαρακτηρίζουν αυτό το στάδιο εξέλιξης ως «αρχική προλεταριοποίηση». Οι συγγραφείς θεωρούν ότι η εργασιακή διαδικασία και οι αγορές εργασίας της Αμερικής από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα έχουν περάσει από τρία στάδια εξέλιξης: την αρχική προλεταριοποίηση που συντελέστηκε την περίοδο 1820-1890, την ομοιογενοποίηση την περίοδο 1870 μέχρι την έναρξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και την τμηματοποίηση που άρχισε να εμφανίζεται τη δεκαετία του 1920 και διαρκεί μέχρι σήμερα.

4. Η μετάβαση ήταν άλλοτε ομαλή και άλλοτε ραγδαία. Μια σειρά οικονομικών, κοινωνικών και δημογραφικών μετασχηματισμών χρειάστηκαν για να πραγματοποιηθεί. Πρώτον, η συνεχής πληθυσμιακή αύξηση, που έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη των πόλεων, του εμπορίου και, κατά συνέπεια, του καταμερισμού της εργασίας και των αγορών. Έτσι δημιουργήθηκαν κίνητρα για τεχνολογική πρόοδο, η οποία χρηματοδοτούνταν από τα τεράστια κέρδη του εμπορικού κεφαλαίου στο διεθνές εμπόριο. Η εφαρμογή νέων τεχνικών στη γεωργία αύξησε την παραγωγικότητα και επομένως κατέστησε περιττό μεγάλο μέρος ανθρώπινης εργασίας, με αποτέλεσμα οι άκληροι αγρότες να μετακινούνται προς τις πόλεις για εργασία. Δεύτερον, άλλαξε το νομικό καθεστώς της ιδιοκτησίας, η οποία πλέον προστατευόταν από το κράτος, διαμορφώνοντας ένα θεσμικό πλαίσιο κατάλληλο για την πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου. Το πιο γνωστό παράδειγμα «βίαιου» κοινωνικού μετασχηματισμού αποτελεί η περίπτωση των Νόμων των Περιφράξεων στην Αγγλία (1760-1830), οι οποίοι επαναπροσδιόρισαν την έννοια της αγροτικής περιουσίας όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στο πλαίσιο του φεουδαρχικού συστήματος. Οι φεουδάρχες επιθυμούσαν να μετατρέψουν τις ανοιχτές μέχρι τότε γαίες τους σε βοσκοτόπια για την εκτροφή προβάτων, των οποίων το μαλλί είχε εξελιχθεί σε ένα ιδιαίτερα κερδοφόρο προϊόν για το διεθνές εμπόριο. Το πρόβλημα έγκειτο, ωστόσο, στο ότι οι γαίες αυτές κατοικούνταν και καλλιεργούνταν από τους κολίγους, η ζωή των οποίων επί αιώνες ήταν συνδεδεμένη με τα συγκεκριμένα φέουδα. Την ίδια στιγμή, στις πόλεις οι βιομηχανικές

κάθε περίπτωση, όμως, σήμαινε την αποσύνθεση των προκαπιταλιστικών κοινωνιών και την εξαφάνιση των οριακών επιχειρήσεων. Αυτό είχε ως συνέπεια άκληροι αγρότες, τεχνίτες και εργάτες της οικοτεχνικής βιομηχανίας και των μη εμπορευματικών κοινωνιών, αλλά και κάθε λογής εξαθλιωμένοι, να αποστερηθούν τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής τους (αγρόκτημα, εργαλεία και τεχνικό εξοπλισμό) και να υποχρεωθούν να αναζητήσουν εργασία με τη μορφή της μισθωτής απασχόλησης. Κατά συνέπεια, η διαδικασία μισθωτοποίησης είναι συγχρόνως και διαδικασία σχηματισμού αγοράς για την εργατική δύναμη αλλά και διαδικασία σχηματισμού αγοράς για τα προϊόντα που θα παραχθούν από τις επιχειρήσεις (Gouverneur, 1999). Οι εξελίξεις αυτές σήμαναν μια σειρά αναδιαρθρώσεων της παραγωγικής διαδικασίας που οδήγησαν σε κοινωνικές αναδιαρθρώσεις: στην πιο γενική μορφή, με την εμφάνιση και τον προσδιορισμό νέων κοινωνικών τάξεων, μισθωτών και καπιταλιστών, στην πιο ειδική, με τη δημιουργία νέων επαγγελλμάτων και την κατάργηση παλαιότερων.

Ωστόσο, χρησιμοποιώντας τα λόγια του Rubin (1994), «ο βιομηχανικός καπιταλισμός μπορούσε να αρχίσει τη νικηφόρο του πρόοδο μόνο μετά την αντικατάσταση της χειρωνακτικής εργασίας της μανουφακτούρας από το εργοστάσιο, με την εκτεταμένη εφαρμογή του μηχανικού εξοπλισμού και των ατμομηχανών». Εμπορευματική παραγωγή σημαίνει παραγωγή για πώληση με σκοπό το κέρδος. Ο μετασχηματισμός των τεχνικών παραγωγής και η ανάπτυξη της εκμηχάνισης⁵

μονάδες που αναπτύσσονταν διψούσαν για φθινό ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Οι Νόμοι αυτοί, επομένως, ήρθαν για να εξυπηρετήσουν τη φθίνουσα τάξη των φεουδαρχών, οι οποίοι μετατρέπονταν σε εμπόρους, σε γεωργικούς επιχειρηματίες και εισοδηματίες, και την τάξη των νεόκοπων βιομηχάνων, οι οποίοι ανέρχονταν δυναμικά στην κοινωνική ιεραρχία. Έτσι δημιουργήθηκε μια προσφορά μισθωτής εργασίας από πρώην αγρότες οι οποίοι εξαναγκάζονταν να συναινέσουν στην πώληση της εργατικής τους δύναμης σε έναν εργοδότη. Κατ' αυτό τον τρόπο, σε αντίθεση με το δουλοκτητικό σύστημα, όπου αντικείμενο αγοραπωλησίας ήταν ο ίδιος ο εργάτης, η εργατική δύναμη μετατράπηκε σε εμπόρευμα. Οι επεμβάσεις αυτές του Κράτους, άλλοτε αποσπασματικές και άλλοτε πιο συντονισμένες και οργανωμένες, παρά το ότι είχαν ως αντικειμενικό στόχο την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων, είχαν πολύ ευρύτερες συνέπειες, καθώς κατέστησαν δυνατή την εμπορευματοποίηση της γης, της εργασίας και των προϊόντων που προέκυπταν από το συνδυασμό τους στην παραγωγή.

5. Σχηματικά και ξεκινώντας από μια χαρακτηριστική βιοτεχνική παραγωγή, ο Gouverneur (1999) διακρίνει τρία στάδια στο μετασχηματισμό των τεχνικών παρα-

καθορίζονται από τη ζήτηση του προϊόντος και από το βαθμό ανταγωνιστικότητας που χαρακτηρίζει την αγορά του συγκεκριμένου αγαθού τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Επομένως, σε ένα πιο γενικό επίπεδο, οι τεχνικές ανάγκες της παραγωγής εξαρτώνται από τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, που με τη σειρά του προσδιορίζεται από τις ανάγκες της κερδοφορίας.

Εφόσον, λοιπόν, ο τεχνικός καταμερισμός της εργασίας δεν αποτελεί έννοια ουδέτερη, δεν μπορούν να είναι ουδέτερες ούτε και οι πιο συγκεκριμένες του μορφές. Έτσι, καθώς κάθε τεχνολογική αλλαγή, που εισάγεται στην παραγωγική διαδικασία, επιφέρει μια σειρά από μεταβολές στους τρόπους οργάνωσης της εργασίας, η ακριβής μορφή που λαμβάνει η εργασία δεν είναι ανεξάρτητη από τους κοινωνικούς συσχετισμούς και κατά συνέπεια τα εργασιακά καθήκοντα και τα αντικείμενα εργασίας προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες, προκαλώντας με τη σειρά τους ανασύνθεση ή αποσύνθεση των παγιωμένων εργασιακών δεξιοτήτων. Στο βαθμό επομένως που ένα συγκεκριμένο σύνολο εργασιακών καθηκόντων και δεξιοτήτων αποτελεί τη βάση των επαγγελματικών κατηγοριών, οι τελευταίες καθορίζονται ιστορικά και κοινωνικά.

Ο τρόπος ανάλυσης των διαρθρωτικών μεταβολών προϋποθέτει την αναγνώριση και κατανόηση πολύπλοκων και σύνθετων σχέσεων μεταξύ των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, των κλάδων και των επαγγελμάτων. Οι σχέσεις

γωγής. Το πρώτο στάδιο αναφέρεται στην απλή συνεργασία, κατά την οποία μεμονωμένοι εργαζόμενοι, ως επί το πλείστον τεχνίτες, συγκεντρώνονται στη βιοτεχνία κάτω από μια διοίκηση και παράγουν ο ένας δίπλα στον άλλο το ίδιο προϊόν διατηρώντας το επάγγελμά τους. Κάθε εργαζόμενος ελέγχει τα εργαλεία του και εφαρμόζει μια ποικιλία δεξιοτήτων, είναι ένας ειδικευμένος εργαζόμενος. Το δεύτερο στάδιο αναφέρεται στη σύνθετη συνεργασία, όπου εμφανίζεται μια πρώτη διαφοροποίηση των έργων, ο πρώτος τεχνικός καταμερισμός της εργασίας. Ο κάθε εργαζόμενος ασχολείται με ένα τμήμα, αναπτύσσει δεξιότητες που αφορούν τη συγκεκριμένη εργασία και χρησιμοποιεί συγκεκριμένα εργαλεία. Ο εργαζόμενος πλέον δεν ασκεί το ίδιο επάγγελμα, καθώς δεν έχει ούτε τα ίδια καθήκοντα ούτε και τις ίδιες δεξιότητες. Τέλος, το τρίτο στάδιο είναι εκείνο της μεγάλης βιομηχανίας, όπου τα εργαλεία έχουν αντικατασταθεί από τις μηχανές. Ο εργαζόμενος πλέον είναι υποταγμένος στη μηχανή, έχει χάσει κάθε έλεγχο πάνω στα εργαλεία (μέσα παραγωγής) αλλά και στο προϊόν της εργασίας του. Έχει χάσει τις δεξιότητες που είχε στο παρελθόν, έχει ομογενοποιηθεί και έχει γίνει ανταλλάξιμος. Σύμφωνα με τον Gouvenneur (1999), στο εσωτερικό της επιχείρησης, η εκμηχάνιση επιτρέπει το πέρασμα από μια «τυπική» σε μια «πραγματική» κυριαρχία πάνω στους εργαζομένους.

κεφαλαίου και εργασίας αποκτούν μια αντίστοιχη πολυπλοκότητα που ξεπερνά τις μονοσήμαντες ταξικές αντιπαραθέσεις εντός και εκτός της παραγωγικής διαδικασίας. Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτής της πολυπλοκότητας, η όποια διερεύνηση των εν λόγω φαινομένων βασίζεται στην καταλληλότητα των θεωρήσεων των αρθρώσεων που διέπουν τις παραγωγικές δομές της οικονομίας.

2.2 Επαγγέλματα

Η καθολικότητα της κατανομητικής διαδικασίας μέσω του επαγγέλματος καθιστά την αναλυτική μελέτη και κατανόηση των εξελίξεων και των πολύπλευρων φαινομένων των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης εξαιρετικά σημαντική. Πριν η ανάλυση προχωρήσει στη συστηματική παρουσίαση των επαγγελματικών δομών, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά, που μπορεί να λειτουργήσει και ως προοίμιο, στην αποσαφήνιση της έννοιας του επαγγέλματος, η οποία διαχρονικά αντιμετωπίζεται με διαφορετικούς τρόπους.

2.2.1 Γύρω από την έννοια του επαγγέλματος

Έχει επισημανθεί (Boston, 1980) ότι κάθε προσπάθεια αποσαφήνισης και ορισμού της έννοιας του επαγγέλματος θα προσδιορίζεται από τους στόχους και τα κριτήρια του ορισμού. Ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να επιτελέσει το σχετικό έργο. Από τον μεγάλο όγκο των σχετικών θεωρήσεων, η επισκόπηση των οποίων, αν και χρήσιμη, ξεφεύγει από τις φιλοδοξίες της παρούσας εργασίας, γίνεται αναφορά σ' αυτές που συμβάλλουν στην κατανόηση και στην εξυπηρέτηση των στόχων της παρούσας μελέτης. Σε γενικές γραμμές, είναι δυνατό να ειπωθεί ότι επάγγελμα είναι η εργασία που ένα άτομο επιτελεί (Weeks, 1980, p. 89). Πιο συγκεκριμένα, επάγγελμα θεωρείται το είδος της εργασίας που το άτομο επιτελεί και για το οποίο αμείβεται, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών κάτω από τις οποίες η εργασία λαμβάνει χώρα.

Το επάγγελμα, όμως, είναι κάτι περισσότερο από το είδος (ή τον τίτλο) μιας εργασίας. Και τούτο γιατί, εάν θεωρείται ότι η εργασία κάθε εργαζομένου συνιστούσε ένα επάγγελμα, η έννοια του τελευταίου θα απομονωνόταν από τα ιδιαίτερα και διακριτά χαρακτηριστικά της (Salaman, 1980, p. 35). Έτσι, το επάγγελμα αναφέρεται στην εργασία που προσδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Εργασία που αποτελείται από ένα αναγνωρισμένο και αποδεκτό σώμα δεξιοτήτων, δρα-

στηριοτήτων και γνώσεων, που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα άτομα που σχετίζονται με αυτή.

Ένας διαφορετικός και σχετικά απλός ορισμός των επαγγελματών τα αντιμετωπίζει ως «κατηγορίες που περιγράφουν ομάδες δραστηριοτήτων, που υλοποιούνται από τα άτομα στο πλαίσιο της συμβολής τους στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών προοριζομένων να πωληθούν» (Gershuny, 1983, p. 90). Αυτά τα επαγγέλματα μπορεί να περιλαμβάνουν το πλήρες φάσμα των απαραίτητων δραστηριοτήτων, προκειμένου να παραχθεί ένα προϊόν (ή μια υπηρεσία), αλλά συνήθετα ομάδες επαγγελματών συνεργάζονται στην παραγωγή προϊόντων. Η υιοθέτηση, όμως, και του απλούστερου ορισμού της έννοιας των επαγγελματών, αυτού που τα αντιλαμβάνεται ως «κοινωνικές ομάδες απαρτιζόμενες από άτομα που κάνουν την ίδια εργασία», δεν απαλλάσσεται από σημαντικά προβλήματα. Μια κατηγορία εργαζομένων δεν είναι επάγγελμα, αλλά κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις μπορεί να γίνει. Στην προσπάθεια απάντησης στο ερώτημα «τι απαιτείται προκειμένου μια ομάδα εργαζομένων να θεωρηθεί επάγγελμα», ο Abbott (1989, p. 274) οδηγείται στη θεώρηση των επαγγελματών στο ευρύ πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Η θεώρηση αυτή υποχρεώνει με τη σειρά της την ενασχόληση με τέσσερα βασικά ζητήματα της σύγχρονης κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Αυτά του καταμερισμού της εργασίας, της δομής των επαγγελματών, της δομής των οργανωτικών μορφών της εργασίας και των προτύπων οργάνωσης του εργατικού δυναμικού των επιχειρήσεων.

Μια περισσότερο οικονομική προσέγγιση της έννοιας των επαγγελματών επιχειρείται από τους Oliver and Turton (1982, p. 196), οι οποίοι θεωρούν επάγγελμα μια ομάδα εργαζομένων ανάμεσα στους οποίους υπάρχει υψηλή ελαστικότητα υποκατάστασης, ενώ ταυτοχρόνως τα μέλη της εμφανίζουν χαμηλή ελαστικότητα υποκατάστασης με εργαζομένους άλλων ομάδων. Και στην περίπτωση αυτή, γίνεται φανερό ότι ο ορισμός υπαγορεύεται από τους στόχους της ανάλυσης και φιλοδοξεί να υπηρετήσει συγκεκριμένες ανάγκες. Μια τέτοια θεώρηση της έννοιας των επαγγελματών επιτρέπει την ταξινόμησή τους με βάση τις εμφανιζόμενες ελαστικότητες και τη διερεύνηση των υφιστάμενων σχέσεων με το σπάσιμο της αλυσίδας των υποκαταστάσεων.

Η μεγάλη σημασία της έννοιας των επαγγελματών, όμως, δεν περιορίζεται στη λεπτομερή περιγραφή των δραστηριοτήτων και των εν γένει συστατικών που συνθέτουν το επάγγελμα. Επεκτείνεται και αγκαλιάζει ένα τεράστιο φάσμα

κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών καταστάσεων. Ο Τσουκαλάς (1987, σελ. 206) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

η έννοια του επαγγέλματος έχει αποκτήσει μια ευρύτατη ιδεολογική φόρτιση. Δεν αναπέμπει απλώς σε μια καθαρά εργασιακή διάσταση ορισμένων ειδικών κοινωνικών λειτουργημάτων ή σε ορισμένες ειδικές κοινωνικές δεξιότητες ή τέχνες, αλλά συγκροτεί την κεντρική μήτρα κοινωνικής σημασιοδότησης του ατόμου, οροθετώντας την κοινωνική του ταυτότητα [...] Είτε εργάζονται είτε όχι, όλα τα άτομα πρέπει να μπορούν να χαρακτηριστούν εργασιακά και επαγγελματικά, για να είναι δυνατό να καταταγούν στην καθολική κατηγοριοποίηση που επιβάλλεται από τις κυρίαρχες κοινωνικές συνθήκες. Το επάγγελμα εκφράζει, λοιπόν, με απόλυτη κυριολεξία τη θεμελιακή και υποχρεωτική κοινωνική σηματοδότηση του ατόμου, την ταυτότητά του.

2.2.2 Οι ταξινομήσεις των επαγγελματιών

Βεβαίως, ο εννοιολογικός ορισμός των επαγγελματιών συνδέεται άρρηκτα με τις προσπάθειες ταξινόμησης των επαγγελματιών. Οι ταξινομήσεις⁶ και οι μετρήσεις των επαγγελματιών έχουν μια σαφώς διακριτή ιστορία, η οποία αντιπαράβάλλεται και ενισχύει την κυριαρχία των οργανωτικών δυνάμεων πάνω στην κατανομή της εργασίας. Οι κοινωνίες, που μετρούν τα επαγγέλματα σε απογραφικές κατηγορίες, κατανοούν τη φύση των επαγγελματιών με τρόπο ταυτόχρονα διακριτό αλλά και περιοριστικό.⁷

Οι ταξινομήσεις των επαγγελματιών είναι περισσότερο δυσχερείς και προβληματικές από τις αντίστοιχες των κλάδων και τούτο γιατί κάθε επαγγελματική κατηγορία πρέπει να προσδιορίσει με σαφήνεια ένα ευρύ φάσμα ενεργειών και καθηκόντων, τα οποία ενδέχεται να διαφέρουν ανάμεσα σε επιχειρήσεις, κλάδους και χρονικές περιόδους. Όταν χρησιμοποιούνται ευρύτερες επαγγελματικές κατηγορίες, το νόημα των στατιστικών ταξινομήσεων εξαρτάται από τον τρόπο

6. Αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι η κατανομή της απασχόλησης κατά επάγγελμα είναι συνάρτηση του συστήματος ταξινόμησης των επαγγελματιών. Όσο πιο αναλυτική είναι η ταξινόμηση, τόσο περισσότερες επαγγελματικές κατηγορίες θα είναι μικρές και ως εκ τούτου αναλυτικά περισσότερο προβληματικές.

7. Για την τεράστια σημασία των ταξινομήσεων και ειδικότερα το ρόλο του επαγγέλματος στη διαδικασία παραγωγής των κοινωνικών ταξινομήσεων, βλ. στο Τσουκαλάς (1987).

με τον οποίο οι εργαζόμενοι έχουν ταξινομηθεί στις επαγγελματικές κατηγορίες, έχοντας ως δεδομένο ότι μερικές εργασίες απαιτούν διάφορους τύπους εργασιακών δραστηριοτήτων ή δεν εντάσσονται απόλυτα σε κάποια συγκεκριμένη κατηγορία. Στην πράξη, οι στατιστικές ταξινομήσεις κατανέμουν τα άτομα σε επαγγέλματα στη βάση των προσόντων, των εκπαιδευτικών βαθμίδων ή εργασιακών τίτλων αναγνωρισμένων από τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης ή από συλλογικές διαπραγματεύσεις. Η αναγνώριση των επαγγελματιών με βάση τους ανωτέρω προσδιορισμούς ενδέχεται να συγκρούεται με την έννοια του επαγγέλματος ως «τύπου» εργασιακής δραστηριότητας, και στο γεγονός αυτό οφείλονται πολλές αδυναμίες και προβλήματα διαχρονικής αλλά και χωροταξικής συγκρισιμότητας των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης.

Ο Sanderson (1987) διακρίνει τις ταξινομήσεις των επαγγελματιών σε διοικητικές και λειτουργικές.⁸ Οι διοικητικές ταξινομήσεις στηρίζονται στον υποκειμενικό προσδιορισμό της ομοιομορφίας των τύπων των εργασιών. Ο προσδιορισμός αυτός επιχειρείται μέσω της χρήσης κριτηρίων που διαχρονικά μεταβάλλονται. Τα προβλήματα που προκύπτουν στην ομαδοποίηση πολλών σχετικά ομοιόμορφων τύπων εργασιών και η διαχρονική μεταβολή των χρησιμοποιούμενων κριτηρίων συνιστούν, κατά το συγγραφέα, τις βασικές αδυναμίες των σχετικών ταξινομήσεων. Αντίθετα, οι λειτουργικές ταξινομήσεις στηρίζονται στη χρησιμοποίηση μίας (ή και περισσότερων) μεταβλητής, η οποία παραμένει σταθερή, για όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες και στοχεύουν στην παραγωγή συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών, μέσω της χρήσης απόλυτα προσδιορισμένων και σταθερών κριτηρίων. Ο Sanderson (1987) χρησιμοποιεί ως κριτήριο ταξινόμησης την επαγγελματική κινητικότητα και υποστηρίζει ότι η μορφή αυτής της κινητικότητας σχετίζεται τόσο με χαρακτηριστικά της προσφοράς (επίπεδο δεξιοτήτων, εκπαίδευση) όσο και με χαρακτηριστικά της ζήτησης (εξειδίκευση εργασίας, αρμοδιότητες). Μετρά την κινητικότητα με στοιχεία των ερευνών εργατικού δυναμικού και καταλήγει στην παραγωγή 28 μεγάλων επαγγελματικών κατηγοριών. Ο συγκεκριμένος τρόπος ταξινόμησης,

8. Από τις πιο γνωστές ταξινομήσεις η International Standard Classification of Occupations (ISCO), που χρησιμοποιείται από το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (ILO), και η Classification of Occupations and Dictionary of Occupational Titles (CODOT), που χρησιμοποιείται από το Βρετανικό Υπουργείο Εργασίας, συνιστούν διοικητικές ταξινομήσεις, ενώ η Standard Occupational Classification (SOC) συνιστά μια λειτουργική ταξινόμηση.

σύμφωνα πάντα με το συγγραφέα, επιτρέπει το συνυπολογισμό των μεταβολών που επέρχονται στις διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες λόγω της διαρκούς μεταβολής της ζήτησης των επαγγελμάτων, και τούτο συνιστά ένα από τα πλεονεκτήματα της μεθόδου.⁹

Τα εμφανιζόμενα πλεονεκτήματα της ανάλυσης των επαγγελματικών δομών αναμφίβολα σχετίζονται και με τη δυνατότητα ιεραρχικής ταξινόμησης των επαγγελμάτων. Οι Hauser and Featheman (1977) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι

δεν υπάρχει τίποτα το ιεραρχικό στην έννοια του επαγγέλματος, η οποία απλώς αναφέρεται στη διαφοροποίηση της εργασίας από άλλες δραστηριότητες και σε έναν συγκεκριμένο καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα σ' αυτούς που εργάζονται.

Βεβαίως, υπάρχει μια σχεδόν παγκόσμια και σταθερή ιεραρχία των επαγγελμάτων, η οποία σχετίζεται με το απαιτούμενο για την άσκηση του επαγγέλματος επίπεδο εκπαίδευσης, την κοινωνική αναγνώριση και τις υψηλές αποδοχές. Η ιεραρχική αυτή δόμηση των επαγγελμάτων στηρίζεται σε δυνάμεις της αγοράς, σε παράγοντες δηλαδή της προσφοράς και της ζήτησης των επαγγελμάτων, αλλά και σε καθαρά ιδεολογικούς παράγοντες. Οι τελευταίοι, που απαιτούν και υποστηρίζουν την κοινωνική σημασία των δεξιοτήτων ενός επαγγέλματος, συνήθως θεωρείται ότι εξαρτώνται από την ικανότητα των απασχολούμενων σ' ένα επάγγελμα να προστατεύονται από τις δυνάμεις του ανταγωνισμού και να ελέγχουν την κατάρτιση και τους όρους κοινωνικοποίησης των επαγγελμάτων. Η ενασχόληση με τους παράγοντες αυτούς παραπέμπει, πρώτον, στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην εργασιακή δραστηριότητα και στην κατανομή της δύναμης και των συμφερόντων και, δεύτερον, στις οργανωτικές συγκρούσεις και σχέσεις δύναμης και κυριαρχίας που εντοπίζονται στο πλαίσιο των συγκεκριμένων επαγγελμάτων.¹⁰ Οι δύο αυτές καταστάσεις ασφαλώς συνδέονται, καθώς στο μεν επίπεδο της εργασίας καθρεφτίζουν τις ευρύτερες κοινωνικές συγκρούσεις, στο δε

9. Άλλες λειτουργικές ταξινομήσεις επιχειρούνται από τους De Grip et al. (1991) και τους Thomas and Elias (1989), ενώ για έναν σύντομο σχολιασμό των προβλημάτων που προκύπτουν από τις λειτουργικές ταξινομήσεις, και ειδικότερα από τη Standard Occupational Classification (SOC), βλ. στο Kelleher et al. (1993).

10. Παραπέμπει, με άλλα λόγια, στην πολιτική της εργασίας και των επαγγελμάτων με την έννοια της ενασχόλησης με τους τρόπους με τους οποίους οι εμπειρίες στην εργα-

επίπεδο των μορφών οργάνωσης της εργασίας αντικατοπτρίζουν τα κοινωνικά πρότυπα των συμφερόντων και της κυριαρχίας.

Στο πλαίσιο αυτής της ιεράρχησης, κάποια επαγγέλματα είναι φορείς μεγαλύτερης κοινωνικής δύναμης από άλλα. Η δύναμη αυτή προκύπτει από τη δυνατότητα των μελών τους να ασκούν έλεγχο στις εργασιακές δραστηριότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστούν τα ελευθέρια επαγγέλματα (professions). Σε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες, τα ελευθέρια επαγγέλματα έχουν την υψηλότερη κοινωνική αναγνώριση και τοποθετούνται στην κορυφή της πυραμίδας της επαγγελματικής ιεραρχίας. Και τούτο επιτυγχάνεται κυρίως λόγω της εξέχουσας θέσης που κατέχουν μέσα στη δομή του οικονομικού συστήματος, η οποία τους επιτρέπει να προσδιορίζουν τους όρους και τους κανόνες της παραγωγικής και της διαχειριστικής διαδικασίας. Αυτή η προνομιακή θεώρηση των ελευθέρων επαγγελματιών, που σχετίζεται με διαδικασίες κοινωνικής αναγνώρισης και δύναμης, ή αλλιώς αυτή η διαδικασία «επαγγελματοποίησης», είναι ίσως η πιο χαρακτηριστική μορφή νομιμοποίησης και πολιτικού ελέγχου που εντοπίζεται στη σύγχρονη φάση της οργάνωσης της εργασίας (Esland, 1980, p. 215).

2.2.3 Μεταβολές στα επαγγέλματα

Στην τρέχουσα φάση της ανάπτυξης του καπιταλισμού, κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων μπορεί να θεωρηθεί η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η αυξανόμενη ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού και η μεγαλύτερη κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών, και ειδικότερα του κεφαλαίου. Οι διαδικασίες αυτές έχουν οδηγήσει σε πρωτοφανή αλληλεξάρτηση τις εθνικές οικονομίες. Υπό αυτή την έννοια, οι αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας διαφοροποιούνται σε σχέση με το παρελθόν τόσο ως προς τα ποσοτικά όσο και ως προς τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά. Η σύνθεση των διαρθρωτικών δεδομένων και η φύση των αλληλεπιδράσεων που δημιουργούνται οριοθετούν, στο πλαίσιο κοινωνικών διεργασιών, τη δυναμική και τα περιθώρια εξέλιξης της κάθε οικονομίας.

Οι εξελίξεις της απασχόλησης στα επαγγέλματα δεν είναι ανεξάρτητες από τις εξελίξεις στους τομείς και τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Κατά συνέπεια, οι μεταβολές των επαγγελματιών αντανακλούν, σε ένα πολύ πιο συ-

σία, οι αμοιβές, οι συνδικαλιστικές δραστηριότητες σχετίζονται με την οργάνωση και τη δομή της δύναμης και της έκφρασης των συμφερόντων μέσα στην κοινωνία.

γκεκριμένο και απτό επίπεδο, τις ραγδαίες εξελίξεις των σύγχρονων οικονομιών. Καθοριστικός παράγοντας στην κατανόηση των εξελίξεων στις επαγγελματικές δομές της απασχόλησης αποτελεί η έννοια της κατανομής της εργασίας τόσο μέσα στους κλάδους όσο και ανάμεσά τους. Ο αυξανόμενος καταμερισμός της εργασίας έχει ως συνέπεια την κατανομή της συνολικής παραγωγής/εργασίας μεταξύ εξειδικευμένων και αλληλεξαρτώμενων κλάδων παραγωγής. Επομένως, η κατανομή της εργασίας μέσα στα επαγγέλματα συνιστά το αποτέλεσμα μιας συνεχούς διαδικασίας εξειδίκευσης σε συγκεκριμένες παραγωγικές δραστηριότητες και συνδέεται με τα μεταβαλλόμενα πρότυπα της κλαδικής δομής.

Η πολυπλοκότητα των σχέσεων που παρεμβάλλονται ανάμεσα στις επαγγελματικές και κλαδικές δομές απασχόλησης τις καθιστά δύσκολα προσδιορίσιμες, καθώς εξαρτώνται από δυναμικούς παράγοντες που τις αναδιαρθρώνουν και τις ανασυνθέτουν υπό διαφορετικούς κάθε φορά όρους. Ακριβώς αυτή η πολυπλοκότητα καθιστά δυσχερή την προσέγγιση αυτών των ζητημάτων με έναν τρόπο συνεκτικό, με αποτέλεσμα την πολυμορφία των απόψεων τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο. Έτσι, αν και η ερμηνεία των μεταβολών των επαγγελμάτων έχει απασχολήσει τους οικονομολόγους εδώ και πολλά χρόνια, ενδιαφέρον δόθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, περίοδο κατά την οποία άρχισε να υποχωρεί το μοντέλο του φορντισμού και του τεϋλορικού μάνατζμεντ. Ως επί το πλείστον όμως, η βιβλιογραφία που αναπτύχθηκε αφορούσε κυρίως τις μεταβολές σε επίπεδο τομέα οικονομικής δραστηριότητας και εν συνεχεία, σε μικρότερο βαθμό, κλάδου, που έρχονταν ως αποτέλεσμα των οικονομικών αναδιαρθρώσεων που λάμβαναν χώρα στις αναπτυγμένες οικονομίες: της αποβιομηχάνισης και της τριτογενεοποίησης των οικονομιών. Η συζήτηση αυτή εμπλουτίστηκε από ένα άλλο πεδίο έρευνας (Manning, 2004· Goos and Manning, 2009· Oesch and Rodríguez-Menes, 2011· Cedefop, 2011) που αφορούσε τη διαμάχη γύρω από την επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης στο χώρο της εργασίας και τις συνέπειές της στις δεξιότητες των εργαζομένων. Έτσι, σταδιακά δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις (τα θεωρητικά εργαλεία) μιας περαιτέρω διερεύνησης των επαγγελμάτων και των επαγγελματικών δομών στο πλαίσιο των ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών αναδιαρ-

θρώσεων που απασχολούσαν και εξακολουθούν να απασχολούν, ενδεχομένως ακόμα πιο έντονα στις μέρες μας, τις σύγχρονες κοινωνίες.

Σε αδρές γραμμές, στην εμπειρική κυρίως βιβλιογραφία¹¹ εντοπίζονται δύο ξεχωριστές επιδράσεις της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στα επαγγέλματα: οι τεχνολογικοί παράγοντες, από τη μία, οι οποίοι επιδρούν στον τεχνικό και οργανωτικό καταμερισμό της εργασίας (παραγωγικότητα της εργασίας) και συνήθως οι συνέπειες γίνονται πιο γρήγορα ορατές στο αντικείμενο και το περιεχόμενο των επαγγελμάτων, και οι παράγοντες που επιδρούν στην τελική ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών από τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις (ζήτηση εργασίας), οι οποίες έχουν πιο μακροχρόνιο ορίζοντα και εντοπίζονται σε κλαδικό επίπεδο, από την άλλη. Αυτές οι πολύ γενικές επιδράσεις πλαισιώνουν ένα σύνολο από παράγοντες που από ένα σημείο και πέρα συνδέονται και αλληλοτροφοδοτούνται συνθέτοντας ένα δυναμικό σύνολο.

Η τεχνολογική και οργανωτική αλλαγή της παραγωγικής διαδικασίας επιδρά και μεταβάλλει τον υφιστάμενο καταμερισμό της εργασίας κατ' αρχάς στο εσωτερικό του επαγγέλματος και εν συνεχεία διαχέεται στους κλάδους και στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Οι συνέπειες αυτής της διαδικασίας στη ζήτηση εργασίας είναι δύσκολο να προβλεφθούν και ενδεχομένως να είναι αντιφατικές, ανάλογα με τον αν εξετάζονται σε επίπεδο επιχείρησης, επαγγέλματος, κλάδου ή τομέα. Η τεχνολογική και οργανωτική αλλαγή της παραγωγικής διαδικασίας ενδεχομένως να πυροδοτήσει τις προϋποθέσεις ανάπτυξης νέων προϊόντων, οι οποίοι με τη σειρά τους θα μεταβάλλουν τα καταναλωτικά πρότυπα, με συνέπεια ανεργία ή αύξηση της απασχόλησης στην επιχείρηση,¹² μεταβολή του περιεχομένου του επαγγέλματος και επομένως αλλαγή στις δεξιότητες των εργαζομένων, που με τη σειρά τους θα επηρεάσουν τις απαιτήσεις σε προσόντα από τη μεριά της ζήτησης εργασίας. Τα κανάλια μέσω των οποίων διοχετεύονται οι τεχνολογικές εξελίξεις στη δομή της απασχόλησης μέσω της ζήτησης εργασίας για συγκεκριμένα επαγγέλματα αποτελούν αντικείμενο έρευνας εδώ και πολλά

11. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι Gershuny (1983), Gershuny and Miles (1983), Attewell (1992), Wright and Singelmann (1982), Wilson and Bosworth (1987), Silvestri (1993).

12. Η κοινώς αποδεκτή θετική σχέση ανάμεσα στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (labor-saving) και της μείωσης της απασχόλησης δεν ισχύει πάντα και εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως η κερδοφορία της επιχείρησης, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου και ο ρυθμός συσσώρευσης.

χρόνια για τους οικονομολόγους. Σε αυτή τη συζήτηση ο ρόλος των δεξιοτήτων των εργαζομένων έχει αναδειχθεί σε καθοριστικό παράγοντα.

Οι διάφορες θεωρήσεις που έχουν αναπτυχθεί για το περιεχόμενο και τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλονται οι δεξιότητες λόγω της τεχνολογικής μεταβολής παίζουν καθοριστικό ρόλο για τη διαμόρφωση των τάσεων στην κατανομή της απασχόλησης στα διάφορα επαγγέλματα. Η αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της εκμηχάνισης μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία πιο απαιτητικών και εξειδικευμένων επαγγελμάτων (up-grading thesis), στον κατακερματισμό της εργασίας και στην ομογενοποίηση του εργατικού δυναμικού στον χαμηλότερο κοινό παρανομαστή δεξιοτήτων (de-skilling thesis) ή σε κάποιο μείγμα των προηγούμενων (polarization thesis). Η επιλογή της στρατηγικής που ακολουθείται ως προς την επιλογή της τεχνολογίας που εφαρμόζεται στην παραγωγική διαδικασία δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη αλλά εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων που αντανακλούν το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι ανάγκες της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Από την άλλη, οι μεταβολές στη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες ανακαταθέτουν τη σύνθεση του παραγόμενου προϊόντος και κατά συνέπεια της απασχόλησης, δίνοντας παράλληλα και το έναυσμα για νέες κατευθύνσεις στην τεχνολογική εξέλιξη. Έτσι, η αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου, που μπορεί να οφείλεται για παράδειγμα στην αύξηση του ατομικού εισοδήματος (Engel's Law), μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της ζήτησης από νοικοκυριά και επιχειρήσεις για υπηρεσίες και στη σχετική μείωση για βιομηχανικά αγαθά και επομένως να αυξηθεί η απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών και να μειωθεί στον αντίστοιχο βιομηχανικό. Επισημαίνεται, όμως, ότι τα συμπεράσματα δεν είναι μονοσήμαντα, καθώς είναι πολύ δύσκολο να απομονώνονται οι επιδράσεις και άλλων παραγόντων. Πόσο μάλλον όταν επενεργούν συγχρόνως και οι δύο παράγοντες της τεχνολογικής και οργανωτικής μεταβολής της παραγωγικής διαδικασίας και της μεταβολής της ζήτησης.

Η διάρθρωση των κλάδων και των επαγγελμάτων συνιστούν εξ αντικειμένου διαφορετικές και ανεξάρτητες έννοιες. Ωστόσο, στο εσωτερικό των περισσότερων κλάδων συναντά κανείς όμοιες επαγγελματικές κατηγορίες, κάτι που υποδηλώνει τη διάχυση ορισμένων κατηγοριών επαγγελμάτων στην ευρύτερη κλαδική διάρθρωση. Έτσι, μεταβολές που μπορεί να αφορούν είτε τη ζήτηση για τελικά προϊόντα και υπηρεσίες είτε τις τεχνικές και την οργάνωση της εργασιακής

διαδικασίας μπορούν να μεταβάλουν τόσο τις επαγγελματικές δομές *per se* όσο και να τροφοδοτήσουν μεταβολές των επαγγελματικών δομών στο εσωτερικό κάθε κλάδου της οικονομίας. Μάλιστα, είναι πολλοί αυτοί που υποστηρίζουν ότι οι μεταβολές της κατανομής της απασχόλησης στα επαγγέλματα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις μεταβολές των επαγγελματικών δομών στο εσωτερικό των κλάδων της οικονομίας (Gershuny, 1983· Gershuny and Miles, 1983· Attewell, 1992· Wright and Singelmann, 1982· Wilson and Bosworth, 1987). Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις θεωρείται ότι αυτή η κατανομή των επαγγεμάτων στους κλάδους συνιστά πιο καθοριστικό παράγοντα απ' ό,τι οι μεταβολές στα πρότυπα της ζήτησης. Προκύπτει, επομένως, ότι μια ολοκληρωμένη θεώρηση των θεμάτων των επαγγελματικών δομών παραμένει ελλιπής και σε μεγάλο βαθμό αποπροσανατολιστική στο βαθμό που λαμβάνονται υπόψη μεμονωμένα οι μεταβολές της ζήτησης και της τεχνολογικής εξέλιξης.

Αρχικά, στις πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις, οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής, και ειδικότερα οι κλαδικές αναδιαρθρώσεις, συνδέονταν με τη μετάβαση της απασχόλησης και της κατανάλωσης από τον αγροτικό τομέα στον δευτερογενή. Οι θεωρήσεις αυτές, κάτω από διαφορετικές υποθέσεις και μηχανισμούς, συνδύαζαν την υπόθεση του χάσματος παραγωγικότητας μεταξύ των δύο τομέων με το νόμο του Engel ή, με άλλα λόγια, τις εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης αρχικά για βιομηχανικά αγαθά και μετά για υπηρεσίες (Lewis, 1955· Rostow, 1963). Στις πιο πρόσφατες θεωρήσεις, οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής είναι συνυφασμένες με τις διαδικασίες βιομηχανικής οπισθοχώρησης¹³ και με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα. Σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού, ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα με τα οποία συνδέεται η τριτογενοποίηση της οικονομίας αφορά όχι πλέον τη μετατροπή των αγροτών σε βιομηχανικούς εργάτες, αλλά τη μετατροπή των τελευταίων σε παραγωγούς υπηρεσιών. Γύρω από τα αίτια της βιομηχανι-

13. Η βιομηχανική οπισθοχώρηση ή αποβιομηχάνιση γίνεται κατανοητή με δύο κυρίως τρόπους. Ο πρώτος αφορά τη μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης, η οποία μπορεί να είναι είτε απόλυτη, δηλαδή να μειώνονται οι θέσεις εργασίας στον βιομηχανικό τομέα, είτε σχετική, δηλαδή να μειώνεται το μερίδιο της απασχόλησης στη βιομηχανία στη συνολική απασχόληση. Ο δεύτερος τρόπος αφορά τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής. Και εδώ η μείωση αυτή μπορεί να είναι απόλυτη, δηλαδή να μειώνεται το παραγόμενο βιομηχανικό προϊόν, είτε να είναι σχετική, δηλαδή να μειώνεται το μερίδιο της βιομηχανίας στο συνολικό παραγόμενο προϊόν της χώρας. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των σχετικών εννοιών και ζητημάτων, βλ. στο Δεδουσόπουλος (2002).

κής οπισθοχώρησης έχει αναπτυχθεί ένας σημαντικός αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι σημαντικότερες εξ αυτών αναφέρονται, πρώτον, στη διαφορετική παραγωγικότητα των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, που αρχικά αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα της βιομηχανίας έναντι κυρίως του πρωτογενούς τομέα, και στην εξασφάλιση ενός σημαντικού αριθμού απασχολούμενων στη βιομηχανία. Σταδιακά, όμως, και κάτω από μια σειρά προϋποθέσεων, η υψηλότερη αυτή παραγωγικότητα του βιομηχανικού τομέα εξαλείφεται, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της βιομηχανικής παραγωγής και την απόλυτη βιομηχανική οπισθοχώρηση (Kaldor, 1966).¹⁴ Δεύτερον, στην παγκοσμιοποίηση των οικονομιών και στη μείωση της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας των αναπτυσσόμενων χωρών (Singh, 1977· Cairncross, 1978). Τρίτον, στο ρόλο των επενδύσεων, οι οποίες κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες (και προϋποθέσεις) μπορεί να συνδέονται με τη βιομηχανική οπισθοχώρηση και τη μείωση της απασχόλησης στον βιομηχανικό τομέα (Bluestone and Harrison, 1982· Massey and Meegan 1982)¹⁵ και, τέταρτον, στο

14. Ο Kaldor (1966) διερευνώντας τους παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση του παραγόμενου προϊόντος στη μεταποίηση τους διακρίνει σε αυτούς που δρουν στην πλευρά της ζήτησης (η ζήτηση των καταναλωτών, η εγχώρια επενδυτική δαπάνη, οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων) και σε αυτούς που δρουν στην πλευρά της προσφοράς (οργάνωση της παραγωγής, τεχνολογία κ.ά.). Στη συζήτηση που διαμορφώθηκε διαχρονικά γύρω από τις θέσεις του Kaldor, τρεις βασικοί λόγοι κυριαρχούν σχετικά με το ρόλο της μεταποίησης. Ο πρώτος αναφέρεται στο ότι όσο υψηλότερος είναι ο ρυθμός ανάπτυξης της μεταποίησης τόσο ταχύτερος αναμένεται να είναι και ο ρυθμός ανάπτυξης της συνολικής οικονομίας. Ο δεύτερος στο ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της παραγωγικότητας στη μεταποίηση συνιστά ενδογενές στοιχείο του ρυθμού αύξησης του προϊόντος της μεταποίησης και ο τρίτος αναφέρεται στο ότι η συνολική αύξηση της παραγωγικότητας σε μια οικονομία συνδέεται θετικά με την αύξηση του προϊόντος και της απασχόλησης στη μεταποίηση και αρνητικά με την εκτός μεταποίησης απασχόληση. Για μια εκτενέστερη και πρόσφατη θεώρηση των σχετικών ζητημάτων, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει, μεταξύ άλλων, στο Tregenna (2009).

15. Οι Massey and Meegan (1982), στην εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εργασία τους για τους τρόπους μέσω των οποίων, στις σύγχρονες οικονομίες, καταστρέφονται οι θέσεις εργασίας, επιχειρούν μια ταξινόμηση των επενδύσεων με γνώμονα τις επιπτώσεις τους στην απασχόληση. Τις διακρίνουν, πρώτον, σε επενδύσεις που στοχεύουν στην εντατικοποίηση της εργασίας και, πιο συγκεκριμένα, σε αυτές που στοχεύουν στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας χωρίς, ωστόσο, να προκύψει σημαντική αναδιοργάνωση της παραγωγής, δεύτερον, σε επενδύσεις που επιφέρουν σημαντικές τεχνολογικές και-

ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων, που με κριτήριο τη δύναμη και μαχητικότητα της εργασίας (Cowling and Sugden, 1987) ή την ύπαρξη ενός εμπεδωμένου συνδικαλισμού που επιφέρει σωρευτικά αποτελέσματα, αποφασίζουν την εγκατάσταση ή απεγκατάστασή τους (Glyn and Sutcliffe, 1973).

Το δεύτερο σκέλος των προσεγγίσεων για τις αναδιαρθρώσεις της οικονομικής δραστηριότητας είναι αυτό που τις συνδέει με το φαινόμενο της τριτογενενοποίησης της οικονομίας. Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα συνιστά ίσως το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της σύγχρονης φάσης της εξέλιξης των οικονομιών. Ένας μεγάλος αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να ερμηνεύσει τα αίτια της ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών, τις κατηγορίες των υπηρεσιών και τη συμβολή τους στις σύγχρονες οικονομικές εξελίξεις.¹⁶ Μερικές από τις σημαντικότερες αναφέρονται και πάλι σε ένα συνδυασμό υποθέσεων του παραγωγικού χάσματος ανάμεσα στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα και του νόμου του Engel (Bell, 1973), άλλες συνδυάζουν το δίπολο χάσμα παραγωγικότητας – νόμος Engel με την ακαμψία των μισθών και των τιμών (Baumol, 1967),¹⁷ κάποιες άλλες αναδεικνύουν το ρόλο του κράτους ως μηχανισμού απορρόφησης

νοτομίες στην παραγωγική διαδικασία και, τρίτον, σε επενδύσεις που στοχεύουν στην εκλογίκευση της παραγωγικής διαδικασίας.

16. Από τους πρώτους που εισήγαγαν την έννοια του τριτογενούς τομέα υπήρξαν οι Fisher (1933), (1946) και Clark (1940). Ο Fisher θεωρεί ότι η διαδικασία ανάπτυξης σε κάθε χώρα διέρχεται από τρία βασικά στάδια. Το πρώτο, της πρωτογενούς παραγωγής, χαρακτηρίζεται από ανεπάρκεια κεφαλαίου, το δεύτερο, όπου κυριαρχεί η βιομηχανική παραγωγή, χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη υψηλότερων κεφαλαίων και το τρίτο, στο οποίο επιλύονται τα προβλήματα της βιομηχανίας, περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος των κεφαλαίων και της εργασίας που μετακινείται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που δεν μπορούν να ταξινομηθούν ούτε στον πρωτογενή ούτε στον δευτερογενή τομέα. Κύριο χαρακτηριστικό των αναπτυγμένων χωρών μπορεί να θεωρηθεί η αυξανόμενη σημασία προϊόντων τριτογενούς παραγωγής. Για μια σύνοψη των διαδικασιών αυτών, βλ. στο Δεδουσόπουλος (2002).

17. Σύμφωνα με τους Ευσταθόπουλο και Ιωακείμογλου (2004), το μοντέλο του Baumol (1967) παρέχει μια ικανοποιητική ερμηνεία των εξελίξεων στην κατανομή της συνολικής απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς δεδομένης της υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας α) η συμμετοχή των υπηρεσιών στο ΑΕΠ έχει αυξηθεί (65% με 70% του ΑΕΠ στις χώρες της ΕΕ), β) η συμμετοχή της βιομηχανίας μειώθηκε, γ) η παραγωγικότητα στο σύνολο της οικονομίας επιβραδύνθηκε, δ) η αύξηση των τιμών στις υπηρεσίες είναι υψηλότερη σε σύγκριση με τη βιομηχανία.

του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού που απελευθερώνεται από τον βιομηχανικό κλάδο όταν αυτός βρίσκεται σε ύφεση (Backon and Eltis, 1976), ορισμένες επισημαίνουν το ρόλο των δημογραφικών μεταβολών, όπως για παράδειγμα η μαζική είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας (Cairncross, 1978), ενώ άλλες επιχειρούν να αναδείξουν τον σταθεροποιητικό χαρακτήρα του κλάδου των υπηρεσιών σε περιόδους με έντονες διακυμάνσεις και επομένως να προτείνουν μια θεώρηση που θέλει τη διόγκωση του κλάδου των υπηρεσιών ως εκούσια και όχι ακούσια συνέπεια πολιτικών του κράτους (McMahon and Worswick, 1960, 1961· Fuchs, 1965· Worswick and Fane, 1967).

Αξίζει να επισημανθεί το υπόδειγμα της «καινοτομίας του τομέα των υπηρεσιών» του Gershuny (1983), ο οποίος εμπλουτίζει σημαντικά την επιχειρηματολογία γύρω από τη συζήτηση για την τριτογενεποίηση των οικονομιών με ένα πλήθος εξελίξεων που είχαν περάσει σχεδόν απαρατήρητες από τη μέχρι τότε βιβλιογραφία. Ο Gershuny (1983), κατ' αρχάς, υποστηρίζει ότι τα παραπάνω υποδείγματα παρέχουν μια ελλιπή ερμηνεία¹⁸ των σύγχρονων εξελίξεων και κατά συνέπεια δεν εξηγούν ικανοποιητικά τους μηχανισμούς και τα αίτια που συμβάλλουν στη μεγέθυνση του τομέα των υπηρεσιών. Ως επί το πλείστον, αυτό οφείλεται στο ότι δεν λαμβάνουν υπόψη την αυξημένη αλληλοδιείσδυση και διασύνδεση μεταξύ των κλάδων των υπηρεσιών και της βιομηχανίας μέσω μιας πλειάδας τρόπων. Για αυτόν το σκοπό προσδιορίζει πέντε παράγοντες στους οποίους θεωρεί ότι, κατά κύριο λόγο, οφείλονται οι κλαδικές και επαγγελματικές αναδιαρθρώσεις. Ο πρώτος αναφέρεται στις μεταβολές των προτύπων της

18. Για παράδειγμα, η σχεδόν σε όλη τη σχετική βιβλιογραφία παρουσία της υπόθεσης της υψηλότερης εισοδηματικής ελαστικότητας για τις υπηρεσίες οδηγεί αναπόφευκτα στο συμπέρασμα της αύξησης της ζήτησης για υπηρεσίες και κατ' επέκταση της απασχόλησης σε αυτές. Αν, όμως, ληφθούν υπόψη οι μεταβολές των σχετικών τιμών μεταξύ βιομηχανικών προϊόντων και προϊόντων υπηρεσιών, με άλλα λόγια η ελαστικότητα ζήτησης ως προς την τιμή, τότε, όπως δείχνει ο Gershuny (1983), το αποτέλεσμα της τιμής λειτουργεί αντισταθμιστικά στο αποτέλεσμα εισοδήματος. Στη βάση αυτού του επιχειρήματος, ο Gershuny ασκεί κριτική σε εκείνες τις προσεγγίσεις που θέλουν να στηρίζουν τις ελπίδες για μείωση της ανεργίας στον κλάδο των υπηρεσιών. Ο ίδιος θεωρεί ότι η λύση σε αυτό το αδιέξοδο μπορεί να δοθεί από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στις υπηρεσίες μέχρι του επιπέδου των κλάδων της βιομηχανίας. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να συμβεί μόνο μέσω της καινοτομίας στην παροχή των υπηρεσιών.

τελικής κατανάλωσης,¹⁹ ως συνέπεια της αύξησης του προσωπικού εισοδήματος λόγω της ανάπτυξης των οικονομιών και των μεταβολών των σχετικών τιμών των προϊόντων. Ο δεύτερος αναφέρεται στην αυξανόμενη τάση αυτο-παροχής αρκετών καταναλωτικών υπηρεσιών, με αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης αγοραίων υπηρεσιών και αύξηση της ζήτησης συγκεκριμένων βιομηχανικών αγαθών. Ο τρίτος αναφέρεται στο γεγονός ότι ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στους κλάδους οδηγεί σε μια διαδικασία επαγγελματικής «τριτογενοποίησης», καθώς βασικά επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα διαχέονται στους υπόλοιπους τομείς και κλάδους. Ο τέταρτος αναφέρεται στη διαμορφωμένη τάση να οδηγείται ένα αυξανόμενο τμήμα του προϊόντος του τριτογενούς τομέα κατευθείαν στους παραγωγούς, παρά στους καταναλωτές. Ο πέμπτος αναφέρεται στη συγκέντρωση επαγγελματιών μέσα σε συγκεκριμένους κλάδους του τριτογενούς τομέα, με στόχο την παροχή υπηρεσιών (κυρίως στους παραγωγούς), κάτω από ένα καθεστώς ανάδειξης των πλεονεκτημάτων των οικονομιών κλίμακας.

Τα ζητήματα αυτά που πραγματεύεται ο Gershuny (1983) στο πλαίσιο των θεωρήσεων της «οικονομίας των υπηρεσιών» αποτελούν κοινό τόπο για τις πιο σύγχρονες θεωρήσεις στο πλαίσιο των οικονομικών της ανάπτυξης της καινοτομίας, καθώς και της ευρύτερης συζήτησης που αφορά την αποκαλούμενη «οικονομία της γνώσης». Σύμφωνα με αυτές τις θεωρήσεις,²⁰ τις τελευταίες δεκαετίες συντελείται μια υπέρβαση από τον τεχνικό καταμερισμό στον «γνωστικό καταμερισμό της εργασίας». Οι εκφραστές της, επηρεασμένοι από τις τεχνολογικές εξελίξεις στην πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες, αλλά και από τις απόψεις γύρω από το διαχωρισμό των εργασιών σε διανοητικές και χειρωνακτικές που έλαβε χώρα κατά τον «βιομηχανικό καπιταλισμό», ανήγαγαν την πρώτη σε φορέα της γνώσης και εντέλει την ίδια τη γνώση σε βασική παραγωγική δύναμη και

19. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η προσαρμογή του επιπέδου της απασχόλησης στις μεταβολές του προϊόντος δεν είναι αυτόματη, αλλά, σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους, αργή και παρατεταμένη, για λόγους που σχετίζονται με την υφιστάμενη θεσμική και νομοθετική κατοχύρωση της εργασίας (εργασιακές συμβάσεις κ.λπ.), με την τεχνολογική και τεχνική διάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και για καθαρά οικονομικούς λόγους και περιορισμούς (χρηματική ρευστότητα, κόστος απολύσεων κ.λπ.).

20. Για μια κριτική προσέγγιση των σχετικών ζητημάτων, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει, μεταξύ άλλων, στο Ευστράτογλου (2007) και Αλεξίου (2006).

παραγωγό αξίας (Αλεξίου, 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, η εξέλιξη του παραγωγικού συστήματος αποτελεί σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της αυξανόμενης σημασίας των εξωτερικών υπηρεσιών (ενδιάμεσα αγαθά), οι οποίες ως φορείς γνώσης ενσωματώνονται στο τελικό παραγόμενο προϊόν. Οι εξελίξεις αυτές, σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτών των θεωρήσεων, εξηγούν²¹ σε μεγάλο βαθμό το λόγο για τον οποίο παρατηρείται αύξηση του προϊόντος και της απασχόλησης του τομέα των υπηρεσιών. Εντούτοις, δεν θα πρέπει να παραβλέπονται και οι αντίρροπες δυνάμεις, όπως για παράδειγμα η εσωτερίκευση των υπηρεσιών στην οποία αναφερθήκαμε πρωτύτερα, που τείνει να παρουσιάζει τριτογενούς χαρακτήρα εργασίες ως προϊόν των κλάδων της μεταποίησης, κάτι που όμως έτσι και αλλιώς θα σήμαινε ότι το προϊόν των υπηρεσιών υποεκτιμάται.

2.3 Δεξιότητες

Οι εργασιακές δεξιότητες αποτελούν τη βάση των επαγγελματικών κατηγοριών. Επομένως, η κατεύθυνση των μεταβολών στο επίπεδο των εργασιακών δεξιοτήτων υποδεικνύουν τις γενικότερες τάσεις μεταβολής των επαγγελματικών κατηγοριών. Αυτό καθιστά τη διερεύνησή τους εξαιρετικά χρήσιμη, ιδιαίτερα σε περιόδους όπου η αντίληψη της ευελιξίας κατακτά όλο και περισσότερα εδάφη του εργασιακού χώρου και η πίεση για πιο ανταγωνιστικά συστήματα εργασίας εντείνεται από τη συνεχή πρόοδο των τεχνολογιών της πληροφορικής και των επικοινωνιών. Ωστόσο, πριν η ανάλυση προχωρήσει στη συστηματική παρουσίαση της συζήτησης γύρω από τις μεταβολές των δεξιοτήτων, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά στις διάφορες προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί για τις επαγγελματικές δεξιότητες.

21. Η Tregenna (2008) διερεύνησε το κατά πόσο οι εξωτερικές αναθέσεις (υπεργολαβίες) μεταξύ μεταποιητικού και τριτογενούς τομέα μπορούν να εξηγήσουν την παρατηρούμενη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση και την αύξηση στον τομέα των υπηρεσιών στη Νότια Αφρική για την περίοδο 1997-2005, και βρίσκει ότι οι διαδικασίες υπεργολαβίας συνέβαλαν στο να μειωθεί η απασχόληση στη μεταποίηση περισσότερο από όσο θα μειωνόταν αν δεν διενεργούνταν εργολαβίες και αντίστοιχα η απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών αυξήθηκε περισσότερο από όσο θα αυξανόταν αν πάλι δεν διενεργούνταν εργολαβίες. Ωστόσο, όπως τονίζει η Tregenna (2008), οι υπεργολαβίες δεν μπορούν να εξηγήσουν τη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση και την αύξηση στον τομέα των υπηρεσιών, καθώς πρόκειται για δομική αναδιάρθρωση, τα αίτια της οποίας δεν μπορεί να εντοπίσει η συγκεκριμένη μελέτη.

2.3.1 Γύρω από την έννοια των δεξιοτήτων

Η άσκηση των επαγγελματιών από τα άτομα προϋποθέτει την ύπαρξη δεξιοτήτων. Η ενασχόληση με τα ζητήματα που αφορούν τις επαγγελματικές δεξιότητες απαιτεί ασφαλώς την αποσαφήνιση της έννοιάς τους. Οι δεξιότητες, ως έννοια που περιλαμβάνει τεχνικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά,²² προϋποθέτουν τη διαμόρφωση συγκεκριμένου πλαισίου ανάλυσης,²³ προκειμένου να εντοπιστούν και να διερευνηθούν η αναγκαιότητα ύπαρξής τους, οι σχέσεις δεξιοτήτων με συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες, καθώς και οι συνθήκες και τα αίτια που οδηγούν στις μεταβολές τους. Το πλαίσιο αυτό συνήθως διαμορφώνεται από τους παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με τις επιπτώσεις των μεταβολών της τεχνολογίας πάνω στο περιεχόμενο των εργασιών και στις απαιτήσεις για δεξιότητες. Η έννοια των δεξιοτήτων έχει χρησιμοποιηθεί με ποικίλα περιεχόμενα, καθώς δε το κυρίαρχο ζήτημα παραμένει η μέτρηση των δεξιοτήτων και η δυνατότητα υπολογισμού των μεταβολών τους, η σύνδεση ανάμεσα στις θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιάς τους και στις μεθόδους μέτρησης²⁴ συνιστά το κύριο πεδίο των σύγχρονων αναζητήσεων.

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός των δεξιοτήτων βρίσκεται στο επίκεντρο πολλών εργασιών κοινωνιολογικού χαρακτήρα. Ο Attewell (1990) διακρίνει τέσσερις βασικές σχολές που πραγματεύονται το ζήτημα των δεξιοτήτων. Στην πρώτη «σχολή» υπάγονται οι θετικιστές (positivism), οι οποίοι αντιμετωπίζουν

22. Η διαπίστωση της ύπαρξης τεχνικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών στην έννοια των δεξιοτήτων μπορεί να τις διακρίνει σε τεχνικές και κοινωνικές δεξιότητες. Οι πρώτες συνδέονται με την τεχνολογία και τις μορφές οργάνωσης της εργασίας στις διάφορες παραγωγικές μονάδες και οι δεύτερες με την εμφάνιση συγκεκριμένων συμπεριφορών από πλευράς των εργαζομένων, οι οποίες συνδέονται με την ανάγκη οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.

23. Ένας αριθμός ερευνητών (England et al., 1982) υποστηρίζουν ότι ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται να προσδιοριστεί η έννοια των δεξιοτήτων είναι καθοριστικός για τις γυναίκες, καθώς ένα μεγάλο μέρος της διαφοράς στις αποδοχές ανδρών-γυναικών σχετίζεται είτε με το χαμηλό ανθρώπινο κεφάλαιο, που οι τελευταίες κατέχουν, είτε με τις χαμηλότερες δεξιότητες των εργασιών, που παραδοσιακά υλοποιούνται από γυναίκες.

24. Ο Spenner (1990, p. 399) υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι τα τελευταία χρόνια έχει γίνει μια πρόοδος περισσότερο στη συνειδητοποίηση των περιορισμών των μεθόδων μέτρησης παρά στην ανάπτυξη αποτελεσματικότερων στρατηγικών και τεχνικών μέτρησης.

την έννοια των δεξιότητων ως χαρακτηριστικό υποκείμενο σε ποσοτικούς προσδιορισμούς και υποστηρίζουν ότι το χαρακτηριστικό ή η ποιότητα αυτή έχει μια αντικειμενική διάσταση, ανεξάρτητα από αυτόν που την παρατηρεί. Οι θετικιστές αντιλαμβάνονται τις δεξιότητες μ' έναν λειτουργικό τρόπο που τους επιτρέπει να επιτυγχάνουν σχετικά ακριβείς ποσοτικές μετρήσεις. Οι διαφορετικές δεξιότητες που κατέχουν τα άτομα είναι ορατές και μπορεί να μετρηθούν μ' έναν αντικειμενικό τρόπο, μολονότι αναγνωρίζεται η ύπαρξη προβλημάτων στη λειτουργικότητα μέτρων, όπως η παραγωγικότητα ή η εμπειρία. Μια τέτοια θεώρηση συνήθως οδηγεί σε μετρήσεις τόσο στενές, ώστε κριτικοί παρατηρητές να θεωρούν ότι η έννοια αυτή αδυνατεί να εντοπίσει τη συνθετότητα των δεξιοτήτων στις σύγχρονες κοινωνίες. Έτσι, το χάσμα ανάμεσα σε μια θεωρητική προσέγγιση της έννοιας των δεξιοτήτων και σε μια αντίστοιχη λειτουργική καθίσταται ιδιαίτερα εμφανές.

Στη δεύτερη σχολή υπάγονται οι υποστηρικτές της εθνο-μεθοδολογίας (ethnomethodology). Η βάση των θεωρήσεων αυτών έγκειται στην αντίληψη ότι όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες είναι σύνθετες και απαιτούν ένα συνδυασμό αντίληψης, κίνησης και απόφασης ή, με άλλα λόγια, ένα συνδυασμό επιλογών και δεξιοτήτων. Σε αντίθεση με τις εργασίες της προηγούμενης ομάδας, υποστηρίζεται ότι οι δεξιότητες που απαιτούνται για την άσκηση αυτών των δραστηριοτήτων είναι συνήθως μη ορατές. Βρίσκονται ενσωματωμένες σε αυτούς που ασκούν τις δραστηριότητες, είτε ψυχολογικά, με τη μορφή των συνθηκών ή της μη συνειδητοποιημένης πληροφόρησης, είτε σωματικά, με την έννοια της δύναμης και της ρώμης. Αποτέλεσμα της θεώρησης αυτής είναι οι περισσότερες δεξιότητες και γνώσεις να θεωρούνται δεδομένες.

Στην τρίτη σχολή υπάγονται οι υποστηρικτές της κοινωνικής διαμόρφωσης (social construction) των δεξιοτήτων. Η ομάδα επικεντρώνει τις δραστηριότητες της στην προσπάθεια κατανόησης αφενός μεν των όρων και των συνθηκών κάτω από τις οποίες τα επαγγέλματα χαρακτηρίζονται ως εξειδικευμένα, αφετέρου δε των διαδικασιών διαμόρφωσης των όρων μιας κοινωνικής ιεραρχίας. Για τους κοινωνιολόγους, όλες οι δεξιότητες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, υπό την έννοια ότι η τεχνολογία δεν προέρχεται από το πουθενά, αλλά είναι προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών. Ο ισχυρισμός της κοινωνικής παραγωγής των δεξιοτήτων υπονοεί ότι η διάκριση των εργαζομένων σε εξειδικευμένους ή όχι αντικατοπτρίζει διαδικασίες ιεραρχικής ταξινόμησης (Wood, 1987, p. 8). Μια κατηγορία ερευνητών υποστηρίζει ότι η ιεραρχική ταξινόμηση προκύπτει από

τις επιδιώξεις του μανάτζμεντ να διαχωρίσει και να αποδυναμώσει τις αντιστάσεις των εργαζομένων, ενώ στον αντίποδα, για μια άλλη κατηγορία, συνιστά το αποτέλεσμα της αντίστασης των εργαζομένων.

Στην τέταρτη σχολή υπάγονται οι μαρξιστικές θεωρήσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τα σχετικά ζητήματα στο πλαίσιο της σύγκρουσης εργαζομένων και εργοδοτών, αναγνωρίζοντας, ωστόσο, την κοινωνική δύναμη των απασχολούμενων στα διάφορα επαγγέλματα. Η κοινωνική αναγνώριση της οποίας τυγχάνουν συγκεκριμένα επαγγέλματα, η ένταξή τους σε υψηλές βαθμίδες μιας ιεραρχίας και οι απαιτούμενες δεξιότητες για την άσκησή τους προκύπτουν περισσότερο από την κοινωνική δύναμη των απασχολούμενων παρά από τη συνθετότητα των εργασιών και των εργασιακών καθηκόντων. Μια αδυναμία, ωστόσο, των μαρξιστικών θεωριών έγκειται στο ότι δεν παρέχεται ένας συστηματικός ορισμός των δεξιοτήτων, γεγονός που, πέρα από τις ασάφειες που μπορεί να δημιουργεί, αποτέλεσε μέχρι ενός σημείου τροχοπέδη για την εμπειρική έρευνα τουλάχιστον στα πρώτα εγχειρήματα. Ο Braverman (1974, p. 443) επιχειρεί έναν προσδιορισμό της έννοιας των δεξιοτήτων και θεωρεί ότι η έννοιά τους συνιστά το συνδυασμό της γνώσης, των υλικών και των διαδικασιών με τις πρακτικές ικανότητες που απαιτούνται, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ένα συγκεκριμένο τμήμα της παραγωγής. Εντούτοις, η γενική εικόνα που διαμορφώθηκε για αυτή την έννοια και φαίνεται να απολαμβάνει την αποδοχή των εκπροσώπων αυτής της θεωρητικής σχολής είναι ότι οι δεξιότητες εξαρτώνται από την τεχνική γνώση που έχει αποκτηθεί μέσω μακροχρόνιων διαδικασιών μαθητείας και εργασιακής εμπειρίας και την ικανότητα σύλληψης και εκτέλεσης μιας εργασίας, που έχει ως αποτέλεσμα τη σχετική αυτονομία του εργαζομένου και τη δυνατότητα άσκησης ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας. Επομένως, οι δεξιότητες θεωρούνται κάτι περισσότερο από μια επαγγελματική ικανότητα. Αντανακλούν τον καταμερισμό της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής δύναμης στην κοινωνία και συνιστούν έναν από τους κυρίαρχους τρόπους με τους οποίους η σφαίρα της παραγωγής συναρθρώνεται με τη σφαίρα της αναπαραγωγής (Peck and Lloyd, 1989, p. 10). Οι δεξιότητες, επομένως, δεν αποτελούν έννοιες ουδέτερες, καθώς οι μορφές και οι ιδιότητές τους είναι καθοριστικές στη διαμάχη για τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας. Υπό αυτή την έννοια, η απόσπαση μέρους των δεξιοτήτων των εργαζομένων συνεπάγεται την ενίσχυση του διευθυντικού ελέγχου.

Οι οικονομικές εργασίες επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους περισσότερο

στις συνθήκες και στους παράγοντες που επιδρούν στις μεταβολές των δεξιοτήτων, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι παραμένουν αδιάφορες στον προσδιορισμό της έννοιάς τους. Οι Oliver and Turton (1982, p. 197), όταν αναφέρονται στη συζήτηση περί ελλείψεως δεξιοτήτων, υποστηρίζουν χαρακτηριστικά ότι εάν δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με σαφήνεια η έννοια των δεξιοτήτων (που υποτίθεται πως βρίσκονται σε έλλειψη), πώς είναι δυνατό να μετρηθεί η έλλειψη αυτή καθαυτήν. Η κατανόηση της ύπαρξης των διαφορετικών δεξιοτήτων που κατέχουν οι διάφορες ομάδες του εργατικού δυναμικού απαιτεί την κατανόηση των πολύπλοκων διαδικασιών που σχετίζονται με τις μεταβολές των δεξιοτήτων. Στην έννοια των δεξιοτήτων συνήθως διακρίνονται «αντικειμενικά» ή τεχνικά χαρακτηριστικά και «υποκειμενικά» ή κοινωνικά. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά συνδέονται περισσότερο με τις προσεγγίσεις των νεοκλασικών οικονομολόγων, οι οποίοι μετρούν τις δεξιότητες ως δυνατότητες, περιουσιακά αγαθά ή κεφαλαιουχικές πηγές που είναι δυνατό να αποκτηθούν από τα άτομα. Αντίθετα, ο προσδιορισμός των κοινωνικών χαρακτηριστικών των δεξιοτήτων είναι περισσότερο δυσχερής και σε πολλές περιπτώσεις τα χαρακτηριστικά αυτά είναι μη αναγνωρίσιμα και αμειβόμενα (Sturdy et al, 1992, p. 3).²⁵

Πολλοί οικονομολόγοι, υποστηρικτές των νεοκλασικών θεωρήσεων και ιδιαίτερα της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου,²⁶ όταν αναφέρονται στην έννοια των δεξιοτήτων υπονοούν τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες των εργαζομένων (Becker, 1964). Οι εργαζόμενοι κατέχουν ένα σύνολο γνώσεων, δυνατοτήτων και εμπειριών που, κάτω από συγκεκριμένες διαδικασίες, μετατρέπονται σε παραγωγικότητα στους χώρους της εργασίας. Οι δεξιότητες, με άλλα λόγια, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, συνιστούν μια μορφή ανθρώπινων αποσκευών που μπορεί να μεταφερθούν από τη μια εργασία στην άλλη. Η επικρατούσα άποψη της έννοιας των δεξιοτήτων, που κυριαρχεί στις σχετικές αναλύσεις, είναι κυρίως τεχνικιστική – θεωρεί τις δεξιότητες τεχνική, δηλαδή ένα συνδυασμό χειρωνακτικών και νοητικών ικα-

25. Ασφαλώς ο προσδιορισμός των κοινωνικών χαρακτηριστικών των δεξιοτήτων συνδέεται με διαδικασίες κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής των δεξιοτήτων.

26. Στις περισσότερες εργασίες των υποστηρικτών της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, οι δεξιότητες δεν συνιστούν το αντικείμενο της ανάλυσης, αλλά εκλαμβάνονται ως βασική ερμηνευτική μεταβλητή στη μελέτη των αποτελεσμάτων της λειτουργίας των αγορών εργασίας.

νοτήτων στο χειρισμό αντικειμένων και εργαλείων (Blackburn and Mann, 1979, p. 291). Αυτή η θεώρηση των δεξιοτήτων δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που θέτουν οι θεωρίες της απο-ειδίκευσης και της αναβάθμισης των δεξιοτήτων επειδή, μεταξύ άλλων, δεν υπάρχει ταύτιση ανάμεσα στην έννοια της κατοχής κάποιων δεξιοτήτων και της χρήσης τους (Sprenner, 1983). Μια τέτοια θεώρηση²⁷ παραγνωρίζει τις κοινωνικές και πολιτικές (με την έννοια της δύναμης) διαστάσεις του ζητήματος των δεξιοτήτων.

Ο Bourdieu (1994) αμφισβήτησε την υπόθεση της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει κανένας περιορισμός, κοινωνικός ή οικονομικός, στην επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης που θα ακολουθήσει ένα άτομο. Η θεώρηση αυτή αντιλαμβάνεται τα άτομα ως μονάδες αποστερημένες από οποιοδήποτε κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο και γι' αυτό ισότιμες απέναντι στα οφέλη της εκπαίδευσης, η οποία διασφαλίζει την επαγγελματική σταδιοδρομία και τα υψηλά προσωπικά εισοδήματα. Ωστόσο, πίσω από τη θεωρητική και εμπειρική συσχέτιση επιπέδου εκπαίδευσης και μισθολογικών διαφοροποιήσεων υποκρύπτονται έννοιες που αφενός δεν λαμβάνονται υπόψη, αφετέρου, αν λαμβάνονταν, θα υπονόμευαν την υπόλοιπη θεωρητική κατασκευή. Προς τούτο ανέπτυξε την έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου», ορίζοντάς το ως «το σύνολο των ενεργειών ή των εν δυνάμει πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός δικτύου νόμιμων σχέσεων, περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένων, αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης». Υπό αυτή την έννοια, το «κοινωνικό κεφάλαιο» εξηγεί την άνιση κατανομή των ευκαιριών της απασχόλησης, τις αποδόσεις στην εκπαίδευση, αλλά και την ικανότητα ανάπτυξης δεξιοτήτων και παραγωγικής χρήσης τους.

Για τους υποστηρικτές των θεωρήσεων που αναφέρονται στην «κοινωνία της γνώσης», οι εργασιακές δεξιότητες, πέρα από τα τυπικά προσόντα που απαιτούνται για μια εργασία, συνδέονται με την ικανότητα συγκέντρωσης, διαχείρι-

27. Η θεώρηση αυτή αναφέρεται τόσο στη σφαίρα της παραγωγής όσο και στη σφαίρα της ανταλλαγής (αγοράς). Στην παραγωγή υπογραμμίζει την αξιοποίηση της εργασίας και τις διαδικασίες μάθησης της εργασίας, μέσω της διαφοροποίησης της τεχνικής συνθετότητας των καθηκόντων. Στη σφαίρα της ανταλλαγής υπογραμμίζονται οι βασικές έννοιες της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, όπως οι κλίμακες αναμονής, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων, καθώς και η συνήθης παραδοχή, κυρίως από τους μάνατζερ, των ελλείψεων εξειδικευμένων και ανταγωνιστικών εργατών.

σης και παραγωγής της γνώσης και της πληροφορίας.²⁸ Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι θεωρήσεις αυτές δεν συνιστούν ένα ενιαίο θεωρητικό υπόδειγμα μέσω του οποίου διεξάγεται μια συγκροτημένη αντιπαράθεση απόψεων, αλλά ένα σύνολο ανεξάρτητων και κάποιες φορές ανταγωνιστικών θεωρήσεων, που όμως έχουν κοινό χαρακτηριστικό την έμφαση στο ρόλο της γνώσης και της πληροφορίας και την αναγωγή τους σε κυρίαρχο παραγωγικό συντελεστή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τόσο ο εννοιολογικός προσδιορισμός της γνώσης όσο και των δεξιοτήτων να είναι ασαφής.²⁹

Οι υποστηρικτές των εναλλακτικών θεωρήσεων,³⁰ και ιδιαίτερα οι υποστηρικτές των καταταμημένων αγορών εργασίας, αντιλαμβάνονται τις δεξιότητες όχι ως χαρακτηριστικό των εργαζομένων, αλλά ως χαρακτηριστικό των θέσεων εργασίας.³¹ Αλλά και ανάμεσα σ' αυτούς που υποστηρίζουν ότι οι δεξιότητες καθορίζονται από τα χαρακτηριστικά των εργασιών, υπάρχουν σημαντικές διαφορές στους τρόπους με τους οποίους ένα χαρακτηριστικό της εργασίας μπορεί να θεωρηθεί δεξιότητα (Steinberg, 1990, p. 449). Ταυτοχρόνως, σύμφωνα πάντα με τους υποστηρικτές των σχετικών θεωριών, η ύπαρξη των καταταμήσεων

28. Βλ. ενδεικτικά στο Ευστράτογλου (2007).

29. Αν και δεν επιθυμείται η εμπλοκή σε μια τέτοια συζήτηση, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν σε πολύ γενικές γραμμές κάποια χαρακτηριστικά σημεία αυτών των προσεγγίσεων. Σύμφωνα με αυτές, η γνώση αναδεικνύεται σε βασική παραγωγική δύναμη, ενώ οι «παραδοσιακοί» παραγωγικοί συντελεστές εργασία και κεφάλαιο περιορίζονται στο ρόλο των φορέων της γνώσης. Ο καταμερισμός της εργασίας την περίοδο του βιομηχανικού καπιταλισμού και ο συνεπαγόμενος διαχωρισμός μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας οδήγησαν την τελευταία στο μαρασμό των δεξιοτήτων της, ενώ η πρώτη συνδέθηκε προνομιακά και ανέπτυξε τις πληροφοριακές και γνωστικές της δεξιότητες. Κατά συνέπεια, καθώς ο ρόλος της διανοητικής εργασίας τείνει να ενισχύεται ολοένα και περισσότερο στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και να καταξιώνεται κοινωνικά ως βασικός παραγωγός αξίας, διαμορφώνεται και η ζήτηση για συγκεκριμένες εργασιακές δεξιότητες.

30. Ως εναλλακτικές θεωρήσεις των αγορών εργασίας θεωρούνται αυτές που διαφοροποιούνται σημαντικά από τις νεοκλασικές θεωρήσεις των αγορών εργασίας. Για μια εκτενέστερη ενασχόληση με τις θεωρίες των αγορών εργασίας, ο ενδιαφερόμενος, μεταξυ άλλων, μπορεί να ανατρέξει στα Ευστράτογλου (2000) και (2006).

31. Η αντίληψη αυτή είναι περισσότερο συνδεδεμένη με θεωρήσεις κοινωνιολογικού χαρακτήρα, καθώς επικεντρώνει την προσοχή της στα χαρακτηριστικά των ρόλων και των θέσεων στην κοινωνική δομή (Sprenner, 1983, p. 827).

δημιουργεί εμπόδια σε κατηγορίες του εργατικού δυναμικού που κατέχουν τις απαιτούμενες δεξιότητες να προσεγγίσουν συγκεκριμένες εργασίες. Με το να εμποδίζουν την είσοδο σε εργασίες του πρωτεύοντος τμήματος οδηγούν στη διαμόρφωση ανεπαρκειών και πραγματικών ή πλασματικών αναντιστοιχιών των δεξιοτήτων (Haughton, 1990, p. 340). Αυτό που, με άλλα λόγια, έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι συγκεκριμένες κατηγορίες ατόμων αποκλείονται από συγκεκριμένες εργασίες (επαγγέλματα) όχι λόγω ελλείψεως προσόντων, αλλά κυρίως λόγω της ύπαρξης των κατατμήσεων, οι οποίες κατανέμουν τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες ένταξης στην αγορά εργασίας και στην απασχόληση σε άλλες κατηγορίες. Έτσι, ο διαχωρισμός και η εμφάνιση των δεξιοτήτων δεν είναι ζήτημα τεχνικό, που ανάγεται δηλαδή αποκλειστικά στις τεχνικές της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά πρωτίστως ζήτημα κοινωνικής κατασκευής (παραγωγής) των δεξιοτήτων. Κατά συνέπεια, η ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στους μηχανισμούς μέσω των οποίων τα άτομα εντάσσονται στις διαδικασίες απόκτησης των δεξιοτήτων και κατ' επέκταση στην αγορά εργασίας και στην απασχόληση.

Ο Attewell (1992) αναφέρεται επίσης και στη σχολή των ιστορικών της εργασίας. Οι υποστηρικτές αυτής της θεώρησης εφαρμόζουν τη σουμπετεριανή λογική της «δημιουργικής καταστροφής» και στο επίπεδο των δεξιοτήτων και κατ' επέκταση των επαγγελματιών. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι μεταβολές των δεξιοτήτων είναι σταδιακές, αδιάκοπτες και διαχειρίσιμες, ενώ ο χρόνος που απαιτείται για την εισαγωγή και καθιέρωση μια νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία είναι τόσο μεγάλος, ώστε να μη δικαιολογείται η άποψη που θέλει τους εργαζομένους να υφίστανται δεινά εξαιτίας της. Τουναντίον, θεωρούν ότι την υπαιτιότητα για την εξαθλίωση μερίδας των εργαζομένων που συνοδεύει ιστορικά τη διαδικασία εκμηχάνισης της παραγωγής την έχουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, οι οποίοι με την αντίστασή τους στις τεχνολογικές εξελίξεις είτε βρέθηκαν εκτός ανταγωνισμού λόγω χαμηλής παραγωγικότητας είτε προκάλεσαν ακόμα μεγαλύτερη αυτοματοποίηση, προκειμένου να επιβάλλεται ακόμα πιο αυστηρή πειθαρχία στα εργασιακά καθήκοντα, προκαλώντας έτσι ακόμα μεγαλύτερη απο-ειδίκευση, είτε, στην περίπτωση που κατάφεραν να κάνουν αποδεκτά τα αιτήματά τους, υποχρέωσαν τους εργοδότες να μεταφέρουν τις παραγωγικές μονάδες σε άλλες περιοχές ή χώρες.³²

32. Ωστόσο, το πιο ενδιαφέρον σημείο των θέσεων τους βρίσκεται στο ότι η εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία απαιτεί ένα χρονικό διάστημα κατά

Μια άλλη σχολή που συνδέεται με την ιστορική είναι αυτή της αντισταθμιστικής διάστασης των δεξιοτήτων. Οι εκπρόσωποί της θεωρούν ότι η έννοια των δεξιοτήτων είναι πολυδιάστατη και εξελισσόμενη, καθώς εμπεριέχει ένα μείγμα χειρωνακτικών και διανοητικών ικανοτήτων, εργασιακές γνώσεις και γνωσιακές ικανότητες. Κατά την εργασιακή διαδικασία κάποιες δεξιότητες υποχωρούν επειδή δεν εξασκούνται, αλλά αυτή η απώλεια αντισταθμίζεται από την αναβάθμιση άλλων ή την απόκτηση νέων. Υπό αυτή την έννοια, δεν μπορεί να υπάρξει απο-ειδίκευση, αλλά μάλλον αναπροσαρμογή και αντικατάσταση ορισμένων στοιχείων που συνάπτουν τις δεξιότητες (Attewell, 1992).

2.3.2 Οι μεταβολές των δεξιοτήτων

Στο ευρύ πλαίσιο της διερεύνησης των επιδράσεων των μεταβολών της τεχνολογίας, καθώς και του ευρύτερου οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, στις απαιτούμενες από την παραγωγή δεξιότητες έχει αναπτυχθεί ένα μεγάλο σώμα θεωρητικών και εμπειρικών μελετών. Οι θεωρήσεις αυτές διαμορφώνουν τρεις μεγάλες και διακριτές ενότητες: τις θεωρίες αναβάθμισης των δεξιοτήτων, τις θεωρίες απο-ειδίκευσης και τις θεωρίες πώλωσης.

2.3.2.1 Οι θεωρίες αναβάθμισης των δεξιοτήτων

Στην πρώτη ενότητα περιλαμβάνονται οι εργασίες της αποκαλούμενης αισιόδοξης (optimistic) θεώρησης. Οι υποστηρικτές της έχουν τις βάσεις τους στις εργασίες των Kerr et al. (1964) και Blauner (1964), οι οποίοι θεωρούν ότι η τεχνολογική εξέλιξη των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κοινωνιών απαιτεί περισσότερο σύνθετες μορφές εργασίας και, ως εκ τούτου, υψηλότερες δεξιότητες. Η ανάπτυξη των τεχνικών παραγωγής καθορίζει το σχεδιασμό των καθηκόντων και κατά συνέπεια την κατανομή των δεξιοτήτων. Οι αυτοματοποιημένες εργασιακές διαδικασίες αποτελούν, για τους υποστηρικτές της αισιόδοξης άποψης, ενδείξεις μιας ποιοτικής διαφοροποίησης των απαιτήσεων για δεξιότητες συγκριτικά με τις προϋπάρχουσες τάσεις. Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αλλαγών συνίσταται ακριβώς στη μεταβολή της φύσης των

τη διάρκεια του οποίου λαμβάνουν χώρα πειραματισμοί, προσαρμογές των δεξιοτήτων και οργανωτικές αναδιαρθρώσεις. Σε αυτή τη φάση της διαδικασίας, οι δεξιότητες ορισμένων εργαζομένων κάνουν ένα άλμα, το οποίο όμως έχει προσωρινό χαρακτήρα, εφόσον έπειτα από ένα ορισμένο διάστημα η επιπλέον γνώση και δεξιότητες διαχέονται στο σύνολο των εργαζομένων.

δεξιότητων.³³ Εκεί δε που οι μεταβολές των δεξιότητων παρατηρούνται μέσω των μεταβολών των επαγγελματικών δομών, μια προς τα άνω συνολική μετατόπιση της επαγγελματικής δομής του εργατικού δυναμικού, χαρακτηριζόμενη από τη σημαντική αύξηση των μη χειρωνακτικών σε βάρος των χειρωνακτικών επαγγελμάτων, υποδηλώνει την αύξηση των δεξιότητων.³⁴ Κατά παρόμοιο τρόπο, η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των επαγγελματιών συνιστά ένδειξη των απαιτήσεων για αυξημένες δεξιότητες. Αυτή η αναβάθμιση των εργασιακών καθηκόντων και δεξιότητων υποστηρίζεται ότι οδηγεί σε μια πιο δημοκρατική οργάνωση της παραγωγής. Και τούτο επειδή οι εργοδότες τείνουν να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τις δεξιότητες των εργαζομένων και κατά συνέπεια κρίνεται ως πιο αποδοτικό να επιτρέπεται στους εργαζομένους να αναπτύσσουν τη δημιουργικότητά τους και να επιβραβεύεται η λήψη πρωτοβουλιών.

Άλλες θεωρήσεις που εντάσσονται μεν στη νεοκλασική παράδοση αλλά αποκλίνουν από κάποιες παραδοχές της είναι αυτές της «ενδογενούς μεγέθυνσης», οι οποίες, αν και εξακολουθούν να έχουν μια τεχνική και ατομοκεντρική αντίληψη των δεξιότητων, εγκαταλείπουν το μοντέλο της γραμμικής σχέσης μεταξύ παραγωγικής διαδικασίας και ανάπτυξης δεξιότητων για μια πιο «διαδραστική» σχέση ανάμεσα στην παραγωγή καινοτομίας και γνώσης και την εξέλιξη των δεξιότητων και των προσόντων των εργαζομένων. Έτσι, στο υπόδειγμα της «εκμάθησης μέσω της πράξης»³⁵ (learning by doing) του Arrow (1962) υποστηρίζεται ότι η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας –και κατ' επέκταση η μεγέθυνση της οικονομίας– οφείλεται στην επιδεξιότητα που αποκτά ο εργαζόμενος μέσω της επανάληψης, της «έμφυτης» τάσης για βελτίωση και μερικών μικρών

33. Μια διάσταση της διαμάχης ανάμεσα στους υποστηρικτές της αισιόδοξης άποψης και αυτών της απαισιόδοξης, που ακολουθεί αμέσως μετά, συνιστά αυτή καθαυτή η έννοια των δεξιότητων και κατά συνέπεια το τι συνιστά έναν κατάλληλο δείκτη της μέτρησης των μεταβολών τους.

34. Οι Jaffe and Froomkin (1968), Kerr et al. (1964) και Bell (1973) είχαν επισημάνει εμπειρικά την αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου στα επαγγέλματα και την αλλαγή της σύνθεσης των επαγγελματικών δομών πριν ακόμη διαμορφωθεί η θεωρία της αναβάθμισης των δεξιότητων.

35. Στη σχετική βιβλιογραφία συναντάται επίσης ως «εκμάθηση από τη χρήση» (learning by use) (Rosenberg, 1982) και ως «εκμάθηση από την αλληλεπίδραση» (learning by interacting) (Lundvall, 1985).

καινοτομιών που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των επιχειρήσεων.³⁶ Εντούτοις, οι θεωρίες αυτές δεν παρέχουν έναν σαφή ορισμό των δεξιοτήτων ούτε και τους μηχανισμούς που τις μεταβάλλουν. Οι δεξιότητες νοούνται μόνο ως τεχνικές δεξιότητες και ταυτίζονται με τις ενέργειες που απαιτούνται από τον εργαζόμενο για να χειριστεί τις μηχανές. Προκύπτουν, δηλαδή, ως μια ακούσια συνέπεια της παραγωγικής διαδικασίας, θέτοντας έτσι τα όρια της συζήτησης γύρω από τα δύο βασικά ερωτήματα του πώς δημιουργούνται, μεταβάλλονται και εντέλει αμείβονται οι δεξιότητες.

2.3.2.2 Οι θεωρίες της απο-ειδίκευσης

Μια δεύτερη ενότητα εργασιών, έχοντας τις ρίζες της στην εργασία του Braverman (1974), αλλά και στους Wood (1982), Crompton and Reid (1982), Form (1987), Attewell (1987) και σε άλλους, αναπτύσσει την έννοια του επιστημονικού «μάνατζμεντ» και υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες οικονομικές εξελίξεις οδηγούν σε περιορισμό του περιεχομένου των εργασιών και μείωση των πραγματικών δεξιοτήτων. Σύμφωνα με τον Littler (1982), η διαδικασία απο-ειδίκευσης για τον Braverman προσλαμβάνει τις εξής διαστάσεις: πρώτον, η παραγωγική διαδικασία αποκόπτεται από τη διαδικασία σχεδιασμού και προγραμματισμού, οι οποίες ανατίθενται σε εξειδικευμένα τμήματα διαχείρισης. Δεύτερον, τα αντικείμενα της εργασίας κατακερματίζονται και ανατίθενται σε ανειδίκευτη και ημειδίκευτη εργασία και, τρίτον, η οργάνωση της εργασίας έχει πλέον προσλάβει τη σύγχρονη τεύλορική μορφή ελέγχου της εργασίας.

Ο Braverman (1974), ανανεώνοντας το ενδιαφέρον της έρευνας στις σχέσεις ανάμεσα στις εξελίξεις της τεχνολογίας, στις πολιτικές και ταξικές διαστάσεις των εργασιακών σχέσεων και στο σχεδιασμό και έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας, καταδεικνύει πως οι διαδικασίες συσσώρευσης και οι κοινωνικές σχέσεις στον καπιταλισμό οδηγούν τους εργαζομένους και τους μάνατζερ στην αναζήτηση του μεγαλύτερου ελέγχου πάνω στους τρόπους με τους οποίους η παραγωγι-

36. Το υπόδειγμα «Learning by doing» επιβεβαιώνεται εμπειρικά σε επίπεδο επιχείρησης και κλάδου (Valdes, 1999). Συγκεκριμένα, στο Valdes (1999) αναφέρονται η μελέτη του Asher (1956) για τη βιομηχανία κατασκευής αεροσκαφών, του Rapping (1965) για τη βιομηχανία κατασκευής πλοίων και του Schmookler (1966) για μια σειρά βιομηχανιών, αποδεικνύοντας ότι ο αριθμός των πατέντων, οι οποίες αποτελούν μια προσέγγιση της γνώσης, συσχετίζεται με τις επενδύσεις σε φυσικό κεφάλαιο.

κή διαδικασία πραγματώνεται. Οι υποστηρικτές της «μείωσης των δεξιοτήτων» ή της απο-ειδίκευσης αντιτίθενται στην τεχνικιστική θεώρηση των δεξιοτήτων και υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές σχέσεις καθορίζουν την τεχνολογία στους εργασιακούς χώρους, και όχι το αντίστροφο. Η ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας, και ιδιαίτερα της τεχνολογίας της πληροφορικής, αυξάνει την εξάρτηση των εργαζομένων από τις επιταγές της εργοδοσίας, επιτρέποντας στο μάνατζμεντ να απομακρύνει τις όποιες τεχνικές ικανότητες παραμένουν στο πεδίο των εργαζομένων (Vallas, 1990, p. 381). Τούτο ευνόητα συνεπάγεται μείωση κόστους, αλλά οι θεωρητικοί της απο-ειδίκευσης πηγαίνουν ένα βήμα παραπέρα ως προς τις συνέπειες, τονίζοντας την ανάγκη για έλεγχο περισσότερο απ' ό,τι για μείωση κόστους (Attewell, 1992) και πως το κέρδος από την εντατικοποίηση της εργασίας και την παραγωγή ακόμα περισσότερης υπεραξίας είναι πολύ μεγαλύτερο από τη μείωση του κόστους που προκαλούν οι μειωμένες αμοιβές για ανειδίκευτη εργασία. Αυτή η διαρκής προσπάθεια μεγιστοποίησης της υπεραξίας οδηγεί τη γνώση και τις δεξιότητες ολόένα και περισσότερο στα χέρια των μάνατζερ, επιτυγχάνοντας μεγαλύτερο έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας (Smith, 1994, p. 405).³⁷

Κριτικές προσεγγίσεις³⁸ των θέσεων της απο-ειδίκευσης επισημαίνουν ότι η θεωρία υποτιμά το ρόλο της αντίστασης των εργαζομένων στη διανομή των δεξιοτήτων ή, με άλλα λόγια, υπερεκτιμά την κυριαρχία του τεύλορισμού (Stark, 1980). Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής, αναγνωρίζεται όχι μόνο η ανταγωνιστική διάσταση της εργασιακής διαδικασίας, που ως ένα βαθμό συμβάλλει στη διαμόρφωση της οργάνωσης της εργασίας ως αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης (ανταγωνιστικής διάστασης), αλλά και η αντιφατική της διάσταση. Η εργασιακή διαδικασία χαρακτηρίζεται από σύγκρουση και συνεργασία (Wood, 1987, p. 4). Υπάρχει ένα ενεργητικό στοιχείο στη συμμετοχή των εργαζομένων στην εργασιακή διαδικασία και κατά συνέπεια μια βάση συνεργασίας ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζομένους μέσω του οικονομικού οφέλους και των απαιτήσεων των

37. Υποστηρίζεται ταυτοχρόνως ότι, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των εργασιών, το τι συνιστά δεξιότητα είναι κοινωνικά προσδιορισμένο από ιστορικές συνθήκες. Οι διάφορες κατηγορίες δεξιοτήτων είτε διαμορφώνονται μέσω της πολιτικής διαμάχης ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζομένους είτε συνιστούν τις μονόπλευρες επιλογές των εργοδοτών στη μεγιστοποίηση του ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας.

38. Για μια σύντομη επισκόπηση των κριτικών που ασκήθηκαν στις θέσεις του Braverman (1974), ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Meiksins (1994).

εργαζομένων για εξάσκηση των δεξιοτήτων τους.³⁹ Ο Friedman (1977) αμφισβήτησε τον κυρίαρχο ρόλο που δίδεται από τον Braverman στο τεύλορικό μοντέλο, θεωρώντας ότι το μοντέλο αυτό δεν αποτελεί τη μοναδική στρατηγική οργάνωσης των εργασιακών καθηκόντων. Υποστήριξε ότι υπάρχουν εναλλακτικές όπως το μοντέλο της υπεύθυνης αυτονομίας, που καθιστά την εργασία λιγότερο μονότονη, αυξάνει τον εργατικό έλεγχο στη σύλληψη και στην εκτέλεση των εργασιών και έχει ως συνέπεια την αναβάθμιση των δεξιοτήτων μάλλον παρά την απο-ειδίκευση. Στο ίδιο πνεύμα, οι Littler and Salaman (1982) αμφισβητούν τον τεχνολογικό ντετερμινισμό που διακρίνει τις πρώιμες θεωρήσεις της απο-ειδίκευσης, θεωρώντας ότι η τεχνολογία είναι προϊόν κοινωνικών διαδικασιών και συγκρούσεων, ενώ αναγνωρίζουν την ύπαρξη εναλλακτικών, παρά το γεγονός ότι και αυτές σε κάποιο βαθμό έχουν ενσωματώσει ορισμένες από τις τεύλορικές αρχές. Ο Thompson (1983), αν και θέτει και αυτός το ζήτημα της έλλειψης του υποκειμενικού στοιχείου, αναγνωρίζει την τάση απο-ειδίκευσης ως συνέπεια του κατακερματισμού των εργασιακών καθηκόντων. Μολονότι οι κριτικές αυτές προσεγγίσεις καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα σχετικών θεμάτων (η επίδραση των σχετικών εργασιών, και ιδιαίτερα του Braverman, υπήρξε ιδιαίτερα έντονη και οδήγησε στην ανάπτυξη μεγάλου αριθμού θετικών και αρνητικών κρίσεων), οι θεωρήσεις της μείωσης των δεξιοτήτων⁴⁰ εξακολουθούν να ερμηνεύουν ένα σημαντικό φάσμα καταστάσεων που αναφέρονται στις μεταβολές των δεξιοτήτων.

2.3.2.3 Οι θεωρίες πόλωσης

Μια τρίτη ενότητα εργασιών (Vogler-Ludwig, 1986· Gallie, 1991· Goos and Manning, 2009), συνδυάζοντας στοιχεία από τις δύο προηγούμενες, υποστηρίζει ότι οι κυρίαρχες εξελίξεις σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο οδηγούν σε μια πόλωση ανάμεσα σε αυτούς που ωφελούνται από τις αναδιαρθρώσεις και τις μεταρρυθμίσεις της παραγωγικής διαδικασίας, βελτιώνοντας τη θέση τους σε αυτή, και σε αυτούς που εγκλωβίζονται σε ανειδίκευτες εργασίες και γενικότερα σε προβληματικές μορφές απασχόλησης. Το αν θα επικρατήσουν τάσεις

39. Για μια εκτενέστερη ενασχόληση με το συγκεκριμένο ζήτημα, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στους Sturdy et al. (1992), οι οποίοι παρουσιάζουν μια ενδιαφέρουσα συλλογή εργασιών γύρω από το ζήτημα της συσχέτισης των όρων παραγωγής και αναπαραγωγής των δεξιοτήτων και της συναίνεσης.

40. Για μια παρουσίαση της συζήτησης και της παράδοσης που δημιουργήθηκε γύρω από την εργασία του Braverman, βλ. στο Smith (1994).

αύξησης ή μείωσης των δεξιοτήτων, σύμφωνα με μια σειρά ερευνητών (Dekker et al., 1990), εξαρτάται από τη φάση της τεχνολογικής ανάπτυξης στην οποία ευρίσκεται η οικονομία. Σε πρώιμη φάση επικρατούν τάσεις αύξησης των δεξιοτήτων, καθώς παρουσιάζεται μια αυξημένη ζήτηση για υψηλότερες δεξιότητες, ενώ σε ύστερη φάση οι εργασίες αποκτούν έναν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, με αποτέλεσμα τη μείωση των απαιτούμενων δεξιοτήτων. Η ποσοτική υποκατάσταση των παραδοσιακά εξειδικευμένων εργαζομένων από ευκαιριακά και επικουρικά απασχολούμενους, η οποία ουσιαστικά οδηγεί στη μείωση των ευκαιριών των εξειδικευμένων εργαζομένων, μπορεί να ιδωθεί ως εμπειρική απόδειξη μιας καθαρής τάσης πόλωσης των απαιτήσεων για δεξιότητες, στον βιομηχανικό κυρίως τομέα (Vogler-Ludwig, 1986, p. 40). Η τρίτη αυτή ενότητα εργασιών θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί παραλλαγή της προηγούμενης, καθώς προσεγγίζει σε μεγαλύτερο βαθμό τις απόψεις των υποστηρικτών της. Μια άλλη ομάδα εργασιών, η οποία κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί εδώ, συγκροτείται περισσότερο στη βάση εμπειρικών αποτελεσμάτων υποθέσεων εργασίας παρά μιας συστηματικής θεώρησης. Οι εκπρόσωποί της θεωρούν ότι τα αποτελέσματα της τεχνολογικής μεταβολής στις δεξιότητες είτε είναι ιδιαίτερα μικρά σε μέγεθος (οι ρυθμοί μεταβολής των δεξιοτήτων είναι χαμηλοί) (Horowitz and Herrnstadt, 1966) είτε είναι εξαιρετικά συγκεχυμένα και συμψηφιστικά (Jaffe and Froomkin, 1968) και συνδέονται με μια σειρά καταστάσεων, όπως ο βαθμός ανταγωνισμού της παραγωγικής διαδικασίας, οι οργανωτικές μορφές της παραγωγής (Davis and Taylor, 1976).

Μια διαφορετική προσέγγιση του επιχειρήματος της πόλωσης προσφέρεται από τις θεωρίες κατατμήσεων των αγορών εργασίας.⁴¹ Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτών των θεωριών, η αγορά εργασίας είναι διχοτομημένη σε ένα πρωτεύον και ένα δευτερεύον τμήμα. Στο πρωτεύον τμήμα κυριαρχούν μεγάλες, τεχνολογικά προηγμένες και κερδοφόρες επιχειρήσεις, ενώ οι εργαζόμενοι σε αυτό απολαμβάνουν υψηλό βαθμό συνδικαλιστικής δράσης, σταθερότητα και ευκαιρίες ανέλιξης μισθολογικά και ιεραρχικά. Επίσης, τους προσφέρεται ελευθερία κινήσεων και επιβράβευση για τη λήψη πρωτοβουλιών, ενώ διαθέτουν υψηλά επαγγελματικά προσόντα και εκπαίδευση. Αντίθετα, στο δευτερεύον τμήμα κυριαρχούν οι μικρές επιχειρήσεις, οι χαμηλοί μισθοί, οι κακές εργασιακές

41. Για μια επισκόπηση των θεωριών κατατμήσεων των αγορών εργασίας, βλ. στα Ευστράτογλου (2000) και (2006).

συνθήκες, ανασφάλεια και αστάθεια στην απασχόληση, ο χαμηλός βαθμός συνδικαλιστικής δράσης και οι λίγες προοπτικές εξέλιξης. Οι δε απασχολούμενοι στον τομέα αυτό είναι ανειδίκευτοι ή ημι-ειδικευμένοι, καθώς και μερικοί με ανώτερα προσόντα που δεν μπορούν, όμως, να απορροφηθούν στον πρωτεύοντα. Έτσι, οι μη προνομιούχοι εργαζόμενοι του δευτερεύοντος τμήματος είναι εγκλωβισμένοι, καθώς η πρόσβαση στο πρωτεύον είναι περιορισμένη λόγω των διακρίσεων στις πολιτικές πρόσληψης των επιχειρήσεων, των συνδικάτων, της έλλειψης πληροφόρησης και από διαδικασίες και μηχανισμούς ανατροφοδότησης. Το μάνατζμεντ του δευτερεύοντος τμήματος δίνει ελάχιστη ή καθόλου έμφαση στα προγράμματα επιμόρφωσης και κατάρτισης, καθώς εστιάζει στην εντατικοποίηση της εργασίας μέσω της απο-ειδίκευσης και των μεθόδων επιτήρησης (Edwards, 1979· Edwards et al., 1975), δεδομένου ότι η διάκριση στα χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας δεν έχει να κάνει με τις εργασιακές δεξιότητες των εργαζομένων, αλλά με τα εργασιακά καθήκοντα και, επομένως, με τις απαιτούμενες δεξιότητες των θέσεων εργασίας. Μια άλλη διάσταση των θεωριών κατατμήσεων αναδεικνύεται από τους Doeringer and Piore (1971). Μια από τις βασικές θέσεις αυτών των θεωριών έγκειται στο ότι η βιομηχανική δομή της οικονομίας καθορίζει τη δομή της αγοράς εργασίας. Έτσι, υπάρχει μια αντιστοιχία μεταξύ μονοπωλιακού/ολιγοπωλιακού (mega corp) και ανταγωνιστικού κεφαλαίου με το πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα της αγοράς εργασίας. Θεωρούν, επομένως, ότι ένας από τους λόγους μεγέθυνσης του πρωτεύοντος τμήματος έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι συγκεντρώνει μεγάλες, τεχνολογικά προηγμένες και κερδοφόρες επιχειρήσεις και κατά συνέπεια το προσωπικό με τις υψηλότερες δεξιότητες.

Στην ενότητα των εργασιών της πόλωσης των δεξιοτήτων θα μπορούσε να ενταχθεί και το υπόδειγμα της «ευέλικτης επιχείρησης» των Atkinson and Meager (1986). Αν και προέκυψε από τη συζήτηση για την κρίση του φορντισμού και την αναζήτηση των νέων προτύπων συσσώρευσης και τρόπων ρύθμισης των μετα-βιομηχανικών κοινωνιών, αναδεικνύει ορισμένες νέες μορφές οργάνωσης των επιχειρήσεων, της εργασιακής διαδικασίας και των νέων εργασιακών δεξιοτήτων που ενδεχομένως να απαιτεί το νέο μοντέλο μάνατζμεντ. Με το υπόδειγμα της «ευέλικτης επιχείρησης» πρότειναν μια λύση για τις ακαμψίες που χαρακτήριζαν την οργάνωση της παραγωγής κατά το φορντισμό (Δεδουσόπουλος, 2002). Οι συγγραφείς διακρίνουν τρεις μορφές ευελιξίας. Η πρώτη είναι η αριθμητική, η οποία αναφέρεται στην προσαρμογή των εργαζομένων στις διακυμάνσεις της ζήτησης προϊόντος. Η δεύτερη είναι η λειτουργική και αναφέρεται

στην προσαρμογή των εργασιακών καθηκόντων και κατ' επέκταση των απαιτούμενων εργασιακών δεξιοτήτων ανάλογα με τον όγκο των εργασιών, τις μεθόδους παραγωγής και την τεχνολογία. Η τρίτη αφορά την ευελιξία των μισθών. Σχηματικά αυτό σημαίνει ότι η εργασιακή διαδικασία και οι εργαζόμενοι διακρίνονται σε εργασίες του πυρήνα και της περιφέρειας. Στον πυρήνα οι εργαζόμενοι είναι σχετικά προστατευμένοι από τις διακυμάνσεις της αγοράς και είναι αυτοί που θα κληθούν να γίνουν λειτουργικά ευέλικτοι (Δεδουσόπουλος, 2002). Αυτό σημαίνει ότι σε επίπεδο εργασιακών δεξιοτήτων θα πρέπει να αποκτήσουν δεξιότητες για την εκτέλεση των καθηκόντων και άλλων ειδικοτήτων είτε της ίδιας ιεραρχίας (οριζόντιος εμπλουτισμός δεξιοτήτων) είτε διαφορετικής (κάθετος εμπλουτισμός). Οι υπόλοιποι εργαζόμενοι της περιφέρειας προσαρμόζονται στις διακυμάνσεις της ζήτησης του προϊόντος και διακρίνονται σε εργαζομένους με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, μερικής απασχόλησης, αορίστου χρόνου, job-sharing, επιδοτούμενης από το δημόσιο εργασίας κ.ά., ενώ υπάρχει και ένας αριθμός εργαζομένων που δεν ανήκει καν στο εργατικό δυναμικό της επιχείρησης, καθώς απασχολούνται με καθεστώς υπεργολαβίας, αυτοαπασχολούμενοι-εξωτερικοί συνεργάτες και προσωρινοί εργαζόμενοι.⁴²

Ο Fine (1998) υποστηρίζει ότι το υπόδειγμα της ευέλικτης επιχείρησης δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μια αναστροφή του δυαδικού σχήματος του Piore στη θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας. Οι ευέλικτες εργασιακές σχέσεις του υποδείγματος της ευέλικτης εξειδίκευσης που αντιστοιχούν στο δευτερεύον τμήμα του δυαδικού υποδείγματος των αγορών εργασίας αναδεικνύονται σε κυρίαρχο και πρωτοπόρο τμήμα, ενώ το αντίστροφο ισχύει για το πρωτεύον τμήμα, που αντιστοιχεί στις «άκαμπτες» εργασιακές σχέσεις του τεύλορισμού. Εντούτοις, το υπόδειγμα αυτό εκφράζει μια μη ρεαλιστικά αισιόδοξη προσδοκία για το μέλλον των εργασιακών σχέσεων, αντλώντας παραδείγματα από υποδειγματικές περιπτώσεις που λειτουργούν υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες και προϋποθέσεις απ' ό,τι το σύνολο σχεδόν της υπόλοιπης οικονομίας. Ο ευέλικτος εργαζόμενος και οι ευέλικτες εργασιακές σχέσεις, όπως διαμορφώθηκαν και συνεχίζουν να

42. Η προσέγγιση αυτή, όπως επισημαίνει ο Δεδουσόπουλος (2002), προσιδιάζει στις θεωρίες κατατμήσεων των αγορών εργασίας, καθώς η ανάλυσή της βασίζεται στην ύπαρξη τμημάτων της αγοράς εργασίας, πυρήνα και περιφέρειας, κατά αντιστοιχία των εσωτερικών αγορών στις θεωρίες κατατμήσεων και των πρωτευόντων και δευτερευόντων τμημάτων στις θεωρίες δυαδικών αγορών εργασίας.

διαμορφώνονται στις σύγχρονες οικονομίες, αποτελούν έννοιες αρνητικά φορτισμένες και δεν προσδίδουν «αέρα» αισιοδοξίας. Αντιθέτως, θεωρείται ότι η ευελιξία στις εργασιακές σχέσεις σε συνδυασμό με το «μικρό και ευέλικτο κράτος» αποτέλεσαν το πλαίσιο για ακόμα μεγαλύτερη εκμετάλλευση των εργαζομένων, ενώ η σκοπούμενη αύξηση της απασχόλησης και μείωση της ανεργίας εξακολουθεί ακόμη να είναι το ζητούμενο.

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι ένα καθοριστικό ζήτημα, που διαπερνά τις εργασίες που παρουσιάστηκαν παραπάνω, αναφέρεται στην έλλειψη δεξιοτήτων. Το ζήτημα εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα στις σύγχρονες διερευνήσεις των δεξιοτήτων,⁴³ είτε θετικά με την έννοια της αναγνώρισης της έλλειψης δεξιοτήτων είτε αρνητικά με την έννοια της μη έλλειψης δεξιοτήτων. Στο σημείο αυτό, μια διάκριση ανάμεσα στις έννοιες της έλλειψης (skill shortage) και της αναντιστοιχίας (skill mismatch) των δεξιοτήτων είναι καθοριστική, καθώς επιχειρεί να αποσαφηνίσει μια κατάσταση που πολύ συχνά παρανοείται. Έλλειψη δεξιοτήτων υφίσταται εκεί όπου δεν υπάρχουν διαθέσιμα τα κατάλληλα άτομα να εκτελέσουν μια εργασία, ίσως λόγω πλήρους απασχόλησης ή ανεπαρκούς και ατελούς επαγγελματικής κατάρτισης. Η αναντιστοιχία των δεξιοτήτων είναι ένας ευρύτερος όρος, που περιλαμβάνει όλες εκείνες τις καταστάσεις στις οποίες υπάρχουν άτομα με κατάλληλες δεξιότητες αλλά δεν χρησιμοποιούνται στην πλήρωση των διαθέσιμων κενών θέσεων εργασίας. Τα αίτια των καταστάσεων ερμηνεύονται μέσω ενός ευρύ φάσματος προσεγγίσεων, οι οποίες σχετίζονται με τις ανεπάρκειες της προσφοράς και της ζήτησης. Είναι δυνατό, λοιπόν, να υποστηριχθεί ότι η έννοια της έλλειψης των δεξιοτήτων είναι μια συχνά, αλλά όχι ορθά, χρησιμοποιούμενη έννοια, που (κακώς) καλύπτει όλα σχεδόν τα ζητήματα των δεξιοτήτων. Περισσότερο ορθή είναι η έννοια της αναντιστοιχίας των δεξιοτήτων, η οποία συνήθως εμφανίζεται λόγω των μεγάλων δομικών και διαρθρωτικών προβλημάτων των αγορών εργασίας, με την έλλειψη των δεξιοτήτων να αποτελεί ένα από αυτά.

43. Πολλοί υποστηρικτές της άποψης της έλλειψης των δεξιοτήτων (Haughton and Peck, 1989· Haughton, 1990) θεωρούν ότι οι ελλείψεις αυτές εμφανίζονται πολλές φορές σε αγορές εργασίας που κυριαρχούνται από υψηλά ποσοστά ανεργίας, δίδοντας έτσι έμφαση στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και στην έλλειψη αποτελεσματικότητας στην επίτευξη της κατανομητικής κυρίως λειτουργίας των αγορών εργασίας.

2.3.3 Ζητήματα μέτρησης των δεξιοτήτων: Μέθοδοι και τεχνικές

Οι διαδικασίες προσδιορισμού των μεταβολών των δεξιοτήτων συνδέονται αναμφίβολα με ζητήματα μέτρησης των δεξιοτήτων. Αρκετές από τις μελέτες σχετικά με τη μέτρηση του επιπέδου των δεξιοτήτων έχουν καταλήξει σε διαφορεούμενα αποτελέσματα.⁴⁴ Αυτό οφείλεται κυρίως στην έλλειψη κοινού θεωρητικού υπόβαθρου που αντανακλάται στις μεθόδους μέτρησης. Σε γενικές γραμμές, δεν υπάρχει συναίνεση ούτε ως προς το εννοιολογικό περιεχόμενο των δεξιοτήτων ούτε ως προς τη μέτρησή τους και κατά συνέπεια τα αποτελέσματα των τελευταίων δεν είναι συγκρίσιμα. Σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας μελέτης παρατίθενται αρκετές προσεγγίσεις γύρω από αυτή την προβληματική. Ο Spenner (1983) παρέχει μια συνοπτική αναφορά στα βασικότερα ζητήματα που συνδέονται με τη μέτρηση των δεξιοτήτων, καθώς και μια επισκόπηση των αποτελεσμάτων ανάλογα με τη μεθοδολογία που έχει ακολουθηθεί. Εντοπίζει, λοιπόν, διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς το μεθοδολογικό υπόβαθρο της θεωρίας (μακρο-θεώρηση για τις θεωρίες αναβάθμισης, ενώ μελέτες περιπτώσεων στις θεωρίες απο-ειδίκευσης), ως προς το εννοιολογικό περιεχόμενο (αν οι δεξιότητες αφορούν χαρακτηριστικά των εργαζομένων ή των εργασιών, αν είναι μονοδιάστατες ή έχουν πολλές διαστάσεις) και ως προς τις μεθόδους μέτρησης (άμεση, έμμεση μέτρηση και μέθοδος της μη μέτρησης).

Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρίες «αναβάθμισης» χρησιμοποιούν μετρήσεις των μεταβολών του επιπέδου των δεξιοτήτων σε επίπεδο κοινωνίας (π.χ. Mueller et al., 1969· Rumberger, 1981). Αυτό οφείλεται στο ότι οι δεξιότητες στις συγκεκριμένες θεωρήσεις αναφέρονται στο συνολικό επίπεδο δεξιοτήτων στην κοινωνία και όχι αναφορικά με κάποιο επάγγελμα, κλάδο ή ομάδα ατόμων. Αντίθετα, οι θεωρίες απο-ειδίκευσης χρησιμοποιούν περισσότερο τις μελέτες περιπτώσεων για να εξετάσουν ένα επάγγελμα, κλάδο ή επιχείρηση (π.χ. Zimbalist, 1979· Wallace and Kalleberg, 1982· Wrigley, 1982). Σύμφωνα με τον Spenner (1983), οι πρώτες έχουν το πλεονέκτημα να καλύπτουν το σύνολο του πληθυσμού υπό το κόστος, ωστόσο, της παράβλεψης μεταβολών που δεν ανιχνεύονται λόγω συμψηφισμών, ενώ οι τελευταίες, αν και υστερούν σε ευρύτητα κάλυψης του πληθυσμού, παρου-

44. Για μια κριτική επισκόπηση των εμπειρικών ερευνών γύρω από τις θέσεις της αναβάθμισης των δεξιοτήτων και της απο-ειδίκευσης, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στον Spenner (1983).

σιάζουν μια πιο ακριβή και λεπτομερή εικόνα των μετασχηματισμών των δεξιοτήτων. Από την άλλη, οι μελέτες σε επίπεδο κοινωνίας παρουσιάζουν μεγαλύτερη στασιμότητα, ενώ αντίθετα οι εργασίες περιπτώσεων εμφανίζουν μεγαλύτερη μεταβλητότητα. Επιπλέον, οι μελέτες περιπτώσεων αγνοούν τις αναδιαρθρώσεις στη σύνθεση των κλάδων σε αντίθεση με τις μελέτες σε επίπεδο κοινωνίας.

Σε ό,τι αφορά τον ορισμό των δεξιοτήτων, οι διάφορες προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε αυτές που αντιλαμβάνονται τις δεξιότητες ως ενσωματωμένες στο αντικείμενο εργασίας και σε αυτές που τις θεωρούν χαρακτηριστικό του εργαζομένου. Στο βαθμό που επιλέγεται να ορίζονται οι δεξιότητες με βάση τα χαρακτηριστικά της εργασίας, διακρίνονται τρεις μέθοδοι μέτρησης των δεξιοτήτων: η μέθοδος της μη μέτρησης, ο έμμεσος και ο άμεσος τρόπος μέτρησης.

Η πρώτη μέθοδος χρησιμοποιεί τα επαγγέλματα ως βασική μονάδα μέτρησης των δεξιοτήτων. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται στη δυνατότητα ιεράρχησης των επαγγελμάτων και, πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση ότι μερικές κατηγορίες επαγγελμάτων απαιτούν την ύπαρξη υψηλότερων δεξιοτήτων σε σχέση με κάποιες άλλες. Λόγω της ιδιαίτερης φύσης της, δεν προσεγγίζει τον πυρήνα του ζητήματος ή, με άλλα λόγια, δεν υπεισέρχεται σε μια πραγματική μέτρηση των δεξιοτήτων, και γι' αυτό αποκαλείται και μέθοδος μη μέτρησης. Είναι, όμως, ιδιαίτερα διαδεδομένη λόγω της δυνατότητας χρήσης των επαγγελματικών κατηγοριών μέσα από τις επίσημες ταξινομήσεις τους.

Η δεύτερη μέθοδος χρησιμοποιεί το επίπεδο εκπαίδευσης ή το επίπεδο των μισθών μιας επαγγελματικής κατηγορίας για να εκτιμήσει το επίπεδο δεξιότητας που απαιτείται από μια ή περισσότερες εργασίες. Βασίζεται συνήθως στις εθνικές δειγματοληπτικές έρευνες που αφορούν είτε τους εργαζομένους είτε τους μάνατζερ που έχουν την εμπειρία τεχνολογικών αλλαγών στο χώρο εργασίας τους. Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, οι ίδιες οι δεξιότητες παραμένουν αδιευκρίνιστες, ενώ ο ισομορφισμός μεταξύ του έμμεσου δείκτη και του πραγματικού επιπέδου των δεξιοτήτων εξαρτάται από τις υποθέσεις που λαμβάνονται για τους παράγοντες που επηρεάζουν τον έμμεσο δείκτη (Sprenner, 1983).⁴⁵ Και στην

45. Με τη μέθοδο αυτή ο Rumberger (1981) εξέτασε τις εκπαιδευτικές απαιτήσεις των επαγγελμάτων σε όλη την οικονομία των ΗΠΑ για την περίοδο 1960-1976 και βρήκε ότι η αλλαγή στην κατανομή της απασχόλησης «ωφέλησε τα επαγγέλματα που έχουν

περίπτωση αυτή δεν διασφαλίζεται μια άμεση μέτρηση των δεξιοτήτων αλλά μια προσέγγισή τους με έμμεσο τρόπο, και γι' αυτό η μέθοδος αποκαλείται και έμμεσης μέτρησης.

Η τρίτη μέθοδος, που αποκαλείται και άμεση μέθοδος,⁴⁶ μετράει τα συστατικά των δεξιοτήτων των εργασιών ή των εργαζομένων στις συγκεκριμένες εργασίες. Η πιο διαδεδομένη πηγή στοιχείων για την άμεση μέτρηση των δεξιοτήτων είναι το Dictionary of Occupational Titles (DOT) του Υπουργείου Εμπορίου των ΗΠΑ. Οι κωδικοποιήσεις των επαγγελμάτων προκύπτουν από μια διαδικασία που ξεκίνησε το 1949 και συνίσταται στις επιτόπου επιθεωρήσεις εκπροσώπων του Γραφείου Απασχόλησης των ΗΠΑ στους χώρους εργασίας, οι οποίοι εν συνεχεία κωδικοποιούν τα αντικείμενα εργασίας των εργαζομένων υπό το πρίσμα διαφορετικών διαστάσεων πολυπλοκότητας (Attewell, 1992).⁴⁷

Σε ό,τι αφορά την ερμηνεία των επαγγελματικών αναδιαρθρώσεων βάσει των θεωριών των δεξιοτήτων, ο Attewell (1992) σημειώνει ότι ο εμπειρικός

μεγαλύτερες απαιτήσεις σε δεξιότητες» και ότι «στο σύνολο οι μέσες απαιτήσεις δεξιοτήτων αυξήθηκαν κατά το εξεταζόμενο διάστημα, αν και με μικρότερο ρυθμό, απ' ό,τι σε άλλες χρονικές περιόδους». Η έρευνα των Levin and Rumberger (1986), στην οποία συνδυάζονται τα στοιχεία του 1986 αναφορικά με τις γνωστικές απαιτήσεις των επαγγελμάτων με τις προβλέψεις του Υπουργείου Εργασίας των ΗΠΑ για την περίοδο 1982-1995, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το 1995 θα υπάρχει πολύ μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με το 1982. Επιπλέον, οι Levin and Rumberger (1986) βρίσκουν ότι αν και από το 1960 διαπιστώνεται αναβάθμιση των δεξιοτήτων αυτή δεν μπορεί να συνδεθεί με κάποια ξαφνική ή σημαντική αύξηση της ζήτησης εξειδικευμένης εργασίας που να δημιουργήθηκε από την επανάσταση των τεχνολογιών της πληροφορίας.

46. Εντός αυτής της μεθοδολογίας, υπάρχει και ο διαχωρισμός μεταξύ των προσεγγίσεων που αντιλαμβάνονται τη δεξιότητα ως κατ' ουσίαν περίπλοκη (substantive complexity) και τη δεξιότητα υπό το πρίσμα της αυτονομίας και του ελέγχου. Η διάσταση της πολυπλοκότητας έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς στις περισσότερες κοινωνίες η περιπλοκότητα των εργασιών υποκρύπτει μια συστηματική σχέση των διαφορών στις αμοιβές και στους μισθούς, με τα χαρακτηριστικά της τάξης, την κοινωνική θέση και με το ψυχολογικό και κοινωνικό αποτέλεσμα (Coser, 1975).

47. Ο Spenner (1983, 1990), σε μια επισκόπηση μελετών που βασίζονται στη μέθοδο DOT, βρήκε ότι υπάρχει απο-ειδίκευση σε ορισμένα μεμονωμένα επαγγέλματα και αναβάθμιση των δεξιοτήτων σε κάποια άλλα, ωστόσο μικρής έκτασης. Γενικά, οι μελέτες αυτές δείχνουν μια μάλλον σταθερή τροχιά των δεξιοτήτων κατά το διάστημα των τελευταίων δεκαετιών.

έλεγχος των θεωριών σε επίπεδο οικονομίας, και συγκεκριμένα αναφορικά με το φαινόμενο της τριτογενοποίησης της οικονομίας, μπορεί να αποδειχθεί παραπλανητικός, αν σημείο εκκίνησης αποτελεί η υπόθεση της σύνδεσης της τριτογενοποίησης με την αλλαγή της διάρθρωσης των επαγγελματιών χωρίς να ληφθούν υπόψη και οι αλλαγές στο εσωτερικό κάθε τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, η αύξηση της απασχόλησης σε εργασίες άσπρου κολάρου δεν αποτελεί απλώς αποτέλεσμα κάποιας στροφής προς τις εργασίες έντασης τεχνολογίας της πληροφορίας, καθώς η «επανάσταση» των εργασιών άσπρου κολάρου αφορά και τον δευτερογενή τομέα. Επιπλέον, κάτι τέτοιο θα σήμαινε καταρχήν ότι η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα θα μειωνόταν, γεγονός που δεν συνάδει με τα εμπειρικά στοιχεία. Ο Attewell (1992) θεωρεί ότι η αναδιάρθρωση της επαγγελματικής δομής των ΗΠΑ για την περίοδο 1976-1989, που οδήγησε στη ραγδαία αύξηση των εργασιών άσπρου κολάρου, οφείλεται σε μια αναβάθμιση όλου του φάσματος των επαγγελματιών μέσω μιας διαδικασίας επαγγελματικής ανακατανομής. Τα επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης αυξάνονται πιο γρήγορα από αυτά των χαμηλών δεξιοτήτων τόσο για την παραγωγική όσο και τη μη παραγωγική απασχόληση.

2.3.4 Επισκόπηση εμπειρικών ερευνών: Αποτελέσματα μετρήσεων των δεξιοτήτων

Στη διεθνή βιβλιογραφία, ένας μεγάλος αριθμός εμπειρικών ερευνών έχει σκοπό να προσεγγίσει τις σχέσεις των επαγγελματιών με τις δεξιότητες και ειδικότερα να επιχειρήσει μετρήσεις των δεξιοτήτων. Από την πληθώρα αυτή των εμπειρικών ερευνών γίνεται κατ' ανάγκη μια επιλεκτική παρουσίαση με στόχο τόσο την ανάδειξη των θεωρητικών ζητημάτων, που αναφέρθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας, όσο όμως και των ειδικότερων εμπειρικών προσεγγίσεών τους.

Οι Wright and Singelmann (1982), όταν αναφέρονταν στην αμερικανική οικονομία τη δεκαετία του 1960, ανέπτυξαν μια θέση που συνδύαζε από τη μία τη θεωρία αναβάθμισης των προσόντων και από την άλλη τη θεωρία απο-ειδίκευσης. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, στο εσωτερικό ορισμένων κλάδων υπήρχε μια συστηματική τάση οι θέσεις εργασίας με μικρό έλεγχο επί του αντικειμένου τους να αυξάνονται, ενώ σε όσες υπήρχε αυξημένος έλεγχος να μειώνονται. Επίσης, υποστηρίζουν ότι, παρά το γεγονός ότι μπορεί κανείς να βρει περιπτώσεις όπου η τεχνολογική εξέλιξη πιθανώς να οδήγησε στην επέκταση της αυτονομίας

σε ορισμένα επαγγέλματα στην εργασιακή διαδικασία (π.χ. ιατρική, εκπαίδευση), αυτές οι περιπτώσεις μάλλον αποτελούν εξαιρέσεις παρά τον κανόνα. Μολοντί τα στοιχεία τους αφορούν μόνο μία δεκαετία και επομένως είναι σχετικά δύσκολο να βγάλουν συμπεράσματα για τάσεις που απαιτούν πιο μακροχρόνιες διαδικασίες, οι Wright and Singelmann (1982) υποστηρίζουν ότι συντελείται απο-ειδίκευση, η οποία όμως υποκρύπτεται από τη διακλαδική μετατόπιση της απασχόλησης προς κλάδους μεγαλύτερης ειδίκευσης.

Σε μια άλλη ανάλυση, οι Singelmann and Tienda (1984) εξέτασαν τις αναδιαρθρώσεις των κλαδικών και επαγγελματικών δομών των ΗΠΑ για την περίοδο 1960-1980. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, υπήρξε κατ' αρχάς μια σημαντική μείωση στο μέγεθος των μεταβολών των επαγγελμάτων το διάστημα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 σε σχέση με την περίοδο 1960-1975. Επιπλέον, καθ' όλο το εξεταζόμενο διάστημα υπάρχουν ενδείξεις που υποδηλώνουν ότι υπάρχει μια συνεχής τάση αναβάθμισης των επαγγελμάτων, αν και αυτό συμβαίνει με επιβραδυνόμενο ρυθμό, ιδιαίτερα από το 1975 και μετά. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτό έχει ως αποτέλεσμα η επίδραση της μεγέθυνσης των κλάδων υψηλής ειδίκευσης στην οικονομία να περιορίζεται. Εντούτοις, οι μετατοπίσεις στην απασχόληση μεταξύ των κλάδων τείνουν να είναι προς την κατεύθυνση των κλάδων υψηλής ειδίκευσης και όχι της απο-ειδίκευσης.

Ο Silvestri (1993) εκτίμησε τις τάσεις της απασχόλησης κατά επίπεδο σπουδών, κλάδο και επάγγελμα για την περίοδο 1992-2005 στις ΗΠΑ. Σύμφωνα με τα ευρήματά του, η απασχόληση θα αυξανόταν με ρυθμούς σημαντικά υψηλότερους απ' ό,τι την περίοδο 1979-1992. Τα επαγγέλματα που απαιτούν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θα αυξηθούν με ρυθμό μεγαλύτερο από τον μέσο όρο μεγέθυνσης της απασχόλησης, ενώ με χαμηλότερο ρυθμό αλλά πάνω από τον μέσο όρο μεγέθυνσης της απασχόλησης θα αυξηθεί η απασχόληση σε επαγγέλματα που απαιτούν μετα-λυκειακή εκπαίδευση. Σημειώνει, ωστόσο, ότι, εκτός από τις εκτιμήσεις του ρυθμού μεγέθυνσης, σημασία έχει και το απόλυτο μέγεθος της απασχόλησης που θα δημιουργηθεί σε επαγγελματική κατηγορία. Με βάση το τελευταίο, βρίσκει ότι τα επαγγέλματα με χαμηλές απαιτήσεις σε δεξιότητες που εμφανίζουν χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, αλλά και μερικά από τα επαγγέλματα που έχουν υψηλές απαιτήσεις, συμβάλλουν στην αύξηση της απασχόλησης περισσότερο απ' ό,τι τα άλλα λόγω του μεγάλου αριθμού των απασχολούμενων που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Επίσης, βρίσκει ότι ο τομέας των υπηρεσιών θα παρουσιάσει τη μεγαλύτερη άνοδο στην απασχόληση, και επομένως τα

επαγγέλματα που εντάσσονται σε αυτόν έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτυχθούν. Κοντολογίς, διαπιστώνει ότι η οικονομία δημιουργεί θέσεις εργασίας για όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης· η μεγαλύτερη αύξηση αφορά τον τομέα των υπηρεσιών, ενώ τα ειδικευμένα επαγγέλματα θα παρουσιάσουν τη μεγαλύτερη μεγέθυνση.

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί μια σειρά από οικονομετρικά υποδείγματα (Autor et al., 2003) που έχουν ως σημείο αναφοράς την υπόθεση ότι η τεχνολογική εξέλιξη είναι μεροληπτική προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης των δεξιοτήτων (*skill-biased technological change hypothesis*).⁴⁸ Στη βάση αυτών των υποδειγμάτων, οι συγγραφείς δείχνουν ότι η αυτοματοποίηση και η εκμηχάνιση επιλέγονται για να υποκαταστήσουν την ανθρώπινη εργασία που κάνει μονότονες και χειρωνακτικές εργασίες, καθώς έχει γίνει σχετικά ακριβή (η αμοιβή της) σε σχέση με το κόστος της επένδυσης σε μηχανολογικό εξοπλισμό, ενώ η τεχνολογία που επιλέγεται για εργασίες που απαιτούν περισσότερη νοητική ικανότητα και δεξιότητες λειτουργεί συμπληρωματικά προς την ανθρώπινη εργασία. Υπό αυτή την έννοια, υποστηρίζεται ότι υπάρχει συνεχής αναβάθμιση των δεξιοτήτων και τάση εξάλειψης των εργασιών χαμηλών δεξιοτήτων. Ωστόσο, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού εργασιών που δεν υπάγονται στην κατηγορία των μονότονων και χειρωνακτικών, όπως για παράδειγμα οι σερβιτόροι, οι πωλητές κ.λπ., για τις οποίες δεν υπάρχει προς το παρόν κάποιος προφανής τρόπος συμπληρωματικότητας με υπολογιστή και επομένως δεν μπορούν να ερμηνευθούν από την υπόθεση της μεροληπτικής τεχνολογικής εξέλιξης, σημαίνει ότι το επιχείρημα της πόλωσης δεν μπορεί να απορριφθεί. Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξε η Spitz-Oener (2005), εξετάζοντας την περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα της εμπειρικής εργασίας της παρέχουν ενδείξεις ότι τα επαγγέλματα σήμερα περιλαμβάνουν πιο περίπλοκα αντικείμενα εργασίας σε σχέση με δύο δεκαετίες πριν και απαιτούν περισσότερο αναλυτικές και διαδραστικές δραστηριότητες. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η διάχυση της χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών εντατικοποίησε αυτή την τάση.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η τάση που διαγράφεται τα τελευταία χρόνια ως προς

48. Για μια εκτενή παρουσίαση της σχετικής βιβλιογραφίας, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Katz and Autor (1999) και Acemoglu (2002).

τη ζήτηση δεξιοτήτων είναι ότι οι εργοδότες επιλέγουν να προσλάβουν προσωπικό με βάση όχι μόνο τα τυπικά προσόντα αλλά και άλλες δεξιότητες που αυξάνουν την αξία του οργανισμού ή της επιχείρησης (Cedefop, 2010). Οι δεξιότητες αυτές φαίνεται ότι αφορούν κατά κύριο λόγο χαρακτηριστικά που καθιστούν τον εργαζόμενο ικανό να διαχειριστεί αποτελεσματικά μια ποικιλία από εργασιακά καθήκοντα, ανθρώπους και καταστάσεις. Προτιμώνται, με άλλα λόγια, οι περισσότερο ευέλικτοι εργαζόμενοι που είναι ικανοί να προσαρμόζονται γρήγορα σε απρόβλεπτες καταστάσεις (Cedefop, 2010). Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2010),⁴⁹ το ατομικό προφίλ δεξιοτήτων θα πρέπει κατά ιδανικό τρόπο να συνδυάζει συγκεκριμένες δεξιότητες που απαιτούνται για ένα εργασιακό αντικείμενο με έναν διατέμνοντα πυρήνα δεξιοτήτων, όπως η ικανότητα ανάλυσης και οργάνωσης περίπλοκης πληροφορίας, ανάληψης ευθυνών, ανάληψης ρίσκων και λήψης αποφάσεων.

Εδώ και πολλά χρόνια σε πολλές χώρες του ΟΟΣΑ καταγράφεται μια σαφής τάση αύξησης της ζήτησης για ειδικευμένους εργαζομένους, γεγονός που συνιστά ένδειξη ότι τα επαγγέλματα τείνουν να γίνονται περισσότερο έντασης γνώσης και δεξιοτήτων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στο εσωτερικό όλων των επαγγελματικών κατηγοριών (περιλαμβανομένων και των κατώτερων) παρατηρείται μια ξεκάθαρη άνοδος των απαιτούμενων δεξιοτήτων, με τους υψηλής και μέσης δεξιότητας εργαζομένους να επικρατούν σε όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες, ενώ οι χαμηλών δεξιοτήτων να περιορίζονται (Cedefop, 2010). Αν και γενικά παραμένει αδιευκρίνιστο αν αυτές οι μεταβολές αποδίδονται σε κλαδικές αναδιαρθρώσεις, στις τεχνικές και οργανωτικές μεταβολές της εργασιακής διαδικασίας ή στις νέες τάσεις στο διεθνές εμπόριο, η επικρατέστερη ερμηνεία για την ανακατανομή της απασχόλησης από τον βιομηχανικό τομέα προς τον τομέα των υπηρεσιών εμφανίζεται να είναι αυτή που επικεντρώνεται στις συνθήκες ζήτησης, καθώς η αύξηση της εσωτερικής ζήτησης είχε τη σημαντικότερη επίπτωση στην ανάπτυξη των υπηρεσιών που βασίζονται στη γνώση (knowledge based services), αλλά και των κοινωνικών ή προσωπικών υπηρεσιών (Enterprise policy, European Commission, 2000). Σε κάθε περίπτωση, αυτή η τάση αναμένεται να συνεχιστεί και για την επόμενη δεκαετία (Cedefop, 2010). Ταυτόχρονα, όμως, με την τάση για αύξηση των δεξιοτήτων σε όλο το φάσμα σχεδόν των επαγγελματικών κατηγο-

49. Βλ. European Commission (2010).

ριών, παρατηρείται μια τάση για πόλωση των επαγγέλματων. Έτσι, καταγράφεται αύξηση της ζήτησης για μη χειρωνακτικά επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης και για κατώτερα επαγγέλματα, ενώ αντίθετα η ζήτηση για ειδικευμένα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα αναμένεται να αυξηθεί με χαμηλούς ρυθμούς και η ζήτηση για ειδικευμένα χειρωνακτικά επαγγέλματα αναμένεται να μειωθεί σημαντικά (Cedefop, 2008, 2010). Πιο συγκεκριμένα, τη μεγαλύτερη τάση ανόδου της ζήτησης εργασίας είχαν κατά την τελευταία δεκαετία (2000-2010), αλλά και αναμένεται να έχουν κατά την επόμενη (2010-2020), τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης, καθώς και αυτά που συνδέονται με το μάνατζμεντ, τα επιστημονικά επαγγέλματα και τους βοηθούς τεχνολόγους. Ειδικότερα, οι κατηγορίες επαγγέλματων που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας είναι αυτές των τεχνολόγων και των τεχνικών βοηθών (π.χ. στην επιστήμη της μηχανικής, της φυσικής, της βιολογίας, της ιατρικής και της εκπαίδευσης) και ακολουθούν τα επιστημονικά και συναφή επαγγέλματα (όπως των φυσικών, των μαθηματικών, υγείας, εκπαίδευσης) και των νομικών, των ανώτερων διοικητικών υπαλλήλων και των μάνατζερ. Από την άλλη, η ζήτηση για ειδικευμένα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως τα επαγγέλματα γραφείου (γραμματείς, πωλητές, εργαζόμενοι στην παροχή υπηρεσιών), θα παρουσιάζουν χαμηλούς ρυθμούς αύξησης, ενώ τα ειδικευμένα χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως οι ειδικευμένοι γεωργοί, τεχνίτες και χειριστές μηχανημάτων, αναμένεται να μειώσουν την απασχόλησή τους.

Για την Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 ο Ιωαννίδης (1999) εκτιμά ότι υπάρχει η τάση, τόσο σε επίπεδο συνολικής οικονομίας όσο και κλάδων, οι κατηγορίες απασχολούμενων με λιγότερα προσόντα να μειώνονται ταχύτερα από τις κατηγορίες υψηλών δεξιοτήτων, με προφανείς τις συνέπειες για την απασχολησιμότητα ατόμων με χαμηλά προσόντα. Εξετάζοντας επίσης το ρυθμό μεταβολής του μεριδίου των «διανοητικά εργαζομένων υψηλών δεξιοτήτων» στη συνολική απασχόληση, διαπίστωσε ότι η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλότερη αναλογία ακόμα και από χώρες όπως η Γερμανία και η Γαλλία. Αυτό κατά τη γνώμη του οφείλεται στον «διαρθρωτικό παράγοντα», δηλαδή στην ταχύτερη ανάπτυξη των κλάδων με υψηλό μερίδιο «διανοητικά εργαζομένων υψηλών δεξιοτήτων».

Σε πιο πρόσφατες διερευνήσεις, το Cedefop (2010), με βάση τις προβλέψεις για την επόμενη δεκαετία στην Ελλάδα, εκτιμά ότι θα προκύψουν σημαντικές αλλαγές στην επαγγελματική δομή της απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρί-

ζει ότι θα προκύψει αύξηση στα κατώτερα επαγγέλματα, στα ειδικευμένα χειρωνακτικά επαγγέλματα και τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης, ενώ μείωση αναμένεται να έχουν τα ειδικευμένα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η αναμενόμενη αύξηση για τα κατώτερα επαγγέλματα είναι μεγαλύτερη από την αύξηση της ζήτησης για τα ειδικευμένα χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης, υπονοώντας μια τάση προς την πόλωση των επαγγελματιών.

Τέλος, όπως διαπιστώθηκε στη μελέτη των Ευστράτογλου κ.ά. (2011), σε επίπεδο κλαδικής ανάλυσης στην Ελλάδα στο χρονικό διάστημα 2000-2008, οι διαδικασίες αναδιάρθρωσης της απασχόλησης δεν χαρακτηρίζονται από μια ουσιαστική μετακίνηση προς κλάδους με υψηλή παραγωγικότητα. Και τούτο γιατί οι κλάδοι που ενισχύουν τη θέση τους στη συνολική απασχόληση φαίνεται να είναι περίπου ισότιμα κατανομημένοι ανάμεσα σε κλάδους με υψηλή, μέση και χαμηλή παραγωγικότητα. Η παρατήρηση αυτή, σε συνδυασμό με τις παραπάνω διαπιστώσεις για αύξηση της ζήτησης των μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων μέσης και υψηλής ειδίκευσης, ενδεχομένως να αποτελεί ένδειξη της βιομηχανοποίησης των υπηρεσιών, χαρακτηριστικό της οποίας είναι η διάχυση των επαγγελμάτων υψηλής ειδίκευσης μέσα στους κλάδους. Οι διαπιστώσεις αυτές είναι συμβατές με διαπιστώσεις που προέκυψαν στην εργασία του Ιωαννίδη (1999) για την περίοδο 1988-1997. Ο τελευταίος επισημαίνει την ύπαρξη μιας ταχύτερης ανάπτυξης της απασχόλησης σε κλάδους υψηλής και μέσης τεχνολογίας, χωρίς, ωστόσο, να διαπιστώνει την ύπαρξη μιας ξεκάθαρης, ισχυρής και σταθερής κυρίως τάσης για την αλλαγή της σύνθεσης των κλάδων υπέρ των τεχνολογικά αναπτυγμένων.

3. Οι μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, 2000-2009

3.1 Εισαγωγή

Είναι γενικά παραδεκτό ότι η κλαδική διάρθρωση προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τόσο τη συμπεριφορά όσο και την απόδοση των επιμέρους επιχειρήσεων που συγκροτούν τον κλάδο, αποτελώντας ταυτοχρόνως το χώρο όπου εκδηλώνονται αμεσότερα και εντονότερα οι ανταγωνιστικές δυνάμεις της αγοράς. Η κλαδική δομή αναφέρεται σε ορισμένα χαρακτηριστικά⁵⁰ των κλάδων τα οποία επηρεάζουν τη συμπεριφορά, την τακτική, αλλά και τη στρατηγική των επιχειρήσεων. Ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνονται τα χαρακτηριστικά αυτά έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λειτουργία, την απόδοση και, κατά συνέπεια, την απασχόληση των κλάδων. Κάθε κλάδος αντιμετωπίζει ένα ευρύ φάσμα παραγωγικών, οργανωτικών και αγοραίων συνθηκών. Ο συνδυασμός αυτών των συνθηκών δημιουργεί συγκεκριμένες δυνατότητες (ευκαιρίες) απασχόλησης. Οι κλάδοι, δηλαδή, παρέχουν συγκεκριμένες ευκαιρίες (δυνατότητες) δημιουργίας απασχόλησης (θέσεων εργασίας), οι οποίες είναι σταθερές ή ασταθείς, πλήρους ή μερικής απασχόλησης, υψηλά ή χαμηλά αμειβόμενες.

Οι μεταβολές της κλαδικής απασχόλησης εκφράζουν με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τις ραγδαίες εξελίξεις των σύγχρονων οικονομιών. Η ερμηνεία των μεταβολών αυτών έχει απασχολήσει τους οικονομολόγους προ πολλού, αλλά η έμφα-

50. Τα βασικότερα εξ αυτών είναι ο αριθμός των επιχειρήσεων που συγκροτούν τον κλάδο, το μέγεθος των επιχειρήσεων και οι διαφορές τους, η ύπαρξη εμποδίων στην είσοδο και έξοδο στον κλάδο, οι τεχνολογικές συνθήκες παραγωγής, ο βαθμός διαφοροποίησης των παραγόμενων εμπορευμάτων ή υπηρεσιών, η γεωγραφική διασπορά των επιχειρήσεων του κλάδου, η ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού, ο βαθμός ενσωμάτωσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας κ.ά.

ση έχει δοθεί κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι, μια σειρά από θεωρητικές προσεγγίσεις επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα που συνδέονται με τις μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους.

Οι παραδοσιακές θεωρίες των «σταδίων εξέλιξης», όπως εκφράστηκαν από τους Rostow (1963) και Lewis (1978), ερμηνεύουν τη μετάβαση από τον πρωτογενή στον δευτερογενή και στη συνέχεια στον τριτογενή τομέα, ως αποτέλεσμα των μεταβολών της παραγωγικότητας στους παραγωγικούς τομείς, που οδηγεί σε προοδευτική υποκατάσταση (από τους καταναλωτές) των προϊόντων του αγροτικού τομέα από προϊόντα του βιομηχανικού τομέα και στη συνέχεια του τομέα των υπηρεσιών. Στα υποδείγματα αυτά, το μεγαλύτερο μέρος του συνολικού εισοδήματος καταναλώνεται στον τομέα των υπηρεσιών, στον οποίο δημιουργούνται και οι περισσότερες θέσεις εργασίας.⁵¹

Σε πιο πρόσφατες θεωρήσεις, ο Gershuny (1983) ισχυρίζεται ότι τα υποδείγματα αυτά δεν ερμηνεύουν ικανοποιητικά τις σύγχρονες εξελίξεις και κυρίως τους μηχανισμούς και τα αίτια που συμβάλλουν στη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών και προσδιορίζει πέντε παράγοντες στους οποίους κατά κύριο λόγο οφείλονται οι κλαδικές αναδιαρθρώσεις. Ο πρώτος αναφέρεται στις μεταβολές των προτύπων της τελικής κατανάλωσης,⁵² από είδη πρώτης ανάγκης σε είδη πολυτελείας, ως αποτέλεσμα των αλλαγών του πραγματικού εισοδήματος και των

51. Τα υποδείγματα αυτά έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής από πολλούς (Gershuny, 1983· Petit, 1986, κ.ά.) και έχουν χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερα απλουστευτικά. Ο Petit (1986) τα θεωρεί ανεπαρκή για τρεις κυρίως λόγους. Ο πρώτος αναφέρεται στο γεγονός ότι (τα υποδείγματα) συνάγουν συμπεράσματα για την επέκταση του μεγέθους της ζήτησης διάφορων τομέων, βασισμένα στην ανάλυση της αξίας για τους καταναλωτές διάφορων προϊόντων και υπηρεσιών, μέσα από τις ελαστικότητες ζήτησης αυτών. Το μέγεθος της ζήτησης, όμως, θα εξαρτάται από τις σχετικές τιμές, οι οποίες μπορεί να αλλάζουν και να αντισταθμίζουν τα αποτελέσματα του εισοδήματος. Ο δεύτερος αναφέρεται στο ότι τα υποδείγματα συνήθως παραγνωρίζουν την ενδιάμεση ζήτηση των επιχειρήσεων για τις ανάγκες της παραγωγής τους και ο τρίτος στο ότι δεν περιέχουν έναν επαρκή μηχανισμό ερμηνείας της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο.

52. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η προσαρμογή του επιπέδου της απασχόλησης στις μεταβολές του προϊόντος δεν είναι αυτόματη, αλλά, σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους, αργή και *παρατεταμένη*, για λόγους που σχετίζονται με την υφιστάμενη θεσμική και νομοθετική κατοχύρωση της εργασίας (εργασιακές συμβάσεις κ.λπ.), με την υφιστάμενη τεχνολογική και τεχνική διάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας,

σχετικών τιμών των προϊόντων. Το ζήτημα των σχέσεων των μεταβολών της κατανάλωσης και της απασχόλησης αποτελεί κυρίαρχο θέμα για τους οικονομολόγους. Πιο σύγχρονες αναλύσεις (Lindbeck and Snower, 1994) επιχειρούν να προσδιορίσουν μια τυπολογία των «καναλιών» μέσα από τα οποία οι μεταβολές της ζήτησης των προϊόντων επιδρούν στην απασχόληση. Ο δεύτερος αναφέρεται στην αυξανόμενη τάση αυτο-παροχής αρκετών καταναλωτικών υπηρεσιών, με αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης αγοραίων υπηρεσιών και αύξηση της ζήτησης συγκεκριμένων βιομηχανικών αγαθών. Ο τρίτος αναφέρεται στο γεγονός ότι ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στους κλάδους οδηγεί σε μια διαδικασία επαγγελματικής «τριτογενοποίησης» (tertiarization), καθώς τα κύρια επαγγέλματα μέσα στους κλάδους διαχέουν τις δραστηριότητές τους σε περισσότερα επαγγέλματα. Ο τέταρτος αναφέρεται στη διαμορφωνόμενη τάση να οδηγείται ένα αυξανόμενο τμήμα του προϊόντος του τριτογενούς τομέα κατευθείαν στους παραγωγούς παρά στους καταναλωτές. Ο πέμπτος αναφέρεται στη συγκέντρωση επαγγελματιών μέσα σε συγκεκριμένους κλάδους του τριτογενούς τομέα, με στόχο την παροχή υπηρεσιών (κυρίως στους παραγωγούς), κάτω από ένα καθεστώς ανάδειξης των πλεονεκτημάτων των οικονομικών κλίμακας.

3.2 Οι μεταβολές της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Στο πλαίσιο αυτών των σύντομων θεωρητικών προσεγγίσεων και λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες τάσεις τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας, επιχειρείται με τη βοήθεια των στοιχείων του Πίνακα 1 η ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.⁵³

αλλά και για καθαρά οικονομικούς λόγους και περιορισμούς (χρηματική ρευστότητα, κόστος απολύσεων κ.λπ.).

53. Κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι από το 2008 χρησιμοποιείται η νέα στατιστική ταξινόμηση ΣΤΑΚΟΔ 2008, η οποία κρίθηκε απαραίτητη λόγω των ραγδαίων εξελίξεων στις οικονομικές δομές αλλά και λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων. Για τις ανάγκες της έρευνας, έγινε μια προσπάθεια αντιστοιχίας των μονοψήφιων κλάδων του 2000 με τους μονοψήφιους κλάδους του 2009, όπως φαίνεται στον Πίνακα Π-1 του Παραρτήματος Ι. Η απόλυτη αντιστοιχία δεν καθίσταται δυνατή, αλλά η «κατά προσέγγιση» προσαρμογή των μονοψήφιων κλάδων του 2009 κρίνεται απαραίτητη ώστε να γίνει εφικτή η σύγκριση της απασχόλησης κατά κλάδο μεταξύ των δύο ετών.

Πίνακας 1: Μεταβολές της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
Γεωργία, κτηνοτροφία κ.ά.	712.152	529.589	-182.563	-25,6
Ορυχεία και λατομεία	18.610	14.043	-4.567	-24,5
Μεταποίηση	571.540	516.002	-55.538	-9,7
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	40.102	60.381	20.279	50,6
Κατασκευές	295.874	366.587	70.713	23,9
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	702.121	828.210	126.089	18,0
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	272.768	314.848	42.080	15,4
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνία	254.470	301.929	47.459	18,7
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	107.981	114.055	6.074	5,6
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	197.196	319.541	122.345	62,0
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	301.333	378.572	77.239	25,6
Εκπαίδευση	249.776	331.906	82.130	32,9
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	188.219	225.915	37.696	20,0
Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών ⁵⁴	185.036	230.337	45.301	24,5
Σύνολο	4.097.875	4.531.914	434.039	10,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Αρχικά πρέπει να επισημανθεί ότι η εξέλιξη της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, στην περίοδο 2000-2009, αποτελεί το τελικό αποτέλεσμα επιμέρους διαφοροποιήσεων και ετερογενών εξελίξεων, οι οποίες δεν εκφράζονται πλήρως μέσω μιας γενικής θεώρησης. Η ανάλυση που επιχειρείται

54. Στους λοιπούς κλάδους υπηρεσιών για το έτος 2000 συμπεριλαμβάνονται οι άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, τα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και οι ετερόδοκοι οργανισμοί. Για το έτος 2009 συμπεριλαμβάνονται όλοι οι παραπάνω κλάδοι, καθώς και ο κλάδος των τεχνών, της διασκέδασης και της επικοινωνίας.

εδώ (κατά μονοψήφιο κωδικό κλάδου ΣΤΑΚΟΔ-03) εντοπίζει τις βασικές τάσεις αναδιάρθρωσης, αλλά αδυνατεί να εντοπίσει πολλές από τις σημαντικές ενδοκλαδικές διαφοροποιήσεις.

Με γνώμονα τα παραπάνω μπορεί να επισημανθεί ότι βασικά χαρακτηριστικά των εξελίξεων στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας συνιστούν η συνεχιζόμενη μείωση των κλάδων του αγροτικού τομέα, η μείωση του κλάδου των ορυχείων και λατομείων, καθώς και η σημαντική υποχώρηση της βιομηχανίας. Σημαντική αύξηση παρατηρείται και σε κλάδους του δευτερογενούς τομέα (ηλεκτρισμός-ύδρευση, κατασκευές), καθώς και στην πλειονότητα των κλάδων του τριτογενούς τομέα. Συνολικά η απασχόληση αυξάνει κατά 434.039 άτομα ή ποσοστό 10,6%, ενώ, εξαιρώντας τις μεταβολές στον πρωτογενή τομέα, η μη αγροτική απασχόληση αυξάνει κατά 617.300 άτομα ή ποσοστό 18,2%. Η πλειονότητα των κλάδων εμφανίζει θετικούς ρυθμούς μεταβολής, ωστόσο δύο μεγάλοι και ιδιαίτερα σημαντικοί για την ελληνική οικονομία κλάδοι (γεωργία-κτηνοτροφία και μεταποίηση) εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης. Τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης εμφανίζουν οι κλάδοι της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, καθώς και αυτοί του δευτερογενούς τομέα, όπως ο ηλεκτρισμός-ύδρευση και κατασκευές, ενώ τη μεγαλύτερη μείωση εμφανίζει η απασχόληση στους κλάδους της γεωργίας-κτηνοτροφίας και των ορυχείων-λατομείων.

Αναλυτικότερα, οι κλάδοι των οποίων η απασχόληση αυξάνεται σημαντικά είναι αυτοί της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (62,0%), του ηλεκτρισμού-ύδρευσης (50,6%), της εκπαίδευσης (32,9%) και της δημόσιας διοίκησης και άμυνας (25,6%). Ακολουθούν οι κλάδοι των λοιπών κλάδων υπηρεσιών (24,5%), των κατασκευών (23,9%), της υγείας (20,0%), των μεταφορών (18,7%), του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (18,0%), των ξενοδοχείων και εστιατορίων (15,4%) και, τέλος, των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (5,6%). Αντίθετα, οι κλάδοι που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης είναι η γεωργία-κτηνοτροφία (-25,6%), τα ορυχεία-λατομεία (-24,5%) και η μεταποίηση (-9,7%).

Κρίνεται σκόπιμο, ωστόσο, να επισημανθεί το γεγονός ότι η ικανότητα ενός κλάδου (και ειδικότερα στους κλάδους της βιομηχανίας) να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας δεν σημαίνει αυτόματα ότι αυξάνει τη συνολική απασχόληση. Η δημιουργία νέων θέσεων σε έναν κλάδο ενδέχεται να συνοδεύεται με εξαφάνιση θέσεων σε έναν άλλο κλάδο. Η εμφάνιση νέων προϊόντων στην αγορά, που συνήθως συνοδεύεται από νέες θέσεις εργασίας, μπορεί να οδηγεί είτε σε υποκα-

τάσταση είτε σε περιορισμό της ζήτησης άλλων προϊόντων και, κατά συνέπεια, στον περιορισμό και στην εξαφάνιση άλλων θέσεων εργασίας. Αντιθέτως, κλάδοι που εμφανίζουν χαμηλή ή και μηδενική συμμετοχή στις νέες θέσεις εργασίας ενδέχεται, λειτουργώντας ως βιομηχανικοί πόλοι, μέσω έμμεσων επιδράσεων, να συμβάλλουν στη δημιουργία θέσεων εργασίας σε άλλους κλάδους, με τελικό αποτέλεσμα την αύξηση της συνολικής βιομηχανικής απασχόλησης. Τούτο συμβαίνει κυρίως σε κλάδους όπου λειτουργούν βιομηχανίες εντάσεως κεφαλαίου, οι οποίες συνήθως δημιουργούν περιορισμένες θέσεις εργασίας.

Επιχειρώντας μια πρώτη προσέγγιση των αιτιών που οδηγούν στις μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, μπορεί να ειπωθεί ότι η μείωση της απασχόλησης στους κλάδους του πρωτογενούς τομέα είναι φαινόμενο αναμενόμενο, καθώς η Ελλάδα εξακολουθεί, ακόμα και σήμερα, να διατηρεί υψηλά ποσοστά απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, καθώς και υψηλή συμμετοχή στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας συγκριτικά με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μείωση αυτή, που σηματοδοτεί τη συνέχεια μιας μαζικής και παρατεταμένης αγροτικής εξόδου, που ξεκίνησε από τα πρώτα μεταπολεμικά έτη και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας,⁵⁵ μπορεί να ιδωθεί και ως αποτέλεσμα της αναγκαιότητας εκσυγχρονισμού των δομών της ελληνικής οικονομίας και της εφαρμογής των πολιτικών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πέραν όμως τούτου, θα πρέπει να ιδωθεί και ως αποτέλεσμα της γήρανσης του εργατικού δυναμικού του τομέα, που συνδέεται αναγκαστικά με υψηλές ροές αποχώρησης από τους εν λόγω κλάδους. Επιπρόσθετα, η έξοδος αυτή από τον αγροτικό τομέα θεωρείται βασικό χαρακτηριστικό της αναπτυξιακής διαδικασίας, αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγικότητας στον αγροτικό χώρο και της χαμηλότερης ελαστικότητας ζήτησης των αγροτικών προϊόντων, σε σύγκριση με αυτά της βιομηχανίας ή των υπηρεσιών (Ευστράτογλου, 1997).

55. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, ο αγροτικός πληθυσμός αποτελούσε το 27,2% του πληθυσμού της χώρας και η αγροτική απασχόληση συμμετείχε στη συνολική απασχόληση σε ποσοστό 14,0%. Κατά το αρχικό έτος αναφοράς (2000), το 23,6% του συνολικού πληθυσμού κατοικεί στις αγροτικές περιοχές, στις οποίες κατοικεί και το 24,0% του συνόλου των απασχολούμενων της χώρας. Με τη σειρά του, το 54,6% των απασχολούμενων στις αγροτικές περιοχές ασχολείται με δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα. Την περίοδο 2000-2009 η μείωση του πρωτογενούς τομέα στις αγροτικές περιοχές ανέρχεται στα 168.172 άτομα, ενώ ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής του στο 3,1%.

Ως προς τη μεταποίηση, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η μείωση της απασχόλησης κατά 55.538 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 9,7% συνδέεται και αυτή με τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού και βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας σημαντικών κλάδων της, καθώς και κατοχύρωσης και επέκτασης της θέσης τους στις μεταβαλλόμενες συνθήκες των αγορών. Η ελληνική βιομηχανία, κατά τη δεκαετία του 1990, βρίσκεται στο επίκεντρο έντονων διαρθρωτικών αλλαγών. Οι αλλαγές αυτές γίνονται ακόμα εντονότερες από το 1993 και μετά, όταν αυξάνονται οι προσπάθειες ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ. Στο πλαίσιο της πορείας αυτής, τα βασικά μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας μεταβάλλονται με σημαντικούς (ή σε μερικές περιπτώσεις με λιγότερο σημαντικούς) ρυθμούς, στο πλαίσιο της διαμόρφωσης ολόενα και πιο ανταγωνιστικών καταστάσεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η έκθεση στον διεθνή ανταγωνισμό αναγκάζει ένα τμήμα της βιομηχανίας να εισέλθει σε διαδικασίες αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού.⁵⁶ Οι συνθήκες αυτές φαίνεται να εξακολουθούν να υφίστανται και κατά τη δεκαετία του 2000. Η μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενη, καθώς η παραγωγικότητα αυξάνει με σημαντικούς ρυθμούς. Οι συνεχιζόμενες αυτές αυξήσεις της παραγωγικότητας παρέχουν ενδείξεις της ύπαρξης μιας συνεχούς υποκατάστασης της εργασίας. Η υποκατάσταση της εργασίας από μηχανές υποδηλώνει την ύπαρξη είτε τεχνολογικού είτε οργανωτικού εκσυγχρονισμού. Η ανοδική πορεία της παραγωγικότητας της εργασίας για το διάστημα 2000-2007 κατά 21,0% με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 2,7% (Ευστράτογλου κ.ά., 2011) σημαίνει ότι η βιομηχανία βρίσκεται σε περίοδο επιτάχυνσης είτε της εκμηχάνισης και της αυτοματοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας

56. Τα μεγέθη τα οποία καταδεικνύουν εντονότερα αυτές τις διαδικασίες είναι η παραγωγικότητα της εργασίας, ο ρυθμός υποκατάστασης εργασίας από μηχανές και η παραγωγικότητα του κεφαλαίου. Ωστόσο, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μεταβολές στα άλλα βασικά μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας, όπως η ακαθάριστη αξία παραγωγής, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και ο λόγος εισαγωγών εξαγωγών. Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας στη βιομηχανία, κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, είναι σημαντικές και συνδυάζονται με τη συνεχή ανοδική τάση του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής. Η εν λόγω αύξηση καθίσταται εξαιρετικά σημαντική γιατί σχετίζεται με την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων στο διεθνές εμπόριο. Έχει δε επισημανθεί (ΥΠΕΘΟ, 1999) ότι ο ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας στη μεγάλη βιομηχανία (αυτή που απασχολεί πάνω από δέκα άτομα προσωπικό) κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια είναι σημαντικά υψηλότερη από τη μικρή βιομηχανία.

είτε του απλού εξορθολογισμού της παραγωγής, ως αποτέλεσμα των επενδύσεων, οι οποίες μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις εργασιακές διαδικασίες.

Οι κλάδοι του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης σημειώνουν σημαντική αύξηση της απασχόλησης που ανέρχεται σε 50,6%, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία 20.279 θέσεων εργασίας. Στους παραπάνω κλάδους δραστηριοποιούνται 1.299 επιχειρήσεις, οι οποίες στην πλειονότητά τους είναι μικρού μεγέθους, ανήκουν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά μισθωτής απασχόλησης (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

Σημαντική επίσης θα πρέπει να χαρακτηριστεί και η αύξηση της απασχόλησης (23,9%) στον κλάδο των κατασκευών, ο οποίος, μετά την ελαφριά κάμψη που παρουσίασε κατά τη δεκαετία του 1980, φαίνεται να εμφανίζει μια σημαντική ανάκαμψη στις δύο πρόσφατες δεκαετίες, με αποτέλεσμα να θεωρείται από πολλούς ένας από τους πιο δυναμικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας.⁵⁷ Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του ΙΝΕ (Ευστράτογλου κ.ά., 2011), ο υψηλός ρυθμός αύξησης της προστιθέμενης αξίας, σε συνδυασμό με την αύξηση της παραγωγικότητας κατά 17,5% και της έντασης της απασχόλησης⁵⁸ το χρονικό διάστημα 2000-2008, επιβεβαιώνει τη δυναμικότητα του κλάδου των κατασκευών και τη δυνατότητα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.⁵⁹

Ιδιαίτερα σημαντικές θα πρέπει να θεωρηθούν οι αυξήσεις της απασχόλησης στους κλάδους του εμπορίου (18,0%) και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (62,0%), όχι μόνο λόγω του ιδιαίτερου ρόλου του κλάδων στον εκσυγχρονισμό

57. Η μείωση των επενδύσεων στη δεκαετία του 1980 και η κάλυψη μεγάλου μέρους των αναγκών κατοικίας ίσως αποτελούν ενδείξεις που ερμηνεύουν τη μείωση του κλάδου στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ο Γιαννίτσης (1988) υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι στο διάστημα 1958-1980 το 30,0% περίπου των συνολικών επενδύσεων στην Ελλάδα κατευθύνεται προς τον κλάδο των κατασκευών, με κύρια αιχμή την κατοικία, ως αποτέλεσμα τοποθέτησης του πλεονάσματος των άλλων τομέων της οικονομίας, της κερδοσκοπίας, αλλά και της κάλυψης βασικών αναγκών στέγασης, που δημιουργήθηκαν από τη μετακίνηση του πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα.

58. Ο δείκτης έντασης της απασχόλησης ανέρχεται σε 0,6 για το διάστημα 2000-2008, υποδηλώνοντας τη δυνατότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας, καθώς το προϊόν του κλάδου αυξάνεται.

59. Επισημαίνεται σφαιρώς ότι οι διακυμάνσεις αυτές αναφέρονται σε μια χρονική περίοδο όπου η κρίση της ελληνικής οικονομίας δεν έχει επέλθει.

της ελληνικής οικονομίας, αλλά κυρίως λόγω του γεγονότος ότι και οι δύο βρίσκονται σε μια περίοδο έντονων αναδιαρθρώσεων. Η συμβολή τους στη δημιουργία θέσεων εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς ο κλάδος του εμπορίου δημιουργεί 126.089 νέες θέσεις εργασίας και αυτός της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας 122.345. Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηριχθεί και για τους κλάδους των ξενοδοχείων και εστιατορίων και των μεταφορών, όπου η αύξηση της απασχόλησής τους καταδεικνύει τάσεις ανάπτυξης και ευημερίας, μέσα σε ένα έντονα μεταβαλλόμενο και ανταγωνιστικό περιβάλλον.⁶⁰ Τέλος, οι αυξήσεις στους κλάδους των τραπεζών των λοιπών υπηρεσιών πρέπει να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της ανάγκης για εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και να ιδωθούν ως καταρχήν θετικά φαινόμενα.

Συνοπτικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η σημαντική αυτή αύξηση των κλάδων του τριτογενούς τομέα γίνεται κυρίως σε βάρος της γεωργίας, των ορυχείων και της μεταποίησης. Καθώς δε οι υπηρεσίες⁶¹ παράγουν μη υλικά αγαθά, είναι δυσκολότερο να τυποποιηθούν και να χρησιμοποιηθούν παραγωγικές διαδικασίες τεύλορικής μορφής και χαρακτήρα. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα η παραγωγική μονάδα να είναι μικρότερη, με λιγότερες οικονομίες κλίμακας, χαμηλότερες κεφαλαιουχικές απαιτήσεις, περισσότερες παραγωγικές διαδικασίες εντάσεως εργασίας και χαμηλότερη παραγωγικότητα.⁶² Ταυτοχρόνως, οι κλά-

60. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία της απασχόλησης προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΣΥΕ) που διενεργήθηκε το β' τρίμηνο του 2009, όπου οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης δεν έχουν αποτυπωθεί στο σύνολό τους.

61. Ο όρος υπηρεσίες στη συναφή βιβλιογραφία αναφέρεται σε πέντε διαφορετικές έννοιες. Αναφέρεται σε συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματών, στην κλαδική απασχόληση, στο κλαδικό αποτέλεσμα, σε καταναλωτικά προϊόντα και σε τελικές λειτουργίες των υπηρεσιών.

62. Ο σχετικά υψηλός ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης στους κλάδους του τριτογενούς τομέα δεν είναι ανεξάρτητος από τις εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας του τομέα. Οι μεταβολές της παραγωγικότητας στους περισσότερους κλάδους του τομέα των υπηρεσιών είναι σημαντικά χαμηλότερες σε σχέση τόσο με τους κλάδους της βιομηχανίας όσο και με αυτούς της γεωργίας (βλ. Ευστράτογλου κ.ά., 2011). Συνολικά η παραγωγικότητα του τομέα αυξάνει με ετήσιο ρυθμό 0,2%. Ένας μεγάλος αριθμός κλάδων (13) εμφανίζει μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, ενώ ένας άλλος αριθμός (12) αυξήσεις. Από μια πρώτη θεώρηση μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κλάδοι που εμφανίζουν τις μεγαλύτερες μειώσεις της παραγωγικότητας (πληροφορική και συναφείς

δοι των υπηρεσιών, αντιμετωπίζοντας μια σχετικά πιο ανελαστική ζήτηση για τα προϊόντα τους και λειτουργώντας σε πιο ανταγωνιστικές συνθήκες, τείνουν να προσαρμόζουν περισσότερο τις τιμές παρά την απασχόληση στις μεταβολές της ζήτησης. Κατά συνέπεια υπάρχει μια στενότερη ανταπόκριση ανάμεσα σε μια αύξηση του προϊόντος και στις αυξήσεις της απασχόλησης.

Μια διαφορετική όψη των σχετικών εξελίξεων αναδεικνύεται από την παρουσίαση των ετήσιων ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης. Με βάση την οπτική αυτή κατ' αρχάς επισημαίνεται ότι το σύνολο των κλάδων του τριτογενούς τομέα εμφανίζει θετικούς ετήσιους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης. Στους κλάδους του τριτογενούς τομέα εμφανίζονται και οι υψηλότεροι ετήσιοι ρυθμοί. Συγκεκριμένα, οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (5,51), της εκπαίδευσης (3,21) και της δημόσιας διοίκησης (2,56%). Ακολουθούν με θετικούς ρυθμούς αύξησης οι λοιποί κλάδοι υπηρεσιών (2,46), ο κλάδος της υγείας (2,05) οι μεταφορές (1,92), το εμπόριο (1,85) και τα ξενοδοχεία-εστιατόρια με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 1,60 και οι τράπεζες (0,61). Οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα με θετικό ρυθμό μεταβολής (εκτός των κλάδων των ορυχείων και της μεταποίησης) είναι οι κλάδοι του ηλεκτρισμού (4,65), οι οποίοι παρουσιάζουν και τον δεύτερο μεγαλύτερο ρυθμό μεταβολής στο σύνολο των κλάδων, και των κατασκευών (2,41). Τέλος, αρνητικό ετήσιο ρυθμό μεταβολής εμφανίζουν οι κλάδοι της γεωργίας (-3,24), των ορυχείων-λατομείων (-3,08) και της μεταποίησης (-1,13).

Γενικά μπορεί να ειπωθεί ότι οι υψηλότεροι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης για το σύνολο του τριτογενούς τομέα (2,40), σε σύγκριση με τον δευτερογενή (0,36), ως αποτέλεσμα της οικονομικής αναδιάρθρωσης, σηματοδοτούν το φαινόμενο μιας σχετικής αποβιομηχάνισης. Αυτή η ποσοτική δυσαναλογία των ρυθμών αύξησης της απασχόλησης στους δύο τομείς συνιστά

δραστηριότητες, ιδιωτικά νοικοκυριά και βοηθητικές μεταφορικές δραστηριότητες) εμφανίζουν και τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης. Ταυτοχρόνως, οι κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας (ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες, μεταφορές μέσω υδάτινων οδών κ.ά.) εμφανίζουν περιορισμένους ή αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης. Ωστόσο, χρειάζεται να επισημανθεί ότι οι σχέσεις παραγωγικότητας και απασχόλησης είναι περισσότερο σύνθετες από όσο υποδηλώνει μια τέτοια αρχική υπόθεση και σχετίζονται με έναν σημαντικό αριθμό παραγόντων.

έκφραση μιας πιο πολύπλοκης διαδικασίας, η οποία είναι συνυφασμένη με την ευρύτερη αναδιάρθρωση του κεφαλαίου και τις συνέπειές της (Γράβαρης, 1991, σελ. 23). Οι διαδικασίες της σχετικής αποβιομηχάνισης, ως ειδικής μορφής της κρίσης της κεφαλαιακής αναδιάρθρωσης, καθώς και οι επιμέρους συνέπειές⁶³ της στην αγορά εργασίας (αύξηση του ποσοστού της μακροχρόνιας ανεργίας, των νεοεισερχομένων ανέργων στην αγορά εργασίας) συνδέονται με τις εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα τόσο στο εσωτερικό της βιομηχανίας όσο και στις σχέσεις της τελευταίας με τον τομέα των υπηρεσιών. Έτσι, οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης στη βιομηχανία δεν είναι ανεξάρτητοι από τους υψηλότερους ρυθμούς του κλάδου των υπηρεσιών. Και τούτο κυρίως για δύο λόγους. Ο πρώτος σχετίζεται με την υψηλότερη (σε γενικές γραμμές) παραγωγικότητα του δευτερογενούς τομέα σε σχέση με τον τριτογενή,⁶⁴ που έχει ως αποτέλεσμα την εντονότερη μείωση της απασχόλησης στους κλάδους της βιομηχανίας, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου το παραγόμενο προϊόν της τελευταίας αυξάνει. Ο δεύτερος σχετίζεται με το φαινόμενο της υπεργολαβίας, που κατά βάση οδηγεί σε περιορισμό της απασχόλησης των περισσότερων κλάδων της βιομηχανίας, προς όφελος των υπηρεσιών.

63. Στην αποτίμηση των όποιων επιπτώσεων της αποβιομηχάνισης (σχετικής ή απόλυτης), θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ρυθμίσεις που προσπάθησαν να περιορίσουν τις αρνητικές συνέπειες του φαινομένου στην αγορά εργασίας. Τέτοιες ρυθμίσεις αφορούν τον περιορισμό των ομαδικών απολύσεων, τη διατήρηση μέρους των απασχολούμενων στις προβληματικές επιχειρήσεις κ.λπ.

64. Η διαφορετική παραγωγικότητα του τομέα των υπηρεσιών σε σχέση με τη βιομηχανία ερμηνεύεται με δύο τρόπους. Ο πρώτος αναφέρεται στη φύση των προϊόντων. Θεωρείται ότι οι υπηρεσίες είναι εντάσεως εργασίας και ότι το πεδίο τους συνδέεται με μια πρόσωπο με πρόσωπο παρουσία του παραγωγού και του καταναλωτή. Ταυτοχρόνως, οι υπηρεσίες είναι εξαιρετικά σύνθετες, έτσι ώστε είναι δύσκολο να αυτοματοποιηθούν. Μολονότι οι ερμηνείες αυτές δεν είναι απόλυτα ικανοποιητικές, καθώς κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια αυτοματοποίηση των υπηρεσιών, σε γενικές γραμμές παρέχουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο. Ο δεύτερος αναφέρεται στο γεγονός ότι η χαμηλότερη παραγωγικότητα των υπηρεσιών σχετίζεται με τις δομές των κλάδων των υπηρεσιών. Σε πολλούς κλάδους των υπηρεσιών, οι επιχειρήσεις τείνουν να είναι μικρές, να χρησιμοποιούν μικρό κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και χαμηλά αμειβόμενη εργασία. Σε άλλες περιπτώσεις, όπου επιχειρήσεις ή οργανισμοί των υπηρεσιών είναι μεγάλοι μεγέθους, έχουν γραφειοκρατικές δομές και συνήθως ευρίσκονται εκτός του πλαισίου ενός υγιούς ανταγωνισμού.

3.3 Οι μεταβολές της διάρθρωσης των κλάδων της ελληνικής οικονομίας

Οι σημαντικές αυτές μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας στο χρονικό διάστημα 2000-2009 έχουν οδηγήσει σε σημαντικές μεταβολές στη διάρθρωση των κλάδων. Η διάρθρωση των κλάδων αποτελεί, για πολλούς ερευνητές, σημαντικό αναπτυξιακό παράγοντα, αλλά και παράγοντα προσαρμοστικότητας των οικονομικών στις διεθνείς και εγχώριες οικονομικές εξελίξεις. Σε παραδοσιακές οικονομικές θεωρήσεις (Shumpeter, 1934), η κλαδική διάρθρωση της οικονομίας αποκτά την ιδανική της μορφή όταν αξιοποιεί, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, τους υφιστάμενους (και σε σπάνη ευρισκόμενους) πόρους. Παρά το γεγονός ότι η πραγματικότητα, τις περισσότερες φορές, απέχει πολύ από ιδανικές καταστάσεις, η «ιδανική κλαδική διάρθρωση» χρησιμοποιείται ως εργαλείο στην οικονομική ανάλυση,⁶⁵ προκειμένου να συμβάλει στην ερμηνεία των σύγχρονων εξελίξεων και των οικονομικών φαινομένων. Σε πρόσφατες οικονομικές αναλύσεις (Wren and Taylor, 1999· Audretsch et al., 2002, κ.ά.), η διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία συνδέεται και εν πολλοίς διαμορφώνεται από παράγοντες όπως η παγκοσμιοποίηση, η τεχνολογία, η προσφορά εργασίας, η ρύθμιση (και απορρύθμιση) των αγορών και τα πρότυπα της ζήτησης. Η συνδυασμένη και συσσωρευτική επίδραση αυτών των παραγόντων διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό τη διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία. Με τη σειρά της, η διάρθρωση των κλάδων συνδέεται άμεσα με την οικονομική δραστηριότητα και επιδρά σε αυτή. Η συγκεκριμένη διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία μπορεί να λειτουργεί ως παράγοντας που ευνοεί ή δυσχεραίνει την οικονομική δραστηριότητα και οι μεταβολές της διάρθρωσης αυτής να συνδέονται, σε μεγάλο βαθμό, με τις μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας.

Η διάρθρωση των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, που συνιστά και το αντικείμενο της ανάλυσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι απέχει μακράν από το

65. Στο πλαίσιο της οικονομικής ανάλυσης, η λεπτομερής εξέταση των επιδράσεων της διάρθρωσης των κλάδων στην οικονομική δραστηριότητα συνήθως γίνεται μέσω της διερεύνησης: πρώτον, του κατά πόσο η συγκεκριμένη διάρθρωση ευνοεί την ανάπτυξη σύγχρονων μορφών οικονομικής δραστηριότητας και καινοτομιών· δεύτερον, του κατά πόσο συμβάλλει στην ανάπτυξη Μικρών και Μεσαίων Επιχειρήσεων που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και, τρίτον, του κατά πόσο η διάρθρωση των κλάδων ενισχύει τις διαδικασίες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Πίνακας 2: Διάρθρωση της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Σύνολο χώρας, 2000-2009

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000	2009	Μεταβολή
Γεωργία, κτηνοτροφία κ.ά.	17,4	11,7	-5,7
Ορυχεία και λατομεία	0,5	0,3	-0,2
Μεταποίηση	13,9	11,4	-2,5
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	1,0	1,3	0,3
Κατασκευές	7,2	8,1	0,9
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	17,1	18,3	1,2
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	6,7	6,9	0,2
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνίες	6,2	6,7	0,5
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	2,6	2,5	-0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	4,8	7,1	2,3
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	7,4	8,4	1,0
Εκπαίδευση	6,1	7,3	1,2
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4,6	5,0	0,4
Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών	4,5	5,1	0,6
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

να χαρακτηριστεί «ιδανική». Η εκτεταμένη παρουσία και τα διαρθρωτικά προβλήματα του πρωτογενούς τομέα, η απουσία βιομηχανικής παράδοσης και ειδικότερα βιομηχανικών κλάδων υψηλής τεχνολογίας και εντάσεως κεφαλαίου και η δημιουργία υπηρεσιών περισσότερο προσανατολισμένων σε κοινωνικές και προσωπικές δραστηριότητες και λιγότερο στην παραγωγή και την κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας συνιστούν τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης μιας μη «ιδανικής» κλαδικής διάρθρωσης. Κάτω από αυτό το πρίσμα επιχειρείται, με τη βοήθεια των στοιχείων του Πίνακα 2, η διερεύνηση της μεταβολής της διάρθρωσης των κλάδων στο χρονικό διάστημα 2000-2009.

Από τους δεκατέσσερις βασικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, οι δέκα βελτιώνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις τη μειώνουν. Για πρώτη φορά στην εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας χάνει μια ιστορικά διαμορφωμένη κυρίαρχη θέση. Μειώνοντας τη συμμετοχή του κατά 5,7 ποσοστιαίες μονάδες,

καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση στην ιεραρχία των κλάδων. Η εξέλιξη αυτή παρέχει μια περαιτέρω ένδειξη της μεταστροφής της ελληνικής οικονομίας από αγροτική σε οικονομία υπηρεσιών. Παρ' όλα αυτά, ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας εξακολουθεί να παραμένει ένας από τους μεγαλύτερους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, καλύπτοντας το 2009 το 11,7% της συνολικής απασχόλησης της χώρας. Σημαντικότερος, από την οπτική της απασχόλησης, κλάδος της ελληνικής οικονομίας αναδεικνύεται αυτός του εμπορίου, ο οποίος, αυξάνοντας τη συμμετοχή του κατά 1,2 ποσοστιαίες μονάδες, καταλαμβάνει το 18,3% της συνολικής απασχόλησης, αναδεικνύοντας μια όψη της τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας.

Πέραν των δύο αυτών κλάδων, ιδιαίτερα σημαντική θα πρέπει να θεωρηθεί και η μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης κατά 2,5 ποσοστιαίες μονάδες. Μείωση που, όπως διαπιστώθηκε στην προηγούμενη υποενοότητα συνοδεύεται από την απώλεια 55.538 θέσεων εργασίας, δεν μπορεί παρά να είναι ιδιαίτερα σημαντική. Περιορίζοντας τη συμμετοχή της σε 11,4%, η μεταποίηση καθίσταται ο τρίτος σε μέγεθος απασχόλησης κλάδος της ελληνικής οικονομίας, καταδεικνύοντας ταυτοχρόνως την τάση μιας απόλυτης βιομηχανικής οπισθοχώρησης.⁶⁶

Ιδιαίτερα σημαντική θα πρέπει να θεωρηθεί η βελτίωση της θέσης κατά 2,3 ποσοστιαίες μονάδες του κλάδου της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, αλλά και αυτές των κλάδων της εκπαίδευσης και της δημόσιας διοίκησης και άμυνας κατά 1,2 και 1,0 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα. Ειδικότερα ο κλάδος της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, αυξάνοντας τη συμμετοχή του κατά 2,3 ποσοστιαίες μονάδες, αναδεικνύεται σε έναν από τους κυρίαρχους κλάδους του τριτογενούς τομέα, ενώ οι άλλοι δύο, καθώς συνδέονται σχεδόν αποκλειστικά με τη δημόσια απασχόληση, αναδεικνύουν όψεις της δημόσιας πολιτικής, παρά αμιγείς εξελίξεις στην οικονομία. Συνυπολογίζοντας και την αύξηση της συμμετοχής στον κλάδο της υγείας, που και αυτός, σε μεγάλο βαθμό, συνδέεται με τη δημό-

66. Η διάκριση ανάμεσα στην έννοια της απόλυτης και της σχετικής βιομηχανικής οπισθοχώρησης έγκειται στο ότι η πρώτη επέρχεται όταν η απασχόληση (ή το παραγόμενο προϊόν) μειώνεται σε απόλυτες και σχετικές τιμές, ενώ η δεύτερη επέρχεται όταν μειώνεται μεν η σχετική της τιμή ως αποτέλεσμα είτε της μείωσης της απόλυτης τιμής είτε αύξησης, αλλά σε ποσοστό χαμηλότερο της μέσης αύξησης. Για εκτενέστερη ενασχόληση με τις έννοιες της απόλυτης και σχετικής βιομηχανικής οπισθοχώρησης, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Δεδουσόπουλος (2002).

σια απασχόληση αλλά και με τις ευρύτερες εξελίξεις στο πεδίο του κοινωνικού κράτους, ένα ποσοστό της τάξεως του 20,7% συνδέεται με την απασχόληση του ευρύτερου δημόσιου τομέα.

Αξιοσημείωτη είναι και η βελτίωση κατά 0,9 ποσοστιαία μονάδα της θέσης του κλάδου των κατασκευών, όχι μόνο λόγω του μεγέθους του κλάδου, αλλά κυρίως λόγω των οριζόντιων και κάθετων διασυνδέσεών του με πολλούς άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Λοιποί κλάδοι των υπηρεσιών, υγεία και κοινωνική μέριμνα, μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, ξενοδοχεία και εστιατόρια και ηλεκτρισμός και ύδρευση βελτιώνουν με μικρότερα μερίδια τη θέση τους στη συνολική απασχόληση, ενώ ορυχεία και λατομεία και ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί εμφανίζουν οριακή υποχώρηση της συμμετοχής τους κατά 0,2 και 0,1 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα.

Η μείωση της σχετικής συμμετοχής της γεωργίας, της μεταποίησης και των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών εμφανίζεται, όπως θα διαπιστωθεί στην επόμενη υποενότητα, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. Ειδικότερα για τον κλάδο των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, η ποσοστιαία συμμετοχή των γυναικών και των ανδρών μειώνεται παρά την αύξηση της απασχόλησης που παρατηρήθηκε. Αντιθέτως, στη γεωργία και στη μεταποίηση παρατηρείται παράλληλη μείωση της συμμετοχής αλλά και της απασχόλησης των δύο φύλων. Η σημαντική αύξηση της σημασίας του κλάδου διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, του εμπορίου και των κλάδων των λοιπών υπηρεσιών που εμφανίζεται στις γυναίκες,⁶⁷ αλλά και στους άνδρες, όπου η συνολική συμμετοχή τους στον τριτογενή τομέα αυξάνεται κατά ένα σημαντικό ποσοστό,⁶⁸ αναδεικνύει την «τριτογενοποίηση» της ελληνικής οικονομίας. Η μεγάλη μεταβολή των μεριδίων της απασχόλησης του τομέα των υπηρεσιών σχετίζεται με την αυξανόμενη συμμετοχή των μικρών επιχειρήσεων στη συνολική απασχόληση, γεγονός με σοβαρές συνέπειες στη διαμόρφωση των συστημάτων επαγγελματικής κατάρτισης, τόσο αναφορικά με το σκέλος της ζήτησης προγραμμάτων κατάρτισης, που καλύπτουν τις ανάγκες των μικρών επιχειρήσεων, όσο και με το σκέλος της προσφοράς (δυνατότητες παροχής τους, χρηματοδότηση, δομές, φορείς κ.λπ.).

67. Η συνολική γυναικεία συμμετοχή στον κλάδο των υπηρεσιών αυξάνεται το 2009 κατά περίπου 11,0 ποσοστιαίες μονάδες.

68. Η συμμετοχή των ανδρών στον τριτογενή τομέα αυξάνεται από 55,2% το 2000 σε 59,1% το 2009.

Αξίζει στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι, μολονότι οι υπηρεσίες συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης⁶⁹ και αποτελούν την κύρια πηγή της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, η χωροθέτησή τους εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από τον πληθυσμό, το εισόδημα και τη ζήτηση που δημιουργείται σε άλλους τομείς. Οι υπηρεσίες κατανάλωσης, για παράδειγμα, θα συγκεντρώνονται σε περιοχές όπου το εισόδημα και ο πληθυσμός αυξάνονται. Μπορεί να ειπωθεί ότι οι υπηρεσίες υποστηρίζουν την ανάπτυξη και δημιουργούν τις εργασίες που μια αύξηση του εισοδήματος μπορεί να ενισχύσει, αλλά δεν είναι ικανές να ξεκινήσουν την ανάπτυξη. Η γενική αυτή θεώρηση δεν είναι απόλυτη, καθώς οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις είναι σε θέση να διαμορφώσουν ένα διαφορετικό σκηνικό. Ένα μικρό αλλά συνεχώς αυξανόμενο μέρος των υπηρεσιών (τηλεπικοινωνίες κ.λπ.) μπορεί στον ίδιο περίπου βαθμό με τη βιομηχανία να συμβάλει στη δημιουργία της ανάπτυξης σε μια περιοχή.

3.4 Κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναδιάρθρωση της απασχόλησης στην ελληνική οικονομία ως προς το φύλο. Η γυναικεία απασχόληση σε όλες τις αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς και στην Ελλάδα, αναπτύσσεται με υψηλούς ρυθμούς και παρουσιάζει υψηλή συγκέντρωση συμμετοχής σε κλάδους κυρίως του τριτογενούς τομέα. Τα βασικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης ως προς το φύλο αναλύονται παρακάτω με την αποτύπωση των μεταβολών (2000-2009) της γυναικείας και ανδρικής απασχόλησης (Πίνακας 3), της διάρθρωσης της γυναικείας και της ανδρικής απασχόλησης κατά κλάδο (Πίνακας 4), καθώς και με την ανάλυση των μεταβολών της απασχόλησης και των δύο φύλων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (Πίνακας 5).

Οι κατά φύλο διαφορές στους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης (Πίνακας 3) παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις διεργασίες που επικρατούν στο εσωτερικό των κλάδων. Κατ' αρχάς, ως προς την κατεύθυνση των μεταβολών, ανδρική και γυναικεία απασχόληση κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση σε όλους τους κλάδους, με εξαίρεση τους λοιπούς κλάδους των υπηρεσιών. Πιο συ-

69. Το έτος 2009, το 79,5% των γυναικών, καθώς και το 59,1% των ανδρών εργαζομένων απασχολούνται στον τριτογενή τομέα.

Πίνακας 3: Μεταβολές της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και φύλο, 2000-2009

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	Άνδρες			
	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
Γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	414.183	316.210	-97.973	-23,7
Ορυχεία και λατομεία	17.523	13.122	-4.401	-25,1
Μεταποίηση	400.977	384.289	-16.688	-4,2
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	31.765	49.134	17.369	54,7
Κατασκευές	290.517	354.556	64.039	22,0
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	440.793	473.391	32.598	7,4
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	157.727	167.737	10.010	6,3
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνίες	212.109	242.447	30.338	14,3
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	56.657	57.225	568	1,0
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	109.065	168.341	59.276	54,3
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	204.643	235.737	31.094	15,2
Εκπαίδευση	97.806	121.682	23.876	24,4
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	65.754	72.028	6.274	9,5
Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών	78.142	74.453	-3.689	-4,7
Σύνολο	2.577.661	2.730.352	152.691	5,9
Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	Γυναίκες			
Γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	298.669	213.379	-85.290	-28,6
Ορυχεία και λατομεία	1.087	921	-166	-15,3
Μεταποίηση	170.563	131.714	-38.849	-22,8
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	8.337	11.247	2.910	34,9
Κατασκευές	5.357	12.031	6.674	124,6
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	261.329	354.819	93.490	35,8
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	115.040	147.111	32.071	27,9
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνίες	42.361	59.482	17.121	40,4
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	51.324	56.830	5.506	10,7
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	88.130	151.200	63.070	71,6
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	96.690	142.835	46.145	47,7
Εκπαίδευση	151.970	210.223	58.253	38,3
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	122.465	153.887	31.422	25,7
Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών	106.893	155.885	48.992	45,8
Σύνολο	1.520.215	1.801.564	281.349	18,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

γκεκριμένα, γεωργία-κτηνοτροφία, ορυχεία και λατομεία και μεταποίηση εμφανίζουν μείωση της απασχόλησής τους τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, ενώ στους κλάδους των λοιπών υπηρεσιών (όπως έχουν ομαδοποιηθεί για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης), η ανδρική απασχόληση μειώνεται, ενώ η γυναικεία αυξάνει. Σε όλους τους άλλους κλάδους, ανδρική και γυναικεία απασχόληση αυξάνεται, με διαφορετικούς ωστόσο ρυθμούς.

Οι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης είναι σημαντικά διαφοροποιημένοι για τα δύο φύλα στους περισσότερους κλάδους και κυμαίνονται για τις γυναίκες μεταξύ του 10,7% (ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί) και του 124,6% (κατασκευές) και για τους άνδρες μεταξύ του 1,0% (ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί) και του 54,7% (ηλεκτρισμός και ύδρευση). Στους κλάδους που μειώνουν την απασχόληση, με εξαίρεση τη γεωργία, όπου η μείωση της απασχόλησης εμφανίζει περίπου παραπλήσιους ρυθμούς (23,7% για τους άνδρες και 28,6% για τις γυναίκες), ορυχεία και λατομεία αλλά κυρίως η μεταποίηση εμφανίζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στην πρώτη περίπτωση (των ορυχείων-λατομείων), η ανδρική απασχόληση μειώνεται κατά 25,1%, ενώ η γυναικεία, που είναι ωστόσο σημαντικά περιορισμένη, κατά 15,3%.

Στη μεταποίηση, όμως, ο ρυθμός μείωσης της απασχόλησης των ανδρών είναι 4,2%, ενώ των γυναικών ανέρχεται σε 22,8%, παρέχοντας μια ακόμα ένδειξη ότι οι γυναίκες συνιστούν ένα δευτερεύον εργατικό δυναμικό ή, με όρους της θεωρίας των κατατμημένων αγορών εργασίας, εντάσσονται στο δευτερεύον τμήμα των αγορών εργασίας.⁷⁰

Στους κλάδους που αυξάνουν την απασχόληση οι σημαντικότερες διαφορο-

70. Γύρω από το σχετικό ζήτημα υπάρχει μια εκτεταμένη βιβλιογραφία, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτής, διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες εντάσσονται σε αυτό που αποκαλείται «περιφέρεια» του εργατικού δυναμικού, σε αντίθεση με τους άνδρες, που θεωρείται ότι, στην πλειονότητά τους, εντάσσονται στο «κέντρο». Η περιφέρεια του εργατικού δυναμικού είναι αυτή που εμφανίζει και τη μεγαλύτερη ευελιξία και πρώτη προσαρμόζεται στις μεταβολές της ζήτησης εργασίας, καθώς το κέντρο υποτίθεται πως εμφανίζει μια μεγαλύτερη σταθερότητα. Παρεμφερείς θεωρήσεις αντιμετωπίζουν τη γυναίκα ως εντασσόμενη στον αποκαλούμενο εφεδρικό στρατό των απασχολούμενων, ενώ σύμφωνα με τις θεωρίες που υποστηρίζουν ότι οι αγορές εργασίας είναι κατατμημένες η πλειονότητα των γυναικών εντάσσεται στο δευτερεύον τμήμα των αγορών εργασίας.

ποιήσεις στους κατά φύλο ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης εντοπίζονται στις κατασκευές, στις μεταφορές, στο εμπόριο και στη δημόσια διοίκηση. Ειδικότερα στην περίπτωση των κατασκευών, ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης των γυναικών ανέρχεται σε 124,6%, ενώ των ανδρών σε 22,0%, υποδηλώνοντας από τη μία πλευρά μια τάση διεύδυσης των γυναικών σε ανδρικά επαγγέλματα, από την άλλη όμως, όπως θα διαπιστωθεί σε επόμενη ενότητα, μια διαφοροποίηση της επαγγελματικής διάρθρωσης του κλάδου των κατασκευών με ενίσχυση εκείνων των επαγγελμάτων που ευνοούν την απασχόληση των γυναικών. Στη δημόσια διοίκηση, ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης των γυναικών (47,7%) είναι τριπλάσιος του αντίστοιχου των ανδρών (15,2%), ενώ στο εμπόριο ακόμα πιο αυξημένος (35,8% για τις γυναίκες έναντι 7,4% για τους άνδρες), υποδηλώνοντας ότι η δημόσια διοίκηση και το εμπόριο συνιστούν προνομιακούς χώρους πρόσβασης των γυναικών. Τριπλάσιος είναι περίπου και ο ρυθμός αύξησης της απασχόλησης των γυναικών (40,4%) έναντι του αντίστοιχου των ανδρών (14,3%) και στις μεταφορές, γεγονός που εν μέρει μπορεί να αποδοθεί, και σε αυτή την περίπτωση, στη διαφοροποίηση της επαγγελματικής διάρθρωσης του κλάδου με ενίσχυση εκείνων των επαγγελμάτων που ευνοούν την αύξηση της απασχόλησης των γυναικών.

Πέραν, όμως, της κατεύθυνσης και των ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης κατά φύλο, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κατά φύλο μεταβολές της σύνθεσης της απασχόλησης στους κλάδους. Ο Πίνακας 4 παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την κατά φύλο σύνθεση της απασχόλησης μέσα στους κλάδους, για τη μεταβολή της σύνθεσης αυτής, για κλάδους στους οποίους κυριαρχεί η ανδρική και η γυναικεία απασχόληση.

Σε όλους τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, με εξαίρεση τη γεωργία-κτηνοτροφία, τη μεταποίηση και τον ηλεκτρισμό-ύδρευση, η σύνθεση της απασχόλησης μεταβάλλεται υπέρ των γυναικών. Σε όλους, δηλαδή, τους κλάδους, με εξαίρεση τους προαναφερόμενους, η συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση του κλάδου αυξάνεται. Ωστόσο, παρά τη σημαντική αυτή διαφοροποίηση, εξακολουθούν να υφίστανται κλάδοι που μπορεί να θεωρηθούν ανδρικοί, καθώς διατηρούν ιδιαίτερα αυξημένα μερίδια στη συνολική απασχόληση. Ως τέτοιοι θα πρέπει να θεωρηθούν οι κατασκευές, με μερίδιο που ανέρχεται για το 2009 σε 96,7%, τα ορυχεία (93,4%), ο ηλεκτρισμός (81,4%) και οι μεταφορές (80,3%). Ακολουθούν με μικρότερα αλλά εξίσου σημαντικά μερίδια οι κλάδοι της δημόσια-

Πίνακας 4: Ποσοστά ανδρικής και γυναικείας απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 2000-2009

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2000		2009	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	58,1	41,9	59,7	40,3
Ορυχεία και λατομεία	94,2	5,8	93,4	6,6
Μεταποίηση	70,2	29,8	74,5	25,5
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	79,2	20,8	81,4	18,6
Κατασκευές	98,2	1,8	96,7	3,3
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	62,8	37,2	57,2	42,8
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	57,8	42,2	53,3	46,7
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνίες	83,4	16,6	80,3	19,7
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	52,5	47,5	50,2	49,8
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	55,3	44,7	52,7	47,3
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	67,9	32,1	62,3	37,7
Εκπαίδευση	39,2	60,8	36,7	63,3
Υγεία και κοινωνικά μέριμνα	34,9	65,1	31,9	68,1
Λοιποί κλάδοι υπηρεσιών	42,2	57,8	32,3	67,7
Σύνολο	62,9	37,1	60,2	39,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

ας διοίκησης (62,3%) και της γεωργίας (59,7%). Όπως μπορεί να διαπιστωθεί, η συμμετοχή των ανδρών στην απασχόληση υπερισχύει από αυτή των γυναικών σε όλους τους κλάδους του δευτερογενούς τομέα, αλλά και σε κλάδους του τριτογενούς τομέα. Στον αντίποδα, η γυναικεία απασχόληση κυριαρχεί αποκλειστικά σε κλάδους του τριτογενούς τομέα, όπως η υγεία και η κοινωνική μέριμνα, με μερίδιο της τάξεως του 68,1%, οι λοιποί κλάδοι υπηρεσιών (67,7%) και η εκπαίδευση (63,3%), και εμφανίζει σχετικά υψηλά μερίδια στους κλάδους των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (49,8%), διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (47,3%) και των ξενοδοχείων και εστιατορίων (46,7%).

Αν και η απασχόληση των γυναικών αυξάνεται στους περισσότερους κλάδους και με ρυθμούς μεγαλύτερους από τους αντίστοιχους των ανδρών, με εξαίρεση τον κλάδο του ηλεκτρισμού, όπου παραδοσιακά η απασχόλησή τους είναι πολύ χαμηλή, το γεγονός δεν θα πρέπει να είναι ανεξάρτητο από την αύξηση που παρουσιάζουν οι κλάδοι του τριτογενούς τομέα. Οι σχέσεις ανάμεσα στην αύξηση

των κλάδων των υπηρεσιών και της απασχόλησης των γυναικών αποτελούν ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης τόσο στις οικονομικές επιστήμες όσο και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους και έχουν τροφοδοτήσει τη σχετική βιβλιογραφία με πλήθος θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων. Φαίνεται λογικό ότι η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών διαμορφώνει καλύτερους όρους πρόσβασης των γυναικών στην απασχόληση. Το γεγονός αυτό επιδέχεται πλήθος ερμηνειών, κάποιες εκ των οποίων θα επιχειρηθεί να σχολιαστούν στην ανάλυση των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης.

Οι σημαντικές αυξήσεις της απασχόλησης των γυναικών εντοπίζονται κυρίως στους κλάδους του τριτογενούς τομέα, με έμφαση στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, στη δημόσια διοίκηση και στις λοιπές υπηρεσίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η ανάλυση των χαρακτηριστικών των θέσεων που δημιουργούνται, έτσι ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο η κατάληψη των θέσεων αυτών από τις γυναίκες οφείλεται στα χαρακτηριστικά των θέσεων ή στα προσόντα των γυναικών. Οι πρόσφατες αυτές εξελίξεις, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων μπορεί να θεωρηθεί η δυναμική εμφάνιση και ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας, έχει συμβάλει στη βελτίωση της θέσης των γυναικών στην απασχόληση όλων των κλάδων.

Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα διαμορφώνει τους όρους μιας βελτίωσης της πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας. Μεταξύ του πλήθους των παραγόντων που συσχετίζουν την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα και τους ευνοϊκότερους όρους πρόσβασης των γυναικών στην απασχόληση και στην αγορά εργασίας, συγκαταλέγονται η αυξημένη ζήτηση για πτυχιούχους ανώτατης εκπαίδευσης, η οποία με τη σειρά της λειτουργεί ως εφελκυστικό των γυναικών στην απασχόληση (Δεδουσόπουλος, 1993), αλλά και η αύξηση των εργασιών μερικής απασχόλησης, το ελαστικό ωράριο και γενικά μια σειρά από εργασιακές καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από ευελιξία των εργασιακών σχέσεων.

Παραδοσιακά, η γυναικεία απασχόληση στην Ελλάδα συγκεντρωνόταν σε συγκεκριμένους κλάδους της βιομηχανίας (υφαντουργία, ένδυση-υπόδηση, καπνός). Η απασχόληση των γυναικών στους κλάδους αυτούς στο διάστημα 1951-1981 προσέγγιζε πολλές φορές το 60,0% του συνολικού εργατικού δυναμικού τους (Μουσούρου, 1993, σελ. 86). Η σημαντική αυτή παρουσία των γυναικών συνδυαζόταν, όμως, με φθίνοντες ρυθμούς ανάπτυξης στη συνολική απασχόληση των κλάδων. Με άλλα λόγια, η γυναικεία απασχόληση εμφάνιζε τάσεις συγκέ-

ντρωσης σε φθίνοντες κλάδους.⁷¹ Οι τάσεις αυτές φαίνεται να μεταστρέφονται με την ολοένα αυξανόμενη τριτογενεποίηση της οικονομίας. Η συγκέντρωση της γυναικείας απασχόλησης, τόσο για το σύνολο της χώρας (Δεδουσόπουλος, 1994, σελ. 65) όσο και στην περίπτωση της Θεσσαλίας, εντοπίζεται σε αναπτυσσόμενους κλάδους, και μάλιστα σε εκείνους που εμφανίζουν τους εντονότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης⁷² (τράπεζες, λοιπές υπηρεσίες, εμπόριο-ξενοδοχεία). Μπορεί το ύψος της συγκέντρωσης της γυναικείας απασχόλησης να μην προσεγγίζει τα μεγέθη που αναφέρονται στη Μουσούρου (1993) αλλά, παρά την υψηλή ομαδοποίηση των κλάδων που προκύπτει από την ανάλυση σε μονοψήφιο κωδικό, οι διαγραφόμενες τάσεις είναι εμφανείς.

Οι κλάδοι αυτοί ταυτοχρόνως δείχνουν εκ πρώτης όψεως να επιβεβαιώνουν την άποψη ότι εμφανίζουν ευκαιρίες απασχόλησης σε γυναίκες με υψηλή εκπαίδευση (τράπεζες αλλά και τμήμα των λοιπών υπηρεσιών) αλλά και μερική απασχόληση (λοιπές υπηρεσίες, εμπόριο-ξενοδοχεία). Ασφαλώς η ανάπτυξη του τρι-

71. Η Μουσούρου (1993), χρησιμοποιώντας στοιχεία των απογραφών πληθυσμού, επιχειρεί μια ταξινόμηση των κλάδων για το σύνολο της χώρας με βάση τους ρυθμούς ανάπτυξης της απασχόλησης και της γυναικείας συμμετοχής στο διάστημα 1951-1981. Με βάση τους ρυθμούς ανάπτυξης της απασχόλησης, διακρίνει τους κλάδους: πρώτον, σε ταχύτατης ανάπτυξης· δεύτερον, σε ταχείας ανάπτυξης· τρίτον, σε αναπτυσσόμενους· τέταρτον, σε στάσιμους· πέμπτον, σε φθίνοντες και, έκτον, σε έντονα φθίνοντες. Με βάση τη συμμετοχή της γυναικείας απασχόλησης, τους διακρίνει: πρώτον, σε έντονα γυναικείους, όπου οι γυναίκες αποτελούν πάνω από το 50% της συνολικής απασχόλησης· δεύτερον, σε γυναικείους, όπου οι γυναίκες αποτελούν το 30-49% στη βιομηχανία και το 33-49% στις υπηρεσίες· τρίτον, σε μεικτούς, με ποσοστά 25-29% των γυναικών στη βιομηχανία και 28-32% στις υπηρεσίες και, τέταρτον, σε ανδρικούς, όπου οι γυναίκες αποτελούν λιγότερο από το 24% στη βιομηχανία και το 27% στις υπηρεσίες. Με βάση την ταξινόμηση αυτή, διαπιστώνει ότι κανένας κλάδος ταχύτατης ή έστω ταχείας ανάπτυξης δεν είναι έντονα γυναικείος, ενώ τρεις μόνο κλάδοι (ασφάλειες, διεκπεραιώσεις υποθέσεων και βιομηχανία χάρτου), που χαρακτηρίζονται ως γυναικείοι, είναι ταχύτατης και ταχείας ανάπτυξης. Για μια πλήρη παρουσίαση και σχολιασμό της σχετικής ταξινόμησης, βλ. στο Μουσούρου (1993, σελ. 85-89).

72. Ο Δεδουσόπουλος (1994, σελ. 65) διαπιστώνει ότι, με εξαίρεση τον κλάδο ηλεκτρισμού, η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε ταχύτερα σε κλάδους στους οποίους ήδη υπήρχε υψηλός βαθμός συμμετοχής γυναικών στην απασχόληση. Συμπεραίνει δε ότι οι τάσεις υποκατάστασης μεταξύ γυναικείας και ανδρικής εργασίας εμφανίζονται εξαιρετικά περιορισμένες.

τογενούς τομέα συνδυάζεται στενά με την ανάπτυξη της μερικής απασχόλησης και η τελευταία με τη βελτίωση των όρων πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας (Lorence, 1992· Hakim, 1993). Η ανάπτυξη της μερικής απασχόλησης μέσω των ευέλικτων μηχανισμών της αγοράς εργασίας διευκόλυνε και ανταποκρίθηκε παράλληλα στις εργασιακές ανάγκες των γυναικών (Δήμου, 1989, σελ. 57). Μολονότι η συζήτηση γύρω από τα προσφερόμενα πλεονεκτήματα των ευέλικτων μορφών απασχόλησης παραμένει ανοικτή, στη συγκεκριμένη περίπτωση η εμφάνιση της μερικής απασχόλησης τείνει να διευκολύνει⁷³ την πρόσβαση στην απασχόληση σε ειδικές κατηγορίες γυναικών. Παρά τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στις ευκαιρίες εξασφάλισης θέσεων μερικής απασχόλησης, ανάμεσα σε διάφορες χώρες, περιφέρειες αλλά και κλάδους και επαγγέλματα, φαίνεται να διαμορφώνεται μια ευρύτερη αποδοχή των καταστάσεων μερικής απασχόλησης (Hakim, 1993, p. 104). Παρ' όλα αυτά, ένα σημαντικό τμήμα της μερικής απασχόλησης αναφέρεται και στη μη ηθελημένη μερική απασχόληση.

Τέλος, η διερεύνηση των κατά φύλο διαφοροποιήσεων της απασχόλησης ολοκληρώνεται με τις διαφοροποιήσεις που αναδεικνύονται ως προς τη θέση στο επάγγελμα. Η διερεύνηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς αναδεικνύει μια διαφορετική όψη των εξελίξεων που, πέραν των άλλων, συνδέονται με την επέκταση των αμιγώς καπιταλιστικών μορφών απασχόλησης ή τη διατήρηση μη αμιγώς καπιταλιστικών μορφών. Αναδεικνύουν επίσης όψεις της επέκτασης ή μη της αγοράς εργασίας ως μηχανισμού κατανομής των ατόμων σε θέσεις εργασίας και το ρόλο του φύλου στις εξελίξεις αυτές. Στον Πίνακα 5 διακρίνονται οι απόλυτες και ποσοστιαίες μεταβολές της ανδρικής και γυναικείας απασχόλησης κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα.

Ως προς τη συνολική απασχόληση, στον πρωτογενή τομέα τόσο η ανδρική όσο και η γυναικεία απασχόληση μειώνονται σημαντικά, κατά 23,7% και 28,6%

73. Ισχυρισμοί ότι «η μερική απασχόληση διευκολύνει την επαγγελματική κινητικότητα των γυναικών, αφού τους επιτρέπει να εργάζονται όταν και όσο επιθυμούν, ανάλογα με τις προσωπικές ή οικογενειακές τους ανάγκες» (Δήμου, 1989, σελ. 57), δεν βρίσκουν σύμφωνο τον γράφοντα. Μια ρεαλιστικότερη προσέγγιση του σχετικού ζητήματος θα περιέγραφε την κατάσταση μέσω μιας διαφορετικής διατύπωσης. Η μερική απασχόληση (αλλά και οι άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης) επιτρέπει στην εργοδοσία να χρησιμοποιεί τη γυναικεία απασχόληση, όταν και όσο θέλει, ανάλογα με τις δικές της ανάγκες, σε μια προσπάθεια μείωσης του κόστους εργασίας

Πίνακας 5: Μεταβολές της απασχόλησης κατά φύλο στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα, 2000-2009

Τομέας/θέση στο επάγγελμα	Ανδρες			Γυναίκες		
	2000	2009	Μεταβολή %	2000	2009	Μεταβολή %
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ						
Εργοδότες	42.565	35.914	-6.651 -15,6	12.408	9.967	-2.441 -19,7
Αυτοαπασχολούμενος	282.750	214.664	-68.086 -24,1	113.157	118.667	5.510 4,9
Μισθωτός	19.396	35.944	16.548 85,3	8.423	10.858	2.435 28,9
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	69.471	29.688	-39.783 -57,3	164.681	73.887	-90.794 -55,1
Σύνολο	414.182	316.210	-97.972 -23,7	298.669	213.379	-85.290 -28,6
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ						
Εργοδότες	87.261	98.992	11.731 13,4	8.745	7.591	-1.154 -13,2
Αυτοαπασχολούμενος	118.083	98.625	-19.458 -16,5	15.773	11.274	-4.499 -28,5
Μισθωτός	515.386	584.475	69.089 13,4	140.465	119.224	-21.241 -15,1
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	20.052	19.008	-1.044 -5,2	20.360	17.824	-2.536 -12,5
Σύνολο	740.782	801.100	60.318 8,1	185.343	155.913	-29.430 -15,9
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ						
Εργοδότες	138.414	173.604	35.190 25,4	37.322	58.845	21.523 57,7
Αυτοαπασχολούμενος	325.285	340.666	15.381 4,7	143.314	177.316	34.002 23,7
Μισθωτός	915.881	1.055.621	139.740 15,3	779.153	1.115.992	336.839 43,2
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	43.117	43.150	33 0,1	76.412	80.117	3.705 4,8
Σύνολο	1.422.697	1.613.041	190.344 13,4	1.036.201	1.432.270	396.069 38,2

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

αντίστοιχα. Στον δευτερογενή τομέα η ανδρική απασχόληση αυξάνεται κατά 8,1%, ενώ η αντίστοιχη των γυναικών μειώνεται κατά 15,9%, καταδεικνύοντας τις ιδιαίτερες κατά φύλο διαδικασίες που αναπτύσσονται.⁷⁴ Όσον αφορά τον τομέα των υπηρεσιών, η απασχόληση των γυναικών ενισχύεται σημαντικά κατά 396.069 άτομα ή ποσοστό 38,2%, ενώ η αντίστοιχη των ανδρών αυξάνεται κατά 190.344 άτομα ή 13,4%, ποσοστό αρκετά χαμηλότερο συγκριτικά με αυτό των γυναικών, παρέχοντας ενδείξεις του γεγονότος ότι ο τριτογενής τομέας συνιστά προνομιακό χώρο για την πρόσβαση των γυναικών στην απασχόληση.

Στον πρωτογενή τομέα, ως προς τη θέση στο επάγγελμα, οι άνδρες μισθωτοί αυξάνονται κατά 85,3%, ενώ οι γυναίκες αυξάνονται κατά ένα μικρότερο ποσοστό της τάξεως του 28,9%. Βεβαίως, η μισθωτή απασχόληση στον τομέα αυτό παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη λόγω ακριβώς των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα. Ωστόσο, ο σημαντικός αυτός ρυθμός αύξησης της μισθωτής εργασίας παρέχει ενδείξεις αναδιοργάνωσης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων αυτών σε πιο σύγχρονες βάσεις. Οι άνδρες εργοδότες αλλά και αυτοί που εργάζονται ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση μειώνονται σημαντικά, κατά 15,6% οι πρώτοι και 57,3% οι δεύτεροι. Παρόμοιες είναι και οι εξελίξεις στις γυναίκες, οι οποίες ως εργοδότες μειώνονται κατά 19,7% και ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση κατά 55,1%. Ωστόσο, οι άνδρες αυτοαπασχολούμενοι μειώνονται κατά 24,1%, ενώ στις γυναίκες καταγράφεται ελαφριά αύξηση κατά 4,9%.

Στον δευτερογενή τομέα, η μείωση της γυναικείας απασχόλησης είναι ιδιαίτερα έντονη. Η μείωση αυτή, όπως διαπιστώθηκε προηγουμένως, οφείλεται κυρίως στην αποχώρηση των γυναικών από τη μεταποίηση. Αυτή η αποχώρηση εμφανίζεται σε όλες τις μορφές απασχόλησης, αλλά λαμβάνει τις υψηλότερες τιμές της, σε απόλυτα και ποσοστιαία μεγέθη, στους μισθωτούς (μείωση κατά 21.421 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 15,1%) και στους αυτοαπασχολούμενους (4.499 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 28,5%). Ο περιορισμός της γυναικείας απασχόλησης στον δευτερογενή τομέα επεκτείνεται και στους εργοδότες, καταδεικνύοντας, πέραν των άλλων, και τις δυσχέρειες της γυναικείας επιχειρηματικότητας, αλλά

74. Σε ένα μεγάλο φάσμα θεωρήσεων υποστηρίζεται, ιδιαίτερα για συγκεκριμένους κλάδους της μεταποίησης, ότι οι γυναίκες συνιστούν ένα ιδιαίτερο κομμάτι του ανθρωπίνου δυναμικού, που τελευταίο προσλαμβάνεται και πρώτο απολύεται (last to hire, first to fire).

και στους απασχολούμενους στις οικογενειακές επιχειρήσεις, καταδεικνύοντας την αδυναμία των επιχειρήσεων αυτών να διατηρήσουν, στο πλαίσιο της οικογενειακής μονάδας, την απασχόληση των γυναικών. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς με κάθε επιφύλαξη ότι η αρνητική μεταβολή σε όλες τις κατηγορίες αποτελεί ένδειξη πως οι γυναίκες κατευθύνονται προς κάποιους άλλους κλάδους του τριτογενούς τομέα, στον οποίο η γυναικεία απασχόληση αυξάνει σημαντικά, και ότι η μείωση της γυναικείας απασχόλησης δεν οφείλεται στην ανακατανομή των δραστηριοτήτων των γυναικών στο εσωτερικό του δευτερογενούς τομέα.

Στην απασχόληση των ανδρών, στο πλαίσιο πάντα του δευτερογενούς τομέα, επικρατούν αντίρροπες τάσεις. Εργοδότες και μισθωτοί αυξάνουν κατά 13,4% αμφότεροι την απασχόλησή τους, δημιουργώντας 11.731 θέσεις εργασίας οι πρώτοι και 69.089 θέσεις οι δεύτεροι, ενώ αυτοαπασχολούμενοι και βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις μειώνουν την απασχόλησή τους κατά 16,5% (ή 19.458 θέσεις εργασίας) οι πρώτοι και κατά 5,2% (ή 1.044 θέσεις εργασίας) οι δεύτεροι. Αυτές οι ανακατατάξεις των μορφών απασχόλησης των ανδρών, στο εσωτερικό του δευτερογενούς τομέα, υποδηλώνουν την περαιτέρω κυριαρχία των αμιγώς καπιταλιστικών μορφών έναντι των μη αμιγώς μορφών. Υποδηλώνουν περαιτέρω την επέκταση της αγοράς εργασίας ως βασικού κοινωνικού θεσμού και μηχανισμού κατανομής της απασχόλησης σε θέσεις εργασίας.⁷⁵

Στον τριτογενή τομέα, οι μεταβολές της απασχόλησης, ως προς τη θέση στο επάγγελμα, ανάμεσα στα δύο φύλα κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση. Αυτό που διαφοροποιείται, ωστόσο, έντονα είναι οι ρυθμοί της μεταβολής, με τις γυναίκες να εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερους. Για το σύνολο της απασχόλησης, οι γυναίκες αυξάνουν κατά 38,2% ή κατά τετρακόσιες περίπου χιλιάδες (396.069), ενώ οι άνδρες κατά 13,4% ή κάτι λιγότερο από διακόσιες χιλιάδες (190.334). Οι διαδικασίες επέκτασης των καπιταλιστικών μορφών απασχόλησης και της αγοράς εργασίας κατ' επέκταση εντοπίζονται και στον τριτογενή τομέα, καθώς εργοδότες και μισθωτοί, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, εμφανίζουν σημαντικά ταχύτερους ρυθμούς αύξησης σε σχέση με τις άλλες μορφές. Πιο συγκεκριμένα, εργοδότες και μισθωτοί στους άνδρες αυξάνουν κατά 25,4%

75. Για μια εκτενέστερη θεώρηση της σχετικής συζήτησης και ειδικότερα για το βαθμό επέκτασης της αγοράς εργασίας ως βασικού κοινωνικού θεσμού και μηχανισμού κατανομής των ατόμων σε θέσεις εργασίας στην Ελλάδα, βλ. στο Ευστράτογλου (2006).

και 15,3% αντίστοιχα, ενώ στις γυναίκες κατά 57,7% και 43,2%. Αυτό το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αύξησης των γυναικών εργοδοτών παρέχει περαιτέρω ενδείξεις ότι ο τριτογενής τομέας συνιστά προνομιακό χώρο όχι απλώς απασχόλησης των γυναικών αλλά ανάδειξης της γυναικείας επιχειρηματικότητας, η οποία στη συνέχεια μπορεί να δημιουργεί περαιτέρω απασχόληση. Η κυριαρχία αυτή των γυναικών, ως προς τους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, επεκτείνεται και στο χώρο της αυτοαπασχόλησης (οι γυναίκες αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 23,7% έναντι 4,7% των ανδρών) αλλά και στο χώρο των απασχολουμένων ως βοηθών σε οικογενειακές επιχειρήσεις (4,8% οι γυναίκες έναντι μόλις 0,1% οι άνδρες).⁷⁶

76. Βεβαίως δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι η παρουσία των ατόμων ως βοηθών στις οικογενειακές επιχειρήσεις πολλές φορές αναδεικνύει την αδυναμία των ατόμων αυτών να εξασφαλίσουν απασχόληση σε μια άλλη θέση εργασίας έξω από την οικογενειακή επιχείρηση. Συνιστά εν πολλοίς ένα αρνητικό φαινόμενο που συνδέεται με την οικονομική συγκυρία.

4. Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας, 2000-2009

4.1 Εισαγωγή

Μετά την ολοκλήρωση της σύντομης θεωρητικής περιγραφής των ζητημάτων που άπτονται των επαγγελμάτων και των δεξιοτήτων, που επιχειρήθηκε στην Ενότητα 2, στην παρούσα ενότητα επιχειρείται μια εμπειρική διερεύνηση των ζητημάτων της απασχόλησης στις διάφορες κατηγορίες των επαγγελμάτων. Η διερεύνηση αυτή επικεντρώνεται σε ζητήματα που αφορούν το μέγεθος των επαγγελμάτων, τη διάρθρωσή τους, τις μεταβολές και τους ρυθμούς μεταβολής τους και κατά συνέπεια τις θέσεις εργασίας που δημιουργούνται αλλά και καταστρέφονται. Επιχειρείται ταυτόχρονα μια πρώτη ερμηνεία των εξελίξεων αυτών αλλά και των αιτίων που τις προκαλούν.

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι κλαδικές διαρθρώσεις της απασχόλησης δεν αποκαλύπτουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα κοινωνικά και τεχνικά χαρακτηριστικά των κατανομών της εργασίας (Bradley, 1984, p. 71). Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις εμφανίζονται με καλύτερο τρόπο μέσω της ανάλυσης των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης των διάφορων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων· και αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι η κλαδική διάρθρωση δεν ενέχει καμία αξιολογική ή ιεραρχική διάταξη (δηλαδή, για παράδειγμα, η βιομηχανία δεν μπορεί να θεωρηθεί ιεραρχικά ανώτερη από τη γεωργία). Αντίθετα, η επαγγελματική κατανομή, όπως ήδη αναφέρθηκε στην Ενότητα 1, παρά τα όποια προβλήματα, παρουσιάζει μια τέτοια διάταξη η οποία επιτρέπει την ανάδειξη των κοινωνικών χαρακτηριστικών της απασχόλησης.

Με γνώμονα τις αρχικές αυτές διαπιστώσεις επιχειρείται, με τη βοήθεια των

στοιχείων των Πινάκων 6, 7 και 8, η διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης στις βασικές και στις αναλυτικές επαγγελματικές κατηγορίες (σε μονοψήφιο και διψήφιο κωδικό ΣΤΕΠ-92). Οι Πίνακες 6 και 7 επιτρέπουν τη διερεύνηση των γενικών τάσεων που εμφανίζουν οι μεγάλες επαγγελματικές κατηγορίες της χώρας, ενώ ο Πίνακας 8 επιτρέπει τη διερεύνηση των εξελίξεων σε αναλυτικότερες επαγγελματικές κατηγορίες. Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών των πινάκων εμπλουτίζει τις πληροφορίες και το υλικό της ανάλυσης και επιτρέπει τη συναγωγή βασικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων σχετικών με τις μεταβολές των βασικών αυτών μεγεθών και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι μεταβολές αυτές λαμβάνουν χώρα.

4.2 Μεταβολές της απασχόλησης στις γενικές κατηγορίες των επαγγελμάτων

Οι εξελίξεις στη συνολική απασχόληση στο χρονικό διάστημα 2000-2009 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οριακά θετικές. Η απασχόληση αυξήθηκε κατά 10,6% (Πίνακας 6), οδηγώντας στη δημιουργία 434.038 νέων θέσεων εργασίας στο χρονικό αυτό διάστημα. Από το σύνολο των δέκα επαγγελματικών κατηγοριών που καταγράφονται στην παρούσα ανάλυση (κατά μονοψήφιο κωδικό), οκτώ εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης και δύο μείωση.

Πιο συγκεκριμένα, τον υψηλότερο ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης εμφανίζει η επαγγελματική κατηγορία πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν, με 42,1%, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία 17.286 νέων θέσεων εργασίας. Τον αμέσως επόμενο υψηλότερο ρυθμό μεταβολής εμφανίζουν δύο κατηγορίες επαγγελμάτων που βρίσκονται σε αντίθετους πόλους: τα επαγγέλματα των τεχνολόγων, τεχνικών βοηθών και ασκούντων συναφή επαγγέλματα, με 41,5% και δημιουργία 113.733 νέων θέσεων εργασίας, και των ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών, με ρυθμό μεταβολής 41,5% και δημιουργία 96.982 θέσεων εργασίας. Ακολουθούν τα επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, με αύξηση κατά 39,0% ή 187.394 θέσεις εργασίας, οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές, με αύξηση κατά 25,3% ή 134.299 θέσεις εργασίας, και τα μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, με 16,2% ή 66.245 θέσεις εργασίας. Χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης, μικρότερους του ρυθμού αύξησης της συνολικής απασχόλησης, εμφα-

Πίνακας 6: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας, 2000-2009

Επαγγέλματα	2000	2009	Απόλυτη μεταβολή	% μεταβολή
(1) Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	407.914	474.159	66.245	16,2
(2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	480.771	668.165	187.394	39,0
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	273.789	387.522	113.733	41,5
(4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	459.846	492.225	32.379	7,0
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	530.175	664.474	134.299	25,3
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	699.291	499.853	-199.438	-28,5
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	656.499	617.903	-38.596	-5,9
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	314.621	338.375	23.754	7,6
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	233.910	330.892	96.982	41,5
(10) Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	41.059	58.345	17.286	42,1
Σύνολο	4.097.875	4.531.913	434.038	10,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

νίζουν οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές, με 7,6% ή 23.754 θέσεις, και οι υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, με 7,0% ή 32.379 θέσεις εργασίας. Στον αντίποδα βρίσκονται οι ειδικευμένοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, με σημαντική μείωση κατά 28,5%, που οδηγεί σε απώλεια 199.438 θέσεων εργασίας, ενώ χαμηλότερη είναι η μείωση των ειδικευμένων τεχνιτών και των ασκούντων συναφή τεχνικά επαγγέλματα, κατά 5,9%, με απώλεια 38.596 θέσεων εργασίας.

Γίνεται επομένως φανερό ότι κύριο χαρακτηριστικό της επαγγελματικής διάρθρωσης της απασχόλησης συνιστά η περαιτέρω ενίσχυση της θέσης των επιστημονικών, τεχνολογικών και τεχνικών επαγγελματιών, των οποίων η αύξηση της απασχόλησης ισοδυναμεί με το 44,8% της αύξησης της συνολικής απασχόλησης (των επαγγελματικών κατηγοριών που παρουσιάζουν αύξηση) παράλληλα με την ενίσχυση της θέσης των απασχολουμένων στην παροχή υπηρεσιών, τους πωλητές και τους ανειδίκευτους εργάτες και χειρώνακτες, των οποίων η από κοινού αύξηση της απασχόλησης αντιστοιχεί στο 37,9% της αύξησης της συνολικής απασχόλησης (των επαγγελματικών κατηγοριών που παρουσιάζουν αύξηση), ενώ στις υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες⁷⁷ αποδίδεται μόνο το 20,0% της συνολικής αύξησης της απασχόλησης. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί μια τάση προς την πόλωση των επαγγελματιών μεταξύ αυτών που χαρακτηρίζονται από υψηλές και χαμηλές απαιτήσεις δεξιοτήτων.⁷⁸

Όσον αφορά την κατηγορία των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών, περιλαμβάνει όσους ασκούν επαγγέλματα που απαιτούν τεχνικές γνώσεις και εμπειρία σε όλους σχεδόν τους τομείς των επιστημών. Η απασχόλησή τους αυξάνει κατά 41,5%, γεγονός που κατά κύριο λόγο οφείλεται στην εκμηχάνιση και την αυτοματοποίηση πολλών εργασιών των επιστημονικών επαγγελματιών, η οποία δημιούργησε την ανάγκη για ειδικευμένο βοηθητικό προσωπικό και χειριστές μηχανημάτων.⁷⁹ Επίσης, οι τεχνολογικές εξελίξεις, πέρα από την επίδρασή τους

77. Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη, υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μοντάζοροι) και πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν.

78. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν και οι Εκθέσεις του Cedefop (2008, 2010).

79. Για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για το διαχωρισμό των εννοιών της εκμηχάνισης και του αυτοματισμού και των συνεπειών τους στο διαχωρισμό των επαγγελματιών,

στην εργασιακή διαδικασία, αναμένεται να έχουν οδηγήσει και στην επέκταση και τη δημιουργία νέων επιστημονικών ειδικοτήτων, ενισχύοντας έτσι τη ζήτηση ακόμα περισσότερο για τεχνολόγους και τεχνικό βοηθητικό προσωπικό. Οι απασχολούμενοι σε αυτή την επαγγελματική κατηγορία είναι κατά κανόνα απόφοιτοι των Ανώτατων Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΑΤΕΙ) ή άλλων δημόσιων και ιδιωτικών σχολών⁸⁰ και εργάζονται συνήθως υπό την καθοδήγηση ή επίβλεψη των διευθυντικών στελεχών και γενικώς των επιστημονικών επαγγελματιών. Η αύξηση και επέκταση των ΤΕΙ, καθώς και η εν γένει ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης αποτελούν αναμφίβολα αντανάκλαση αυτής της σημαντικής αύξησης στη ζήτηση για αυτά τα επαγγέλματα.

Η κατηγορία των ανειδίκευτων εργατών και χειρωνάκτων, η οποία περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών με έντονες διαφοροποιήσεις τόσο στις συνθήκες άσκησης των επαγγελματιών τους δραστηριοτήτων όσο και ως προς τους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησής τους, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τούτο γιατί σε αντίθεση με τις διεθνείς τάσεις (OECD, ΕΕ) όπου παρατηρείται ποσοστιαία και απόλυτη μείωση στη ζήτηση εργαζομένων με χαμηλές δεξιότητες, στην Ελλάδα, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η επαγγελματική κατηγορία των ανειδίκευτων εργατών και χειρωνάκτων παρουσιάζει τη δεύτερη μεγαλύτερη αύξηση, που αναλογεί σε πάνω από το ένα πέμπτο της συνολικής αύξησης της απασχόλησης.⁸¹

Η αύξηση των επιστημονικών επαγγελματιών, από την άλλη, ενέχει και κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς θεωρούνται τα πλέον σημαντικά στην κοινωνική ιεραρχία, ως προσφέροντα ιδιαίτερα υψηλή κοινωνική αναγνώριση, αλλά και λόγω των συνήθως υψηλών εισοδημάτων που συνδέονται με αυτά. Είναι λογικό,

φερ' ειπείν σε επιστήμονες-προγραμματιστές και χειριστές, και στις δεξιότητές τους, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στον Attewell (1992).

80. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ για το 2009, το 34,7% είναι απόφοιτοι ΤΕΙ, το 30,0% απόφοιτοι μετα-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, απόφοιτοι λυκείου το 17,0% και ΑΕΙ το 16,0%. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Παράρτημα ΙΙ (Διάγραμμα Δ-1) για μια πιο συνοπτική παρουσίαση του εκπαιδευτικού επιπέδου των εργαζομένων ανά επαγγελματική κατηγορία για το 2009.

81. Για την ακρίβεια, το μερίδιο της επαγγελματικής κατηγορίας των ανειδίκευτων εργατών και χειρωνάκτων στην αύξηση της συνολικής απασχόλησης ανέρχεται στο 22,3%.

ωστόσο, το μεγάλο φάσμα επαγγελματικών καταστάσεων που περιλαμβάνεται στα επιστημονικά επαγγέλματα να μην επιτρέπει τη θεώρησή τους ως ενιαίας ομάδας. Το κάθε επάγγελμα ενδεχομένως να αντιμετωπίζει ολότελα διαφορετικές συνθήκες στις επιμέρους (τοπικές, περιφερειακές ή εθνικές) επαγγελματικές αγορές εργασίας.⁸²

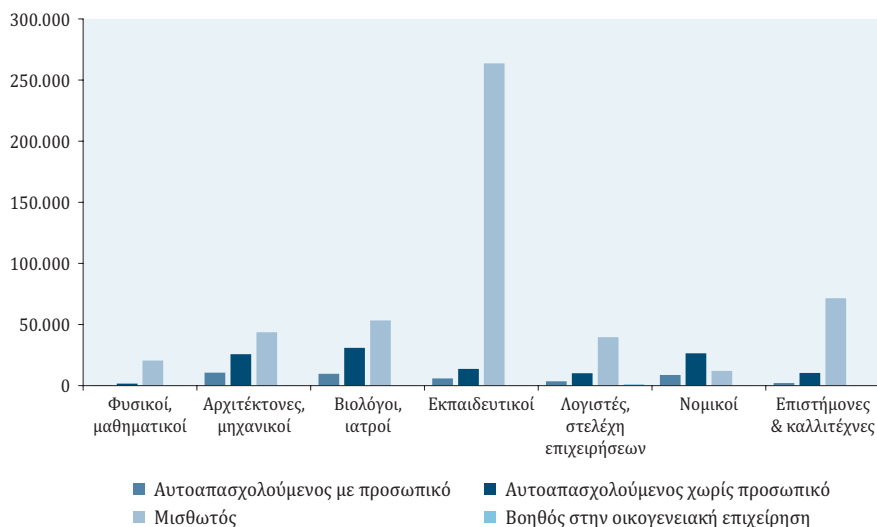
Αναμφίβολα, η παρατηρούμενη αύξηση της απασχόλησης και ο δυναμισμός που παρουσιάζουν τα επιστημονικά επαγγέλματα εν γένει συνιστά μια θετική εξέλιξη που συνδέεται άμεσα με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τον αργό αλλά υπαρκτό εκσυγχρονισμό του παραγωγικού ιστού της χώρας. Αναμφίβολα, είναι αποτέλεσμα και της εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας, της ανάπτυξης του βιοτικού επιπέδου που διεύρυνε και άλλαξε την ιεραρχία των αναγκών. Το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται προκειμένου κάποιος να ενταχθεί (να ολοκληρώσει τις σπουδές του ή την απαιτούμενη κατάρτιση και εμπειρία) σε αυτού του είδους τις επαγγελματικές αγορές εργασίας, καθώς και κοινωνικοί παράγοντες που θεωρούν τα επιστημονικά επαγγέλματα ως παρέχοντα υπηρεσίες προς το κοινωνικό σύνολο τους προσδίδουν πολλές φορές το χαρακτήρα του λειτουργήματος, συμβάλλοντας περαιτέρω στη διατήρηση της υψηλής θέσης στην κοινωνική ιεραρχία.⁸³

Πέρα από αυτό, όμως, η εξειδικευμένη γνώση που αντιπροσωπεύει καθεμία κατηγορία, και ιδιαίτερα αυτές που συνδέονται με τις τεχνολογίες αιχμής, σε κάποιο βαθμό έχει μεταβάλει την εσωτερική ιεραρχία της επαγγελματικής κατηγορίας των επιστημόνων, κατά κύριο λόγο μέσω των διαφορών στις αμοιβές, που τελικά αντανακλάται και στην κοινωνία. Επίσης, ο βαθμός μισθωτοποίη-

82. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και ο Ιωάννου (1993, σελ. 106), συνοψίζοντας τα αποτελέσματα μελέτης (Μπαμπανάνσης κ.ά., 1993) που αφορά τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των μηχανικών και οικονομολόγων στην Ελλάδα, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι «η διαφορά μεταξύ πτυχιούχων μηχανικών και οικονομολόγων, θεωρούμενη από συγκριτική οπτική, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η θέση των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας δεν είναι ομοιογενής».

83. Η θεώρηση των επιστημονικών επαγγελμάτων στη διεθνή βιβλιογραφία ως μονοπωλίων (Friedman, 1962· Berlant, 1975) είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη στις οικονομικές αναλύσεις, παρέχει δε τη δυνατότητα να ελεγχθεί κατά πόσο η μονοπωλιακή θέση μιας επαγγελματικής ομάδας στην αγορά εργασίας είναι αποτέλεσμα του περιεχομένου της εργασίας που επιτελείται ή αποτέλεσμα κοινωνικής και συνδικαλιστικής δράσης.

Διάγραμμα 1: Επιστημονικά επαγγέλματα και θέση στο επάγγελμα, 2009

σης⁸⁴ και οι συνθήκες απασχόλησης που κυριαρχούν σε κάθε επιμέρους επαγγελματική κατηγορία συγκροτούν σημαντικές ανισότητες στο εσωτερικό τους, που ιδωμένες από την πλευρά της κοινωνικής διαστρωμάτωσης ενδέχεται να αναιρούν την όποια υψηλή θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Οι σχέσεις απασχόλησης που κυριαρχούν στα διάφορα επιστημονικά επαγγέλματα διαμορφώνονται και από τις τάσεις που επικρατούν στις σχέσεις μεταξύ βιομηχανικού τομέα και τομέα των υπηρεσιών, στο αν, δηλαδή, οι επιχειρήσεις του βιομηχανικού τομέα εσωτερικοποιούν ή προβαίνουν σε εξωτερικές αναθέσεις μέρους των δραστηριοτήτων τους. Όπως αναφέρθηκε πρωτίτερα, τα επιστημονικά επαγγέλματα, λόγω ακριβώς του μεγάλου φάσματος ειδικοτήτων που καλύπτουν, διαχέονται και στους δύο τομείς παραγωγικής δραστηριότητας, ενισχύοντας σε αμφοτέρους την απασχόλησή τους.

Αναφορικά με την κατηγορία των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών και των πωλητών σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές, οι οποίοι παρουσιά-

84. Το Διάγραμμα 1 παρέχει μια συνοπτική παρουσίαση των επιμέρους επαγγελματικών κατηγοριών (διψήφιο κωδικό ΣΤΕΠ-92) των επιστημονικών επαγγελμάτων ανά θέση στο επάγγελμα κατά το 2009. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί, επίσης, να ανατρέξει στο Παράρτημα ΙΙ στο Διάγραμμα Δ-2 για μια επισκόπηση των επαγγελματικών κατηγοριών ανά θέση στο επάγγελμα.

ζουν τον αμέσως υψηλότερο ρυθμό μεταβολής (25,3%) μετά τα επιστημονικά επαγγέλματα, φαίνεται λογικό να υποστηριχθεί ότι οι μεταβολές της απασχόλησής τους σχετίζονται με τις συνθήκες παραγωγής και προώθησης των προϊόντων και των υπηρεσιών, που αποτελούν αντικείμενο της οικονομικής τους δραστηριότητας. Οι πωλητές που σχετίζονται με βιομηχανικά προϊόντα αναμένεται να επηρεάζονται από μεταβολές στις αγορές των προϊόντων και από μεταβολές του περιβάλλοντος στο οποίο αυτές καθαυτές οι εργασίες τους λειτουργούν. Εκτιμάται ότι η βελτίωση των επικοινωνιών συνδέει πιο αποτελεσματικά τους διαρκώς μετακινούμενους εργαζομένους πωλητές με το γραφείο, ενώ ταυτοχρόνως σημαντικές επιδράσεις στην απασχόληση θα πρέπει να ασκούν οργανωτικοί παράγοντες οι οποίοι συνδέουν άμεσα το χώρο και τις διαδικασίες παραγωγής με τις διαδικασίες προώθησης και πώλησης των προϊόντων και υπηρεσιών. Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να διαφεύγει την προσοχή και η εντυπωσιακή αύξηση της ζήτησης για διαρκή και καταναλωτικά αγαθά, κατά την τελευταία δεκαετία, ως αποτέλεσμα της σημαντικής επέκτασης των χορηγήσεων δανείων στα νοικοκυριά μέσω ενός πλήθους φθηνών χρηματοδοτικών προϊόντων (πιστωτικών καρτών, καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων κ.ά.). Ως γενική διαπίστωση μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα επαγγέλματα που απαιτούν, σε μεγάλο βαθμό, την ανάπτυξη διαπροσωπικών επαφών, καθώς δεν επηρεάζονται άμεσα από τις μεταβολές της τεχνολογίας, αναμένεται να εξακολουθήσουν να εμφανίζουν θετικές μεταβολές της απασχόλησής τους.

Η γενική επαγγελματική κατηγορία των μελών των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερων διοικητικών και διευθυντικών στελεχών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, αν και αυξάνει την απασχόλησή της με ρυθμό μεγαλύτερο του μέσου όρου των επαγγελματιών, εντούτοις στο εσωτερικό της οι τρεις επιμέρους κατηγορίες παρουσιάζουν διαφορετικές εξελίξεις. Οι διαφορές αυτές, στην περίπτωση της συγκεκριμένης επαγγελματικής κατηγορίας, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό και στο γεγονός ότι οι δύο εξ αυτών, οι κατηγορίες των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερων διοικητικών στελεχών της δημόσιας διοίκησης και των οργανισμών ειδικών συμφερόντων και των διευθυνόντων και ανώτερων στελεχών μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών (με απασχόληση 10 πρόσωπα και άνω), αφορούν επαγγέλματα που δεν σχετίζονται άμεσα με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Εντούτοις, οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην τρίτη συναφή κατηγορία των διευθυνόντων επιχειρηματιών και προϊσταμένων

σχετίζεται με τις διαδικασίες αναδιοργάνωσης και αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας, που αναδεικνύουν το ρόλο και τις αρμοδιότητες των διευθυντικών στελεχών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξελίξεις στους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι), καθώς, αν και παρουσιάζουν μια σχετικά μικρή ποσοστιαία αύξηση (7,6%), χαμηλότερη του μέσου όρου στο σύνολο των επαγγελματιών, οι επιμέρους κατηγορίες εμφανίζουν μια ποικιλία μεταβολών. Οι απασχολούμενοι σε αυτή την επαγγελματική κατηγορία είναι κατά κανόνα απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας και Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε ποσοστό 71,2% και σε ένα μικρότερο ποσοστό 25,6% είναι απόφοιτοι επαγγελματικών ή άλλων σχολών μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και εργάζονται συνήθως υπό την καθοδήγηση και επίβλεψη των επιστημονικών επαγγελματιών ή των εργοδηγών, που έχουν μακρόχρονη προϋπηρεσία και επομένως πρακτική εμπειρία και ικανότητες, ώστε να διασφαλίζεται η ροή της παραγωγής αλλά και οι συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας των χειριστών.

Αξιόλογες μπορεί να θεωρηθούν και οι αυξήσεις στα επαγγέλματα γραφείου. Οι εξελίξεις σε όλους τους οικονομικούς τομείς έχουν συμβάλει στην αυξανόμενη σημασία των επαγγελματιών γραφείου και σε συνδυασμό με την αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων, την αναδιοργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας και τις νέες τεχνολογικές εφαρμογές⁸⁵ αναμένεται να συνεχίσουν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παραγωγική διαδικασία και να συμβάλλουν στην αύξηση της απασχόλησης. Σύμφωνα με τον OECD (1988, σελ. 190), η ανάπτυξη της τεχνολογίας στις εργασίες του γραφείου προσφέρει σημαντικές βελτιώσεις στην ποιότητα των προϊόντων και υπηρεσιών και συγκρατημένες βελτιώσεις στην παραγωγικότητα, έτσι ώστε δεν εμφανίζεται, μέχρι στιγμής, εμπειρική επιβεβαίωση μιας επανάστασης στην παραγωγικότητα του γραφείου, η οποία θα εκδιώξει έναν μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Αν και τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα δεν επιτρέπουν τον έλεγχο του βαθμού εισόδου των νέων τεχνολογιών

85. Το μεγαλύτερο μέρος της εισαγωγής νέας τεχνολογίας στα επαγγέλματα γραφείου εστιάζεται στην τεχνολογία επεξεργασίας κειμένου. Στην απλούστερή της μορφή, ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής επιτρέπει τη συγγραφή, την επεξεργασία, την αποθήκευση και το τύπωμα κειμένου με εξαιρετική ευκολία.

στα επαγγέλματα γραφείου, οι προαναφερόμενες τάσεις δείχνουν να επιβεβαιώνονται, καθώς τα επαγγέλματα γραφείου εμφανίζουν αύξηση.⁸⁶

Βεβαίως, οι τεχνολογικές εξελίξεις αναμένεται να επιδρούν σε σημαντικό βαθμό στην αναδιοργάνωση της φύσης και του περιεχομένου των εργασιών των επαγγελματιών γραφείου. Ο εξοπλισμός γραφείου είναι διαφορετικός και ξεχωριστός για κάθε λειτουργία και, καθώς οι λειτουργίες αυτές συνδέονται με διαφορετικές επαγγελματικές κατηγορίες, τα αποτελέσματα της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών αναμένεται να είναι διαφορετικά για κάθε επαγγελματική κατηγορία. Σε γενικές γραμμές, οι συνέπειες των τεχνολογικών μεταβολών στα επαγγέλματα γραφείου εξαρτώνται: πρώτον, από την ταχύτητα επέκτασης των συστημάτων πληροφόρησης, τα οποία σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες και την οργάνωση της εργασίας· δεύτερον, από το βαθμό υιοθέτησης και ενσωμάτωσης αυτών των μεταβολών και, τρίτον, από τη ζήτηση για υπηρεσίες γραφείου από τους διάφορους κλάδους της οικονομίας.⁸⁷

86. Όπως και στην περίπτωση των επιστημονικών επαγγελματιών, έτσι και στα επαγγέλματα γραφείου η αύξηση της απασχόλησης είναι το αποτέλεσμα διαφορετικών σε έκταση και κατεύθυνση μεταβολών. Πέντε επαγγέλματα (υπάλληλοι λογιστηρίου, χειριστές υπολογιστικών μηχανών, προϊστάμενοι υπηρεσιών μεταφορών και επικοινωνιών, ελεγκτές και εισπράκτορες μεταφορικών μέσων και μη ταξινομημένοι) παρουσιάζουν αύξηση συνολικά κατά 3.183 θέσεις, ενώ τρία (στενογράφοι-δακτυλογράφοι, ταχυδρομικοί και χειριστές τηλεφώνων και τηλεγράφων) παρουσιάζουν συνολική μείωση κατά 833 θέσεις. Οι σημαντικότερες αυξήσεις εμφανίζονται στην κατηγορία των μη ταξινομημένων. Στην τελευταία αυτή κατηγορία, η οποία το 1991 συγκεντρώνει το 46,7% των εργαζομένων στα επαγγέλματα γραφείου, στο βαθμό που η αδυναμία ταξινόμησης δεν σχετίζεται με καθαρά διαδικαστικούς και γραφειοκρατικούς λόγους, εντοπίζεται η αδυναμία των ταξινομήσεων να συλλάβουν τις μεταβολές στη φύση και στο περιεχόμενο των εργασιών, οι οποίες ως ένα βαθμό οδηγούν στη δημιουργία νέων επαγγελματιών. Όσον αφορά την εμφανιζόμενη σταθερότητα της κατηγορίας των βοηθών λογιστηρίων σε συνδυασμό με την αύξηση των επιστημόνων λογιστών (που διαπιστώθηκε στο προηγούμενο τμήμα πιστοποιούν την ομαλή εξέλιξη της επαγγελματικής αυτής κατηγορίας και, ως ένα βαθμό, τη δυναμικότητα του επαγγέλματος.

87. Ένας ικανοποιητικός τρόπος διερεύνησης των επαγγελματιών γραφείου συνίσταται στη θεώρηση του γραφείου ως ένα σύστημα διαδικασιών πληροφόρησης (Gershuny and Miles, 1983, p. 149). Συσσωρευμένη πληροφόρηση, εξοπλισμός γραφείου και ανθρώπινη εργασία μετατρέπουν την εισροή πληροφοριών σε εκροή συστηματικών-κατανοιστικών πληροφοριών. Η διαμόρφωση και η αναθεώρηση των σχετικών κανόνων

Η σύνθεση των περιεχομένων των επαγγελματιών γραφείου, όσον αφορά τις συγκεκριμένες λειτουργίες, είναι δύσκολα προσδιορίσιμη και στην πλειονότητά της αδόμητη. Καθώς δε οι πολλαπλών χρήσεων ηλεκτρονικοί υπολογιστές αντικαθιστούν τις γραφομηχανές και τις αριθμομηχανές στην επεξεργασία κειμένων και δεδομένων, η ανάγκη για μια ποικιλία ανθρώπινων παρεμβάσεων μειώνεται. Ανάμεσα στις δραστηριότητες που παραμένουν είναι η τεχνική υποστήριξη και η αναδιάταξη των προηγούμενων ξεχωριστών εργασιών.

Οι γενικές κατηγορίες των ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων και των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφή τεχνικά επαγγέλματα βρίσκονται στον αντίποδα των υπόλοιπων επαγγελματικών κατηγοριών. Αν και στο εσωτερικό τους τα επιμέρους επαγγέλματα εμφανίζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, η βασική τάση στην απασχόλησή τους είναι αρνητική. Αυτό έχει να κάνει αναμφίβολα με το γεγονός ότι, όσον αφορά την πρώτη κατηγορία, ο πρωτογενής τομέας υποχωρεί τόσο ως προς το προϊόν όσο και ως προς την απασχόληση. Από την άλλη, αναφορικά με τη δεύτερη, στο βαθμό που κάποια από τα επιμέρους επαγγέλματα των ειδικευμένων τεχνιτών συνδέονται με συγκεκριμένους κλάδους της μεταποίησης που παρουσιάζουν φθίνουσα πορεία, αυτό αντανακλάται στην απασχόλησή τους, ιδιαίτερα δε όταν παρουσιάζουν υψηλές συγκεντρώσεις σε αυτούς τους τομείς.

Τέλος, μείωση της απασχόλησής της κατά 5,9% εμφανίζει και η επαγγελματική κατηγορία των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφείς επαγγελματικές δραστηριότητες. Πρόκειται για μια μεγάλη επαγγελματική κατηγορία που εντοπίζεται τόσο στη μεταποίηση όσο και στις υπηρεσίες και απαρτίζεται από ένα πλήθος επιμέρους τεχνικών επαγγελμάτων. Οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην επαγγελματική αυτή κατηγορία δεν είναι ανεξάρτητες από αυτές που εμφανίζονται στους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Στο βαθμό που οι επαγγελματικές αυτές κατηγορίες συνδέονται (άμεσα ή έμμεσα) με τις εξελίξεις στη μεταποίηση, γίνεται φανερό ότι η μείωση της απασχόλησης στους ειδικευμένους τεχνίτες συνδέεται με τάσεις εσωτερικής αναδιάρθρωσης της απασχόλησης και ειδικότερα με την αύξηση της απασχόλησης των χειριστών σταθερών βιομη-

λειτουργίας υλοποιούνται μέσω του «μάνατζμεντ». Οι εισροές και οι εκροές συσχετίζουν τις εργασίες του γραφείου με τους πελάτες, τους προμηθευτές, νομικές και άλλες αρχές ή τις κυρίως παραγωγικές, αποθηκευτικές ή διανεμητικές δραστηριότητες.

χανικών εγκαταστάσεων. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί απόλυτα με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς με κάποιο βαθμό επιφύλαξης ότι κατά περίπτωση διακρίνονται από σχέσεις υποκατάστασης. Λαμβάνοντας υπόψη τις αναδιαρθρώσεις σε επίπεδο κλάδων και τα στοιχεία παραγωγικότητας και έντασης απασχόλησης σε αυτούς (Πίνακες Π-2, Π-3 και Π-4 του Παραρτήματος ΙΙ) όπως αυτές αποτυπώθηκαν σε πρόσφατη μελέτη του Ινστιτούτου Εργασίας (Ευστράτογλου κ.ά., 2011), μπορούμε σε αρκετές περιπτώσεις να καταλήξουμε σε σχετικά ασφαλή συμπεράσματα για τα αίτια των μεταβολών συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών.⁸⁸

Η παραπάνω ανάλυση υποδηλώνει την ύπαρξη δυϊσμών στην οικονομία. Η δημιουργία δυϊσμών ερμηνεύεται από μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας ως προσωρινό σύμπτωμα των διαδικασιών αποβιομηχάνισης και τριτογενοποίησης των οικονομιών. Και ενώ αναμφίβολα η ελληνική οικονομία αναδιαρθρώνεται εδώ και δεκαετίες με κατεύθυνση προς τον τριτογενή τομέα, η συγκεκριμένη μορφή που θα πάρει η κλαδική και επαγγελματική διάρθρωση, αλλά και οι επιπτώσεις στον κοινωνικό ιστό και η διαστρωμάτωση εξαρτώνται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παραγωγής που πιθανόν να εντείνουν και να καταστήσουν μόνιμη την εμφάνιση της επαγγελματικής και κατ' επέκταση της κοινωνικής πόλωσης.

Ήδη από την αρχή της δεκαετίας του 1990 υπήρχαν επισημάνσεις ότι η οικονομική αναδιάρθρωση ανέστρεψε τη διαδικασία αύξησης των μεσαίων κοινωνικών κατηγοριών που παρατηρήθηκε στις δύο προηγούμενες δεκαετίες (Πετμεζίδου-Τσουλουβή, 1992). Υποστηρίζεται ότι η δομή της ελληνικής αγοράς εργασίας αντιστοιχεί στη διαίρεση του παραγωγικού ιστού της χώρας σε δύο πόλους, έναν εκτεθειμένο στον διεθνή ανταγωνισμό και έναν σχετικά προστατευμένο, με ένα μέρος του πρώτου να τείνει να εκσυγχρονίζεται τεχνολογικά με νέες εγκαταστάσεις και μορφές απασχόλησης και αναβάθμισης του εκπαιδευτικού επιπέδου των εργαζο-

88. Σε γενικές γραμμές, πιο ξεκάθαρη εικόνα προκύπτει από επαγγελματικές κατηγορίες που εμφανίζουν υψηλότερες συγκεντρώσεις σ' έναν κλάδο δραστηριότητας, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των εργαζομένων στο συγκεκριμένο επάγγελμα συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένο κλάδο και επομένως μπορούν να διερευνηθούν ευκολότερα οι μεταβολές στην απασχόλησή του. Αντίθετα, η διερεύνηση αυτή κρίνεται δυσχερής όταν τα επαγγέλματα παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό διάχυσης στους κλάδους και απαιτούνται επιπλέον πληροφορίες τόσο για τις εξελίξεις στο εσωτερικό τους όσο και για τις εξελίξεις στην επαγγελματική κατανομή της απασχόλησης του κάθε κλάδου.

μένων και ένα μέρος να τείνει σε μια «φυγή προς τα πίσω», σε μορφές υπερ-εκμετάλλευσης των εργαζομένων, χαμηλούς μισθούς και απορρύθμισης της εργασίας (Ιωακείμογλου, 1996). Η διαίρεση αυτή επομένως δημιουργεί τάσεις πόλωσης μεταξύ των εργαζομένων, καθώς τείνει να διαιρεί το εργατικό δυναμικό σε ένα τμήμα ειδικευμένης εργατικής δύναμης και σε ένα τμήμα ανειδίκευτης, όπου θα βρίσκουν απασχόληση οι γυναίκες, οι μετανάστες και οι νέοι, και θα εντείνεται ανάλογα με την ένταση της πόλωσης στο επίπεδο της συσσώρευσης (Ιωακείμογλου, 1996). Επιπλέον, η επέκταση της μισθωτής απασχόλησης, αλλά και η αύξηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στους κλάδους της υγείας και της εκπαίδευσης μέσα από διαφορετικά μονοπάτια μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι συμβάλλουν στη συμπίεση των μεσαίων στρωμάτων και στη σχετική αναδιάταξη της ιεραρχικής δομής των επαγγελματιών. Υπό αυτή την έννοια, ο ενθουσιασμός που περιβάλλει τις θεωρήσεις γύρω από την «οικονομία της γνώσης», σύμφωνα με τις ενδείξεις, κρίνεται μάλλον υπερβολικός.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η πόλωση των επαγγελματιών δεν συνεπάγεται αναγκαστικά ότι το επίπεδο των δεξιοτήτων στην πρώτη κατηγορία αυξάνεται, ενώ στη δεύτερη μειώνεται. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί μέχρις αυτού του σημείου της ανάλυσης είναι ότι υπάρχει τάση πόλωσης μεταξύ επαγγελματιών υψηλών και χαμηλών δεξιοτήτων, χωρίς, ωστόσο, να γνωρίζουμε αν στο εσωτερικό κάθε επαγγέλματος υπάρχει αναβάθμιση ή υποβάθμιση δεξιοτήτων. Για να καταλήξουμε σε ένα τέτοιο συμπέρασμα, απαιτείται αφενός να περάσουμε σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης (διψήφιο κωδικό) και αφετέρου να διερευνήσουμε βάσει της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας τις μεταβολές στα αντικείμενα εργασίας και της εργασιακής διαδικασίας κάθε επιμέρους επαγγελματικής κατηγορίας, στο βαθμό, φυσικά, που τα διαθέσιμα στοιχεία το καθιστούν εφικτό. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες αναμένεται να αναδειχθούν και οι εξελίξεις των επαγγελματιών που εντοπίζονται ενδιάμεσα στους δύο «πόλους», αλλά και οι ειδικευμένοι τεχνίτες που καταλαμβάνουν μια από τις μεγαλύτερες επαγγελματικές κατηγορίες, η οποία την τελευταία δεκαετία δέχεται πιέσεις.

4.3 Μεταβολές στη διάρθρωση των επαγγελματιών της ελληνικής οικονομίας

Οι σημαντικές μεταβολές της απασχόλησης στα διάφορα επαγγέλματα της ελληνικής οικονομίας που έλαβαν χώρα στο αναλυόμενο χρονικό διάστημα έχουν

οδηγήσει σε σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διάρθρωση των επαγγελματιών (Πίνακας 7, Διάγραμμα 2). Καθώς δε είναι ευρέως αποδεκτό ότι η επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης αντανακλά σε σημαντικό βαθμό το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας, ενώ η διαχρονική εξέλιξη της καταγράφει τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της παραγωγής, που συνδέονται κυρίως με τις τεχνολογικές εξελίξεις, η διερεύνηση των ζητημάτων που συνδέονται με τις εξελίξεις στην επαγγελματική διάρθρωση αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στην Ελλάδα, σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, η εκτεταμένη παρουσία του αγροτικού τομέα επιδρά χαρακτηριστικά στην επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης. Έτσι, κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο είναι η συνεχιζόμενη μείωση των επαγγελματιών του πρωτογενούς τομέα (γεωργοί-κτηνοτρόφοι και συναφή επαγγέλματα). Η μείωση αυτή ασφαλώς συνδυάζεται και με άλλες εξελίξεις, που αναφέρονται τόσο στη διαφοροποίηση του ρόλου του δευτερογενούς τομέα, και ιδιαίτερα της μεταποίησης, όσο, όμως, και σε αυτές του τριτογενούς τομέα. Στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (2000-2009), η μείωση της συμμετοχής των αγροτικών επαγγελματιών συνδυάζεται με μια σταθεροποίηση των μελών βουλευομένων σωμάτων, επαγγελματιών που διατρέχουν σχεδόν ολόκληρο το φάσμα της κλαδικής διάρθρωσης, και των υπαλλήλων γραφείου και μια αύξηση των επαγγελματιών που συνδέονται με τις δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα. Οι εξελίξεις αυτές αποτυπώνονται με σαφήνεια στα στοιχεία του Πίνακα 7.

Μέχρι και το 2000, το μεγαλύτερο μερίδιο της απασχόλησης (το ένα πέμπτο περίπου) συγκεντρωνόταν στις κατηγορίες των ειδικευμένων γεωργών και κτηνοτρόφων (Πίνακας 7 και Διάγραμμα 2), αλλά και των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφή τεχνικά επαγγέλματα (από ίσο περίπου μερίδιο η κάθε κατηγορία). Και οι δύο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες παρουσιάζουν μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση, σημαντική η πρώτη κατά 35,4% και μέτρια η δεύτερη κατά 14,9%, καταδεικνύοντας τις σημαντικές μεταβολές που επέρχονται στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας. Έτσι, όπως συμβαίνει και με τον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας, έτσι και εδώ οι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, μετά την αριθμητική τους κυριαρχία, που διήρκεσε αιώνες, παύουν να είναι η μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία. Έστω και με ελαφριά διαφορά, και παρά τη μείωση της συμμετοχής τους, η μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία είναι οι ειδικευμένοι τεχνίτες, με μερίδιο απασχόλησης

Πίνακας 7: Μεταβολές της επαγγελματικής διάρθρωσης της απασχόλησης, 2000-2009

Επαγγέλματα	2000	2009	Απόλυτη μεταβολή	% Μεταβολή
(1) Μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	10,0	10,5	0,5	5,1
(2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	11,7	14,7	3,0	25,7
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	6,7	8,5	1,8	28,0
(4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	11,2	10,9	-0,3	-3,2
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	12,9	14,7	1,8	13,3
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	17,1	11,0	-6,1	-35,4
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	16,0	13,6	-2,4	-14,9
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	7,7	7,5	-0,2	-2,7
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	5,7	7,3	1,6	27,9
(10) Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	1,0	1,3	0,3	28,5
Σύνολο	100,0	100,0	0,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ., 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

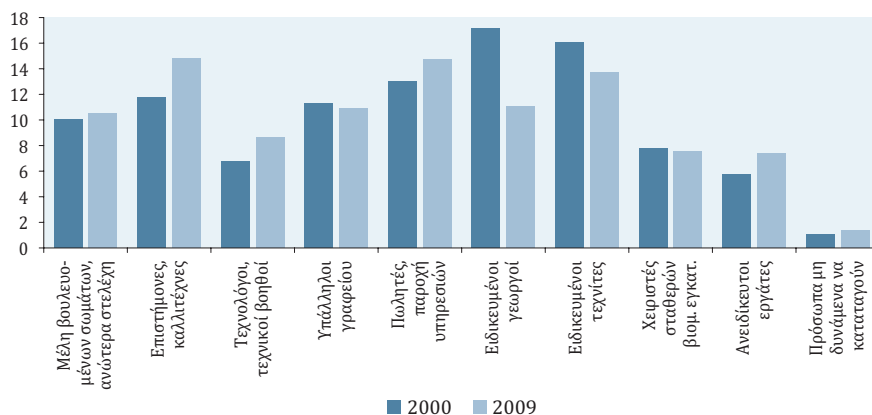
13,6%. Το επάγγελμα των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, οι οποίοι διαμορφώνουν ένα μάλλον μέσο προς μικρό μερίδιο στην απασχόληση (7,5% το 2009), παρά τη σχετικά μέτρια αύξηση της απασχόλησής τους (η οποία, ωστόσο, ήταν μικρότερη του ρυθμού αύξησης της συνολικής απασχόλησης 10,6%), μείωσαν τη συμμετοχή τους κατά 2,7%.

Προς διαφορετική κατεύθυνση κινούνται οι μεταβολές στα επιστημονικά και τεχνολογικά, τεχνικά επαγγέλματα, τα οποία ενισχύουν σημαντικά τη θέση τους με ποσοστό 25,7% και 28,0% αντίστοιχα. Τα συγκεκριμένα επαγγέλματα συνεχί-

ζουν τη δυναμική τους πορεία και για την εξεταζόμενη περίοδο (2000-2009), με το επάγγελμα των επιστημόνων να καταλαμβάνει την πρώτη θέση στην κατάταξη με βάση το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης (14,7%). Οι τεχνολόγοι και τεχνικοί, αν και παρουσιάζουν μεγαλύτερη άνοδο, βρίσκονται αρκετά χαμηλότερα, με μερίδιο 8,5%. Τούτο κατά κύριο λόγο οφείλεται στην ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα στο πλαίσιο της απελευθέρωσης της αγοράς χρήματος και κεφαλαίων, η οποία ενέτεινε τον ανταγωνισμό μεταξύ των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία ανταποκρίθηκαν μέσω της μείωσης των επιτοκίων, της δημιουργίας πλήθους διαφοροποιημένων χρηματοοικονομικών και επενδυτικών εργαλείων, αλλά κυρίως με τη στροφή του ενδιαφέροντός τους προς τη χρηματοδότηση των νοικοκυριών μέσω της στεγαστικής και καταναλωτικής πίστης. Οι εξελίξεις αυτές αφενός τροφοδότησαν την ανάπτυξη ενός μεγάλου αριθμού θέσεων εργασίας στον χρηματοπιστωτικό κλάδο, οι οποίες καλύπτονται από μια σειρά από σχετιζόμενες ειδικότητες και επαγγέλματα, αφετέρου συνέβαλαν στη σημαντική τόνωση της ζήτησης⁸⁹ για διαρκή και καταναλωτικά αγαθά, αλλά και

89. Υπό το φως των τρεχουσών δυσμενών εξελίξεων για την ελληνική οικονομία, αλλά και της υπερχρέωσης μεγάλης μερίδας των νοικοκυριών, δημιουργείται εύλογη ανησυχία για την εξέλιξη της απασχόλησης για επαγγέλματα που αναδείχθηκαν υπό συγκεκριμένες συνθήκες και προϋποθέσεις. Από την άλλη, υπάρχει και ο αντίλογος σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τις υπηρεσίες υγείας, ασφάλισης και παιδείας, ότι η ζήτηση για διαφορετικούς λόγους σε κάθε περίπτωση (αύξηση προσδόκιμου ζωής αλλά και γήρανση του πληθυσμού δημιουργούν αυξημένες απαιτήσεις για υπηρεσίες υγείας, ενώ η τεχνολογική πρόοδος και η αναβάθμιση του εκπαιδευτικού επιπέδου της κοινωνίας ανατροφοδοτούν τη ζήτηση για εκπαίδευση) για αυτούς τους κλάδους και τα σχετιζόμενα επαγγέλματα θα συνεχίσει να παρουσιάζει αυξητικές τάσεις. Ζήτηση, όμως, που ολοένα και περισσότερο ικανοποιείται από τον ιδιωτικό τομέα, καθώς οι χρόνιες πολιτικές απαξίωσης και υποβάθμισης της δημόσιας υγείας και εκπαίδευσης τον έχουν αναγάγει σε μονόδρομο. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, αν και η ζήτηση για τα συγκεκριμένα επαγγέλματα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο θα διατηρηθεί, οι δυϊσμοί σε επίπεδο αμοιβών, εργασιακής ασφάλειας, ειδίκευσης/απο-ειδίκευσης κ.ά., που θα αναπτυχθούν στα επιστημονικά και τεχνολογικά-τεχνικά επαγγέλματα που δραστηριοποιούνται με τη μορφή μισθωτής εργασίας σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, αναμένεται να ενταθούν, με τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα να δέχονται τις μεγαλύτερες πιέσεις. Το αν και κατά πόσο οι διαδικασίες αυτές θα επιφέρουν μεταβολές στο εργασιακό αντικείμενο και στις απαιτούμενες δεξιότητες αυτών των επαγγελματιών αποτελεί ερευνητικό ζήτημένο.

Διάγραμμα 2: Επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

μα σειρά από άλλες υπηρεσίες. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορεί να ερμηνευθεί ένα σημαντικό μέρος της αύξησης του μεριδίου της απασχόλησης σε επίπεδο επιστημονικών και τεχνολογικών επαγγελματιών που σχετίζονται άμεσα με τον εν λόγω κλάδο, όσο και μέρος έμμεσα επηρεαζόμενων κλάδων, όπως για παράδειγμα ο κλάδος της υγείας και κοινωνικής μέριμνας, στον οποίο απασχολούνται οι τεχνολόγοι και οι τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας.

Η αύξηση της ζήτησης για απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε μεγάλο βαθμό συνιστά αποτέλεσμα των παραπάνω διαδικασιών. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η ευκολότερη και φθηνότερη πρόσβαση στην καταναλωτική πίστη και η εμπορευματοποίηση πολλών υπηρεσιών που άλλοτε παρέχονταν από την οικογένεια ή το δημόσιο παράλληλα με τη δημιουργία πλήθους νέων αναγκών που δημιουργήθηκαν από τη νέα τεχνολογία (κινητή τηλεφωνία, προσωπικοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, οπτικοακουστικά συστήματα για το σπίτι, Διαδίκτυο κ.ά.), αλλά και την τάση εξατομίκευσης και διαφοροποίησης των προϊόντων δημιούργησαν όχι μόνο αυξημένες ανάγκες για προσωπικό στις πωλήσεις, αλλά και διαφοροποιήσεις και εξειδικεύσεις στο εσωτερικό των πωλητών, που άλλοτε εκφράζονται με τη μορφή διαχωρισμού κατά φύλο (για παράδειγμα, οι γυναίκες πωλήτριες απασχολούνται κυρίως στην ένδυση, ενώ οι άνδρες σε καταστήματα κινητής τηλεφωνίας, υπολογιστών κλπ.) και άλλοτε με μια κάποια διαφοροποίηση του εκπαιδευτικού επιπέδου (ως παράδειγμα θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί το προηγούμενο). Τα παραπάνω είχαν ως

αποτέλεσμα το 2009 οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και οι πωλητές να ανέλθουν στη δεύτερη θέση από πλευράς μεριδίου απασχόλησης (από την τρίτη το 2000), σημειώνοντας αύξηση 13,3%.

Από την άλλη, οι υπάλληλοι γραφείου, αν και παρουσίασαν μια μέτρια αύξηση κατά 7,0% στην απασχόλησή τους, η συμμετοχή τους στην απασχόληση μειώθηκε κατά 3,2%, διατηρώντας, ωστόσο, την πέμπτη θέση (10,9%) από πλευράς κατάταξης των επαγγελματιών με βάση το μερίδιο στην απασχόληση. Τα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη αύξησαν και αυτά τη συμμετοχή τους στην απασχόληση κατά 5,1%, διατηρώντας την έκτη θέση, με μερίδιο που ανέρχεται στο 10,5% το 2009 (από 10,0% το 2000). Τέλος, οι ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες παραμένουν η κατηγορία με τη μικρότερη (μετά τα πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν) συμμετοχή στην απασχόληση, παρά το γεγονός ότι εμφανίζουν τη δεύτερη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση του μεριδίου τους κατά 27,9%, διαμορφώνοντας τη συμμετοχή τους στο 7,3%.

Συμπερασματικά, από τις δέκα επαγγελματικές κατηγορίες που αποτελούν αντικείμενο ανάλυσης στην ενότητα αυτή, οι έξι αύξησαν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση, ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις τη μείωσαν. Από τις τέσσερις κατηγορίες που μείωσαν τη συμμετοχή τους, οι τρεις αφορούν θέσεις εργασίας του πρωτογενούς τομέα και της μεταποίησης (ειδικευμένοι γεωργοί, ειδικευμένοι τεχνίτες, χειριστές μηχανημάτων), ενώ η μία (οι υπάλληλοι γραφείου) απασχολείται τόσο στον δευτερογενή όσο και στον τριτογενή τομέα. Σε γενικές γραμμές, οι θέσεις εργασίας που καλύπτουν αυτά τα επαγγέλματα είναι χαμηλής ως μέσης ειδίκευσης. Από την άλλη, τα επαγγέλματα που αύξησαν τη συμμετοχή τους καλύπτουν θέσεις εργασίας όλου του φάσματος επιπέδων ειδίκευσης, ωστόσο οι κατηγορίες που εμφάνισαν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης ανήκουν στα άκρα αυτού του φάσματος, με τους επιστήμονες, καλλιτέχνες και τεχνολόγους από τη μία και τους ανειδίκευτους εργάτες από την άλλη.

Ωστόσο, πέραν του ρυθμού αύξησης της απασχόλησης, καθοριστική σημασία έχει το μέγεθος της επαγγελματικής κατηγορίας, καθώς μαζί με το ρυθμό μεταβολής διαμορφώνουν τον αριθμό των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται και επομένως τη διάρθρωσή τους στην απασχόληση. Έτσι, γίνεται φανερό ότι το σαφώς μεγαλύτερο μέγεθος των επιστημονικών και τεχνολογικών επαγγελμάτων αναβαθμίζει τη θέση τους στη διάταξη, ενώ οι ανειδίκευτοι παραμένουν σε

ένα αυξανόμενο μεν αλλά χαμηλό επίπεδο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι σημαντικές ανακατατάξεις λαμβάνουν χώρα μεταξύ των μεγάλων κατηγοριών, όπως είναι οι επιστήμονες, οι ειδικευμένοι γεωργοί, οι ειδικευμένοι τεχνίτες και οι πωλητές, με τους δύο πρώτους να εκτοπίζουν τους τελευταίους, ενώ στις υπόλοιπες κατηγορίες η διάταξη παρουσιάζει μικρότερης κλίμακας διαφοροποιήσεις (με εξαίρεση τους τεχνολόγους και τεχνικούς βοηθούς). Αυτές οι ανακατατάξεις στην κορυφή της διάταξης καθίστανται ακόμα πιο ενδιαφέρουσες από το γεγονός ότι η κατηγορία με το χαμηλότερο επίπεδο ειδίκευσης και δεξιοτήτων «αντι-καθίσταται» από τα πλέον εξειδικευμένα επαγγέλματα.

4.4 Μεταβολές της απασχόλησης στις αναλυτικές κατηγορίες των επαγγελματιών

Η διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης στις αναλυτικές επαγγελματικές κατηγορίες (κατά διψήφιο κωδικό ΣΤΕΠ-92) (Πίνακας 8) δεν διαφοροποιεί ιδιαίτερα τη γενικότερη τάση που εμφανίζει η ανάλυση σε μονοψήφιο κωδικό. Παρέχει, ωστόσο, μια πιο λεπτομερή παρουσίαση των μεταβολών των επαγγελματιών στο εσωτερικό κάθε γενικής επαγγελματικής κατηγορίας και αναδεικνύει μια ποικιλία καταστάσεων που αφορούν τόσο τις επαγγελματικές κατηγορίες που παρουσιάζουν ένα δυναμισμό στο εσωτερικό ευρύτερων επαγγελματικών ομάδων που παρουσιάζουν ύφεση όσο και το αντίστροφο, δηλαδή κατηγορίες που παρουσιάζουν ύφεση στο πλαίσιο ευρύτερων ομάδων που αναδεικνύουν έναν σχετικό δυναμισμό. Συνολικά, από τις σαράντα πέντε (σε διψήφιο κωδικό) επαγγελματικές κατηγορίες που διερευνώνται στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, οι τριάντα μία παρουσιάζουν αύξηση της απασχόλησης, ενώ οι δεκατέσσερις παρουσιάζουν μείωση. Τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης (134,4%) εμφανίζουν τα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη, μια ιδιαίτερα περιορισμένη ως προς το μέγεθος της απασχόλησης επαγγελματική κατηγορία, οι εξελίξεις της οποίας δεν συνδέονται άμεσα με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας.

Τον χαμηλότερο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης (4,8%) εμφανίζουν οι υπάλληλοι γραφείου, μια ιδιαίτερα εκτεταμένη ως προς την απασχόληση επαγγελματική κατηγορία, που εντοπίζεται στον πυρήνα των εξελίξεων της αγοράς εργασίας. Από τις επαγγελματικές κατηγορίες που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης, τον υψηλότερο ρυθμό μείωσης (-52,5%) εμφανίζουν οι γεωργοί πολυ-

καλλιεργητές και τον χαμηλότερο (-0,7%) οι συναρμολογητές (μονταδόροι), μια αμιγώς τεχνική επαγγελματική κατηγορία της μεταποίησης. Για την ευχερέστερη παρουσίαση των μεταβολών αυτών, οι επαγγελματικές κατηγορίες ταξινομούνται σε τέσσερις ομάδες ανάλογα με το ύψος και την κατεύθυνση του ρυθμού μεταβολής τους.

4.4.1 Επαγγέλματα με πολύ υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης

Στην πρώτη ομάδα ταξινομούνται οι επαγγελματικές κατηγορίες που εμφανίζουν ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης υψηλότερους του 60,0%. Η ομάδα αυτή απαρτίζεται από πέντε επαγγελματικές κατηγορίες: μέλη βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη (134,4%), ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες (120,6%), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα (78,7%), φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (69,5%) και χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου κ.ά. (66,4%). Με εξαίρεση την πρώτη κατηγορία, που δεν υπάγεται στους νόμους της αγοράς εργασίας, οι δύο κατηγορίες αφορούν τα επιστημονικά επαγγέλματα, μία κατηγορία των ανειδίκευτων εργατών και μία την κατηγορία των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων.

Όπως ήδη επισημάνθηκε, τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης (134,4%) εμφανίζει η κατηγορία των μελών των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερων διοικητικών στελεχών της δημόσιας διοίκησης και των οργανισμών ειδικών συμφερόντων.⁹⁰ Οι εξελίξεις στην κατηγορία αυτή συνδέονται περισσότερο με τα πεδία άσκησης της κυβερνητικής και της δημόσιας πολιτικής, παρά με τις εξελίξεις της δομής της απασχόλησης και των αγορών εργασίας.

Ακολουθούν οι ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, μια μικρή με όρους απασχόλησης επαγγελματική κατηγορία, με αύξηση της απασχόλησής τους κατά 120,6%, ήτοι 15.285 νέες θέσεις εργασίας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως μέρος αυτής της αύξησης συνδέεται με το δυναμισμό που παρουσιάζει ο κλάδος της αλιείας και των ιχθυοτροφείων, ο οποίος αυξάνει την απασχόληση και την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του με ρυθμό

90. Επαγγέλματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση των πολιτικών, νομοθετικών και διοικητικών ρυθμίσεων, καθώς και αυτά που σχετίζονται με διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε κυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς.

πάνω από 20,0%, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους κλάδους του πρωτογενούς τομέα, που παρουσιάζουν στασιμότητα ή σημαντική μείωση (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

Επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα συνιστούν μια άλλη κατηγορία που εμφανίζει ιδιαίτερο δυναμισμό, με αύξηση της απασχόλησής της κατά 78,7%, γεγονός που συμβάλλει στη δημιουργία 37.195 νέων θέσεων εργασίας. Ένα μεγάλο φάσμα επιμέρους επαγγελμάτων εντάσσεται στην κατηγορία αυτή, η άσκηση των οποίων αναμένεται να προϋποθέτει μια ποικιλία εργασιακών καταστάσεων και σχέσεων. Και στην κατηγορία αυτή επικρατεί η μισθωτή απασχόληση (Διάγραμμα 1), με τους αυτοαπασχολούμενους να εμφανίζουν περιορισμένη συμμετοχή.

Φυσικοί και μαθηματικοί, με αύξηση της απασχόλησής τους κατά 69,5%, και χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου, με αύξηση κατά 66,4%, συνιστούν τις δύο επόμενες κατηγορίες που ολοκληρώνουν την ομάδα των δυναμικών επαγγελμάτων. Οι μεν πρώτοι συνιστούν ένα επιστημονικό επάγγελμα, που συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού και τις εξελίξεις του εκπαιδευτικού συστήματος, και η δεύτερη κατηγορία συνιστά μια αμιγώς τεχνική επαγγελματική κατηγορία, που συνδέεται πρωτίτως με τις εξελίξεις στη μεταποίηση και δευτερευόντως με αυτές του τομέα των υπηρεσιών και του εμπορίου ειδικότερα.

4.4.2 Επαγγέλματα με υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης

Η δεύτερη ομάδα συγκεντρώνει εκείνες τις επαγγελματικές κατηγορίες που αυξάνονται με ρυθμό μεταξύ 20,0% και 60,0%. Η ομάδα αυτή είναι και η πολυπληθέστερη, καθώς συγκεντρώνει δεκαοκτώ επαγγέλματα. Τα οκτώ από αυτά ανήκουν στα επιστημονικά και στα επαγγέλματα των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών και ακολουθούν τρία επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών και πωλητών, δύο κατηγορίες των ανειδίκευτων εργατών και δύο κατηγορίες των ειδικευμένων γεωργών. Γίνεται φανερό ότι και πάλι σε αυτή την ομάδα που συγκεντρώνει επαγγέλματα με σημαντικά υψηλότερους ρυθμούς αύξησης από τον μέσο όρο της οικονομίας συνυπάρχουν οι κατηγορίες των επιστημόνων και των τεχνολόγων με αυτές των ανειδίκευτων εργατών.

Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά τη γενική κατηγορία των τεχνολόγων, τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζουν οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επι-

Πίνακας 8: Μεταβολές της απασχόλησης στις αναλυτικές κατηγορίες επαγγελματιών, 2000-2009

Επαγγέλματα	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
11 Μέλη βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη	709	1.662	953	134,4
12 Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών	53.048	68.225	15.178	28,6
13 Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	354.158	404.272	50.114	14,2
21 Φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	13.533	22.944	9.411	69,5
22 Αρχιτέκτονες, μηχανικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	60.085	80.626	20.542	34,2
23 Βιολόγοι εν γένει, ιατροί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	73.787	94.540	20.753	28,1
24 Εκπαιδευτικοί	212.381	283.360	70.979	33,4
25 Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	40.049	54.636	14.587	36,4
26 Νομικοί εν γένει	33.663	47.590	13.926	41,4
27 Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα	47.274	84.469	37.195	78,7
31 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής	73.782	103.159	29.377	39,8
32 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας	50.054	72.702	22.649	45,2
33 Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	10.201	11.567	1.366	13,4
34 Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	139.753	200.093	60.340	43,2
41 Υπάλληλοι γραφείου	375.286	393.468	18.183	4,8
42 Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	84.560	98.758	14.198	16,8
51 Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	219.378	268.627	49.248	22,4
52 Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	65.406	79.476	14.070	21,5
53 Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	245.390	316.371	70.981	28,9
61 Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια	112.288	103.048	-9.240	-8,2
62 Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων, αμπέλων κ.ά.	70.121	92.395	22.274	31,8
63 Γεωργοί πολυκαλλιερητές	399.098	189.392	-209.707	-52,5

Επαγγέλματα	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
64 Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.π.ά.ε.	102.612	101.445	-1.167	-1,1
65 Δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4.558	3.535	-1.023	-22,4
66 Ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	10.614	10.038	-576	-5,4
71 Μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	12.055	7.660	-4.395	-36,5
72 Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	261.968	313.056	51.088	19,5
73 Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	66.504	56.387	-10.118	-15,2
74 Μηχανικοί, εφαρμοστές	134.271	108.135	-26.136	-19,5
75 Τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας κ.π.ά.ε.	30.837	24.625	-6.213	-20,1
76 Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων	49.743	41.983	-7.759	-15,6
77 Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί	21.334	24.665	3.331	15,6
78 Τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης	79.786	41.392	-38.394	-48,1
81 Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	17.874	22.000	4.126	23,1
82 Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα κ.ά.	11.418	15.945	4.527	39,6
83 Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και πλαστικών	15.744	11.727	-4.017	-25,5
84 Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου κ.ά.	5.409	9.000	3.591	66,4
85 Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων κ.ά.	21.976	12.118	-9.857	-44,9
86 Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού	15.635	16.627	992	6,3
87 Συναρμολογητές (μονταδόροι) και χειριστές μηχανημάτων	15.231	15.118	-112	-0,7
88 Οδηγοί μέσων μεταφοράς	211.335	235.840	24.505	11,6
91 Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	153.822	219.693	65.870	42,8
92 Ανειδίκευτοι αγροεργάτες, αλιεργάτες	12.673	27.958	15.285	120,6
93 Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών	67.415	83.242	15.828	23,5
10 Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	41.059	58.346	17.287	42,1
Σύνολο	4.097.875	4.531.914	434.039	10,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

στημών της υγείας και της βιολογίας (32) κατά 45,2% (ή 22.649 νέες θέσεις), ακολουθούν οι πωλητές, οι χρηματιστές, οι κτηματομεσίτες, οι απασχολούμενοι στην εξυπηρέτηση επιχειρήσεων εν γένει και οι ασκούντες συναφή επαγγέλματα (34), με αύξηση της τάξεως του 43,2% και δημιουργία 60.340 νέων θέσεων εργασίας, και οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής (31), με αύξηση της απασχόλησής τους κατά 39,8% (ή 29.377 νέες θέσεις εργασίας).

Σε ό,τι αφορά τα επιστημονικά επαγγέλματα, στην ομάδα αυτή εντάσσονται οι νομικοί, με 41,4% ή 13.926 άτομα, οι λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων, που εμφανίζουν αυξήσεις κατά 36,4% ή 14.587 άτομα, οι αρχιτέκτονες και οι μηχανικοί, κατά 34,2% ή 20.542 άτομα, οι εκπαιδευτικοί, κατά 33,4% ή 70.979 άτομα, και οι βιολόγοι και οι γιατροί, που αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 28,1% ή κατά 20.753 θέσεις εργασίας.

Οι κατηγορίες των ανειδίκευτων εργατών παρουσιάζουν σημαντικές αυξήσεις, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη ομάδα. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι στο σύνολό τους οι κατηγορίες των ανειδίκευτων εργατών συνιστούν ένα σχετικά περιορισμένο τμήμα της συνολικής απασχόλησης, μόλις το 7,3%, με 330.892 άτομα σε σύνολο 4.531.914 εργαζομένων. Η κατηγορία των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών, επιστατών κτιρίων, θυρωρών, αχθοφόρων κ.ά., με 219.693 εργαζομένους, που αποτελούν το 66,0% της συνολικής απασχόλησης των ανειδίκευτων εργατών και χειρωνακτών, 330.892 άτομα σε σύνολο το 2009, παρουσίασε αύξηση κατά 42,8% (ή 65.870 θέσεις εργασίας). Τούτο συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι οι κλάδοι του τριτογενούς τομέα, όπως το λιανικό και χονδρικό εμπόριο, ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών με οικιακό προσωπικό⁹¹ και των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών, που αποτελούν βασική πηγή απασχόλησης για την πλειονότητα της εν λόγω επαγγελματικής κατηγορίας, εμφανίζουν ιδιαίτερα θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης όσο και στο αντίστοιχο του παραγόμενου προϊόντος (INE ΓΣΕΕ, 2009).

Σημαντική αύξηση παρουσίασαν, αν και σαφώς μικρότερη, και οι ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών, κατά 23,5% ή

91. Βασικό χαρακτηριστικό του κλάδου αυτού είναι η σημαντική παρουσία των μεταναστών, η απασχόληση των οποίων ανέρχεται στο 70,1% του συνόλου των απασχολούμενων στον κλάδο αυτό το 2007 (INE ΓΣΕΕ, 2008).

15.828 άτομα, με μεγάλο μέρος της αύξησης αυτής να αποδίδεται στην περίοδο προετοιμασίας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, όπου υπήρχαν αυξημένες ανάγκες κατά κύριο λόγο στον κλάδο των κατασκευών. Τα αίτια πίσω από αυτές τις εξελίξεις είναι πολύπλευρα και αφορούν τόσο το σκέλος της προσφοράς όσο και της ζήτησης. Οι προοπτικές απασχόλησης υπαγορεύονται κατά κύριο λόγο από τις ανάγκες της συσσώρευσης κεφαλαίου που είναι συνυφασμένες με διαδικασίες τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και επομένως είναι αυτές που σηματοδοτούν την ανάπτυξη επαγγελματικών κατηγοριών με χαμηλές απαιτήσεις σε επίπεδο δεξιοτήτων. Με άλλα λόγια, οι δυνατότητες και οι ευκαιρίες απασχόλησης των ανειδίκευτων χειρωνακτών εργατών εξαρτώνται από το κατά πόσο οι μεταβολές της τεχνολογίας της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και των προτύπων ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών οδηγούν σε μεταβολές της επαγγελματικής διάρθρωσης της απασχόλησης που ευνοούν ή δυσχεραίνουν την ανάπτυξη ζήτησης για άτομα με χαμηλές δεξιότητες.⁹² Στη συγκεκριμένη περίπτωση, έχουμε να κάνουμε με επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες σε κλάδους όχι απαραίτητα εντάσεως εργασίας αλλά που παρουσιάζουν αυξημένη ζήτηση για φθηνή εργασία. Η ζήτηση αυτή καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από ανειδίκευτους μετανάστες.⁹³

Πρόκειται, δηλαδή, για επαγγέλματα ενταγμένα σε κλάδους που έχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν τις όποιες δυσκολίες τους μέσω της απασχόλησης φθηνής (χειρωνακτικής ή μη) εργασίας, η οποία ενίοτε συνυπάρχει με την ανεργία για τις συγκεκριμένες θέσεις εργασίας (Ρυλμόν, 1993). Επομένως, θα μπορούσε ως γενική διαπίστωση να υποστηριχθεί ότι, αν και η ανειδίκευτη και χειρωνακτική εργασία διαχέεται σε όλους τους τομείς παραγωγικής δραστηριότητας, ωστόσο η μετακίνηση των απασχολούμενων τείνει να συγκεντρώνεται σε μεγαλύτερο και πιο μόνιμο βαθμό στον τριτογενή τομέα. Εντούτοις, παρά το

92. Γύρω από το ζήτημα αυτό υπάρχει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση με κύριους εκφραστές τους Lawrence and Slaughter (1993) και Krugman and Lawrence (1994), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το κύριο αίτιο στη μείωση της ζήτησης για άτομα με χαμηλές δεξιότητες στις ανεπτυγμένες χώρες είναι οι μεταβολές στην τεχνολογία, ενώ αντίθετα οι Batra (1993), Wood (1995) κ.ά. υποστηρίζουν ότι το κύριο αίτιο της μείωσης αυτής είναι οι μεταβαλλόμενοι όροι του διεθνούς εμπορίου ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες.

93. Αιγύπτιοι και πολωνοί αλιεργάτες, ασιάτες αγρεργάτες και κτηνοτρόφοι, οικιακές βοηθοί από Φιλιππίνες και από άλλες χώρες της Ασίας και της Αφρικής, Πολωνοί και Αλβανοί στις οικοδομικές εργασίες κ.ά (Ρυλμόν, 1993).

γεγονός ότι επεκτείνεται η ζήτηση για ανειδίκευτο προσωπικό και, επομένως, διασφαλίζεται η απασχολησιμότητά τους, δεν μπορεί παρά να προβληματίζει η απουσία, αλλά και η ύπαρξη, προοπτικών εργασίας για τους εργαζομένους που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Εγείρονται ζητήματα φτώχειας, διεύρυνσης κοινωνικών ανισοτήτων και κοινωνικού αποκλεισμού για τους ίδιους, αλλά και διαρροής από τις εκπαιδευτικές διαδικασίες μέρους της νέας γενιάς που βρίσκει επαγγελματική διέξοδο σε εργασίες χαμηλών δεξιοτήτων και εντέλει εγκλωβίζεται σε αυτό το τμήμα της αγοράς εργασίας. Το πώς τελικά το τμήμα αυτό θα λειτουργήσει για τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και άλλων επαγγελματικών κατηγοριών, κυρίως αυτών που απαιτούν μεσαίο επίπεδο δεξιοτήτων, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από την αντίδραση του επιχειρηματικού κόσμου στις τρέχουσες δυσμενείς εξελίξεις στην οικονομία.

Τρεις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες παροχής υπηρεσιών εμφανίζονται στην ομάδα αυτή με τους υψηλότερους ρυθμούς μεταβολής. Ο συνδυασμός των υψηλών ρυθμών αύξησης της απασχόλησης με το μεγάλο μέγεθος της επαγγελματικής αυτής κατηγορίας καθιστούν τις σχετικές εξελίξεις ιδιαίτερα σημαντικές και ενδιαφέρουσες. Οι πωλητές, τα μοντέλα και οι ασκούντες συναφή επαγγέλματα που αύξησαν την απασχόλησή τους κατά 28,9%, δημιουργώντας 70.981 νέες θέσεις εργασίας, οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών (ταξιδιωτικοί συνοδοί, φροντιστές, ξεναγοί, διαχειριστές, οικονόμοι, μάγειροι, σερβιτόροι, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικής φροντίδας, κομμωτές, κουρείς), με αύξηση κατά 22,4% ή 49.248 άτομα, και οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας,⁹⁴ με αύξηση της απασχόλησης κατά 21,5% ή 14.070 άτομα.

Ειδικευμένοι γεωργοί κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων, αμπέλων, σταφιδάμπελων και φυτών για αφεψήματα και μπαχαρικά συνιστούν μια επαγγελματική κατηγορία που εντάσσεται στην ομάδα αυτή. Αυξάνουν την απασχόλησή τους

94. Στην κατηγορία αυτή, εκτός των αστυνομικών, συμπεριλαμβάνονται οι πυροσβέστες, οι λιμενικοί, οι φύλακες εργοστασίων και μουσείων, οι ιδιωτικοί αστυνομικοί αλλά και οι αγροφύλακες. Τάσεις ανάπτυξης φαίνεται να εμφανίζουν και οι ιδιωτικοί αστυνομικοί, γεγονός που σχετίζεται ασφαλώς με την αύξηση της εγκληματικότητας αλλά και με τη δυνατότητα εφαρμογής από τις ιδιωτικές εταιρείες προστασίας σύγχρονων μεθόδων φύλαξης που χρησιμοποιούν την ηλεκτρονική τεχνολογία (ηλεκτρονικά συστήματα συναγερμού, ενδοεπικοινωνίες κλπ).

κατά 31,8%, ήτοι 22.274 θέσεις εργασίας. Πρόκειται για τη μοναδική κατηγορία που παρουσιάζει αύξηση από τη γενική κατηγορία των ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων και μάλιστα αρκετά σημαντική, αν λάβει κανείς υπόψη τη γενικότερη υποχώρηση του κλάδου.

Δύο ακόμα αμιγώς τεχνικές επαγγελματικές κατηγορίες, οι χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα κ.ά., που αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 39,6% ή 4.527 θέσεις εργασίας, και οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, που αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 23,1% ή 4.126 θέσεις εργασίας, εντάσσονται στην ομάδα των επαγγελματιών με σχετικά υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής τους.

Τέλος, στην ομάδα αυτή εντάσσονται και οι διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών (με απασχόληση 10 πρόσωπα και άνω), που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους κατά 28,6% (ή 15.178 νέες θέσεις εργασίας). Η σημαντική δε αύξηση της απασχόλησής τους αναμένεται να συνδέεται με τις διαδικασίες αναδιοργάνωσης και αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας, που αναδεικνύουν το ρόλο και τις αρμοδιότητες των διευθυντικών στελεχών.

4.4.3 Επαγγέλματα με μέσους και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης

Η επόμενη ομάδα επαγγελματιών συγκεντρώνει αυτά που εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους μεταξύ 0,0% και 20,0%, με άλλα λόγια ρυθμό παρεμφερή με τον μέσο ρυθμό μεταβολής που διαμορφώνεται στο 10,6%. Στην ομάδα αυτή εμφανίζονται επτά επαγγελματικές κατηγορίες: δύο ανήκουν στους ειδικευμένους τεχνίτες, δύο στους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές, μία στους υπαλλήλους γραφείου, μία στα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και στα ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και μία στους τεχνολόγους, τεχνικούς βοηθούς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα.

Οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και δομικών έργων εμφανίζουν αύξηση κατά 19,5% ή 51.088 άτομα, συνιστώντας μια ιδιαίτερα, εκ του μεγέθους της (313.056 άτομα το 2009), σημαντική κατηγορία. Η αύξηση αυτή συνδέεται άμεσα με τις θετικές εξελίξεις στον κατασκευαστικό κλάδο, ο οποίος παρουσίασε, για την περίοδο 2000-2009, αύξηση στην απασχόλησή του κατά

29,9%, ενώ ακόμα υψηλότερος ήταν ο ρυθμός μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 55,8%, υπονοώντας μια σαφή άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, ο ρυθμός αύξησης της οποίας ανήλθε στο 17,5%.⁹⁵ Οι επιπλοποιοί και οι τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου αυξήθηκαν κατά 15,6%⁹⁶ (ή 3.331 θέσεις εργασίας). Το 2009 το 97% αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας απασχολείται σε κλάδους της μεταποίησης. Σύμφωνα με μελέτη του IOBE το 2002 για τον κλάδο της ξυλείας, οι θετικές εξελίξεις που διαγράφονταν για τους σχετικούς κλάδους οφειλόνταν στην άνοδο της κατασκευαστικής δραστηριότητας, λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων, στη διαμόρφωση των επιτοκίων των στεγαστικών δανείων σε χαμηλά επίπεδα και στη σταδιακή επιστροφή των προτιμήσεων των καταναλωτών στο ξύλο. Από την άλλη, οι οδηγοί μέσω μεταφοράς αυξήθηκαν κατά 11,6% ή 24.505 θέσεις εργασίας, ενώ οι χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού κατά 6,3% ή 992 άτομα.

Οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων (με απασχόληση μέχρι 9 πρόσωπα) εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους κατά 14,2% (ή 50.114 άτομα). Ενώ η κατηγορία των μελών των βουλευομένων σωμάτων δεν σχετίζεται άμεσα με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας, δεν ισχύει το ίδιο για την περίπτωση των διευθυντών δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων, των οποίων ο ρόλος αναμφίβολα είναι σημαντικός τόσο στη διαμόρφωση των στρατηγικών των οργανισμών και των επιχειρήσεων όσο και των πολιτικών εργατικού δυναμικού.⁹⁷ Επισημαίνεται ότι η κατηγορία των

95. Βλ. σχετικά INE ΓΣΕΕ (2009).

96. Η εξέλιξη αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη μείωση της απασχόλησης στους κλάδους που αποτελούν το κατεχοχόν πεδίο απασχόλησης για το συγκεκριμένο επάγγελμα, όπως οι κλάδοι κατασκευής επίπλων και βιομηχανίας ξύλου και κατασκευής προϊόντων ξύλου, όπου υπήρξε μια συνολική μείωση της απασχόλησης κατά 0,6% και 10,7% αντίστοιχα, καθώς, ακόμα και αν υπήρξαν μειώσεις σε άλλες επαγγελματικές κατηγορίες που απασχολούνται σε αυτούς τους κλάδους, θα αναμένονταν να παρουσιάζουν τουλάχιστον στασιμότητα. Ενδεχομένως η αύξηση αυτή να οφείλεται στη δραστηριοποίηση αυτού του επαγγέλματος σε άλλους κλάδους εκτός μεταποίησης, καθώς το 2000 απασχολούνταν αμιγώς στη μεταποίηση, ενώ το 2009 εμφανίζεται να έχει μια παρουσία και σε άλλους, αν και πολύ περιορισμένη.

97. Γύρω από τον ορισμό, τις δραστηριότητες και το ρόλο των διευθυνόντων και των μάνατζερ στην εργασιακή διαδικασία υπάρχει μια ογκώδης βιβλιογραφία. Από τη βιβλιογραφία αυτή γίνεται αναφορά επιλεκτικά σε εκείνη που επικεντρώνει την προσοχή

διευθυνόντων επιχειρηματιών και προϊσταμένων μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων αποτελεί την πιο πολυπληθή κατηγορία στο σύνολο των επαγγελματιών, η οποία ξεπερνά τις 400.000 άτομα για το 2009 και περιλαμβάνει τους ιδιοκτήτες και τα διοικητικά στελέχη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων της χώρας. Η σχετικά μεγάλη αύξηση της απασχόλησής της σηματοδοτεί την οικονομική άνθηση που γνώρισε η ελληνική οικονομία ξεκινώντας από το 1997 και μέχρι το 2007, παρουσιάζοντας μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης που υπερέχει εκείνου της ΕΕ των 15 (INE ΓΣΕΕ, 2007, σελ. 50-52). Ο κύριος παράγοντας που συνέβαλε στην ανάπτυξη αυτή ήταν η εγχώρια ζήτηση, η σημαντική μείωση των επιτοκίων, η εισροή των κοινοτικών κονδυλίων στη χώρα, σε κάποιο βαθμό η προετοιμασία για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, καθώς επίσης και η αύξηση της παραγωγικότητας της απασχόλησης (Nicolitsas, 2007).

Και τα δύο επαγγέλματα γραφείου εντοπίζονται στην τρίτη ομάδα. Οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών, με αρκετά μεγάλη αύξηση της τάξεως του 16,8% ή 14.198 άτομα, και οι υπάλληλοι γραφείου, που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους κατά 4,8% ή 18.183 θέσεις απασχόλησης. Τις τελευταίες δεκαετίες τα επαγγέλματα αυτά έχουν αποτελέσει το αντικείμενο σημαντικών οργανωτικών και τεχνολογικών μεταρρυθμίσεων.⁹⁸ Τέλος, και το βοηθητικό διδακτικό προσωπικό εμφανίζει αύξηση λίγο υψηλότερη από αυτή του μέσου ρυθμού κατά 13,4%, οδηγώντας στη δημιουργία 1.366 θέσεων εργασίας.

4.4.4 Επαγγέλματα με αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης

Στην τέταρτη ομάδα εμφανίζονται οι επαγγελματικές κατηγορίες που εμφα-

της γύρω από τις διαμορφούμενες σχέσεις και αιτίες των μεταβαλλόμενων δεξιοτήτων των σχετικών επαγγελμάτων, καθώς και των συνεπειών τους στις συνθήκες και στους όρους απασχόλησης. Θεμελιώδης εργασία στα σχετικά ζητήματα θεωρείται αυτή του Braverman (1974), καθώς διαμόρφωσε το πλαίσιο μιας μεγάλης συζήτησης γύρω από τα σχετικά ζητήματα. Στο πλαίσιο αυτού του διαλόγου εντάσσονται οι εργασίες των Littler and Salaman (1982), Thompson (1983), Hochschild (1983), Storey (1985), Attewell (1987), Ray (1989) Gottfried (1991) κ.ά.

98. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των επιδράσεων της εισαγωγής της σύγχρονης τεχνολογίας στα επαγγέλματα γραφείου, βλ. στο Gershuny and Miles (1983). Για μια πιο πρόσφατη θεώρηση που δίνει έμφαση στις μεταβαλλόμενες δεξιότητες των εργαζομένων στα επαγγέλματα γραφείου που συνδέονται με τις μεταβολές της τεχνολογίας, βλ. στα Keefe (1991) και Capelli (1993).

νίζουν αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής. Σε αυτή συγκεντρώνονται έξι επαγγέλματα από τη γενική κατηγορία των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφή τεχνικά επαγγέλματα, πέντε επαγγέλματα από την κατηγορία των ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων και τρία επαγγέλματα από την κατηγορία των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές.

Τον υψηλότερο ρυθμό μείωσης της απασχόλησής τους εμφανίζουν οι τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης, μια κατηγορία των ειδικευμένων τεχνιτών,⁹⁹ της τάξης του 48,1% (ή απώλεια 38.394 θέσεων εργασίας). Μέσα σε μία περίπου δεκαετία, οι τεχνίτες αυτοί περιορίζονται αριθμητικά στους μισούς. Η μείωση αυτή συνάδει αναμφίβολα με τη δυσμείνεια στην οποία έχουν υποπέσει οι σχετικοί κλάδοι¹⁰⁰ και ερμηνεύει και τη μείωση της απασχόλησης στην κατηγορία των χειριστών μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων.

Οι χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, γούνινων και δερμάτινων προϊόντων παρουσιάζουν σημαντική μείωση κατά 44,9%, κάτι που μεταφράζεται σε απώλεια 9.857 θέσεων εργασίας. Μείωση που οφείλεται στην ύφεση των κλάδων της παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών υλών και κατασκευής ειδών ένδυσης, οι οποίοι εμφανίζουν μειώσεις τόσο στην απασχόληση όσο και στο προϊόν (Πίνακας Π-2 στο Παράρτημα ΙΙ). Μείωση στην απασχόλησή τους παρουσίασαν και οι χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών και πλαστικών προϊόντων κατά 25,5% ή απώλεια 4.017 θέσεων εργασίας, παρά το γεγονός ότι οι κλάδοι παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων και κατασκευής προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες παρουσιάζουν αυξήσεις σε επίπε-

99. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες, στο σύνολό τους, μειώνονται με ρυθμό 5,9% (ή απώλεια 38.596 θέσεων εργασίας), με τις έξι από τις οκτώ επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες να παρουσιάζουν αρκετά σημαντική μείωση της απασχόλησης.

100. Τουλάχιστον όσον αφορά τους δύο από τους τρεις, με τον τελευταίο, ωστόσο, να καταλαμβάνει ένα πολύ μικρότερο μερίδιο της απασχόλησης σε σχέση με τους δύο πρώτους: Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών (17) μείωση απασχόλησης και προϊόντος κατά 6,6% και 33,3% αντίστοιχα, κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασίας και βαφής γουναρικών (18) μείωση απασχόλησης και προϊόντος κατά 45,6% και 33,8% αντίστοιχα, ενώ ο κλάδος κατεργασίας και δέψης δέρματος (19) μείωσε την απασχόλησή του κατά 30,9% αλλά αύξησε το προϊόν του κατά 33,3%, υποδηλώνοντας σημαντική αύξηση στο ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας του κλάδου κατά 141,5%.

δο απασχόλησης προϊόντος και παραγωγικότητας, με τον πρώτο μάλιστα να εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλές επιδόσεις (Πίνακας Π-2 στο Παράρτημα ΙΙ). Τούτο ενδεχομένως να οφείλεται σε κάποιο βαθμό και στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό στον οποίο προέβησαν οι βιομηχανίες του κλάδου τα τελευταία περίπου τριάντα χρόνια. Σύμφωνα με τον Ρυλμόν (1999, 2003), ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 στον κλάδο της χημικής βιομηχανίας οι επιχειρήσεις ακολουθούν στρατηγικές προοδευτικού τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και εξορθολογισμού των συστημάτων οργάνωσης της παραγωγής, εισάγοντας αυτοματισμούς και την τεχνολογία της πληροφορικής.

Οι γνώσεις και οι δεξιότητες των χειριστών μηχανημάτων παραγωγής αποκτώνται μέσω της ίδιας της εργασίας, ενώ η εκμάθηση του χειρισμού των νέων αυτοματισμών που εισάγονται πραγματοποιείται στο εσωτερικό της επιχείρησης μέσω σεμιναρίων από ανώτερους μηχανικούς ή από εκπαιδευτές των εταιρειών κατασκευής τους. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι οι συγκεκριμένοι αυτοματισμοί δεν προκάλεσαν απο-ειδίκευση· αντιθέτως, ένας μεγάλος όγκος χειρωνακτικών εργασιών ρουτίνας ελαχιστοποιήθηκε, ενώ το πεδίο παρέμβασης αλλά και διανοητικής εργασίας επεκτάθηκε (Ρυλμόν, 1999). Ωστόσο, παρά τη σταδιακή εισαγωγή της νέας τεχνολογίας, την κινητικότητα που αναπτύχθηκε μεταξύ διαφορετικών πεδίων εφαρμογής της ειδικότητας, αλλά και τη σχετική αντίσταση στον πλήρη αυτοματισμό που επέδειξαν μέρος των εργοδοτών και συνδικαλιστικές ενώσεις, η απόσταση μεταξύ θεωρίας (χημικοί επιστήμονες) και πράξης (χειριστές) διευρύνθηκε τόσο ώστε να γίνουν επιλογές προς την υποκατάσταση της συγκεκριμένης επαγγελματικής κατηγορίας. Οι συναρμολογητές και χειριστές μηχανημάτων, από την άλλη, εμφανίζουν στασιμότητα με μια ελαφριά κάμψη της τάξης του 0,7%, που αναλογεί σε απώλεια 112 θέσεων εργασίας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το επάγγελμα των μεταλλωρύχων, λατόμων και ασκούντων συναφή επαγγέλματα, το οποίο παρουσίασε μείωση κατά 36,5% ή 4.395 άτομα. Το επάγγελμα αυτό απασχολείται κατά 27,0% στον κλάδο των ορυχείων και λατομείων και κατά 68,0% στη μεταποίηση, και παρουσιάζει μείωση της απασχόλησης κατά 59,1% (ή 2.072 άτομα) και 19,5% (ή 1.264 θέσεις εργασίας) στον πρώτο και στον δεύτερο κλάδο αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά τις εξελίξεις στον κλάδο των ορυχείων-λατομείων, χαρακτηρίζεται από στασιμότητα, ενώ κυριαρχούν αντίρροπες τάσεις στους επιμέρους κλάδους. Έτσι, ο κλάδος της εξόρυξης άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης είναι ο μόνος που παρουσιάζει μια σαφή

τάση ανάπτυξης με αύξηση της απασχόλησης (7,0%), του προϊόντος (36,1%) και της παραγωγικότητας (7,3%). Οι υπόλοιποι κλάδοι μειώνουν το προϊόν τους, ενώ μόνο ο κλάδος της εξόρυξης μεταλλευμάτων παρουσιάζει αρνητικό ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης (28,5%). Κατά συνέπεια, τα διαθέσιμα στοιχεία κρίνονται μάλλον ανεπαρκή για την εξαγωγή κάποιου ασφαλούς συμπεράσματος. Οι διαπιστώσεις από πλευράς ανάλυσης περιορίζονται στην ύπαρξη ενδείξεων μόνο για σχέση υποκατάστασης μεταξύ των μεταλλωρύχων και λατόμων, οι οποίοι μειώθηκαν κατά 59,1%, και χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων μηχανημάτων,¹⁰¹ οι οποίοι αύξησαν την απασχόλησή τους κατά 34,6% ή 3.356 άτομα στον κλάδο αυτό. Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηριχθεί και για τους αντίστοιχους κλάδους¹⁰² της μεταποίησης, στους οποίους συγκεντρώνεται η πλειονότητα των συγκεκριμένων τεχνιτών. Έτσι, στη μεταποίηση παρουσιάζει μείωση το συγκεκριμένο επάγγελμα κατά 19,5%, ενώ οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων αυξάνονται κατά 23,1%.

Ακολουθούν οι τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, χειροτέχνες, τυπογράφοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, οι οποίοι μειώνονται κατά 20,1% ή 6.213 άτομα. Και σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι εν λόγω τεχνίτες υποκαθίστανται εν μέρει από τους χειριστές μηχανών παραγωγής. Το επάγγελμα αυτό εκπροσωπείται στη μεταποίηση κατά 86%, ενώ έχει μικρή παρουσία σε ένα ευρύ φάσμα κλάδων. Έτσι, στο βαθμό που οι μειώσεις αυτές συνδέονται με τις εξελίξεις στους κλάδους των εκδόσεων, εκτυπώσεων, κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού κ.ά. και βιομηχανίας ξύλου (Πίνακας Π-2 στο Παράρτημα ΙΙ) θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι αυξήσεις στην παραγωγικότητα αυτών των κλάδων (75,6%, 11,% και 2,8%) αποτελούν αποτέλεσμα υποκατάστασης των ειδικευμένων τεχνιτών από χειριστές μηχανών παραγωγής.

Το επάγγελμα των μηχανικών, εφαρμοστών και συντηρητών μηχανών και ηλεκτρονικού εξοπλισμού μειώθηκε κατά 19,5% ή 26.136 άτομα. Ο μεγαλύτερος

101. Βέβαια, στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και άλλες επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες που δεν σχετίζονται με την εξεταζόμενη.

102. Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά (26) αύξηση απασχόλησης κατά 5,5% και προϊόντος κατά 2,6%, παραγωγής βασικών μετάλλων (27) αυξήσεις κατά 63,1% και 45,4% αντίστοιχα, και κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28) κατά 5,6% και 219,2% αντίστοιχα. Η παραγωγικότητα αυξήθηκε σημαντικά και στους τρεις αυτούς κλάδους (7%, 26,8% και 197%).

βαθμός συγκέντρωσης της απασχόλησης αυτού του επαγγέλματος εντοπίζεται στον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και επισκευής αυτοκινήτων, με ποσοστό συμμετοχής 43,6%, στον οποίο εμφανίζει μείωση κατά 22,8% (ή απώλεια 13.915 θέσεων εργασίας), ακολουθούν οι κλάδοι της μεταποίησης, με συμμετοχή 18,7% και μείωση κατά 16,3% (ή απώλεια 3.954 θέσεων εργασίας), ο κλάδος των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, στον οποίο εμφανίζει δυναμική επέκταση κατά 61,8% (ή δημιουργία 10.592 θέσεις εργασίας) κατά το διάστημα 2000-2009, αυξάνοντας την απασχόλησή του στον κλάδο στο 9,8%, και ο κλάδος παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού με ποσοστό συμμετοχής 8,6%, στον οποίο η απασχόληση μειώθηκε κατά 9,7% (ήτοι 1.000 θέσεις εργασίας).

Σε ό,τι αφορά τις εξελίξεις στη μεταποίηση, μεγάλο μέρος των εργαζομένων αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας απασχολείται στη χημική βιομηχανία, που συνίσταται από τους κλάδους προϊόντων διύλισης πετρελαίου, κωκ και καυσίμων, παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων, παραγωγής προϊόντων καουτσούκ και πλαστικές ύλες. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στη χημική βιομηχανία από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έχει αρχίσει σταδιακά να εξαπλώνεται η εφαρμογή νέων συστημάτων ελέγχου και παρακολούθησης της λειτουργίας της παραγωγής, με τα Ψηφιακά Καταναμημένα Συστήματα Ρύθμισης¹⁰³ (Distributed

103. Ένα πλέγμα υπολογιστών καταγράφει, παρακολουθεί και ρυθμίζει ολόκληρο τον μηχανολογικό εξοπλισμό, με τους χειριστές να επεμβαίνουν μέσω τηλεχειρισμών, οπότε αυτό κρίνεται σκόπιμο, περιορίζοντας εξαιρετικά τις περιπτώσεις όπου απαιτείται ο επιτόπιος έλεγχος από τους ρυθμιστές. Έτσι, στον κλάδο των πετρελαιοειδών, για παράδειγμα, στα διυλιστήρια, σε εργασίες ελέγχου, εντοπισμού και διόρθωσης διαρροών και βλαβών οι νέες τεχνικές απαιτούν έναν σημαντικά μικρότερο αριθμό χειριστών του πίνακα ελέγχου, οι οποίοι όμως θα πρέπει να επεξεργάζονται έναν πολύ μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών (Φωτεινοπούλου, 1999, 2003). Θα πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι ο κλάδος κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 πέρασε από φάσεις σημαντικών αναδιαρθρώσεων και τεχνολογικών εκσυγχρονισμών λόγω της ιδιωτικοποίησης των διυλιστηρίων, γεγονός που επέφερε σε αυτό το πρώτο στάδιο σημαντικές περικοπές στις θέσεις εργασίας. Εντούτοις, οι πιο πρόσφατες επενδύσεις είχαν περισσότερο ως στόχο την αριστοποίηση των αποδόσεων, την εξοικονόμηση ενέργειας και τη συμμόρφωση με τους περιβαλλοντικούς κανονισμούς παρά τον εξορθολογισμό της παραγωγικής διαδικασίας, την εντατικοποίηση και την εξοικονόμηση εργασίας, με αποτέλεσμα, έκτοτε, οι θέσεις εργασίας να διατηρούνται σε σχετικά σταθερό επίπεδο (Φωτεινοπούλου, 1999, 2003).

Control System – DCS) να αντικαθιστούν τα παλαιότερα αναλογικά (Φωτεινοπούλου, 2003). Οι νέες αυτές τεχνολογίες άλλαξαν ριζικά τον τρόπο οργάνωσης και αξιοποίησης των εργαζομένων, καθώς και την ιεραρχική δομή της απασχόλησης στο εσωτερικό αυτών των βιομηχανιών. Αναβάθμισαν σημαντικά το επίπεδο δεξιοτήτων και γνώσεων σε όλες τις βαθμίδες των επαγγελματιών, καθώς ενισχύθηκε ο ρόλος των επιστημονικών επαγγελματιών αλλά και οι γνώσεις και δεξιότητες των τεχνικών, συντηρητών και ρυθμιστών των κατώτερων βαθμίδων, ωστόσο με κόστος την απώλεια μεγάλου αριθμού θέσεων εργασίας στις τελευταίες. Έτσι, τόσο στον κλάδο των πετρελαιοειδών όσο και στον ευρύτερο της χημικής βιομηχανίας, οι τεχνικοί, συντηρητές και ρυθμιστές κατώτερης βαθμίδας απαλλάχθηκαν μεν από έναν όγκο χειρωνακτικής εργασίας ρουτίνας, εντούτοις τα καθήκοντά τους αυξήθηκαν σε διανοητικό επίπεδο, καθώς έπρεπε πλέον να παρακολουθούν μια πληθώρα πληροφοριών που αφορούσε όλο το φάσμα του μηχανολογικού εξοπλισμού (Φωτεινοπούλου, 1999, 2003· Ρυλμόν, 1999, 2003). Καθοριστικός, ωστόσο, είναι και ο ρόλος των διαδικασιών ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες) στην εξέλιξη της απασχόλησης της κατηγορίας των μηχανικών, εφαρμοστών και συντηρητών, όπου, καθώς ο ρυθμός εισαγωγής νέων γενιών τεχνολογίας επιταχύνεται και οι απασχολούμενοι στο εσωτερικό των βιομηχανιών αδυνατούν να τους ακολουθήσουν, η εκχώρηση σε τρίτους εργασιών όπως η συντήρηση των μηχανημάτων, καθώς και η κατασκευή και τοποθέτηση εξειδικευμένων μηχανημάτων παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις. Μειώσεις του επαγγέλματος στον κλάδο του εμπορίου στο μέτρο που συνδέονται με τις εν λόγω βιομηχανίες μπορούν να ερμηνευθούν επίσης από τον υψηλό βαθμό εξειδίκευσης που απαιτείται, που δεν μπορεί παρά να προσφέρεται από έναν περιορισμένο αριθμό αντιπροσωπειών μηχανολογικού εξοπλισμού που απασχολούν προσωπικό ανώτερων βαθμίδων μηχανικών ή κατά περίπτωση να ικανοποιείται κατευθείαν από τεχνικούς των ξένων εταιρειών κατασκευής των μηχανημάτων.

Ωστόσο, οι μειώσεις της απασχόλησης στον κλάδο του εμπορίου λαμβάνουν πολύ μεγαλύτερη έκταση από αυτή που μπορεί να αποδοθεί στις εξελίξεις στη λεγόμενη «βαριά» βιομηχανία. Αν και οι εμπορικές δραστηριότητες επεκτείνονται σημαντικά, φαίνεται ότι οι κλάδοι που συνδέονται με την απασχόληση του εν λόγω επαγγέλματος είτε δεν παρουσιάζουν την ανάλογη δυναμικότητα είτε λόγω τεχνολογικής εξέλιξης αναζητούν εργαζομένους ανώτερου επιπέδου γνώσεων και δεξιοτήτων (π.χ. κλάδος εμπορίας αυτοκινήτων, οχημάτων και μοτοσικλετών, ανταλλακτικών, καυσίμων, μηχανημάτων και μηχανολογικού εξο-

πλισμού κ.λπ.). Σχηματικά, θα μπορούσε, αν και με κάποια επιφύλαξη, να υποστηριχθεί ότι ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός σε συνδυασμό με τις μεταβολές στον τρόπο οργάνωσης της εργασίας αφενός οδηγούν στη μείωση της απασχόλησης για το συγκεκριμένο επάγγελμα, αφετέρου οδηγούν στην κλαδική μετατόπισή του από τη μεταποίηση και τη βιομηχανική μονάδα παραγωγής στην ένταξή του στο πλαίσιο των εμπορικών δραστηριοτήτων. Πιο πρόσφατα, οι τάσεις υποδηλώνουν έντονη στροφή προς τον κλάδο των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, οι οποίοι, αν και εξελίσσονται τεχνολογικά με γοργούς ρυθμούς, η επέκταση των δραστηριοτήτων τους αντισταθμίζει τις όποιες απώλειες στην απασχόληση σε ορισμένα επαγγέλματα με νέες θέσεις εργασίας σε άλλα.

Οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων απασχολούνται κατά 92,0% στους κλάδους της μεταποίησης και με ένα μικρό ποσοστό στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων. Η απασχόλησή τους περιορίζεται κατά 15,6% ή 7.759 άτομα συνολικά, ωστόσο στη μεταποίηση μειώνεται κατά 20,6%, ενώ αυξάνεται σημαντικά στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων κατά 161,1% το διάστημα 2000-2009. Και αυτό το επάγγελμα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι υποχωρεί προς όφελος των χειριστών μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού, οι οποίοι αυξήθηκαν κατά 4,7% (στη μεταποίηση). Τούτο τεκμαίρεται και από το γεγονός ότι ο κλάδος της βιομηχανίας τροφίμων και ποτών αύξησε την παραγωγικότητά του, το ίδιο διάστημα, κατά 7,7%, ενώ μείωσε την απασχόλησή του κατά 5,5% (Πίνακας Π-2 στο Παράρτημα ΙΙ), με χαμηλότερο, δηλαδή, ρυθμό από όσο μειώθηκε η απασχόληση του επαγγέλματος των τεχνιτών. Οι ανταγωνιστικές συνθήκες του κλάδου (τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό) αλλά και οι αυξημένες απαιτήσεις σε επίπεδο ασφάλειας και ποιότητας λόγω της ιδιαιτερότητας του προϊόντος (οδηγίες ΕΕ για την ασφάλεια των καταναλωτών, διεθνείς κανόνες τυποποίησης, τεχνικές προδιαγραφές κ.λπ.) έχουν εντείνει την εισαγωγή της τεχνολογίας και της πληροφορικής (αυτοματισμών), αλλά και της καινοτομίας τόσο σε υλική όσο και σε άυλη μορφή,¹⁰⁴ ανταποκρινόμενη αφενός στις ανάγκες διαφοροποίησης του προϊόντος (πωλήσεις, διαφήμιση κ.ά.) και στον εξορθολογισμό της παραγωγής, αφετέρου στην ποιοτική και υγειονομική βελτίωση των προϊόντων. Ενδεικτική αυτής της τάσης είναι η σημαντική αύξηση της ζήτησης για

104. Οι μη υλικές επενδύσεις, που αφορούν κατεξοχήν την καινοτομία, αποκτούν ολοένα και σημαντικότερη θέση στις επιχειρήσεις τροφίμων (Ευσταθόπουλος και Ιωακείμoglou, 2004).

τεχνολόγους τροφίμων τα τελευταία χρόνια, οι οποίοι κατατάσσονται στην κατηγορία των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών αλλά και σε ορισμένα επιστημονικά επαγγέλματα (π.χ. χημικοί, χημικοί μηχανικοί).

Οι χύτες μετάλλων, συγκολλητές, σιδηρουργοί και συναφή επαγγέλματα απασχολούνται κατά κύριο λόγο στη μεταποίηση με ποσοστό 71% το 2009, όπου μειώνουν την απασχόλησή τους κατά 15,2% ή 10.118 θέσεις εργασίας. Σχετικά υψηλή παρουσία έχουν στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, 16,3%, και στις κατασκευές, 7,5%, όπου παρουσιάζουν αύξηση της απασχόλησης κατά 39,5% και μείωση κατά 12,9% αντίστοιχα. Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο σημείο της ανάλυσης, οι κλάδοι της μεταποίησης που σχετίζονται με το μέταλλο αυξάνουν την παραγωγικότητά τους σημαντικά, με τον κλάδο κατασκευής μεταλλικών προϊόντων να εμφανίζει τη μεγαλύτερη αύξηση ύψους (197,0%) (Πίνακας, Π-2 στο Παράρτημα II). Με δεδομένη αυτή την εξέλιξη, καθώς και το γεγονός ότι οι χειριστές μηχανών παραγωγής μεταλλικών προϊόντων αυξάνονται κατά 28,3% στη μεταποίηση, μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι υπάρχει και σε αυτή την περίπτωση μια σχέση υποκατάστασης των τεχνιτών από τους χειριστές μηχανών παραγωγής.

Συμπερασματικά, σε τέσσερα από τα οκτώ επιμέρους επαγγέλματα των ειδικευμένων τεχνιτών μπορούμε να υποστηρίξουμε, με κάποιο βαθμό επιφύλαξης, ότι υπάρχουν ενδείξεις υποκατάστασής τους από τους αντίστοιχους χειριστές μηχανημάτων παραγωγής στον ίδιο παραγωγικό κλάδο. Τα επαγγέλματα αυτά είναι οι μεταλλωρύχοι και οι λατόμοι, οι χύτες μετάλλων και οι συγκολλητές, οι τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, οι χειροτέχνες, οι τυπογράφοι και οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων. Αυτές οι τάσεις εσωτερικής αναδιάρθρωσης της απασχόλησης στους κλάδους, εν προκειμένω συγκεκριμένων βιομηχανιών της μεταποίησης και των ορυχείων-λατομείων, προκύπτουν ως προϊόν διαδικασιών αναδιάρθρωσης της παραγωγικής και εργασιακής διαδικασίας. Όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο, παρουσιάζει στασιμότητα, καθώς και οι δύο επαγγελματικές κατηγορίες εμφανίζουν το ίδιο εκπαιδευτικό προφίλ, με την πλειονότητα να κατατάσσεται μεταξύ απολυτηρίου λυκείου και δημοτικού. Με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία καθίσταται δύσκολο να συναχθεί κάποιο συμπέρασμα σε ό,τι αφορά τις μεταβολές στο εύρος και το επίπεδο των δεξιοτήτων που πλέον απαιτούνται για την άσκηση των συγκεκριμένων εργασιακών καθηκόντων.

Επιστρέφοντας στο θέμα των δεξιοτήτων, αξίζει να επισημανθεί σε αυτό το σημείο ότι κάθε επαγγελματική κατηγορία επιδέχεται διαφορετικού είδους τεχνολογικές εξελίξεις, οι οποίες επιδρούν με διαφορετικό τρόπο στο επίπεδο των δεξιοτήτων των εργαζομένων.¹⁰⁵ Έτσι, διαφορετική επίδραση έχει μια εκμηχάνιση που «καταργεί» την ανθρώπινη εργασία υποβιβάζοντάς τη σε εξάρτημα της μηχανής (Braverman, 1974), διαφορετική η εφαρμογή αυτοματισμών που απαλλάσσουν τον εργαζόμενο από τυποποιημένες διαδικασίες, επιτρέποντάς του να ασχοληθεί με πιο απαιτητικά από πλευράς δεξιοτήτων αντικείμενα (Senker, 1981) και διαφορετική μια κατάσταση κατά την οποία διαφορετικές γενιές τεχνολογίας συνυπάρχουν και επομένως απαιτείται όχι μόνο η συνύπαρξη αλλά και ο συγκερασμός ποικιλίας δεξιοτήτων (Zicklin, 1987).¹⁰⁶

Τέλος, στην τέταρτη ομάδα εμφανίζονται και οι επαγγελματικές κατηγορίες των γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων και των ειδικευμένων τεχνιτών. Οι εξελίξεις στις κατηγορίες αυτές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αναμενόμενες, καθώς συνδέονται με την ταχύτατη μείωση του αγροτικού τομέα στη χώρα. Αναφορικά με τις επιμέρους κατηγορίες, οι μονοκαλλιεργητές γεωργοί εμφανίζουν μείωση της απασχόλησής τους κατά 8,2% ή 9.240 άτομα. Μείωση παρουσιάζουν και οι ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.π.ά.ε. κατά 1,1% (ή 1.167 θέσεις εργασίας), οι δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα κατά 22,4% (ή 1.023 άτομα), οι ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα κατά 5,4% (ή 576 άτομα), ενώ τη σημαντικότερη μείωση παρουσιάζουν οι γεωργοί πολυκαλλιεργητές κατά 52,5% (ή 209.707 άτομα).

105. Για παράδειγμα, άλλες τεχνολογίες χρησιμοποιούνται στα ορυχεία και άλλες στους τυπογράφους. Αλλά και ένα επάγγελμα στο εσωτερικό του περνάει από διάφορες «τεχνολογικές φάσεις». Ενδεικτικά αναφέρονται οι τυπογράφοι, οι οποίοι πριν από δεκαετίες δέχτηκαν ένα ισχυρό πλήγμα στην απασχόλησή τους από την εφαρμογή τεχνολογίας off-set, ενώ την τελευταία δεκαετία περνάνε από μια φάση εξάπλωσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή, όπου, σε συνδυασμό με τις μηχανές, επαγγέλματα όπως του μοντέρ, του τσιγκογράφου και του λιθογράφου (στο βαθμό που δεν έχουν καταργηθεί ή υποκατασταθεί, π.χ. όπως οι μοντέρ από γραφίστες) έχουν μετατραπεί από χειρωνακτικά σε επάγγελμα γραφείου.

106. Ο ενδιαφερόμενος, μεταξύ άλλων, μπορεί να ανατρέξει στο Attewell (1992) για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση γύρω από την επίδραση που επιφέρουν στις δεξιότητες διαφορετικές μορφές τεχνολογικής αλλαγής.

4.5 Μέγεθος των επαγγελματιών και ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης

Ένα εξαιρετικής σημασίας ζήτημα αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στους ρυθμούς μεταβολής των διάφορων επαγγελματικών κατηγοριών και το μέγεθος (ως προς την απασχόληση) των επαγγελματικών κατηγοριών. Οι σχέσεις αυτές εμφανίζονται, με πιο παραστατικό τρόπο, στον Πίνακα 9, στον οποίο οι επαγγελματικές κατηγορίες ταξινομούνται με βάση το μέγεθός τους και το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής τους.

Γίνεται φανερό από τη διάταξη του πίνακα ότι οι πολύ υψηλοί ρυθμοί αύξησης (μεγαλύτεροι του 60,0%) της απασχόλησης εμφανίζονται κατά κόρον στις μικρές επαγγελματικές κατηγορίες (μεγέθους μικρότερου των 50.000 εργαζομένων), με εξαίρεση τα επιστημονικά επαγγέλματα, που κατατάσσονται στα μεσαία (μεταξύ 50.000-100.000). Έτσι, η αύξηση στην απασχόληση αυτών των επαγγελματιών, παρότι ιδιαίτερα υψηλή, δεν συμβάλλει σημαντικά στη συνολική αύξηση της απασχόλησης, διατηρεί, ωστόσο, ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον η επαγγελματική σύσταση αυτής της ομάδας, όπως έχει ήδη αναλυθεί στις προηγούμενες ενότητες.

Στην ομάδα επαγγελματιών που εμφανίζουν ρυθμούς αύξησης μεταξύ 20,0% και 60,0%, από την άλλη, συγκεντρώνονται δεκαοκτώ επαγγελματικές κατηγορίες από όλες τις τάξεις μεγέθους απασχόλησης, έξι μεγάλες, εννιά μεσαίες και τρεις μικρές. Σημειώνεται ότι σε αυτή την ομάδα συγκεντρώνεται και ο μεγαλύτερος αριθμός μεγάλης και μεσαίας τάξης μεγέθους επαγγελματικών κατηγοριών, γεγονός που συνεπάγεται ότι η αύξησή τους έχει σημαντική συμβολή, που συνολικά ανέρχεται σε 532.542 θέσεις εργασίας στη συνολική αύξηση της απασχόλησης.

Οι κατηγορίες που εμφανίζουν σχετικά χαμηλότερους ρυθμούς (0%-19,9%) κοντά στον μέσο ρυθμό αύξησης της συνολικής απασχόλησης, με εξαίρεση τους υπαλλήλους εξυπηρέτησης πελατών (που συνιστούν μεσαία επαγγελματική κατηγορία), επιμερίζονται μεταξύ των μεγάλων και των μικρών επαγγελματικών κατηγοριών. Επισημαίνεται ότι με εξαίρεση τους υπαλλήλους γραφείου και τους χειριστές μηχανών παραγωγής, που αυξάνονται κατά 4,8% και 6,3% αντίστοιχα, οι υπόλοιπες κατηγορίες αυξάνουν την απασχόλησή τους με ποσοστά άνω του 10,6%, πάνω, δηλαδή, από την ποσοστιαία μεταβολή σε εθνικό επίπεδο. Η συμβολή, επομένως, αυτής της ομάδας επαγγελματιών, αν και προφανώς θετική (ανέρχεται σε 163.777 θέσεις εργασίας), είναι σχετικά περιορισμένη.

Πίνακας 9: Ταξινόμηση επαγγελματιών κατά μέγεθος και ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης

Ρυθμός/ μέγεθος	Μεγάλα >100.000	Μεσαία 50.000-100.000	Μικρά <50.000
>60,0%		27 Πρόσωπα ασκούντα επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα	11 Μέλη βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη 92 Ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες 21 Φυσικοί, μαθηματικοί 84 Χειριστές μηχανών παραγωγής
	60,0%-20,0%	34 Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές 91 Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε. 31 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί 24 Εκπαιδευτικοί	32 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας 10 Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν 25 Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων 22 Αρχιτέκτονες, μηχανικοί
0,0%-19,0%		53 Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα 51 Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	62 Γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων, αμπέλων κ.ά. 12 Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών 23 Βιολόγοι εν γένει, ιατροί 93 Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων 52 Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας
		72 Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης 13 Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι 88 Οδηγοί μέσων μεταφοράς 41 Υπάλληλοι γραφείου	77 Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλαποιοί 33 Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό 86 Χειριστές μηχανών παραγωγής

Ρυθμός/ μέγεθος	Μεγάλα >100.000	Μεσαία 50.000-100.000	Μικρά <50.000
Αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής	64 Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πηνοτρόφοι κ.π.ά.ε.	73 Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	87 Συναρμολόγητες (μονταδόροι)
	61 Γεωργοί ειδικευ- μένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια		66 Ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
	74 Μηχανικοί, εφαρμοστές		76 Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων
	63 Γεωργοί πολυκαλλιεργητές		75 Τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας κ.π.ά.ε.
			65 Δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
			83 Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και πλαστικών
			71 Μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
			85 Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστούφα- ντουργικών προϊόντων
			78 Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (ΕΕΔ, 2000-2009 β' τρίμηνο), Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Στην τελευταία ομάδα επαγγελματιών συγκεντρώνονται όσα έχουν αρνητικό ρυθμό μεταβολής. Σε αυτή συγκεντρώνονται δεκατέσσερις επαγγελματικές κατηγορίες, εκ των οποίων οι τέσσερις είναι μεγάλες, μία μεσαία και εννιά μικρές. Από τις τέσσερις μεγάλες επαγγελματικές κατηγορίες που μειώνουν την απασχόλησή τους, οι τρεις αφορούν επαγγέλματα του πρωτογενούς τομέα και τεχνίτες και η μία μηχανικούς και εφαρμοστές. Αυτές δε που μειώνουν την απασχόλησή τους με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς (άνω του 10,0%) αφορούν κατά κύριο λόγο μικρές κατηγορίες και χειρωνακτικά επαγγέλματα (ειδικευμένοι τεχνίτες, χειριστές μηχανημάτων) και επαγγέλματα του γεωργικού κλάδου. Η μείωση που επιφέρουν οι μειώσεις αυτών των επαγγελματιών στη συνολική απασχόληση ανέρχεται στις 328.714 θέσεις εργασίας.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε δεν διαφαίνεται καμία συστηματική συσχέτιση ανάμεσα στο

μέγεθος των επαγγελματιών και στους ρυθμούς μεταβολής τους, καθώς υψηλούς ρυθμούς εμφανίζουν οι μεσαίες και μικρές επαγγελματικές κατηγορίες, ενώ αντίστροφα χαμηλούς ρυθμούς εμφανίζουν τόσο οι μικρές όσο και οι μεσαίες και μεγάλες επαγγελματικές κατηγορίες.

4.6 Η συζήτηση γύρω από τα χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα

Όπως αναφέρθηκε αναλυτικά στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης, κεντρικής σημασίας ζήτημα γύρω από τη διάρθρωση των επαγγελματιών και της διαμόρφωσης των δεξιοτήτων αποτελεί η διάκριση των επαγγελματιών σε χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά. Η διάκριση αυτή διαχρονικά έχει χρησιμεύσει στη διερεύνηση ενός πλήθους ζητημάτων που συνδέονται με την εργασία γενικά, όπως οι μισθολογικές διαφορές, η επαγγελματική ιεραρχία, η ταξική διάρθρωση και συνείδηση, οι δεξιότητες κ.ά. Εντούτοις, η διάκριση χειρωνακτικών-μη χειρωνακτικών είναι δυνατό να θεωρηθεί περισσότερο ένα εννοιολογικό εργαλείο θεώρησης κοινωνικών καταστάσεων, παρά μια περιγραφή ικανή να σηματοδοτήσει αντικειμενικές μεταβολές στην κοινωνική διαστρωμάτωση μεγάλου τμήματος των εργαζομένων. Και τούτο επειδή, ενώ η αύξηση των μη χειρωνακτικών επαγγελματιών που παρατηρείται διεθνώς τις τελευταίες δεκαετίες συνήθως θεωρείται δείκτης της αύξησης των ευκαιριών απασχόλησης στο καλύτερα αμειβόμενο τμήμα της επαγγελματικής ιεραρχίας, στην πραγματικότητα πολλές χειρωνακτικές εργασίες αμειβονται καλύτερα και απαιτούν πολύ περισσότερες δεξιότητες σε σχέση με μερικές μη χειρωνακτικές.

Ωστόσο, η διάκριση αυτή δεν είναι πάντοτε ευχερής. Οι δυσχέρειες της δημιουργίας μιας διαχωριστικής γραμμής ανάμεσά τους έχουν εντοπιστεί προ πολλού (Reynolds, 1951) και σχετίζονται τόσο με τη φύση και το περιεχόμενο των εργασιών όσο και με τις διαδικασίες ταξινόμησης και ιεράρχησης των επαγγελματιών. Έτσι, οι διακρίσεις που επιχειρούνται στις σχετικές αναλύσεις έχουν περισσότερο συμβατικό χαρακτήρα, αλλά εξακολουθούν να διατηρούν τη σημασία τους, όχι τόσο λόγω των συνθηκών που επικρατούν στις αγορές εργασίας, αλλά περισσότερο λόγω των δυσχερειών στο ξεπέρασμα των διακρίσεων αυτών και της αδυναμίας δημιουργίας νέων προτύπων που να περιγράφουν τις νέες κοινωνικές και οικονομικές καταστάσεις (Stewart et al., 1980, p. 101).

Επομένως, μεταβολές στην κατανομή της απασχόλησης υπέρ των μη χειρω-

νακτικών επαγγελματιών δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι αυξάνεται το επίπεδο των δεξιοτήτων συνολικά στην οικονομία, αλλά και το αντίστροφο, μια μεταβολή της απασχόλησης υπέρ των χειρωνακτικών επαγγελματιών δεν συνεπάγεται μείωση του επιπέδου δεξιοτήτων στην οικονομία. Με άλλα λόγια, με την ίδια έννοια που ένας χειρωνακτας δεν υφίσταται αναγκαστικά υποβάθμιση των δεξιοτήτων του λόγω τεχνολογικής μεταβολής, έτσι και μια γραμματέας δεν αναβαθμίζει τις δικές της. Υποστηρίζεται, μάλιστα, ότι η εξάπλωση των αυτοματισμών και του ηλεκτρονικού υπολογιστή σε αρκετά μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, κατά κύριο λόγο επαγγέλματα γραφείου χαμηλότερων δεξιοτήτων, έχει οδηγήσει στην ταξική σύγκλιση με τους εργαζομένους στα χειρωνακτικά επαγγέλματα (Gallicie, 1996). Η αίγλη των μη χειρωνακτικών επαγγελματιών και του μάντζιμντ, η οποία συνίστατο στους υψηλούς μισθούς, το υψηλό επαγγελματικό status, την εργασιακή ασφάλεια και το υψηλό επίπεδο δεξιοτήτων, που κατά κύριο λόγο παρέχονταν στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, άρχισε να καταρρέει μετά την κρίση και την επακόλουθη ύφεση της δεκαετίας του 1980. Η ανεργία έπληξε τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, αν και σε μικρότερο βαθμό από τα χειρωνακτικά, αυξάνοντας τον κίνδυνο απώλειας εργασίας για κάθε εργαζόμενο και αποστερώντας, έτσι, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εργασιακής ασφάλειας που απολάμβανε και που αποτελούσε τη βάση του διαχωρισμού μεταξύ χειρωνακτικών και μη χειρωνακτικών επαγγελματιών (Cappelli, 2008).

Στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Rumberger, 1981· OECD, 1994), η αρχική αυτή διάκριση εντάσσει στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα τα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (1), τα πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τους τεχνολόγους, τεχνικούς βοηθούς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3), τους υπαλλήλους γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4) και τους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και τους πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5), ενώ εντάσσει στα χειρωνακτικά τους ειδικευμένους γεωργούς, κτηνοτρόφους, δασοκόμους και αλιείς (6), τους ειδικευμένους τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7) τους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (8) και τους ανειδίκευτους εργάτες, χειρωνακτες και μικροεπαγγελματίες. Μολονότι η γενική αυτή διάκριση εμφανίζει προβλήματα λόγω της υψηλής συγκέντρωσης επαγγελματιών στις γενικές κατηγορίες

ες,¹⁰⁷ εντούτοις χρησιμοποιείται ευρέως, καθώς επιτρέπει τη διερεύνηση τάσεων και εξελίξεων στις σχέσεις ανάμεσα σε γενικές κατηγορίες επαγγελμάτων. Με βάση τα παραπάνω, διαμορφώθηκε ο Πίνακας 10, στον οποίο παρουσιάζονται οι μεταβολές της απασχόλησης των βασικών επαγγελματικών κατηγοριών.¹⁰⁸

Χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση, αλλά και με σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς. Έτσι, τα χειρωνακτικά επαγγέλματα, στο σύνολό τους, μειώνονται κατά 6,2%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στα αγροτικά επαγγέλματα και δευτερευόντως στους τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, ενώ τα μη χειρωνακτικά αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 24,8%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στα επιστημονικά επαγγέλματα, στους τεχνολόγους και τεχνικούς βοηθούς αλλά και στους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών. Μέσα σε διάστημα μίας δεκαετίας, η αναλογία χειρωνακτικών/μη χειρωνακτικών μεταβάλλεται από 46,9/53,1 σε 39,9/60,1.

Οι εξελίξεις αυτές σχετίζονται αναμφίβολα με τη διεύρυνση του τριτογενούς τομέα της οικονομίας¹⁰⁹ τόσο στο επίπεδο του προϊόντος όσο και στο επίπεδο της απασχόλησης, καθώς και με τη στασιμότητα και τη μείωση που εμφάνισαν οι περισσότεροι κλάδοι της μεταποίησης και του δευτερογενούς τομέα γενικότερα. Όπως, όμως, έχει επισημανθεί (Esland and Salaman, 1980), η επέκταση αυτή των

107. Γίνεται φανερό ότι μέσα στις γενικές κατηγορίες, για παράδειγμα, των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών, που κατατάσσονται στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, υπάρχουν αναλυτικές κατηγορίες επαγγελμάτων που μπορεί να θεωρηθούν χειρωνακτικά και, αντίστροφα, στις κατηγορίες των ανειδίκευτων και μικροεπαγγελματιών, που εντάσσονται στα χειρωνακτικά επαγγέλματα, υπάρχουν αναλυτικές κατηγορίες επαγγελμάτων που μπορεί να θεωρηθούν μη χειρωνακτικά.

108. Από την κατάταξη αυτή (σε μονοψήφιες κατηγορίες επαγγελμάτων της ΣΤΕΠ-92) απουσιάζουν τα πρόσωπα που δεν μπορούν να καταταγούν (10) σε συγκεκριμένες κατηγορίες για ευνόητους λόγους.

109. Η διαδικασία μετάβασης από τον δευτερογενή στον τριτογενή τομέα της οικονομίας, υπό το πρίσμα της εξέλιξης των δεξιοτήτων, συνιστά για πολλούς ερευνητές (Howell and Wolff, 1991) μια διαδικασία μετάβασης της απασχόλησης από κλάδους και βιομηχανίες χαμηλών δεξιοτήτων σε κλάδους υψηλών. Η αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες που έχουν υψηλότερες μέσες απαιτήσεις σε δεξιότητες και χαμηλότερες μέσες αμοιβές σε σχέση με τον τομέα παραγωγής αγαθών συνιστά τη βασική ερμηνευτική παράμετρο της αύξησης των χαμηλά αμειβόμενων αλλά υψηλών δεξιοτήτων εργασιών.

Πίνακας 10: Χειρωνακτικά-μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, 2000-2009

Επαγγέλματα	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
Χειρωνακτικά επαγγέλματα				
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	699.291	499.853	-199.438	-28,5
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	656.499	617.903	-38.596	-5,9
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	314.621	338.375	23.754	7,6
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	233.910	330.892	96.982	41,5
Σύνολο	1.904.321	1.787.023	117.298	-6,2
Μη χειρωνακτικά επαγγέλματα				
(1) Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	407.914	474.159	66.245	16,2
(2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	480.771	668.165	187.394	39,0
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	273.789	387.522	113.733	41,5
(4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	459.846	492.225	32.379	7,0
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	530.175	664.474	134.299	25,3
Σύνολο	2.152.495	2.686.545	534.050	24,8
Αναλογία χειρωνακτικών/μη χειρωνακτικών επαγγελματιών	46,9/53,1	39,9/60,1	-7,0/+7,0	-

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

μη χειρωνακτικών επαγγελματιών δεν θα πρέπει να διερευνάται ανεξάρτητα από τις κατά φύλο εξελίξεις στην απασχόληση. Και τούτο γιατί είναι ευρέως διαδεδομένη η άποψη πως η σημαντική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση δεν κατανέμεται ισομερώς ανάμεσα στις διάφορες επαγγελματικές

κατηγορίες, αλλά εμφανίζει τάσεις συγκέντρωσης σε συγκεκριμένες κατηγορίες και ιδιαίτερα σε αυτές των μη χειρωνακτικών επαγγεμάτων.

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η διάκριση ανάμεσα στα χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα δεν σηματοδοτεί αυτόματα διάκριση σε χαμηλές και υψηλές δεξιότητες. Με άλλα λόγια, δεν είναι υποχρεωτικό τα χειρωνακτικά επαγγέλματα να παραπέμπουν σε χαμηλές δεξιότητες και τα μη χειρωνακτικά σε υψηλές. Και ενώ για μια σειρά από επαγγέλματα, όπως τα επιστημονικά, καλλιτεχνικά και τεχνολογικά, καθώς και μέρους των διευθυνόντων και διοικητικών στελεχών, είναι σε γενικές γραμμές παραδεκτό ότι οι αυξήσεις της συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση σηματοδοτούν αντίστοιχες αυξήσεις τόσο στο επίπεδο όσο και στο εύρος των δεξιοτήτων¹¹⁰ του εργατικού δυναμικού, οι καταστάσεις δεν είναι τόσο ξεκάθαρες για μια σειρά από άλλες επαγγελματικές κατηγορίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα επαγγέλματα γραφείου, για τα οποία μια εκτεταμένη βιβλιογραφία αναφέρεται στο κατά πόσο οι εξελίξεις στην τεχνολογία και στην οργάνωση των υπηρεσιών του γραφείου οδηγούν σε μια αύξηση ή μείωση των απαιτούμενων δεξιοτήτων. Ο Braverman (1974, p. 269) υποστηρίζει ότι οι σημερινοί εργαζόμενοι στο γραφείο δεν έχουν καμία σχέση με τους ομολόγους τους του προηγούμενου αιώνα, με βασική ειδοποιό διαφορά τον περιορισμό των καθηκόντων και τη μείωση των απαιτούμενων δεξιοτήτων. Ο συγγραφέας επικαλείται τις διαφορές τόσο στην κατά φύλο σύνθεση όσο και στις αμοιβές των απασχολούμενων στα σχετικά επαγγέλματα, προκειμένου να αποδείξει τους ισχυρισμούς του. Από την άλλη, όμως, υποστηρίζεται ότι ένας μεγάλος αριθμός από μάντατζερ ή διοικητικούς υπαλλήλους με σαφώς υψηλότερο επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων από τους απλούς υπαλλήλους γραφείου επί της ουσίας δεν ασκούν κάποια διαχειριστική εξουσία και επομένως θα έπρεπε να κατατάσσονται στους υπαλλήλους γραφείου (Adler, 2004). Τούτο προφανώς θα άλλαζε το προφίλ των δεξιοτήτων για τη συγκεκριμένη κατηγορία.

Στην ίδια γραμμή πλεύσης με τον Braverman και οι Crompton and Reid (1982, p. 175) υποστηρίζουν ότι η μείωση των δεξιοτήτων των εργαζομένων στο γραφείο σχετίζεται με διαδικασίες κατάτμησης, απλοποίησης και τυποποίησης των

110. Παρά το γεγονός ότι τα επιστημονικά και ορισμένα από τα ανώτερα διοικητικά επαγγέλματα βρίσκονται στην κορυφή της πυραμίδας των δεξιοτήτων, έχουν επισημανθεί μειώσεις στις απαιτήσεις δεξιοτήτων για αυτά τα επαγγέλματα (Rumberger, 1981).

εργασιακών τους καθηκόντων, καθώς και με τον περιορισμό του ρόλου των εργαζομένων στο γραφείο σε ένα ενδιάμεσο πεδίο ανάμεσα στους διευθυντές και στο μεγάλο σώμα των εργαζομένων. Σε πιο πρόσφατη εργασία, ο Carrelli (1993) υποστηρίζει ότι οι εξελίξεις στο πεδίο των επαγγελματιών γραφείου εμφανίζουν εξαιρετικές δυσκολίες στη θεώρηση του κατά πόσο οι τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις συμβάλλουν στην αύξηση ή μείωση των απαιτούμενων δεξιοτήτων. Ένας από τους βασικότερους λόγους συνίσταται στο γεγονός ότι είναι σχεδόν αδύνατο να γενικευθούν τα όποια συμπεράσματα προκύπτουν από τη μελέτη συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Και τούτο γιατί, έστω και αν παρατηρείται μια μείωση στις απαιτούμενες δεξιότητες των εργαζομένων στο γραφείο σε μια επιχείρηση, είναι πιθανό οι δεξιότητες αυτές, είτε μέσω των υπεργολαβιών είτε μέσω άλλων διαδικασιών, να μην έχουν εξαφανιστεί, αλλά να έχουν μεταφερθεί σε άλλες επιχειρήσεις.¹¹¹

Οι σημαντικές αυτές ανακατατάξεις του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στα χειρωνακτικά επαγγέλματα σηματοδοτούν μεταβολές στις συνθήκες άσκησης των επαγγελματιών και συνδέονται ασφαλώς με τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις και πιο συγκεκριμένα με τις εξελίξεις στο πλαίσιο του δευτερογενούς τομέα. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ακόμα και στο χώρο των χειρωνακτικών επαγγελμάτων, όπου ο ρυθμός ανανέωσης των

111. Γύρω από το ζήτημα της καταλληλότητας της μεμονωμένης επιχείρησης ως πεδίου αναφοράς και μελέτης των μεταβολών των δεξιοτήτων έχει αναπτυχθεί ένας προβληματισμός, καθώς η καταλληλότητα αυτή αμφισβητείται έντονα. Και τούτο διότι, ενώ σε πολλές περιπτώσεις είναι δυνατό να παρατηρείται στο πλαίσιο μεμονωμένων επιχειρήσεων μια αύξηση ή μείωση σε ανάγκες για χειρωνακτικές εργασίες κι αυτό να ερμηνεύεται ως αναβάθμιση ή υποβάθμιση των δεξιοτήτων, οι δεξιότητες αυτές ενδέχεται να έχουν μεταφερθεί σε άλλες επιχειρήσεις. Οι Peck and Lloyd (1989, p. 119) υποστηρίζουν ότι οι δεξιότητες στο πλαίσιο των μεμονωμένων επιχειρήσεων ενδέχεται να έχουν ανακαταταχθεί, κυρίως μέσω των διαδικασιών υπεργολαβιών, αλλά το σημαντικότερο έγκειται στο ότι μια μορφή απο-ειδίκευσης έχει εμφανιστεί μέσα από τους τρόπους που οι δεξιότητες αυτές αξιοποιούνται. Οι εξειδικευμένες εργασίες στις μεγάλες επιχειρήσεις όχι μόνο έχουν περιοριστεί, αλλά έχουν γίνει και εξαιρετικά ασταθείς. Και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μια διαδικασία περιφερειοποίησης έχει συντελεστεί, στην οποία η στρατηγική δύναμη της εξειδικευμένης εργασίας έχει περιοριστεί όχι μέσω της μείωσης των δεξιοτήτων, αλλά κυρίως μέσω της αναδιοργάνωσης των δομών της ζήτησης εργασίας σε τοπικό επίπεδο.

τεχνολογιών και τεχνικών είναι πιο συχνός, η επίδραση που ασκούν στις δεξιότητες των εργαζομένων ενίοτε ακολουθούν κατευθύνσεις διαφορετικές από τις αναμενόμενες. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι η εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας από μόνη της δεν προδιαγράφει τον τρόπο με τον οποίο θα ενσωματωθεί στην παραγωγική διαδικασία ούτε και τις μεταβολές που θα έχουν τα αντικείμενα εργασίας και η ιεραρχική δομή των επαγγελματιών. Περισσότερο θέτει κάποια όρια μέσα στα οποία μπορεί να δημιουργηθεί μια ποικιλία συνδυασμών εργασίας και σταθερού κεφαλαίου, όπου αυτός που θα επικρατήσει τελικά εξαρτάται από τους κοινωνικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό της επιχείρησης και τις ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε τοπικό και διεθνικό επίπεδο.¹¹²

Σε άλλες περιπτώσεις, η εισαγωγή ενός συγκεκριμένου τύπου τεχνολογίας εισήχθη στις επιχειρήσεις με συνειδητό σκοπό την απο-ειδίκευση των εργαζομένων και την υπαγωγή τους εντέλει στην ανειδίκευτη χειρωνακτική εργασία.

112. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο περιπτώσεις από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία. Η πρώτη αφορά την περίπτωση ενός εργοστασίου συναρμολόγησης αυτοκινήτων ιαπωνικής αυτοκινητοβιομηχανίας στην Ελλάδα, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και η άλλη περιπτώσεις από τη χημική βιομηχανία. Αναφορικά με την πρώτη περίπτωση, παρά το γεγονός ότι η διοίκηση εισήγαγε υπερσύγχρονα για την εποχή ρομπότ συναρμολόγησης και συστημάτων αυτοματισμού, η στρατηγική της διεύθυνσης ήταν να μην αναβαθμίσει τη θέση των εργαζομένων που σχετίζονταν με τις νησίδες αυτοματισμού, μεταβιβάζοντάς τους τη σχετική γνώση, αλλά, αντίθετα, οι τελευταίοι περιορίστηκαν σε χειρωνακτικές εργασίες ρουτίνας, ενώ τα καθήκοντα «σύλληψης», όπως αυτά του προγραμματισμού, ανατέθηκαν σε στελέχη της διεύθυνσης (Ραγκούσης, 2003). Η δεύτερη αφορά τη χημική βιομηχανία και τον κλάδο των πετρελαιοειδών, όπου οι αυτοματισμοί που εισήχθησαν προκάλεσαν αναβάθμιση των δεξιοτήτων των τεχνιτών και των ρυθμιστών γενικά, ενώ οι περικοπές των θέσεων εργασίας δεν προήλθαν από την τεχνολογία αυτή καθαυτήν αλλά από το γεγονός ότι δινόταν το περιθώριο στη διεύθυνση να εντατικοποιήσει την εργασία μειώνοντας το προσωπικό και επεκτείνοντας τα καθήκοντα των εργαζομένων (Ρυλιμόν, 2003). Σε κάποιο βαθμό μπορεί να υποστηριχθεί ότι, αν και η νέα γενιά αυτοματισμών δίνει περιθώρια αναβάθμισης των δεξιοτήτων μέχρι ενός σημείου, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο των εργαζομένων ενδεχομένως να θέτει κάποια όρια στη δυνητική αυτή αναβάθμιση. Επομένως, το ζήτημα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης αποτελεί καθοριστικό παράγοντα τόσο για τη διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων όσο και για τις στρατηγικές επιλογές των επιχειρήσεων ως προς τη χρήση των τεχνολογιών.

Ωστόσο, οι αντιστάσεις που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό της επιχείρησης πυροδότησαν έναν κύκλο εξελίξεων που τελικά οδήγησαν στο αντίθετο αποτέλεσμα, με τους εργαζομένους να αναβαθμίζουν τις δεξιότητές τους αλλά να αυξάνεται και η συμμετοχή τους στα συνδικάτα.¹¹³ Σε γενικές γραμμές, η θέση της αναβάθμισης των δεξιοτήτων φαίνεται να υπερισχύει της θέσης της απο-ειδίκευσης, καθώς η χρήση τεχνολογιών αυτοματισμού με τον έναν ή τον άλλο τρόπο οδηγούν σε αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων εξαιτίας του ότι είναι πιο περίπλοκες, με την έννοια ότι απαιτείται ένα πλήθος διανοητικών και χειρωνακτικών δεξιοτήτων για να τις χειριστεί κανείς (Swords-Isherwood and Senker, 1980· Senker, 1981), ενώ τονίζεται και ο αυξημένος βαθμός υπευθυνότητας που απαιτείται από τους χειριστές προκειμένου να αποφευχθούν λάθη που, αν δεν εντοπιστούν έγκαιρα, θα μεταφερθούν σε επόμενα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας προκαλώντας μεγάλες ζημιές (Hirschhorn, 1984· Adler, 1986). Δεν είναι λίγες, όμως, και οι περιπτώσεις που δημιουργούνται διύσμιό τόσο μεταξύ χειρωνακτικών και μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων όσο και μεταξύ των χειρωνακτικών επαγγελμάτων ως αποτέλεσμα της ανακατανομής των δεξιοτήτων μεταξύ παρεμφερών εργασιών, όπως έχει διαπιστωθεί προηγουμένως μεταξύ τεχνιτών και ρυθμιστών και χειριστών μηχανών.

4.7 Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα κατά φύλο

Οι κατά φύλο μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αναδεικνύουν σημαντικές όψεις των εξελίξεων στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας. Όπως εύκολα διαπιστώνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 11, στον οποίο παρουσιάζονται οι μεταβολές της απασχόλησης κατά επάγγελμα και φύλο, οι ρυθμοί μεταβολής είναι σημαντικά διαφοροποιημένοι τόσο για το σύνολο της απασχόλησης ανδρών και γυναικών

113. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι περιπτώσεις της General Electric (GE) και της General Motors (GM), οι οποίες εισήγαγαν αυτοματισμούς με σκοπό την απο-ειδίκευση της εργασίας, μείωσαν τους μισθούς των χειριστών και δημιούργησαν ξεχωριστές ειδικότητες για την εγκατάσταση και τον προγραμματισμό (Noble, 1984). Η αντίδραση, όμως, των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών ενώσεων οδήγησε στην υποχώρηση των διευθύνσεων και στην ανακατανομή των καθηκόντων, έτσι ώστε να υπάρχει συνδυασμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, που εντέλει οδήγησε σε αναβάθμιση των δεξιοτήτων και αύξηση της συμμετοχής στα συνδικάτα (Attewell, 1992).

Πίνακας 11: Μεταβολές της απασχόλησης κατά επάγγελμα και φύλο, 2000-2009

Άνδρες	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
(1) Μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	305.391	333.705	28.314	9,3
(2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	255.108	336.253	81.145	31,8
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	143.941	188.334	44.393	30,8
(4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	197.223	197.186	-37	0,0
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	263.617	298.389	34.772	13,2
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	405.320	295.623	-109.697	-27,1
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	569.547	570.558	1.011	0,2
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	285.534	312.691	27.157	9,5
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	113.897	146.606	32.709	28,7
(10) Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	38.084	51.006	12.922	33,9
Σύνολο	2.577.662	2.730.351	152.689	5,9
Γυναίκες	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
(1) Μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	102.523	140.454	37.931	37,0
(2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	225.663	331.912	106.249	47,1
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	129.848	199.188	69.340	53,4
(4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	262.623	295.039	32.416	12,3
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	266.558	366.085	99.527	37,3
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	293.971	204.230	-89.741	-30,5
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα	86.952	47.345	-39.607	-45,6
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	29.087	25.684	-3.403	-11,7
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	120.013	184.286	64.273	53,6
(10) Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	2.975	7.339	4.364	146,7
Σύνολο	1.520.213	1.801.562	281.349	18,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

όσο και στα διάφορα επαγγέλματα. Παρά τις σημαντικές αλλαγές που έχουν επέλθει σε κοινωνικό επίπεδο αναφορικά με τους ρόλους των δύο φύλων στην κοινωνία, στην οικογένεια, στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο ως προς τα ποσοτικά όσο και ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Εξακολουθούν να αναδεικνύονται με σαφή τρόπο ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα.

Ωστόσο, οι σημαντικά υψηλότεροι ρυθμοί αύξησης της γυναικείας απασχόλησης στο σύνολο των επαγγελματικών κατηγοριών (αυτών που εμφανίζουν θετικούς ρυθμούς μεταβολής) δεν μπορεί παρά να σηματοδοτούν τη συνεχιζόμενη βελτίωση της θέσης των γυναικών στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας. Ταυτοχρόνως, ο σημαντικά μεγαλύτερος βαθμός αύξησης των γυναικών συγκριτικά με τους άνδρες αποτελεί ένδειξη αποδυνάμωσης των επαγγελματικών διακρίσεων στην κατηγορία όπου διαχρονικά οι γυναίκες συμμετέχουν σε μικρότερο βαθμό.¹¹⁴

Οι υψηλότεροι κατά φύλο ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης εντοπίζονται στις ίδιες επαγγελματικές κατηγορίες. Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν, επιστημονικά επαγγέλματα και τεχνολόγοι εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. Στα επαγγέλματα, όμως, που εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησης, άνδρες και γυναίκες εμφανίζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Κοινές εξελίξεις εντοπίζονται μόνο στα αγροτικά επαγγέλματα, με τους άνδρες και τις γυναίκες να εμφανίζουν παρεμφερείς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης. Στα τεχνικά επαγγέλματα (ειδικευμένοι τεχνίτες και χειριστές εγκαταστάσεων και μηχανημάτων) που συνδέονται κυρίως με τον δευτερογενή τομέα και δευτερευόντως με τον τριτογενή, άνδρες και γυναίκες εμφανίζουν διαφορές τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την κατεύθυνση των μεταβολών, με τους άνδρες να διατηρούν και να βελτιώνουν οριακά την απασχόλησή τους και τις γυναίκες να εμφανίζουν σημαντικές απώλειες.

114. Οι γυναίκες που περιλαμβάνονται στις κατηγορίες μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα αποτελούν το έτος 2000 το 37,0%, ενώ το έτος 2009 αποτελούν το 41,4% της συνολικής απασχόλησης των κατηγοριών.

Στο επάγγελμα των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών, ο ρυθμός αύξησης των γυναικών είναι σημαντικός και ανέρχεται στο 53,4%, ενώ ο αντίστοιχος των ανδρών στο 30,8%. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα επαγγέλματα αυτά απαιτούν τεχνικές γνώσεις και κατά κύριο λόγο ασκούνται από αποφοίτους ΤΕΙ.¹¹⁵ Η σημαντική ενίσχυση τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών σε αυτά τα επαγγέλματα οφείλεται τόσο σε παράγοντες που συνδέονται με τη ζήτηση όσο και σε παράγοντες που συνδέονται με την προσφορά εργασίας, με τη σημαντική δηλαδή ενίσχυση της εισόδου στην αγορά εργασίας αποφοίτων ΤΕΙ.¹¹⁶

Η πλειονότητα των υπαλλήλων γραφείου, καθώς και των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών είναι γυναίκες (57,1%). Οι ρυθμοί μεταβολής των γυναικών στις παραπάνω κατηγορίες ανέρχονται σε 12,3% και 37,3% αντίστοιχα. Στους άνδρες παρουσιάζονται περιορισμένοι ρυθμοί μεταβολής στους ίδιους κλάδους. Αναλυτικότερα, στους υπαλλήλους γραφείου, η ανδρική απασχόληση εμφανίζει στασιμότητα (σημειώνει μηδενική μεταβολή) και στην κατηγορία των απασχολούμενων στις υπηρεσίες (πωλητές, ξεναγοί, αστυνομικοί κ.λπ.) αυξάνεται μόλις κατά 13,2%. Η δυναμική παρουσία των γυναικών στις κατηγορίες αυτές μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι απασχολούμενοι των παραπάνω επαγγελμάτων καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος του τριτογενούς τομέα, όπου τα τελευταία χρόνια «επικρατεί» η γυναικεία απασχόληση. Η πολύ σημαντική εισροή των γυναικών στον τομέα των υπηρεσιών συνδέεται πιθανώς με τις ευνοϊκότερες συνθήκες εργασίας που επικρατούν εδώ αλλά και, κυρίως, με την ταχύτερη ανάπτυξη των θέσεων εργασίας στον κλάδο την αντίστοιχη περίοδο (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

Οι ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης και στα δύο φύλα. Η ανδρική απασχόληση περιορίζεται κατά 27,1% και η γυναικεία κατά 30,5%. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τους άνδρες είναι η μόνη κατηγορία στην οποία παρατηρείται μείωση. Οι ρυθμοί μείωσης της απασχόλησης των γυναικών είναι κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες μεγαλύτερη συγκριτικά με την αντίστοιχη των ανδρών. Το γεγονός αυτό πιθανόν

115. Το έτος 2009, το 65% των απασχολούμενων στην κατηγορία των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών είναι απόφοιτοι ανώτερων τεχνολογικών σχολών.

116. Οι γυναίκες απόφοιτοι, το χρονικό διάστημα 2000-2009, αυξήθηκαν κατά 52,9% και οι άνδρες κατά 48,7%.

οφείλεται στη μεγάλη μείωση της συμμετοχής των γυναικών¹¹⁷ στη συνολική απασχόληση της κατηγορίας, συγκεκριμένα κατά οκτώ ποσοστιαίες μονάδες το χρονικό διάστημα 2000-2009.

Σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων παρατηρείται στους ειδικευμένους τεχνίτες και στους ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα. Η ανδρική απασχόληση ενισχύεται ελαφρά (0,2%), ενώ η γυναικεία περιορίζεται κατά 45,6%. Τα τεχνικά επαγγέλματα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, επικρατούν στον κλάδο της μεταποίησης, ο οποίος λόγω του διαχρονικά υψηλού ποσοστού συμμετοχής των ανδρών σε σύγκριση με αυτό των γυναικών μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ανδροκρατούμενος». Η έντονη τάση αποδυνάμωσης της απασχόλησης των γυναικών στα τεχνικά επαγγέλματα και η παράλληλη υψηλή συμμετοχή των ανδρών σε αυτά, αλλά και ευρύτερα στη βιομηχανία, συντηρούν τον «ανδρικό χαρακτήρα» της συγκεκριμένης κατηγορίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η κατηγορία των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού, όπου παρατηρούνται ανάλογες μεταβολές με αυτές των τεχνικών επαγγελματιών. Ειδικότερα, η ανδρική απασχόληση αυξάνεται κατά 9,5%, ενώ η γυναικεία μειώνεται κατά 11,7%. Όπως τα τεχνικά επαγγέλματα, έτσι και αυτή η κατηγορία επαγγελματιών συγκεντρώνεται στον κλάδο της μεταποίησης αλλά και των μεταφορών.¹¹⁸ Η ανδρική απασχόληση εμφανίζει μεγάλη συμμετοχή στον τελευταίο κλάδο (80,3%, 2009 β' τρίμηνο) σε αντίθεση με αυτή των γυναικών (19,7%, 2009 β' τρίμηνο). Και εδώ γίνεται εμφανής η σταδιακή αποχώρηση των γυναικών από «ανδρικές» κατηγορίες επαγγελματιών και κλάδων γενικότερα. Οι εξελίξεις στις δύο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες που συνδέονται με τον κλάδο της μεταποίησης αναδεικνύουν τη διατήρηση της θέσης που χαρακτηρίζει τις γυναίκες ως δευτερεύον εργατικό δυναμικό. Στη μεταποίηση φαίνεται να εξακολουθεί να διατηρείται ο

117. Το έτος 2000, στην κατηγορία γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς, οι άνδρες και οι γυναίκες συμμετέχουν στη συνολική απασχόληση κατά 15,7% και 19,3% αντίστοιχα. Το 2009, η συμμετοχή των γυναικών περιορίζεται στο 11,3% και των ανδρών στο 10,8%.

118. Το έτος 2009, το 68,5% των ατόμων που έχουν καταγραφεί ως χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι), εκ των οποίων το 92,5% είναι άνδρες, απασχολούνται στον κλάδο των μεταφορών και της μεταποίησης.

κανόνας που θέλει τις γυναίκες να προσλαμβάνονται τελευταίες και να απολύονται πρώτες.

Στην κατηγορία ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες, οι άνδρες απασχολούμενοι αυξάνονται κατά 33,9% και οι γυναίκες κατά 53,6%. Η μεγάλη αύξηση της γυναικείας απασχόλησης οφείλεται στην αύξηση των γυναικών που εργάζονται ως μικροπωλητές και οικιακοί βοηθοί¹¹⁹ (επαγγέλματα που εμπεριέχονται στην κατηγορία). Η αύξηση των ανδρών προέρχεται από την ενίσχυση επαγγελματιών όπως είναι οι αγρεργάτες, οι αλιεργάτες, οι εργάτες ορυχείων κ.λπ.

Επιπλέον, εμφανίζεται πολύ δυναμικά η εισροή των γυναικών στην τελευταία κατηγορία, πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν, η οποία κυρίως περιλαμβάνει τις ένοπλες δυνάμεις. Μολονότι οι γυναίκες έχουν χαμηλή συμμετοχή στα επαγγέλματα αυτά, η αύξηση αυτή δείχνει την τάση των γυναικών να «εισβάλλουν» σε πεδία απασχόλησης στα οποία παραδοσιακά επικρατεί το ανδρικό φύλο.

119. Σε διψήφια ανάλυση στην υποκατηγορία 91 –πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί– οι γυναίκες απασχολούμενες αυξήθηκαν κατά 57,4%.

5. Η διάρθρωση των επαγγελματιών στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

5.1 Η διάρθρωση των επαγγελματιών στους κλάδους

Πρέπει να γίνει σαφές ότι, όπως οι ανάγκες των νοικοκυριών και η διαμορφούμενη εξ αυτών ζήτηση προϊόντων δεν προσδιορίζει απόλυτα την κλαδική δομή, έτσι και η τελευταία, με τη σειρά της, δεν προσδιορίζει απόλυτα τα πρότυπα της απασχόλησης σε μια οικονομία, όπως αυτά εκφράζονται μέσω των επαγγελματικών δομών. Οι διαδικασίες διαμόρφωσης των επαγγελματικών δομών δεν συνιστούν την αυτόματη ανταπόκριση των συνθηκών και των ευκαιριών που παρουσιάζονται στην αγορά εργασίας αλλά, ταυτόχρονα, και των ρόλων που διαδραματίζουν ή επιθυμούν να διαδραματίσουν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στην αγορά εργασίας.

Όπως ήδη έχει επισημανθεί, οι κλαδικές διαρθρώσεις δεν αποκαλύπτουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα κοινωνικά και τεχνικά χαρακτηριστικά των κατανομών της εργασίας (Bradley, 1984, p. 71). Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις εμφανίζονται με καλύτερο τρόπο μέσω της ανάλυσης των επαγγελματικών δομών των κοινωνικο-οικονομικών ομάδων. Και αυτό, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται στο γεγονός ότι η κλαδική διάρθρωση δεν ενέχει καμία αξιολογική ή ιεραρχική διάταξη (για παράδειγμα, η βιομηχανία δεν μπορεί να θεωρηθεί ιεραρχικά ανώτερη από τη γεωργία). Η επαγγελματική κατανομή, παρά τα όποια προβλήματα, παρουσιάζει μια τέτοια διάταξη η οποία επιτρέπει την ανάδειξη των κοινωνικών χαρακτηριστικών της απασχόλησης. Οι κλάδοι, με τη σειρά τους, αναπαρίστανται μέσα από συγκεκριμένες επαγγελματικές διαρθρώσεις, έτσι ώστε η ανάλυση των τελευταίων στο πλαίσιο των κλάδων να αναδεικνύει περισσότερο τον οικονομικό και κοινωνικό χαρακτήρα των κατανομών της απασχόλησης.

Οι μεταβολές των βιομηχανικών και κατά συνέπεια των ταξικών δομών συνδέονται άμεσα με τις μεταβολές στις επαγγελματικές δομές.¹²⁰ Οι τελευταίες ασφαλώς σχετίζονται με το μετασχηματισμό του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας και πιο συγκεκριμένα με την αυξανόμενη σημασία των επαγγελματικών ρόλων (Browning and Singelmann, 1978, p. 483). Τούτο έχει οδηγήσει στη δημιουργία νέων επαγγελμάτων κυρίως ανάμεσα στα τεχνικά και, πιο πρόσφατα, στα επαγγέλματα των υπηρεσιών, τα οποία ήταν ανύπαρκτα σε προγενέστερες περιόδους.

Αναλυτικά, οι κλαδικές και επαγγελματικές διαστάσεις της απασχόλησης μπορεί να θεωρηθούν ανεξάρτητες οι μιν από τις δε, αλλά φαίνεται λογικό οι περισσότεροι κλάδοι να περιλαμβάνουν εργαζομένους από πολλά επαγγέλματα. Η κατανομή των επαγγελμάτων ποικίλλει στους διάφορους κλάδους, έτσι ώστε μεταβολές στη ζήτηση αλλά και στον τρόπο παραγωγής των προϊόντων και των υπηρεσιών των κλάδων να διαφοροποιούν τα επαγγελματικά πρότυπα της απασχόλησης. Ταυτοχρόνως, μεταβολές στην τεχνολογία και στην οργάνωση της παραγωγής επιδρούν στις επαγγελματικές δομές της απασχόλησης μέσα στον κάθε κλάδο.

Οι κατανομές της απασχόλησης κατά κλάδο και επάγγελμα και πιο συγκεκριμένα ο έλεγχος των εξελίξεων των επαγγελματικών δομών μέσα στους κλάδους παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο κάθε κλάδος απαρτίζεται από ένα σύνολο επαγγελμάτων και φαίνεται λογικό να παρουσιάζει μια αυξημένη συγκέντρωση εκείνων των επαγγελμάτων τα οποία σχετίζονται άμεσα με τις παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου. Για παράδειγμα, στη γεωργία η πλειονότητα των επαγγελμάτων αναμένεται να σχετίζεται με γεωρ-

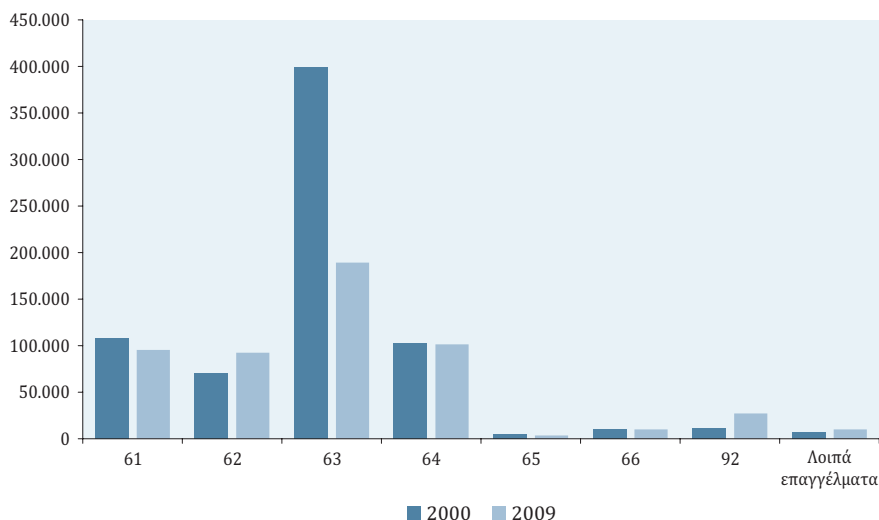
120. Ο μετασχηματισμός των βιομηχανικών και ταξικών δομών συνδέεται με μια σειρά από εξαιρετικά σημαντικές διαδικασίες: πρώτον, με διαδικασίες προλεταριοποίησης (μετατροπής των αυτοαπασχολούμενων σε μισθωτούς)· δεύτερον, με διαδικασίες εμπορευματοποίησης συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, όπως η οικιακή εργασία, που οδηγεί στην αναθεώρηση της εργασίας και του ρόλου των γυναικών στην κοινωνία αλλά και στην αγορά εργασίας· τρίτον, διαδικασίες απαξίωσης των εργασιών, μέσα από τις οποίες οι εργαζόμενοι χάνουν τη δυνατότητα ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας και, τέταρτον, διαδικασίες που οδηγούν στην αυξανόμενη γραφειοκρατία της εργασίας, μέσα από την οποία συγκεκριμένες κατηγορίες διευθυντών και συμβούλων παρεμβαίνουν ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο.

γικά επαγγέλματα, στη βιομηχανία με εργάτες και τεχνίτες, στις υπηρεσίες με επαγγέλματα των υπηρεσιών κ.ο.κ. Στις σύγχρονες, όμως, οικονομίες, ένας αυξανόμενος καταμερισμός της εργασίας μέσα στους κλάδους, ως αποτέλεσμα διάσπασης (κατακερματισμού) διάφορων δραστηριοτήτων σε λιγότερο σύνθετες εργασίες, οδηγεί στη βαθμιαία μεταβολή αυτού του προτύπου, μέσω της μεγαλύτερης διάχυσης των επαγγελμάτων μέσα στους κλάδους. Με αυτό τον τρόπο, οι μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων μέσα στους κλάδους οδηγούν σε έναν βαθμιαίο διαχωρισμό από τις κλαδικές, δίδοντας τη δυνατότητα στις επαγγελματικές δομές να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις μεταβολές του περιεχομένου των εργασιών.

Στην ανάλυση που ακολουθεί αναζητείται κατ' αρχάς η διαπίστωση της ύπαρξης του προτύπου ή, με άλλα λόγια, η διαπίστωση της υψηλής συγκέντρωσης των συναφών με τον κλάδο επαγγελμάτων και ακολούθως οι τάσεις μεταβολής του. Η υπόθεση που διερευνάται αναφέρεται στο κατά πόσο η σημαντική ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα οδηγεί σε μια διάχυση των επαγγελμάτων μέσα στους κλάδους. Ο έλεγχος του τρόπου και της κατεύθυνσης των μεταβολών του προαναφερόμενου προτύπου πραγματοποιείται μέσω της ανάλυσης της διάρθρωσης των επαγγελμάτων μέσα σε κάθε κλάδο ξεχωριστά. Αν και οι αναλυόμενες κατηγορίες, σε πολλές περιπτώσεις, είναι γενικές, με συνέπεια να υποκρύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό τους, οι περισσότεροι κλάδοι επιβεβαιώνουν την ύπαρξη και τη μεταβολή του προτύπου αυτού.¹²¹ Ο έλεγχος

121. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη φάση αυτή αναμφίβολα θα παρουσίαζε η κατά φύλο ανάλυση της κλαδικής διάρθρωσης των επαγγελμάτων. Τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία δεν επιτρέπουν αυτού του είδους τις αναλύσεις, καθώς η όποια αξιοπιστία των παρατηρήσεων και συμπερασμάτων θα υφίστατο σημαντικό κλονισμό. Έχει, όμως, επισημανθεί (Abrahamson and Singelman, 1987, p. 591) ότι η κατά φύλο διάρθρωση ενός επαγγέλματος δεν εμφανίζει υψηλές διαφοροποιήσεις στους διάφορους κλάδους, έτσι ώστε η αδυναμία υπολογισμού τους στην παρούσα ανάλυση, ως ένα βαθμό, να μη συνιστά ιδιαίτερο πρόβλημα. Γενικά, όμως, μπορεί να ειπωθεί ότι η κλαδική σύνθεση της αγοράς εργασίας επηρεάζει τη ζήτηση γυναικείας εργασίας και λόγω της επαγγελματικής διάρθρωσης των διάφορων κλάδων αλλά και λόγω της διαφορετικής κατά φύλο συγκέντρωσης μέσα στα επαγγέλματα των διάφορων κλάδων. Η διάσταση του φύλου επιπλέον ενέχει και στοιχεία γεωγραφικού καταμερισμού της εργασίας, καθώς περιοχές με υψηλά ποσοστά βιομηχανικής απασχόλησης αναμένεται να έχουν χαμηλότερη ζήτηση για γυναικείες εργασίες, με αποτέλεσμα αγορές εργασίας με βιομηχανική εξει-

Διάγραμμα 3: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

της μεταβολής του προτύπου υψηλής συγκέντρωσης των συναφών με τον κλάδο επαγγελμάτων επιχειρείται με τη βοήθεια των διαγραμμάτων (Διάγραμμα 3 και Διάγραμμα 4) και των αντίστοιχων συνοδευτικών πινάκων (Πίνακας 12α-Πίνακας 13α και Πίνακας 12β-Πίνακας 13β). Τα σχετικά διαγράμματα συμβάλλουν κατ' αρχάς στη διαπίστωση της ύπαρξης ή όχι του προτύπου και στη συνέχεια με τη βοήθεια των πινάκων στη διαπίστωση της μεταβολής του.

5.1.1 Ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας

Ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα κλάδου στον οποίο επιβεβαιώνεται απόλυτα η ύπαρξη του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου. Η ελληνική γεωργία κυριαρχείται από την παρουσία τεσσάρων επαγγελματικών κατηγοριών άμεσα συνδεδεμένων με τις παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου (Διάγραμμα 3). Γεωργοί ειδικομένοι σε ετήσια καλλιέργεια (61), γεωργοί ειδικομένοι στην καλλιέργεια δένδρων και αμπέλων (62), γεωργοί πολυκαλλιεργητές (63) και ειδικομένοι κτηνοτρόφοι-πτηνοτρό-

δίκευση να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (Jones and Rosenfeld, 1989, p. 670).

φοι (64) συγκεντρώνουν πάνω από το 90,0% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου για την περίοδο ανάλυσης.

Με μεγάλη απόσταση στις συγκεντρώσεις τους ακολουθούν οι δασοκόμοι-υλοτόμοι (65), οι ειδικευμένοι αλιείς (66), οι ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες (92) και μια σειρά από επαγγελματικές κατηγορίες με πολύ μικρές συγκεντρώσεις, οι οποίες στην ανάλυση που ακολουθεί εμφανίζονται ως λοιπά επαγγέλματα.¹²²

Όμως, η διερεύνηση των τάσεων μεταβολής του αναζητούμενου προτύπου απαιτεί την περαιτέρω ανάλυση των σχετικών μεταβολών. Έτσι, από τις οκτώ εξεταζόμενες επαγγελματικές κατηγορίες οι έξι παρουσιάζουν μείωση. Τούτο κατά κύριο λόγο οφείλεται στη σημαντική μείωση της απασχόλησης του κλάδου,¹²³ η οποία επιδρά με διάφορους τρόπους στο σύνολο σχεδόν των επαγγελματικών κατηγοριών. Όσον αφορά τα κυρίαρχα επαγγέλματα, παρουσιάζουν μείωση κατά 29,6% (ή απώλεια 200.953 θέσεων εργασίας). Πιο συγκεκριμένα, μείωση παρουσίασαν οι γεωργοί ειδικευμένοι σε μια ετήσια καλλιέργεια (61) κατά 11,5% (ή απώλεια 12.354 θέσεων εργασίας), οι γεωργοί πολυκαλλιεργητές (63) κατά 52,5% (ή απώλεια 209.706 θέσεων εργασίας) και οι ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι (64) κατά 1,1% (ή απώλεια 1.167 θέσεων εργασίας), ενώ αύξηση παρουσιάζουν μόνο οι γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων και αμπέλων (62) κατά 31,8%, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία 22.274 θέσεων εργασίας.

Αναφορικά με τις μικρότερες επαγγελματικές κατηγορίες του κλάδου, η μόνη κατηγορία που δείχνει να αυξάνεται σημαντικά είναι αυτή των ανειδίκευτων αγρεργατών (92). Η απασχόλησή της αυξάνεται κατά 147,0% (ή δημιουργία 16.182 θέσεων εργασίας), η οποία, ωστόσο, σχετίζεται άμεσα με τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου και επομένως δεν αποτελεί παράγοντα αλ-

122. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: διευθύνοντες, επιχειρηματίες, προϊστάμενοι, ανώτερα στελέχη, βιολόγοι, ιατροί, λογιστές, στελέχη επιχειρήσεων, τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί, ειδικευμένοι πωλητές, χρηματιστές, υπάλληλοι γραφείου, υπάλληλοι παροχής υπηρεσιών προστασίας, πωλητές, μοντέλα, τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, μηχανικοί, εφαρμοστές, τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, οδηγοί μέσων μεταφοράς, πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί και ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων.

123. Η απασχόληση στον κλάδο της γεωργίας-κτηνοτροφίας μειώθηκε κατά το διάστημα 2000-2009 κατά 25,7%, κάτι που ισοδυναμεί με απώλεια 183.264 θέσεων εργασίας.

Πίνακας 12α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας, 2000-2009

A. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία και B. Αλιεία	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
61. Γεωργοί ειδικευμένοι σε ετήσια καλλιέργεια	107.847	95.493	-12.354	-11,5
62. Γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων κ.ά.	70.121	92.395	22.274	31,8
63. Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	399.098	189.392	-209.706	-52,5
64. Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι	102.612	101.445	-1.167	-1,1
65. Δασοκόμοι, υλοτόμοι κ.ά.	4.558	3.535	-1.023	-22,4
66. Ειδικευμένοι αλιείς	10.614	10.038	-576	-5,4
92. Ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες	11.007	27.189	16.182	147,0
Λοιπά επαγγέλματα	6.996	10.102	3.106	44,4
Σύνολο	712.853	529.589	-183.264	-25,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 12β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της γεωργίας-κτηνοτροφίας, 2000-2009

A. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία και B. Αλιεία	2000	2009	Μεταβολή
63. Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	56,0	35,8	-20,2
64. Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι	14,4	19,2	4,8
61. Γεωργοί ειδικευμένοι σε ετήσια καλλιέργεια	15,1	18,0	2,9
62. Γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων κ.ά.	9,8	17,4	7,6
92. Ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες	1,5	5,1	3,6
Λοιπά επαγγέλματα	1,0	1,9	0,9
66. Ειδικευμένοι αλιείς	1,5	1,9	0,4
65. Δασοκόμοι, υλοτόμοι κ.ά.	0,6	0,7	0,0
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

λοίωσης του επαγγελματικού προτύπου. Υποδηλώνει, ωστόσο, μεταβολές στην οργάνωση της εργασίας και ενδεχομένως υποκατάσταση ειδικευμένων αγροεργατών με πιο φθηνή εργασία. Τούτο όμως σχετίζεται, πιθανότατα σε μεγαλύτερο βαθμό, και με την έλλειψη εγχώριας προσφοράς εργασίας για τις συγκεκριμένες δραστηριότητες, με αποτέλεσμα την απασχόληση μεγάλου αριθμού ανειδίκευτων αλλοδαπών εργατών. Αύξηση, επίσης, παρουσιάζουν και τα λοιπά επαγγέλματα κατά 44,4% (3.106 θέσεις εργασίας), που όμως, λόγω του περιορισμένου μεγέθους της απασχόλησής τους, ασκούν ιδιαίτερα μικρή επίδραση στη συνολική απασχόληση του κλάδου. Από την άλλη, μειώνονται οι δασοκόμοι-υλοτόμοι (65) κατά 22,4% (ή απώλεια 1.023 θέσεων εργασίας) και οι ειδικευμένοι αλιείς (66) κατά 5,4% (ή απώλεια 576 θέσεων εργασίας). Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο τα κυρίαρχα επαγγέλματα όσο και οι μικρότερες αναλυόμενες επαγγελματικές κατηγορίες (65-66-92) συνδέονται άμεσα με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, ενώ στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται και μη σχετιζόμενες με αυτές, οι οποίες, όμως, συγκεντρώνουν έναν πολύ μικρό αριθμό απασχολούμενων.

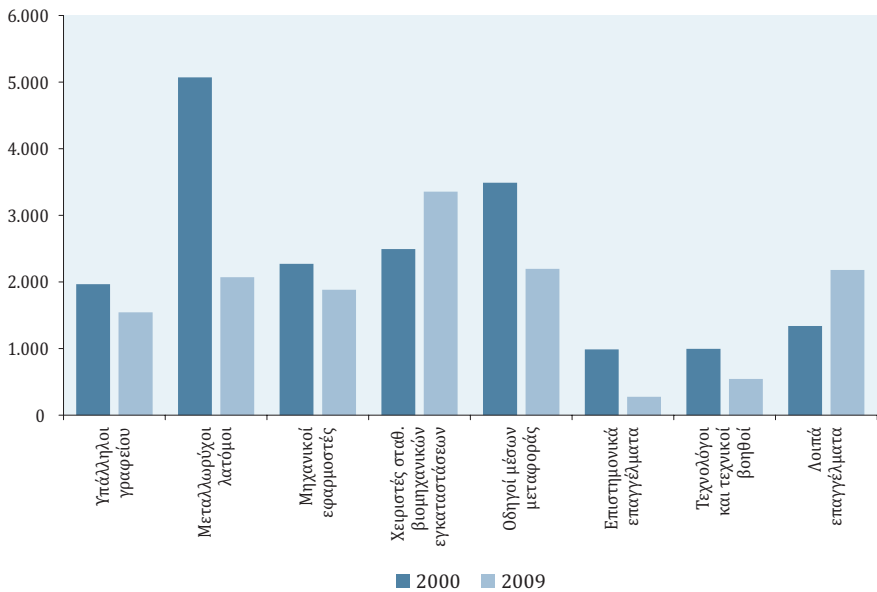
Γίνεται φανερό, κάτω από την οπτική της διάρθρωσης των επαγγελμάτων (Πίνακας 12β), ότι η κατανομή της απασχόλησης είναι σε γενικές γραμμές σταθερή, με όλες τις κατηγορίες να αυξάνουν τη συμμετοχή τους, εκτός από τους γεωργούς πολυκαλλιεργητές. Εντούτοις, τα κυρίαρχα επαγγέλματα παρουσίασαν ελαφριά μείωση στη συγκέντρωσή τους από 95,3% το 2000 σε 90,3% το 2009, μείωση που οφείλεται κατά κύριο λόγο στις εξελίξεις της κατηγορίας των γεωργών πολυκαλλιεργητών, ενώ οι μικρότερες αναλυόμενες επαγγελματικές κατηγορίες (65-66-92) ενισχύονται. Αύξηση του μεριδίου τους επίσης παρουσιάζουν τα λοιπά επαγγέλματα.

Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι, αν και ο πυρήνας των επαγγελμάτων που διαμορφώνει το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου παρουσιάζει μια μικρή υποχώρηση σε επίπεδο συγκέντρωσης της απασχόλησης, δεν μπορεί να υποστηριχθεί μια διαδικασία αξιοσημείωτης μεταβολής του. Δεν παρατηρείται, δηλαδή, μια αξιοσημείωτη διάχυση επαγγελμάτων άλλων από αυτών που σχετίζονται άμεσα με τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου.

5.1.2 Ο κλάδος των ορυχείων-λατομείων

Σημαντικά διαφορετικές διαπιστώσεις συνάγονται από την ανάλυση των εξελίξεων στον κλάδο των ορυχείων-λατομείων (Διάγραμμα 4). Η απασχόληση

Διάγραμμα 4: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελματών στον κλάδο των ορυχείων-λατομείων, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

σε αυτό τον κλάδο παρουσιάζει μεγάλες συγκεντρώσεις σε πέντε επαγγελματικές κατηγορίες¹²⁴ (χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, οδηγοί μέσων μεταφοράς, μεταλλωρύχοι και λατόμοι, μηχανικοί εφαρμοστές και υπάλληλοι γραφείου), ενώ ένα σημαντικό μέρος της συγκεντρώνεται σε τρεις ομάδες λοιπών επαγγελματών (επιστημονικά επαγγέλματα,¹²⁵ τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί¹²⁶ και λοιπά επαγγέλματα¹²⁷), καθεμία εκ των οποίων συνίσταται από

124. Συγκεκριμένα, το 2000 συγκέντρωναν το 82,2% της απασχόλησης του κλάδου, ενώ το 2009 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 78,7%.

125. Τα επιστημονικά επαγγέλματα που δραστηριοποιούνται στον κλάδο είναι: φυσικοί, μαθηματικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων και επιστήμονες, καλλιτέχνες κ.ά.

126. Οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί που δραστηριοποιούνται στον κλάδο είναι: της φυσικής και της μηχανικής, της βιολογίας και της υγείας και οι ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, κτηματομεσίτες κ.ά.

127. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών, διευθύνοντες επιχειρήσεων

επαγγέλματα που παρουσιάζουν μικρές συγκεντρώσεις στην απασχόληση του κλάδου. Από τα πέντε κυρίαρχα επαγγέλματα, οι υπάλληλοι γραφείου και οι οδηγοί μέσω μεταφοράς, αν και συγκεντρώνουν ένα αρκετά μεγάλο μέρος της απασχόλησης, δεν σχετίζονται άμεσα με τις κύριες παραγωγικές διαδικασίες του. Κατά συνέπεια, το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου, όπως είναι διαμορφωμένο το έτος 2000, συγκροτείται από χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα που σχετίζονται περισσότερο ή λιγότερο με τις κύριες δραστηριότητές του. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, δηλαδή, ότι οι διαδικασίες τριτογενεποίησης έχουν ήδη λάβει χώρα και έχουν ενσωματωθεί στην επαγγελματική δομή, διαμορφώνοντας έτσι το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου κατά το έτος έναρξης της υπό εξέταση περιόδου.

Το επόμενο βήμα της ανάλυσης εστιάζεται στο κατά πόσο το πρότυπο αυτό υπόκειται σε σημαντική διαφοροποίηση και, στο βαθμό που αυτό επιβεβαιώνεται, διερευνάται η κατεύθυνση προς την οποία κινείται, καθώς και οι εξελίξεις που σηματοδοτούνται. Έτσι, μια πρώτη διαπίστωση έχει να κάνει με το ότι από τις πέντε κυρίαρχες κατηγορίες μία μόνο αυξάνεται, αυτή των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων (81), με ποσοστό 34,6% ή, σε απόλυτο μέγεθος, δημιουργεί 862 θέσεις εργασίας, αναδεικνύοντας αυτό το επάγγελμα σε κυρίαρχο το 2009, συγκεντρώνοντας το 23,9% της απασχόλησης του κλάδου (από 13,4% το 2000). Η αύξηση αυτή, ωστόσο, δεν είναι αρκετή για να αντισταθμίσει την απώλεια των θέσεων εργασίας στον κλάδο, ο οποίος παρουσιάζει συνολική μείωση της απασχόλησής του κατά 24,5% (ή 4.567 άτομα) (Πίνακας 13α).

Από την άλλη πλευρά, οι μεταλλωρύχοι-λατόμοι (71), η μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία του κλάδου κατά το 2000, εμφάνισε σημαντική υποχώρηση κατά 59,1%, οδηγώντας σε απώλεια τριών χιλιάδων περίπου θέσεων εργασίας (2.998), γεγονός που τοποθετεί το επάγγελμα στην τέταρτη θέση της κατάταξης το 2009. Τούτο σε μεγάλο βαθμό υποδηλώνει τάση υποκατάστασης υπέρ των χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων (81). Ενδεχομένως και το επάγγελμα των μηχανικών και εφαρμοστών (74), που εμφανίζει ηπιότερες απώλειες (17,2% ή 390 θέσεις εργασίας) σε σχέση με τους μεταλλωρύχους και λατόμους, να υποκαθίσταται εν μέρει από τους χειριστές σταθερών βιομηχανι-

ρηματίες και προϊστάμενοι, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, χύτες μετάλλων, συγκολλητές, χειριστές μηχανών παραγωγής, πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε., ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων.

κών εγκαταστάσεων, όπως έχει διαπιστωθεί ότι συμβαίνει σε άλλους κλάδους (π.χ. χημική βιομηχανία), αλλά είναι επίσης πιθανό η μείωσή τους να οφείλεται και στην επέκταση των διαδικασιών ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες).¹²⁸ Συνολικά, τα τρία αυτά επαγγέλματα διατήρησαν το από κοινού μερίδιό τους παρά τις ανακατατάξεις, σημειώνοντας μια πολύ ελαφριά μείωση από 52,9% το 2000 σε 52,1% το 2009.

Από την άλλη, όσον αφορά τα επαγγέλματα που δεν φαίνεται να σχετίζονται άμεσα με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, και οι υπάλληλοι γραφείου και οι οδηγοί μέσων μεταφοράς παρουσιάζουν αρκετά σημαντική μείωση κατά 21,6% και 37,1% αντίστοιχα (Πίνακας 13α). Η μείωση αυτή ήταν αρκετή για να υποχωρήσει το μερίδιο της απασχόλησης των τελευταίων από 18,7% το 2000 σε 15,6% το 2009, ενώ οι υπάλληλοι γραφείου ενίσχυσαν ελαφρά τη συμμετοχή τους κατά 4,0%, διαμορφώνοντάς το στο 11,0%¹²⁹ (Πίνακας 13β).

Προκαλεί ενδιαφέρον, επομένως, το γεγονός ότι τα χειρωνακτικά επαγγέλματα, ανεξάρτητα από τις επιμέρους εξελίξεις στο εσωτερικό τους, παρουσιάζουν στασιμότητα, ενώ ταυτόχρονα στασιμότητα και υποχώρηση παρουσιάζουν τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Τίθεται, επομένως, το ερώτημα για το αν οι διαδικασίες τριτογενοποίησης που οδήγησαν στην ενίσχυση της παρουσίας των δύο τελευταίων κατηγοριών έφτασαν σε κάποιο σημείο κορεσμού, που σε συνδυασμό με τη γενικότερη στασιμότητα του κλάδου οδήγησαν στη σταθεροποίηση και στον περιορισμό τους ή μετά την τάση «εσωτερίκευσης» μιας σειράς από διοικητικές, γραμματειακές και λογιστικές υπηρεσίες αρχίζει και αναπτύσσεται η αντίστροφη τάση της εξωτερίκευσης, καθώς, δεδομένης της πίεσης που δέχεται ο κλάδος, κρίνεται σκόπιμο μια σειρά από εργασίες, περιλαμβανομένων και των μη

128. Σε κάθε περίπτωση βέβαια θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι εξελίξεις στο εσωτερικό του κλάδου των ορυχείων-λατομείων, ο οποίος, αν και συνολικά παρουσιάζει στασιμότητα, στην πραγματικότητα μόνο ο κλάδος της εξόρυξης άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης παρουσιάζει μια σαφή τάση ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, ο κλάδος της εξόρυξης άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης είναι ο μόνος που παρουσιάζει μια σαφή τάση ανάπτυξης με αύξηση της απασχόλησης (7,0%), του προϊόντος (36,1%) και της παραγωγικότητας (7,3%). Οι υπόλοιποι κλάδοι μειώνουν το προϊόν τους, ενώ ο κλάδος της εξόρυξης μεταλλευμάτων παρουσιάζει αρνητικό ρυθμό μεταβολής και στην απασχόληση (28,5%) (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

129. Από 10,6% το 2000 σε 11,0% το 2009.

Πίνακας 13α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ορυχείων-λατομείων, 2000-2009

Γ. Ορυχεία και λατομεία	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
41. Υπάλληλοι γραφείου	1.967	1.543	-424	-21,6
71. Μεταλλωρύχοι-λατόμοι	5.070	2.072	-2.998	-59,1
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	2.273	1.883	-390	-17,2
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	2.494	3.356	862	34,6
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	3.489	2.195	-1.294	-37,1
Επιστημονικά επαγγέλματα	986	274	-712	-72,2
Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	994	543	-451	-45,4
Λοιπά επαγγέλματα	1.338	2.178	840	62,8
Σύνολο	18.611	14.044	-4.567	-24,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 13β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ορυχείων-λατομείων, 2000-2009

Γ. Ορυχεία και λατομεία	2000	2009	Μεταβολή
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	13,4	23,9	10,5
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	18,7	15,6	-3,1
Λοιπά επαγγέλματα	7,2	15,5	8,3
71. Μεταλλωρύχοι-λατόμοι	27,2	14,8	-12,5
74. Μηχανικοί εφαρμοστές	12,2	13,4	1,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	10,6	11,0	0,4
Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	5,3	3,9	-1,5
Επιστημονικά επαγγέλματα	5,3	2,0	-3,3
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

χειρωνακτικών, να ανατίθενται σε τρίτους με σκοπό την εξοικονόμηση κόστους. Η επιβεβαίωση ή μη των υποθέσεων αυτών, όμως, απαιτεί μια πολύ πιο λεπτομερή διερεύνηση των επιμέρους κατηγοριών των επαγγελημάτων, που ξεφεύγει κατά πολύ από τα όρια αυτής της μελέτης, καθώς οι εν λόγω αναλυόμενες κατηγορίες είναι αρκετά γενικές για να καταλήξει κανείς σε ασφαλή συμπεράσματα.

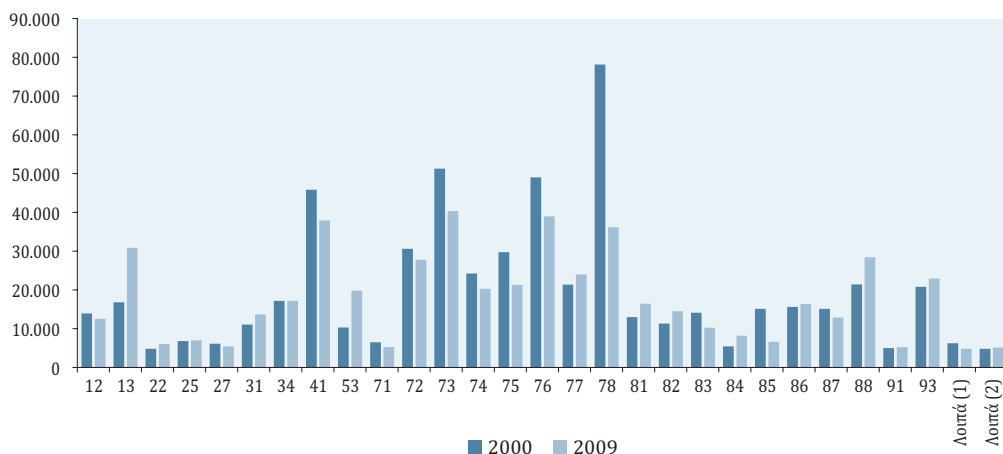
Ενισχυτικά προς την παραπάνω διαπίστωση λειτουργεί και η μείωση που παρουσιάζουν τα επαγγέλματα των επιστημόνων και τεχνολόγων στην απασχόλησή τους αλλά και στα μερίδιά τους στη συνολική απασχόληση του κλάδου. Από την άλλη, τα λοιπά επαγγέλματα παρουσιάζουν σημαντικές αυξήσεις τόσο στην απασχόλησή τους όσο και στο μερίδιό τους, αναδεικνύοντάς τα στην τρίτη από πλευράς μεριδίου απασχόλησης θέση. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αύξηση αυτή περισσότερο συμβάλλουν τα χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, οι χύτες μετάλλων, οι συγκολλητές, οι χειριστές μηχανών παραγωγής και οι ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων.

Σε γενικές γραμμές, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι εξελίξεις αυτές παρέχουν ενδείξεις μιας αναδιάρθρωσης των επαγγελημάτων στο εσωτερικό του κλάδου προερχόμενες κατά κύριο λόγο από την εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας. Τούτο, ωστόσο, συμβαίνει εντός των κύριων επαγγελματικών κατηγοριών, υποδηλώνοντας σχέσεις υποκατάστασης στο πλαίσιο των κύριων δραστηριοτήτων του κλάδου, ενώ δεν παρατηρείται είσοδος νέων επαγγελημάτων που δεν σχετίζονται με τις βασικές δραστηριότητες του κλάδου. Η παρουσία των υπαλλήλων γραφείου, οδηγών μέσω μεταφοράς αλλά και των επιστημόνων και τεχνολόγων έχει παγιωθεί και επομένως δεν μπορεί να υποστηριχθεί η ύπαρξη μιας τάσης διάχυσης των επαγγελημάτων του τριτογενούς τομέα κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Αντιθέτως, παρουσιάζουν τάσεις σταθεροποίησης και υποχώρησης. Συμπερασματικά, στο βαθμό που υφίσταται κάποια μεταβολή του αναλυόμενου προτύπου, αυτή οφείλεται περισσότερο στις μεταβολές στον τεχνικό καταμερισμό της εργασίας παρά στις διαδικασίες τριτογενοποίησης.

5.1.3 Ο κλάδος της μεταποίησης

Ο κλάδος της μεταποίησης εμφανίζει τη μεγαλύτερη διασπορά από όλους τους κλάδους στη διάρθρωση των επαγγελημάτων, καλύπτοντας το μεγαλύτερο ποσοστό των επαγγελματικών κατηγοριών (Διάγραμμα 5). Όπως άλλωστε αναμενόταν, η απασχόληση σε αυτό τον κλάδο συγκεντρώνεται σε τεχνικά και χειρωνακτικά επαγγέλματα. Συγκεκριμένα, το 2009 στο σύνολο του κλάδου τα

Διάγραμμα 5: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο της μεταποίησης, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

χειρωνακτικά επαγγέλματα καλύπτουν το 63,5% της απασχόλησης, ενώ το υπόλοιπο 30,0% επιμερίζεται σε μη χειρωνακτικά επαγγέλματα και επαγγέλματα υπηρεσιών. Το γεγονός αυτό κατ' αρχάς φαίνεται να επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός γενικού επαγγελματικού προτύπου,¹³⁰ χειρωνακτικών έναντι μη χειρωνακτι-

130. Είναι προφανές ότι από το Διάγραμμα 5, αλλά και από τα στοιχεία των Πινάκων 14α και 14β, δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου εξαιτίας της ανομοιογένειας των επιμέρους κλάδων, επομένως και των επαγγελματικών δομών που συγκροτούν καθέναν τους. Κατά συνέπεια, κρίνεται σκόπιμο λόγω της σημασίας που έχει ο εν λόγω κλάδος να επιχειρηθεί η διερεύνησή του, διατηρώντας τη, ωστόσο, σε πιο γενικά επίπεδα, ικανά όμως για να προκύψουν ορισμένα βασίμα συμπεράσματα. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι ο διαχωρισμός σε κυρίαρχα και μη επαγγέλματα είναι ιδιαίτερα δυσχερές, καθώς όλες οι επαγγελματικές κατηγορίες συγκεντρώνουν κάτω του 10% της απασχόλησης του κλάδου. Εξάλλου, ακόμα και αν οι κατηγορίες με τα υψηλότερα μερίδια απασχόλησης χαρακτηριστούν ως κυρίαρχα επαγγέλματα (π.χ. οι χύτες μετάλλων, οι συγκολλητές, οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, οι υπάλληλοι γραφείου και οι τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης), δεν θα προσθέτουν κάτι στην ανάλυση, δεδομένου ότι αντανακλούν το μέγεθος της απασχόλησης κάθε επιμέρους κλάδου της μεταποίησης. Για παράδειγμα, οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά απασχόλησης όχι μόνο επειδή απασχολούνται σε έναν κλάδο που απαιτεί τις συγκεκριμένες εργασίες έναντι κάποιων άλλων αλλά και επειδή ο συγκεκριμένος κλάδος είναι από τους μεγαλύτερους της μεταποίησης.

κών επαγγελματιών, η ένταση του οποίου, όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, τείνει να μειώνεται.¹³¹ Η επιβεβαίωση της μεταβολής αυτής του προτύπου, ωστόσο, απαιτεί την περαιτέρω ανάλυση των σχετικών μεταβολών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 14α, δεν διακρίνεται κάποιος σαφής διαχωρισμός μεταξύ των επαγγελματιών που εμφανίζουν ποσοστιαίες αυξήσεις και αυτών που καταγράφουν μειώσεις. Μπορεί, δηλαδή, κανείς να εντοπίσει χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα και στις δύο τάσεις. Σε πολύ γενικές γραμμές μόνο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τις υψηλότερες ποσοστιαίες αυξήσεις τις παρουσιάζουν μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, ενώ τις μεγαλύτερες ποσοστιαίες μειώσεις παρουσιάζουν τα χειρωνακτικά επαγγέλματα (Πίνακας 14β).

Τούτο βέβαια δεν αποτελεί ένδειξη για την παρουσία διαδικασιών τριτογεννοποίησης, καθώς τα χειρωνακτικά επαγγέλματα που παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες μειώσεις αφορούν τον κλάδο της ένδυσης και της κλωστοϋφαντουργίας, ο οποίος βρίσκεται σε καθοδική τροχιά τα τελευταία χρόνια. Επίσης, ενώ αύξηση παρουσιάζουν μια σειρά από μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως οι αρχιτέκτονες και μηχανικοί, οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, οι λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων και τα λοιπά επαγγέλματα,¹³² αντίστοιχα μειώσεις καταγράφουν μια σειρά από άλλα μη χειρωνακτικά, όπως οι ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη, οι επιστήμονες και καλλιτέχνες, οι υπάλληλοι γραφείου και τα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα.¹³³

Πιο συγκεκριμένα, τη μεγαλύτερη αύξηση της απασχόλησής τους εμφανίζουν οι μη χειρωνακτικές επαγγελματικές κατηγορίες των πωλητών και μοντέλων (53) κατά 91,4% (ή 9.437 θέσεις εργασίας), οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών επιχειρήσεων (13) κατά 84,0% (ή 14.089 άτομα), οι οδηγοί μέσω μεταφοράς (88) κατά 32,5% (ή 6.963 άτομα), οι αρχιτέκτονες και μη-

131. Τα αντίστοιχα ποσοστά χειρωνακτικών-μη χειρωνακτικών επαγγελματιών το 2000 ανέρχονταν γύρω στο 76,3% και στο 23,6%.

132. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας, υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας και γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια.

133. Στα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: φυσικοί, μαθηματικοί, βιολόγοι εν γένει και ιατροί και νομικοί.

Πίνακας 14α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της μεταποίησης, 2000-2009

Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	13.920	12.542	-1.378	-9,9
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	16.771	30.860	14.089	84,0
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	4.816	6.040	1.224	25,4
25. Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	6.816	6.965	149	2,2
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	6.105	5.441	-664	-10,9
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	11.047	13.698	2.651	24,0
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	17.188	17.148	-40	-0,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	45.815	37.886	-7.929	-17,3
53. Μοντέλα, πωλητές	10.323	19.760	9.437	91,4
71. Μεταλλωρύχοι, λατόμοι	6.477	5.213	-1.264	-19,5
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	30.594	27.789	-2.805	-9,2
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	51.307	40.347	-10.960	-21,4
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	24.256	20.302	-3.954	-16,3
75. Τεχνίτες, χειροτέχνες, τυπογράφοι	29.707	21.289	-8.418	-28,3
76. Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων	49.060	38.952	-10.108	-20,6
77. Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί	21.334	23.979	2.645	12,4
78. Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης	78.153	36.175	-41.978	-53,7
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	12.960	16.422	3.462	26,7
82. Χειριστές μηχανών παραγωγής μεταλλικών αντικειμένων	11.303	14.500	3.197	28,3
83. Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων	14.076	10.253	-3.823	-27,2
84. Χειριστές μηχανών παραγωγής ξύλου και χάρτου	5.409	8.144	2.735	50,6
85. Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργίας	15.120	6.621	-8.499	-56,2
86. Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής	15.635	16.370	735	4,7
87. Συναρμολογητές και χειριστές	15.119	12.883	-2.236	-14,8
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	21.419	28.382	6.963	32,5
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	4.989	5.225	236	4,7
93. Ανεπίδοκτοι εργάτες ορυχείων	20.759	22.910	2.151	10,4
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα (1)	6.254	4.811	-1.443	-23,1
Λοιπά επαγγέλματα (2)	4.806	5.096	290	6,0
Σύνολο	571.538	516.003	-55.535	-9,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

χανικοί κατά 25,4% (ή 1.224 άτομα) (22) και οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (31) κατά 24,0% (ή 2.651 άτομα), ενώ από τα χειρωνακτικά που αυξάνουν την απασχόλησή τους τη μεγαλύτερη εμφανίζουν οι χειριστές μηχανών παραγωγής ξύλου και χάρτου (84) κατά 50,6% (ή 2.735 άτομα), οι χειριστές μηχανών παραγωγής μεταλλικών αντικειμένων κ.ά. (82) κατά 28,3% (ή 3.197 άτομα), οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων (81) κατά 26,7% (ή 3.462 άτομα).

Στον αντίποδα βρίσκονται τα επαγγέλματα που μειώνουν την απασχόλησή τους με τον ταχύτερο ρυθμό και ανήκουν στα χειρωνακτικά, όπως οι χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργίας (85) κατά 56,2% (ή απώλεια 8.499 θέσεων εργασίας), οι τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης (78) κατά 53,7% (ή 41.978 άτομα), οι τεχνίτες, χειροτέχνες, τυπογράφοι (75) κατά 28,3% (ή 8.418 άτομα), οι χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων (83) κατά 27,2% (ή κατά 3.823 άτομα), οι χύτες μετάλλων, συγκολλητές κ.ά. κατά 21,4% (ή 10.960 άτομα) και οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων κατά 20,6% (ή 10.108 άτομα). Το μόνο μη χειρωνακτικό επάγγελμα που εμφανίζει μια σχετικά υψηλή μείωση στην απασχόλησή του είναι οι υπάλληλοι γραφείου κατά 17,3% (ή 7.929 άτομα). Σε αδρές γραμμές, λοιπόν, από τα παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί ότι η διάρθρωση των επαγγελμάτων στον κλάδο της μεταποίησης διαμορφώνεται από τις εξής τάσεις: πρώτον, υποκατάσταση επαγγελμάτων λόγω εκμηχάνισης, γεγονός που υποδηλώνεται από την αύξηση της απασχόλησης στα επαγγέλματα που αφορούν χειρισμό μηχανημάτων παραγωγής εις βάρος αρκετών επαγγελμάτων τεχνιτών¹³⁴ (εκτός κλωστοϋφαντουργίας): δεύτερον, τάσεις που υποδη-

134. Υπενθυμίζεται και πάλι ότι ένα μέρος, το οποίο όμως δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, της μείωσης της απασχόλησης των τεχνιτών οφείλεται σε διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες). Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι η συνύπαρξη τάσεων εσωτερικοποίησης εργασιών των υπηρεσιών (τριτογενοποίησης) από τη μια και τάσεων εξωτερικοποίησης εργασιών, π.χ. τεχνικής υποστήριξης κ.ά., εκβιομηχάνισης δηλαδή των υπηρεσιών από την άλλη κατ' αρχάς υποδηλώνουν αύξηση της αλληλοδιείσδυσης και αλληλεπίδρασης των τομέων της μεταποίησης και των υπηρεσιών, παρά την επικράτηση της μιας τάσης έναντι της άλλης. Η τελευταία προσέγγιση ενδέχεται να οδηγεί και σε αρκετά παραπλανητικά συμπεράσματα, καθώς η έκταση και η μορφή που θα πάρει η αλληλοδιείσδυση των κλάδων εξαρτάται όχι μόνο από τη δραστηριότητά τους αυτή καθαυτήν αλλά και από το βαθμό και το στάδιο ανάπτυξής τους κ.λπ. Από μια άλλη δε οπτική θεωρείται ότι οι διαδικασίες «εσωτερικοποίησης» και «εξωτερικοποίησης» είναι ανεξάρτητες του τομέα

λώνουν διαδικασίες τριτογενοποίησης των κλάδων της μεταποίησης με ολόένα και μεγαλύτερη παρουσία επαγγελματιών των υπηρεσιών (π.χ. πωλητές, μοντέλα κ.ά.) και, τρίτον, τις εξελίξεις στους επιμέρους βιομηχανικούς κλάδους (π.χ. κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας).

Από το σύνολο των αναλυόμενων μεταβολών, οι δεκατρείς από τις είκοσι εννέα είναι αρνητικές μεταβολές και καταδεικνύουν τη μείωση της συμμετοχής των συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών στη διάρθρωση του κλάδου. Στο βαθμό που οι αρνητικές αυτές μεταβολές αφορούν τα βασικά επαγγέλματα του κλάδου, τα επαγγέλματα, δηλαδή, που σχετίζονται πιο άμεσα με τις παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου και κατά συνέπεια εμφανίζουν υψηλές συμμετοχές στη συνολική απασχόλησή του, το γεγονός μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη της ύπαρξης τάσεων διάχυσης των επαγγελματιών. Το ίδιο συμπέρασμα μπορεί να συναχθεί και από την αύξηση της συμμετοχής των επαγγελματιών κατηγοριών που δεν σχετίζονται άμεσα με τις παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου και κατά συνέπεια εμφανίζουν μικρές συγκεντρώσεις στη διάρθρωσή του. Η αύξηση της συμμετοχής τους στην επαγγελματική διάρθρωση του κλάδου μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη της ύπαρξης ή ενίσχυσης των ήδη υφιστάμενων τάσεων διασποράς.

Αναλυτικότερα, από τα επαγγέλματα υψηλής συγκέντρωσης (κάτω από το 10,0% της απασχόλησης του κλάδου) το 2000, οι χύτες μετάλλων, συγκολλητές κ.ά., οι τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, οι τεχνίτες, χειροτέχνες, τυπογράφοι, οι μηχανικοί, εφαρμοστές και οι τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης παρουσιάζουν μείωση, με μεγαλύτερη αυτή των τελευταίων (Πίνακας 14β).

Αντίθετα, επαγγέλματα χαμηλότερης συγκέντρωσης της απασχόλησης, όπως οι οδηγοί μέσω μεταφοράς, οι τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου και επιπλοποιό και οι ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, εμφανίζουν αρκετά σημαντική αύξηση της συμμετοχής τους, ενώ οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης εμφανίζουν τά-

οικονομικής δραστηριότητας και κατά συνέπεια δεν θα πρέπει να νοούνται ως μοντέλα συμπεριφοράς του ενός ή του άλλου κλάδου, καθώς αποτελούν εξελικτικά στάδια από τα οποία θα περάσουν έτσι και αλλιώς όλοι οι κλάδοι. Μια τέτοια διερεύνηση, ωστόσο, αποτελεί από μόνη της ένα ξεχωριστό πεδίο έρευνας που ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας μελέτης.

Πίνακας 14β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της μεταποίησης, 2000-2009

Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	2000	2009	Μεταβολή
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	9,0	7,8	-1,2
76. Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων	8,6	7,5	-1,0
41. Υπάλληλοι γραφείου	8,0	7,3	-0,7
78. Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης	13,7	7,0	-6,7
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	2,9	6,0	3,0
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	3,7	5,5	1,8
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	5,4	5,4	0,0
77. Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί	3,7	4,6	0,9
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	3,6	4,4	0,8
75. Τεχνίτες, χειροτέχνες, τυπογράφοι	5,2	4,1	-1,1
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	4,2	3,9	-0,3
53. Μοντέλα, πωλητές	1,8	3,8	2,0
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	3,0	3,3	0,3
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	2,3	3,2	0,9
86. Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής	2,7	3,2	0,4
82. Χειριστές μηχανών παραγωγής μεταλλικών αντικειμένων	2,0	2,8	0,8
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	1,9	2,7	0,7
87. Συναρμολογητές και χειριστές	2,6	2,5	-0,1
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	2,4	2,4	0,0
83. Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων	2,5	2,0	-0,5
84. Χειριστές μηχανών παραγωγής ξύλου και χάρτου	0,9	1,6	0,6
25. Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	1,2	1,3	0,2
85. Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργίας	2,6	1,3	-1,4
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	0,8	1,2	0,3
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	1,1	1,1	0,0
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	0,9	1,0	0,1
71. Μεταλλωρύχοι, λατόμοι	1,1	1,0	-0,1
Λοιπά επαγγέλματα (2)	0,9	1,0	0,1
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα (1)	1,1	0,9	-0,1
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

σεις σταθεροποίησης.¹³⁵ Τις τάσεις διασποράς των επαγγελματιών ενισχύει και η αυξημένη συμμετοχή στην απασχόληση μιας σειράς επιστημονικών και τεχνολογικών επαγγελματιών (τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της φυσικής και της μηχανικής, λογιστές, αρχιτέκτονες και μηχανικοί), καθώς και των απασχολουμένων σε επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών. Επιπλέον, μια σειρά από μικρές σε όγκο επαγγελματικές κατηγορίες που δεν συνδέονται άμεσα με τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου (πωλητές-εμποροϋπάλληλοι), αλλά και οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι ενίσχυσαν σημαντικά τη θέση τους, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση τάσεων μεταβολής του προτύπου.¹³⁶

Έτσι, είναι δυνατό να ειπωθεί ότι η διερεύνηση των σχετικών εξελίξεων οδηγεί στην επιβεβαίωση της ύπαρξης τάσεων που οδηγούν στη διάχυση των επαγγελματιών ή τουλάχιστον δεν οδηγούν στην ενίσχυση της κυριαρχίας των συναφών με τον κλάδο επαγγελματικών κατηγοριών.

5.1.4 Ο κλάδος παροχής ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου

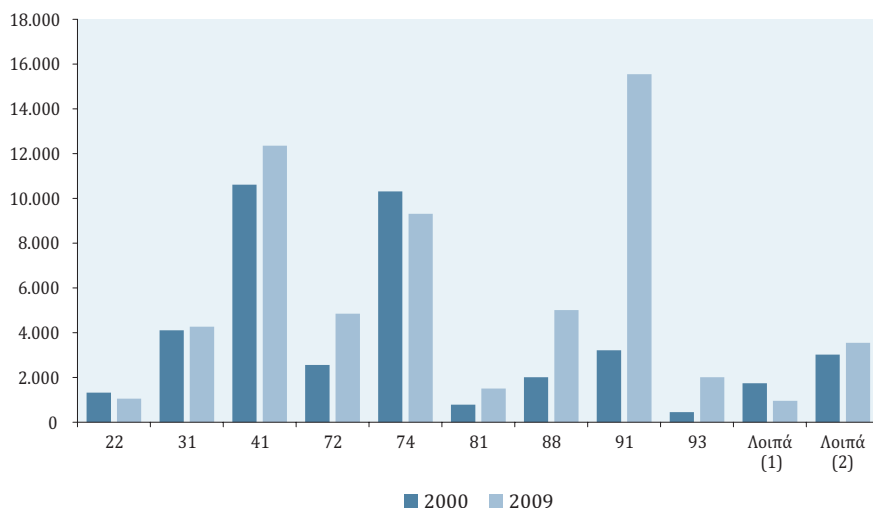
Η διασπορά των επαγγελματιών στον κλάδο του ηλεκτρισμού-ύδρευσης είναι σημαντικά διαφοροποιημένη σε σχέση με αυτή της μεταποίησης, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης του κλάδου περιορίζεται σ' έναν σχετικά μικρό αριθμό επαγγελματιών (Διάγραμμα 6). Από τα εννέα αναλυόμενα επαγγέλματα που εμφανίζουν τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις, δύο φαίνεται να κυριαρχούν και για τα δύο έτη 2000 και 2009, οι υπάλληλοι γραφείου και οι μηχανικοί και εφαρμοστές. Το υπόλοιπο της απασχόλησης του κλάδου διαχέεται σε μια σειρά επαγγελματιών με μέτριες συγκεντρώσεις και στα λοιπά¹³⁷ επαγγέλματα που

135. Υπενθυμίζεται η σχετικότητα των διαπιστώσεων, καθώς ακόμα και στις περιπτώσεις όπου οι αναλυόμενες επαγγελματικές κατηγορίες είναι αμιγώς επαγγέλματα διψήφιου κωδικού, περιλαμβάνουν στις τάξεις τους ένα σχετικά ευρύ φάσμα επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Γίνεται ασφαλώς αντιληπτό ότι στις περιπτώσεις των άλλων κατηγοριών οι περιλαμβανόμενες επαγγελματικές κατηγορίες είναι περισσότερες και τα αποτελέσματα είναι ακόμα επισφαλέστερα.

136. Βεβαίως, η μείωση της συμμετοχής των μικρών σε όγκο επαγγελματιών μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη διατήρησης του προτύπου, στο βαθμό που συνοδεύεται από αύξηση των συναφών με τον κλάδο επαγγελματιών.

137. Η κατηγορία των λοιπών επαγγελματιών (2) περιλαμβάνει τους: διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών, διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊσταμένους, τεχνολόγους και τεχνικούς βοηθούς,

Διάγραμμα 6: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο παροχής ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

συνίστανται σε κατηγορίες με πολύ μικρές συγκεντρώσεις. Η συνύπαρξη χειρωνακτικών και μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων στην περίπτωση του συγκεκριμένου κλάδου δεν αποτελεί ένδειξη απουσίας επαγγελματικού προτύπου, καθώς και οι δύο αυτοί τύποι επαγγέλματος είναι συνυφασμένοι με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, καθώς απαιτούν από τη μια εργασίες τεχνικού χαρακτήρα και από την άλλη έναν μεγάλο αριθμό γραφειοκρατικών εργασιών και εξυπηρέτησης του κοινού-πελατών.¹³⁸ Επομένως, η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου

υπαλλήλους εξυπηρέτησης πελατών, απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, γεωργούς ειδικευμένους κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χύτες μετάλλων, συγκολλητές, τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιούς, χειριστές μηχανών παραγωγής, συναρμολογητές (μονταδόρους) και ειδικευμένους επί των πωλήσεων, χρηματιστές κ.ά. Η κατηγορία των λοιπών επιστημονικών επαγγελμάτων συνίσταται σε: φυσικούς, μαθηματικούς, λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων, νομικούς εν γένει και πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα.

138. Αν και θα μπορούσε κανείς να δει αυτές τις περιπτώσεις ως κλασικό παράδειγμα τριτογενοποίησης, το γεγονός ότι μέχρι πρότινος οι κλάδοι αυτοί είχαν αμιγώς δημόσιο χαρακτήρα καθιστά τη συνύπαρξη των επαγγελμάτων αυτών αυτονόητα συνυφασμένη. Από την άλλη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η εμπλοκή του δημοσίου σε αυτές

κατ' αρχάς επιβεβαιώνεται, ενώ η επιβεβαίωση της μεταβολής του προτύπου απαιτεί την περαιτέρω ανάλυση των σχετικών μεταβολών.

Πιο συγκεκριμένα, για το 2000 τα επαγγέλματα που παρουσιάζουν την υψηλότερη συγκέντρωση είναι αυτά των υπαλλήλων γραφείου με ποσοστό 26,5%, των μηχανικών και εφαρμοστών με ποσοστό 25,7% και ακολουθούν με αρκετά χαμηλότερο ποσοστό συγκέντρωσης οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί με 10,2%. Το 2009, όμως, η κατηγορία των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών κ.π.ά.ε.¹³⁹ εμφανίζεται εξαιρετικά ενισχυμένη κατά 385,0%, κατατάσσοντάς τη στην πρώτη θέση από πλευράς συγκέντρωσης της απασχόλησης με ποσοστό 25,8%, ενώ ακολουθούν οι υπάλληλοι γραφείου με ποσοστό 20,5% και οι μηχανικοί και εφαρμοστές με 15,4%, σημειώνοντας αρκετά σημαντικές μειώσεις στη συμμετοχή τους στην απασχόληση του κλάδου (Πίνακας 15β).¹⁴⁰

Η πιο αξιοσημείωτη εξέλιξη σε αυτό τον κλάδο έχει να κάνει με τη δυναμική είσοδο των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών κ.π.ά.ε. στα κυρίαρχα επαγγέλματα. Το γεγονός ότι η κατηγορία αυτή δεν σχετίζεται άμεσα με τις δραστηριότητες του κλάδου (γεγονός που θα μπορούσε να συνδεθεί με μεταβολές στο εργασιακό καθεστώς του κλάδου, καθώς επί της ουσίας πρόκειται για τις επιμέρους κατηγορίες των καθαριστών και επιστατών, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη η εκμηδένιση της κατηγορίας των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών προ-

τις δραστηριότητες και η μετατροπή τους σε δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας αποτέλεσε μια κατεξοχήν περίπτωση κατευθυνόμενης τριτογενοποίησης (με την έννοια ότι δεν υπήρξε προϊόν εξέλιξης των αναγκών μιας ιδιωτικο-οικονομικά δρώσας επιχείρησης, όπως αυτές διαμορφώνονται από τις συνθήκες της αγοράς). Σε κάθε περίπτωση, αναφορικά με το επαγγελματικό πρότυπο, θεωρείται ότι οι διαδικασίες αυτές έχουν λάβει χώρα σε περιόδους προγενέστερες της εξεταζόμενης και κατά συνέπεια η ύπαρξη χειρωνακτικών και μη επαγγελματών δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αντιφατική ή προϊόν κάποιας τρέχουσας διαδικασίας παρά μάλλον ως ένα παγιωμένο πρότυπο.

139. Προφανώς, πρόκειται για τις υποκατηγορίες των καθαριστών και επιστατών.

140. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η απασχόληση των υπαλλήλων γραφείου στον κλάδο αυξήθηκε κατά 16,3% το διάστημα 2000-2009 (Πίνακας 15α), ωστόσο το μερίδιό τους στην απασχόληση του κλάδου μειώθηκε κατά 22,7% (Πίνακας 15β). Από την άλλη, οι μηχανικοί και εφαρμοστές μείωσαν την απασχόλησή τους στον κλάδο κατά 9,7% το διάστημα 2000-2009 (Πίνακας 15α) αλλά και το μερίδιό τους στην απασχόληση του κλάδου κατά 40,0% (Πίνακας 15β).

Πίνακας 15α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου παροχής ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου, 2000-2009

Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, ύδρευσης και φυσικού αερίου	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	1.320	1.047	-273	-20,7
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	4.108	4.269	161	3,9
41. Υπάλληλοι γραφείου	10.616	12.350	1.734	16,3
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	2.560	4.848	2.288	89,4
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	10.307	9.307	-1.000	-9,7
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	783	1.496	713	91,1
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	2.006	5.007	3.001	149,6
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	3.206	15.549	12.343	385,0
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	444	2.011	1.567	352,9
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα (1)	1.735	951	-784	-45,2
Λοιπά επαγγέλματα (2)	3.016	3.543	527	17,5
Σύνολο	40.101	60.378	20.277	50,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 15β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου παροχής ηλεκτρισμού, ύδρευσης και φυσικού αερίου, 2000-2009

Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, ύδρευσης και φυσικού αερίου	2000	2009	Μεταβολή
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	8,0	25,8	17,8
41. Υπάλληλοι γραφείου	26,5	20,5	-6,0
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	25,7	15,4	-10,3
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	5,0	8,3	3,3
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	6,4	8,0	1,6
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	10,2	7,1	-3,2
Λοιπά επαγγέλματα (2)	7,5	5,9	-1,7
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	1,1	3,3	2,2
81. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων	2,0	2,5	0,5
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	3,3	1,7	-1,6
Λοιποί επιστήμονες και καλλιτέχνες (1)	4,3	1,6	-2,8
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

στασίας)¹⁴¹ σε συνδυασμό με την υποχώρηση των ποσοστών συγκέντρωσης της απασχόλησης στις δύο κυρίαρχες κατηγορίες θα μπορούσε να θεωρηθεί ένδειξη τάσεων μεταβολής του επαγγελματικού προτύπου.

Η υπόθεση της μεταβολής του επαγγελματικού προτύπου ενισχύεται επίσης και από τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα γενικότερα στον κλάδο. Στον ηλεκτρισμό και την ύδρευση/αποχέτευση (ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ) τα τελευταία χρόνια έχουν συντελεστεί σημαντικές αναδιαρθρώσεις προς την κατεύθυνση του ιδιωτικού τομέα. Αυτό έχει ως συνέπεια μεταξύ άλλων την επέκταση των δραστηριοτήτων τους σε μια σειρά από νέους τομείς πέραν αυτών που ορίζει ο νόμος ως κύρια οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, η ΔΕΗ δραστηριοποιείται στους τομείς των ορυχείων, της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και στις μεταφορές και τη διανομή και εμπορία (χονδρική και λιανική). Παρόμοια, η ΕΥΔΑΠ έχει αναπτύξει μια σειρά από νέες δραστηριότητες στον τομέα της ενέργειας, το φυσικό αέριο, συμβουλευτικές υπηρεσίες, εμπορικές, τεχνική εξυπηρέτηση κ.ά. Πρέπει, επίσης, να τονιστεί ιδιαίτερα ότι οι εξελίξεις αυτές λαμβάνουν χώρα σ' ένα πλαίσιο ανοδικής πορείας του κλάδου, καθώς τόσο η απασχόληση όσο και το παραγόμενο προϊόν εμφανίζουν αυξήσεις, ενώ θετικές μεταβολές παρατηρούνται και στο πεδίο της παραγωγικότητας της εργασίας (Ευστράτογλου κ.ά., 2011), που κατά πάσα πιθανότητα συνδέεται με την παρουσία των υψηλών επενδυτικών προγραμμάτων της ΔΕΗ.

Παράλληλα, παρατηρείται μια τάση ενίσχυσης μια σειράς από χειρωνακτικά επαγγέλματα, όπως οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, οι οποίοι τείνουν να ενισχύουν το τεχνικό και χειρωνακτικό πρότυπο επαγγέλματος του κλάδου, ωστόσο εκπροσωπών αρκετά περιορισμένα μερίδια της απασχόλησης. Τέλος, η μείωση των μηχανικών και εφαρμοστών, όπως έχουμε επισημάνει και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης, οφείλεται είτε στην υποκατάστασή τους από τους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων είτε σε διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους, ενώ η σχετικά περιορισμένη μείωσή τους σε σχέση με άλλους κλάδους κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στις θετικές εξελίξεις που χαρακτηρίζουν τον κλάδο κατά

141. Πρόκειται κυριολεκτικά για εκμηδένιση, καθώς από 238 μειώθηκε σε 0 (-100%) η απασχόληση αυτού του επαγγέλματος στον κλάδο, υποδηλώνοντας κάποια αλλαγή στο νομικό καθεστώς απασχόλησης και ενσωμάτωσής τους σε άλλη επαγγελματική κατηγορία.

το εξεταζόμενο διάστημα.¹⁴² Αξίζει να επισημανθεί ότι το μερίδιο της απασχόλησης στον κλάδο τόσο των λοιπών επιστημονικών επαγγελματιών όσο και των λοιπών επαγγελματιών παρουσιάζει αξιοσημείωτη μείωση (63,6% και 22,0%). Οι μεταβολές αυτές, όμως, θα πρέπει να γίνονται αποδεκτές με επιφύλαξη, καθώς αφορούν πολύ μικρά μεγέθη.

Επομένως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι παρατηρούμενες εξελίξεις της επαγγελματικής σύνθεσης της απασχόλησης στον κλάδο παροχής ηλεκτρισμού και ύδρευσης υποδεικνύουν τάσεις ενίσχυσης του χειρωνακτικού χαρακτήρα των επαγγελματιών του κλάδου και συνάμα εμπλουτισμού του με επαγγέλματα που σχετίζονται με τις νέες δραστηριότητες των επιχειρήσεων του κλάδου. Με τον τρόπο αυτό, επιβεβαιώνεται η υπόθεση μεταβολής του κυρίαρχου προτύπου.

5.1.5 Ο κλάδος των κατασκευών

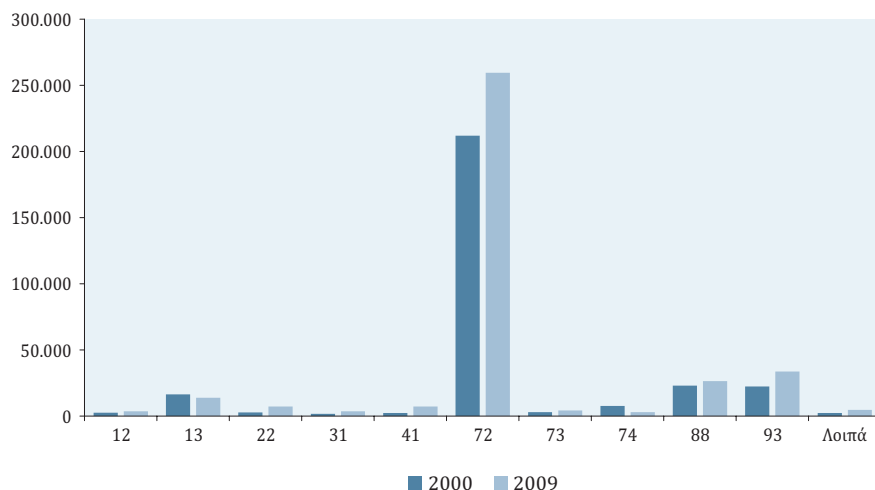
Ο κλάδος των κατασκευών παρουσιάζει σημαντική αύξηση της απασχόλησης σε ποσοστό 23,9% (σε απόλυτα μεγέθη από 295.875 το 2000 σε 366.590 άτομα το 2009, ή 70.715 θέσεις εργασίας). Η επαγγελματική διάρθρωση του κλάδου χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία μιας επαγγελματικής κατηγορίας, αυτής των τεχνιτών ανέγερσης και αποπεράτωσης (72) (Διάγραμμα 7), η οποία συγκεντρώνει περίπου το 70,0%¹⁴³ της απασχόλησης του κλάδου, συνιστώντας κατά απόλυτο τρόπο το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου. Το υπόλοιπο επιμερίζεται σε μια σειρά από χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά επαγγέλματα με μέτριες συγκεντρώσεις και στα λοιπά επαγγέλματα που αποτελούνται από επαγγελματικές κατηγορίες με πολύ μικρό αριθμό απασχολούμενων. Επομένως, επιβεβαιώνεται κατ' αρχάς η ύπαρξη κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου και παρακάτω εξετάζεται το κατά πόσο υπάρχουν τάσεις μεταβολής αυτού του προτύπου.

Πιο αναλυτικά, από τα δέκα εξεταζόμενα επαγγέλματα (Πίνακας 16α) μόνο

142. Ο κλάδος παρουσιάζει σημαντική αύξηση στην απασχόλησή του κατά 50,6%, ήτοι δημιουργία 20.277 θέσεων εργασίας.

143. Για την ακρίβεια, οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης το 2000 συγκέντρωναν το 71,6% των εργαζομένων του κλάδου, ενώ το 2009 το ποσοστό αυτό υποχώρησε οριακά στο 70,7%. Η μικρή αυτή υποχώρηση συνέβη παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη επαγγελματική κατηγορία αύξησε σημαντικά την απασχόλησή της κατά 22,4% (ή 47.462 θέσεις εργασίας), υποδηλώνοντας την αύξηση άλλων επιμέρους επαγγελματικών κατηγοριών.

Διάγραμμα 7: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο των κατασκευών, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

δύο παρουσιάζουν μείωση, ενώ τα υπόλοιπα οκτώ σχεδόν στο σύνολό τους εμφανίζουν σημαντικές αυξήσεις διαμορφούμενες σε ένα βαθμό και από τις ευρύτερες θετικές εξελίξεις που χαρακτηρίζουν την πορεία του κλάδου, τόσο σε επίπεδο απασχόλησης όσο και προϊόντος (Ευστράτογλου κ.ά., 2011). Πιο συγκεκριμένα, σημαντικές αυξήσεις παρουσιάζουν οι υπάλληλοι γραφείου (41), οι αρχιτέκτονες και μηχανικοί (22), οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (31) και τα λοιπά επαγγέλματα,¹⁴⁴ ενώ πιο μέτριες (σε σχέση με τις προηγούμενες) είναι οι αυξήσεις στους ανειδίκευτους εργάτες ορυχείων (93), τους διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη (12), τους χύτες μετάλλων και συγκολλητές (73) και τους οδηγούς μέσων μεταφοράς (88). Στον αντίποδα βρίσκονται τα επαγγέλματα των διευθύνοντων επιχειρηματιών και προϊσταμένων (13) και των μηχανικών και εφαρμοστών (74). Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι τα μη χειρωνακτικά και επιστημονικά

144. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: βιολόγοι και ιατροί, λογιστές, επιστήμονες, ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές, υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, μοντέλα, πωλητές, γεωργοί ειδικευμένοι, μεταλλωρύχοι, λατόμοι, τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί, χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, χειριστές μηχανών παραγωγής και πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.

Πίνακας 16α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των κατασκευών, 2000-2009

ΣΤ. Κατασκευές	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	2.502	3.640	1138,0	45,5
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	16.379	13.924	-2.455	-15,0
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	2.681	7.136	4.455	166,2
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	1.730	3.575	1.845	106,6
41. Υπάλληλοι γραφείου	2.341	7.132	4.791	204,7
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	211.879	259.341	47.462	22,4
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	3.012	4.202	1.190	39,5
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	7.588	3.021	-4.567	-60,2
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	23.050	26.398	3.348	14,5
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	22.420	33.619	11.199	50,0
Λοιπά επαγγέλματα	2.293	4.602	2.309	100,7
Σύνολο	295.875	366.590	70.715	23,9

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 16β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των κατασκευών, 2000-2009

ΣΤ. Κατασκευές	2000	2009	Μεταβολή
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	71,6	70,7	-0,9
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	7,6	9,2	1,6
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	7,8	7,2	-0,6
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	5,5	3,8	-1,7
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	0,9	1,9	1,0
41. Υπάλληλοι γραφείου	0,8	1,9	1,2
Λοιπά επαγγέλματα	0,8	1,3	0,5
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	1,0	1,1	0,1
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	0,8	1,0	0,1
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	0,6	1,0	0,4
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	2,6	0,8	-1,7
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

επαγγέλματα παρουσιάζουν έντονες τάσεις αύξησης της απασχόλησης αλλά και του μεριδίου τους (Πίνακας 16β) έναντι των χειρωνακτικών.

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, αν και το ύψος της ποσοστιαίας μεταβολής υποδηλώνει κάποιες τάσεις, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το απόλυτο μέγεθος κάθε κατηγορίας, ώστε να αξιολογείται κάθε μεταβολή στην πραγματική της διάσταση. Επιπλέον, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι ο κλάδος των κατασκευών επηρεάστηκε όσο κανένας άλλος από την ανάληψη και τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, αλλά και από τα συγχρηματοδοτούμενα από την ΕΕ (Γ' ΚΠΣ και ΕΣΠΑ) έργα υποδομής, και υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να ερμηνευθεί και η αυξημένη απασχόληση των υπαλλήλων γραφείου ως συνέπεια των αυξημένων απαιτήσεων σε γραφειοκρατικές αλλά και άλλες εργασίες που απαιτούν επιστημονική κατάρτιση, προκειμένου για την ανάληψή τους από τις κατασκευαστικές εταιρείες.

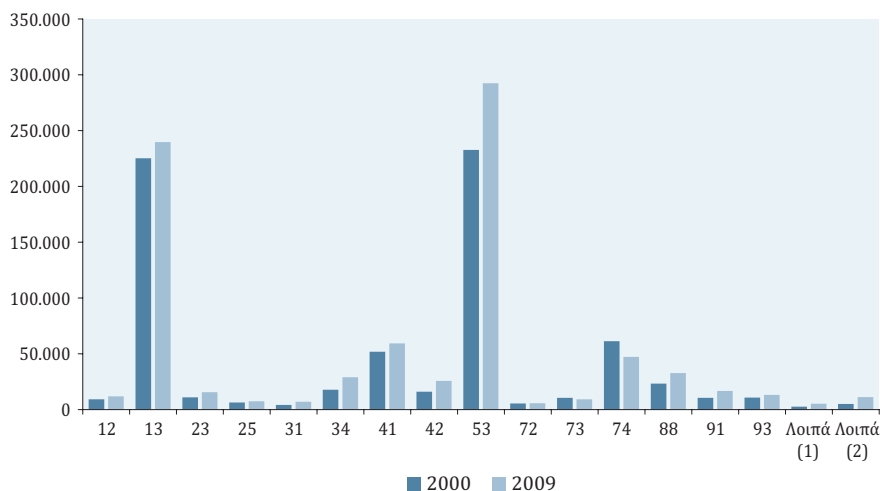
Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι η επαγγελματική διάρθρωση του κλάδου, αν και εξακολουθεί να κυριαρχείται από το επάγγελμα των τεχνιτών ανέγερσης και αποπεράτωσης, παρουσιάζει μεταβολές υπέρ των μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων. Αν και η κυριαρχία των τεχνιτών ανέγερσης και αποπεράτωσης δεν φαίνεται να αμφισβητείται, το γεγονός ότι με δεδομένες τις θετικές εξελίξεις στον κλάδο τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα αυξήθηκαν ταχύτερα απ' ό,τι τα χειρωνακτικά υποδηλώνει την ύπαρξη διαδικασιών τριτογενοποίησης και κατά συνέπεια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι επαληθεύεται η μεταβολή του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου.

5.1.6 Ο κλάδος του εμπορίου

Αρκετά υψηλή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η αύξηση της συνολικής απασχόλησης του κλάδου του εμπορίου σε ποσοστό 18,0% (σε απόλυτα μεγέθη από 702.121 το 2000 σε 828.210 άτομα το 2009, ή 126.089 θέσεις εργασίας). Όπως γίνεται φανερό από το Διάγραμμα 8, ο κλάδος του εμπορίου χαρακτηρίζεται και αυτός από υψηλή συγκέντρωση της απασχόλησης σε έναν περιορισμένο αριθμό επαγγελματικών κατηγοριών, με το υπόλοιπο της απασχόλησης να διαχέεται σε ένα ευρύ φάσμα μικρότερων επαγγελματικών κατηγοριών με μέτριες συγκεντρώσεις, καθώς και σε μια σειρά από επαγγέλματα που λόγω των πολύ μικρών συγκεντρώσεων που εμφανίζουν καταγράφονται ως λοιπά επαγγέλματα.¹⁴⁵

145. Η συγκεκριμένη διάρθρωση επιτρέπει τη διάσπαση των λοιπών επαγγελμάτων σε δύο κατηγορίες: τα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα και τα λοιπά επαγγέλματα. Στα

Διάγραμμα 8: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο του εμπορίου, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Τα κυρίαρχα επαγγέλματα συνίστανται στους πωλητές και εμποροϋπαλλήλους (53) και τους διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊσταμένους μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (13). Οι δύο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες συγκεντρώνουν το 65,2% της απασχόλησης του κλάδου το 2000 και το 64,2% το 2009 και σχετίζονται άμεσα με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου. Κατά συνέπεια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι κατ' αρχάς υφίσταται κυρίαρχο επαγγελματικό πρότυπο στον κλάδο, οι τάσεις μεταβολής του οποίου θα εξεταστούν παρακάτω.

Πιο αναλυτικά, οι πωλητές-εμποροϋπάλληλοι του χονδρικού και λιανικού εμπορίου συγκεντρώνουν το 33,1% της απασχόλησης του κλάδου το 2000, ποσοστό που γίνεται 35,3% το 2009, ενώ οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μείωσαν ελαφρά τη συγκέντρωσή τους από 32,1% σε 28,9%, αντί-

λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα εντάσσονται: φυσικοί, μαθηματικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, νομικοί εν γένει και πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα. Στα δε λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, γεωργοί ειδικευμένοι σε μια ετήσια καλλιέργεια, μεταλλωρύχοι, λατόμοι, διάφορες κατηγορίες τεχνιτών, καθώς και διάφορες κατηγορίες χειριστών μηχανών παραγωγής.

Πίνακας 17α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, 2000-2009

Z. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	9.110	11.768	2.658	29,2
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	225.080	239.592	14.512	6,4
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	10.886	15.390	4.504	41,4
25. Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	6.276	7.364	1.088	17,3
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	4.071	6.947	2.876	70,6
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	17.593	28.803	11.210	63,7
41. Υπάλληλοι γραφείου	51.872	59.307	7.435	14,3
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	15.844	25.715	9.871	62,3
53. Μοντέλα, πωλητές	232.643	292.524	59.881	25,7
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	5.399	5.714	315	5,8
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	10.533	9.178	-1.355	-12,9
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	61.120	47.205	-13.915	-22,8
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	23.159	32.686	9.527	41,1
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	10.414	16.641	6.227	59,8
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	10.721	13.090	2.369	22,1
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα	2.530	5.093	2.563	101,0
Λοιπά επαγγέλματα	4.870	11.193	6.323	129,8
Σύνολο	702.121	828.210	126.089	18,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

στοιχα (Πίνακας 17β). Ωστόσο, και οι δύο αύξησαν την απασχόλησή τους, με τους πρώτους να εμφανίζουν τετραπλάσιο ρυθμό αύξησης από τους δεύτερους (25,7% οι πωλητές και εμποροϋπάλληλοι, έναντι 6,4% οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι), κάτι που μπορεί να υποστηριχθεί ότι υποδηλώνει τάσεις αύξησης της συγκεντροποίησης και κατά συνέπεια μισθωτοποίησης των απασχολουμένων στον κλάδο. Η συγκεκριμένη επαγγελματική διάρθρωση είναι ασφαλώς συνυφασμένη με την έντονη παρουσία της αυτοαπασχόλησης και επομένως με την περιορισμένη παρουσία της μισθωτής απασχόλησης, γεγονός που εξηγεί τη σχεδόν ισάριθμη εκπροσώπηση αυτών των δύο επαγγελματικών

Πίνακας 17β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, 2000-2009

Z. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	2000	2009	Μεταβολή
53. Μοντέλα, πωλητές	33,1	35,3	2,2
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	32,1	28,9	-3,1
41. Υπάλληλοι γραφείου	7,4	7,2	-0,2
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	8,7	5,7	-3,0
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	3,3	3,9	0,6
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	2,5	3,5	1,0
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	2,3	3,1	0,8
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	1,5	2,0	0,5
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	1,6	1,9	0,3
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	1,5	1,6	0,1
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	1,3	1,4	0,1
Λοιπά επαγγέλματα	0,7	1,4	0,7
73. Χύτες μετάλλων, συγκολλητές,	1,5	1,1	-0,4
25. Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	0,9	0,9	0,0
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	0,6	0,8	0,3
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	0,8	0,7	-0,1
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα	0,4	0,6	0,3
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

κατηγοριών. Με μεγάλη απόσταση ακολουθούν οι υπάλληλοι γραφείου (41) και οι μηχανικοί και εφαρμοστές (74), οι οποίοι μείωσαν τα μερίδιά τους σε 7,2% και 5,7% αντίστοιχα, ενώ οι άλλες επαγγελματικές κατηγορίες περιορίζονται σε εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά συμμετοχής.

Οι κλάδοι του εμπορίου κατά την τελευταία δεκαετία εμφάνισαν ιδιαίτερο δυναμισμό, αυξάνοντας τόσο την απασχόληση όσο και το προϊόν τους, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2009), γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη γενικότερη άνθηση της οικονομίας μέχρι και το 2008. Η σημαντική επέκταση της καταναλωτικής πίστης, και επομένως της ζήτησης, όπως έχουμε επισημάνει και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης, αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες που διαμόρφωσαν αυτή την εξέλιξη. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί, λαμβάνοντας υπόψη τους περιο-

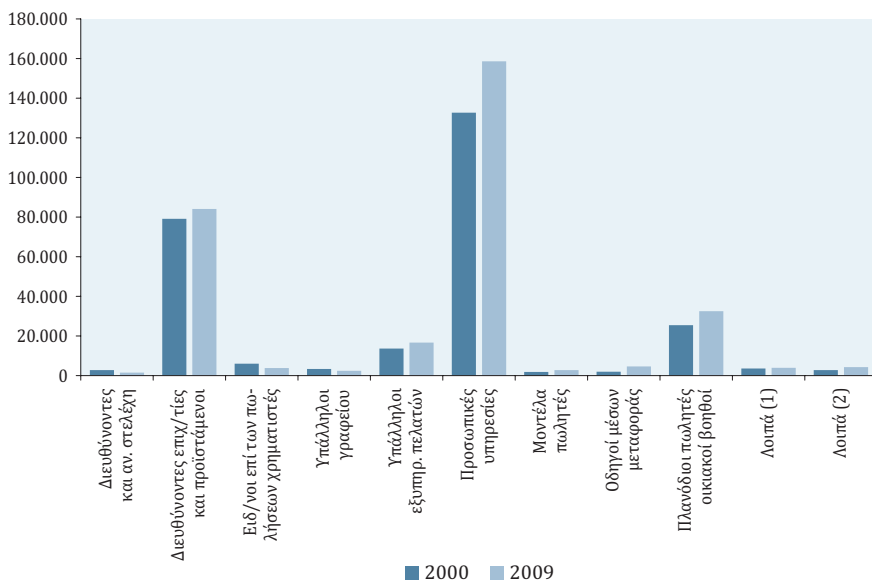
ρισμούς που δημιουργούν τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, είναι ότι η εντεινόμενη παρουσία επιστημονικών και τεχνολογικών επαγγελματιών (π.χ. βιολόγοι και ιατροί, τεχνολόγοι και λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα) συνδέεται άμεσα με τις μεταβολές του καταναλωτικού προτύπου, με κατεύθυνση αφενός προς τις υπηρεσίες αφετέρου προς τα τεχνολογικά αγαθά, η εμπορία των οποίων πολλές φορές απαιτεί την απασχόληση επιστημονικού και τεχνολογικού προσωπικού στα τμήματα τεχνικής υποστήριξης των πελατών. Επιπλέον, το αποτέλεσμα αυτό ενισχύεται και από τις διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους από τον κλάδο της βιομηχανίας, καθώς η χρήση ολοένα και πιο προηγμένου τεχνολογικά εξοπλισμού δημιουργεί απαιτήσεις για εξειδικευμένη τεχνική υποστήριξη. Όσον αφορά την ενίσχυση των επαγγελματιών παροχής υπηρεσιών (τα οποία εμπεριέχονται στα λοιπά επαγγέλματα), συνδέονται αναμφίβολα με την ενσωμάτωση των συναφών εργασιών με μια σειρά εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως η διατροφή (μάγειρες, σερβιτόροι), το εμπόριο καλλυντικών (αισθητικοί), ρούχων (μοδίστρες, καθαριστές, σιδερωτές) κ.ά.

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα κυρίαρχα επαγγέλματα συνεχίζουν και κατά την εξεταζόμενη περίοδο να διαμορφώνουν το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου, παρουσιάζοντας, ωστόσο, μικρή υποχώρηση. Οι εξελίξεις αυτές συνοδεύονται από την ενίσχυση επαγγελματικών κατηγοριών που μέχρι πρότινος το αντικείμενό τους δεν αποτελούσε μέρος των βασικών δραστηριοτήτων του κλάδου. Τούτο σηματοδοτεί την ύπαρξη αναδιαρθρώσεων και εμπλουτισμού των δραστηριοτήτων του κλάδου κυρίως ως αποτέλεσμα της επέκτασης των δραστηριοτήτων άλλων κλάδων προς εμπορικές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι επιβεβαιώνεται η υπόθεση για την ύπαρξη τάσεων μεταβολής του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου.

5.1.7 Ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων

Παρόμοια με τον κλάδο του εμπορίου φαίνεται ότι είναι η κατάσταση και στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων. Η αύξηση της συνολικής απασχόλησης του κλάδου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μέτρια, αγγίζοντας το 15,0% (σε απόλυτα μεγέθη από 272.768 το 2000 σε 314.849 άτομα το 2009, ή δημιουργία 42.081 θέσεων εργασίας). Όπως γίνεται φανερό από το Διάγραμμα 9, ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων χαρακτηρίζεται και αυτός από υψηλή συγκέντρωση της απασχόλησης σε έναν περιορισμένο αριθμό επαγγελματιών κατηγοριών.

Διάγραμμα 9: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Συγκεκριμένα, και στα δύο αναλυόμενα έτη 2000 και 2009, το 77,0% της απασχόλησης του κλάδου συγκεντρώνεται στα επαγγέλματα των απασχολούμενων στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών¹⁴⁶ (51), με ποσοστό 50,4%, και στους διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊσταμένους (13), με ποσοστό 26,7% (Πίνακας 18β), με τους πρώτους να εμφανίζουν ελαφριά αύξηση του μεριδίου τους και τους δεύτερους μείωση. Το υπόλοιπο της απασχόλησης του κλάδου κατανέμεται σε ένα σχετικά ευρύ φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών που, κατά κύριο λόγο, σχετίζονται με το χώρο των πωλήσεων και της παροχής υπηρεσιών με μέτριες συγκεντρώσεις και σε μια σειρά από άλλα επαγγέλματα που, λόγω των πολύ μικρών συγκεντρώσεων που παρουσιάζουν, κατατάσσονται ως λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών και λοιπά επαγγέλματα.¹⁴⁷ Όλες οι επαγγελματικές κατηγορίες του

146. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ένα σχετικά ευρύ φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών όπως: ταξιδιωτικοί συνοδοί, φροντιστές και ξεναγοί, εισπράκτορες μεταφορικών μέσων, διαχειριστές, οικονομοί, αρχιθαλαμηπόλοι, μάγειροι, σερβιτόροι, παιδοκόμοι και βοηθοί νοσηλευτικού προσωπικού, κομμωτές, αισθητικοί, συνοδοί κ.ά.

147. Στα λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών περιλαμβάνονται: τεχνίτες ανέγερσης και απο-

Πίνακας 18α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ξενοδοχείων και εστιατορίων, 2000-2009

Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	2000	2009	Μεταβολή	%Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	2.694	1.459	-1.235	-45,8
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	79.136	84.091	4.955	6,3
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	6.005	3.762	-2.243	-37,4
41. Υπάλληλοι γραφείου	3.305	2.438	-867	-26,2
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	13.562	16.661	3.099	22,9
51. Παροχή προσωπικών υπηρεσιών	132.624	158.536	25.912	19,5
53. Μοντέλα, πωλητές	1.785	2.710	925	51,8
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	1.942	4.585	2.643	136,1
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	25.408	32.495	7.087	27,9
Λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών (1)	3.522	3.914	392	11,1
Λοιπά επαγγέλματα (2)	2.785	4.198	1.413	50,7
Σύνολο	272.768	314.849	42.081	15,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 18β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ξενοδοχείων και εστιατορίων, 2000-2009

Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	2000	2009	Μεταβολή
51. Παροχή προσωπικών υπηρεσιών	48,6	50,4	1,7
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	29,0	26,7	-2,3
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	9,3	10,3	1,0
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	5,0	5,3	0,3
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	0,7	1,5	0,7
Λοιπά επαγγέλματα	1,0	1,3	0,3
Λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών	1,3	1,2	0,0
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	2,2	1,2	-1,0
53. Μοντέλα, πωλητές	0,7	0,9	0,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	1,2	0,8	-0,4
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	1,0	0,5	-0,5
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

συγκεκριμένου προτύπου ανήκουν στα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Από τα παραπάνω, μπορεί κατ' αρχάς να υποστηριχθεί η ύπαρξη κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου, τις μεταβολές του οποίου θα διερευνήσουμε στη συνέχεια.

Πιο αναλυτικά, από τις έντεκα επαγγελματικές κατηγορίες οι οκτώ ενισχύουν τη θέση τους στην απασχόληση. Πέρα από τις δύο κυρίαρχες κατηγορίες, στις οποίες έχουμε ήδη αναφερθεί, αυξήσεις παρουσιάζουν οι οδηγοί μέσων μεταφοράς κατά 136,1% (2.643 άτομα), οι πωλητές κατά 51,8% (925 άτομα), οι πλανόδιοι πωλητές και οικιακοί βοηθοί κ.ά. κατά 27,9% (ή 7.087 άτομα) και οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών κατά 22,9% (ή 3.099 άτομα). Επίσης, άνοδο σημειώνουν τα λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών και τα λοιπά επαγγέλματα κατά 11,1% και 50,7% αντίστοιχα. Αντίθετα, μείωση παρουσιάζουν οι υπάλληλοι γραφείου κατά 26,2% (μείωση 867 θέσεων εργασίας), οι ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές κατά 37,4% (2.243 άτομα) και οι διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη 45,8% (ή 1.235 άτομα).

Όπως και στον κλάδο του εμπορίου, ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία της αυτοαπασχόλησης και της απασχόλησης σε οικογενειακού τύπου επιχειρήσεις, η οποία, ωστόσο, βαίνει αργά αλλά σταθερά μειούμενη λόγω τάσεων συγκεντροποίησης των δραστηριοτήτων, και ως εκ τούτου ανόδου της μισθωτής εργασίας. Τούτο διαφαίνεται από τη γενικότερη άνοδο των υπαλληλικών επαγγελμάτων και την παράλληλη μείωση ή μικρή αύξηση των διευθυντικών (Πίνακας 18α). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εξελίξεις στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων ήταν ιδιαίτερα θετικές για το διάστημα 2000-2008 στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος (INE ΓΣΕΕ, 2009). Όντας στον πυρήνα μιας από τις σημαντικότερες οικονομικές δραστηριότητες της χώρας, μπορεί να ειπωθεί ότι έδραψε τα οφέλη της άνθησης της οικονομίας και κυρίως της επέκτασης της εγχώριας ζήτησης όσο και της αλλοδαπής, που οφείλεται στην προβολή της χώρας λόγω Ολυμπιακών Αγώνων κ.λπ.

Από τα παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί ότι, αν και τα δύο κυρίαρχα επαγ-

περάτωσης, μηχανικοί, εφαρμοστές, τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων και τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: βιολόγοι εν γένει, ιατροί, λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων, νομικοί, επιστήμονες και καλλιτέχνες, τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανών και ανειδίκευτοι εργάτες.

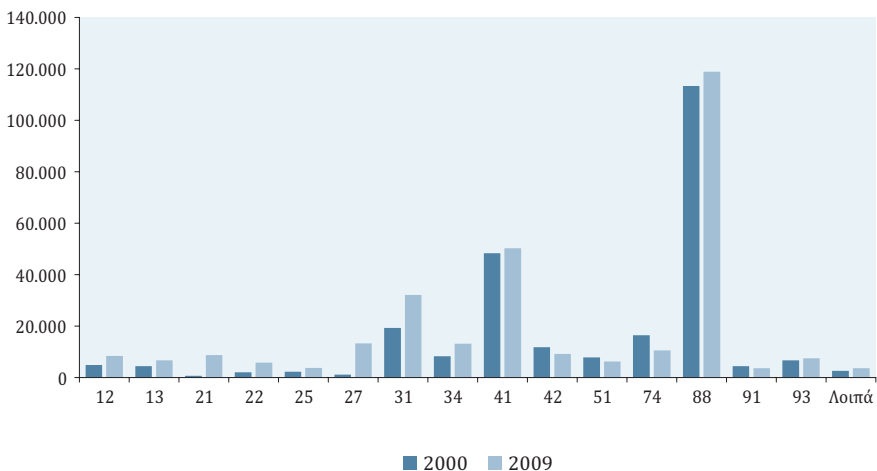
γέλυμα διατηρούν τις συγκεντρώσεις τους (παρουσιάζοντας μια πολύ μικρή μόνο μείωση από 77,6% το 2000 σε 77,1% το 2009), οι ανακατατάξεις που λαμβάνουν χώρα στις μικρότερες κατηγορίες υποδηλώνουν τάσεις μεταβολής του κυρίαρχου προτύπου. Αυτό προκύπτει από την άνοδο που παρουσιάζουν επαγγέλματα όπως οι οδηγοί μέσω μεταφοράς, τα μοντέλα και οι πωλητές, τα λοιπά επαγγέλματα κ.ά., επαγγέλματα τα οποία δεν σχετίζονται άμεσα με τις βασικές παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου ή τουλάχιστον δεν σχετίζονταν μέχρι πρότινος. Από την άλλη, μειώσεις παρουσιάζουν επαγγέλματα που επίσης δεν σχετίζονται με τις βασικές παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου, όπως υπάλληλοι γραφείου, οι ειδικευμένοι στις πωλήσεις και τα λοιπά επαγγέλματα τεχνιτών. Μπορεί, επομένως, να γίνει αποδεκτή η υπόθεση της μεταβολής του κυρίαρχου προτύπου, ωστόσο δεν είναι σαφής η κατεύθυνση αυτής της μεταβολής.

5.1.8 Ο κλάδος των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών

Ο κλάδος των μεταφορών αποθήκευσης και επικοινωνιών το διάστημα 2000-2009 παρουσίασε σημαντική αύξηση στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, ενώ η απασχόλησή του κυμάνθηκε σε μέτρια επίπεδα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στις επιδόσεις της ναυτιλίας¹⁴⁸ (INE ΓΣΕΕ, 2009). Η επαγγελματική διάρθρωση του κλάδου χαρακτηρίζεται από την υψηλή παρουσία τριών κυρίαρχων επαγγελμάτων, που παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις, οδηγοί μέσω μεταφοράς (88), υπάλληλοι γραφείου (41) και τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της φυσικής και της μηχανικής (31), από ένα ευρύ φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών μέτριας συγκέντρωσης και μια σειρά από επαγγέλματα με πολύ μικρές

148. Με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία, η απασχόληση στον κλάδο το διάστημα 2000-2009 αυξήθηκε κατά 18,6%. Η εικόνα της απασχόλησης διαφοροποιείται σημαντικά αν εξετάσουμε τον κλάδο σε επίπεδο διψήφιου κωδικού ΣΤΑΚΟΔ. Για το διάστημα 2000-2007, η απασχόληση μειώθηκε κατά 1,0% στις χερσαίες μεταφορές και κατά 22,7% στις αεροπορικές μεταφορές, ενώ αυξήθηκε κατά 1,8% στις βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών, κατά 2,3% στα ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες και κατά 35,3% στις μεταφορές μέσω υδάτινων οδών (ναυτιλία). Γίνεται επομένως φανερό ότι μόνο ο κλάδος της ναυτιλίας παρουσιάζει αξιοσημείωτη άνοδο, η οποία συνοδεύεται και από σημαντική άνοδο του προϊόντος (κατά 244,8%) και της παραγωγικότητας (κατά 262,1%), ενώ οι υπόλοιποι παρουσιάζουν στασιμότητα σε επίπεδο απασχόλησης αλλά αρκετά υψηλές αυξήσεις στην παραγωγικότητα (με εξαίρεση τις χερσαίες μεταφορές) (INE ΓΣΕΕ, 2009).

Διάγραμμα 10: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

συγκεντρώσεις, το οποίο για ευκολία παρουσιάζεται ως λοιπά επαγγέλματα (Διάγραμμα 10).

Τα κυρίαρχα επαγγέλματα παρουσιάζουν τις υψηλότερες συγκεντρώσεις και για τα δύο εξεταζόμενα έτη και γενικά σχετίζονται με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου¹⁴⁹ (Πίνακας 19β). Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι κατ' αρχάς υφίσταται επαγγελματικό πρότυπο στον κλάδο. Στη συνέχεια ελέγχεται το κατά πόσο υπάρχουν τάσεις μεταβολής αυτού του προτύπου.

Από τις δεκαέξι επαγγελματικές κατηγορίες του κλάδου οι δώδεκα ενισχύουν την απασχόλησή τους. Από αυτές, οι πέντε ανήκουν στα επιστημονικά και τεχνολογικά επαγγέλματα, των οποίων το μερίδιο στην απασχόληση του κλάδου από το 12,3% το 2000 διπλασιάστηκε μέχρι το 2009 σε 24,2%. Αύξηση παρουσιάζουν και τα επαγγέλματα στελεχών (διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη, διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι και λογιστές και άλλα στελέχη), ενώ οι υπόλοιπες τρεις κατηγορίες αφορούν τα κυρίαρχα επαγγέλματα και τους

149. Οι υπάλληλοι γραφείου, για παράδειγμα, στον συγκεκριμένο κλάδο αφορούν κατά κύριο λόγο υπαλλήλους υπηρεσιών μεταφοράς, αποθηκάρειους και ζυγιστές, υπαλλήλους καταγραφής υλικών και υπηρεσιών μεταφορών και ταχυδρομικούς και υπαλλήλους διαλογής αλληλογραφίας.

Πίνακας 19α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, 2000-2009

Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	2000	2009	Μεταβολή	%Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	4.855	8.381	3.526	72,6
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	4.437	6.662	2.225	50,1
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	650	8.689	8.039	1.236,7
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	2.063	5.792	5.142	249,2
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	2.269	3.797	1.528	67,3
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	1.114	13.294	12.180	1.093,6
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	19.240	32.109	12.869	66,9
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	8.285	13.189	4.904	59,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	48.370	50.222	1.852	3,8
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	11.855	9.249	-2.606	-22,0
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	7.837	6.247	-1.590	-20,3
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	16.443	10.592	-5.851	-35,6
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	113.365	118.866	5.501	4,9
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	4.455	3.662	-793	-17,8
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	6.651	7.522	871	13,1
Λοιπά επαγγέλματα	2.581	3.655	1.074	41,6
Σύνολο	254.470	301.928	47.458	18,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ανειδίκευτους εργάτες (κυρίως λιμενεργάτες και φορτοεκφορτωτές). Από την άλλη, μειώνονται τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τις πωλήσεις και την παροχή προσωπικών υπηρεσιών, καθώς και το μοναδικό χειρωνακτικό επάγγελμα των μηχανικών και εφαρμοστών (Πίνακας 19α). Σημειώνεται ότι, παρά τη μικρή αύξηση που παρουσιάζουν τα κυρίαρχα επαγγέλματα, όσον αφορά το μερίδιο της απασχόλησής τους στον κλάδο αυτό μειώνεται, ενώ τα επιστημονικά επαγγέλματα είναι αυτά που ενισχύουν τα μερίδιά τους περισσότερο (Πίνακας 19β).

Ο κλάδος των μεταφορών εξ ορισμού συνεπάγεται δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε ένα διεθνοποιημένο περιβάλλον. Οι μεταβολές των εμπορευματικών ροών (φερ' ειπείν λόγω παγκοσμιοποίησης μεταφορά των παραγωγικών

Πίνακας 19β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών, 2000-2009

Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	2000	2009	Μεταβολή
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	44,5	39,4	-5,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	19,0	16,6	-2,4
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	7,6	10,6	3,1
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	0,4	4,4	4,0
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	3,3	4,4	1,1
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	6,5	3,5	-3,0
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	4,7	3,1	-1,6
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	0,3	2,9	2,6
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	1,9	2,8	0,9
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	2,6	2,5	-0,1
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	1,7	2,2	0,5
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	3,1	2,1	-1,0
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	0,8	1,9	1,1
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	0,9	1,3	0,4
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	1,8	1,2	-0,5
Λοιπά επαγγέλματα	1,0	1,2	0,2
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

δραστηριοτήτων σε ανατολικές χώρες, π.χ. Κίνα), του είδους των εμπορευμάτων και των παρεχόμενων υπηρεσιών, όπως αυτές διαμορφώνονται από τις δυνατότητες που παρέχει η νέα τεχνολογία, εύλογα μεταβάλλουν το κόστος αλλά και το είδος του μεταφορικού μέσου. Κατά συνέπεια, βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη σημαντικές αναδιαρθρώσεις στον κλάδο, με τα ηνία να τα έχει παραδοσιακά η ναυτιλία και να ακολουθούν τα ταχυδρομεία και οι τηλεπικοινωνίες, οι βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών, που ξεπέρασαν σε όρους προστιθέμενης αξίας τις χερσαίες μεταφορές, και οι αεροπορικές μεταφορές. Η δυναμικότητα που παρουσιάζουν οι βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών συνδέεται αναμφίβολα με τις διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (outsourcing) και εφαρμόζονται κυρίως στις υπηρεσίες αποθήκευσης, διανομής, παρακολούθησης αποθεμάτων, αποσυσκευασία-ανασυσκευασία-ετικετοποίηση, λογισμικής παρακολούθησης κ.λπ. Οι τελευταίες απασχολούν κατά κύριο λόγο υπαλλήλους γραφείου και

επιστημονικά επαγγέλματα (μηχανικούς, φυσικούς ή μαθηματικούς) στο τμήμα εκείνο των εργασιών Logistics, που απαιτεί προγραμματιστές Η/Υ αλλά και πιο απαιτητικές εργασίες γραφείου.

Από την άλλη, η αύξηση των επιστημονικών επαγγελμάτων, κυρίως δε αυτών των μηχανικών, συνδέεται και με την αύξηση της ναυτιλίας αλλά και με τις εργασίες συντήρησης σταθμών και δικτύων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι πρόκειται για έναν κλάδο εντάσεως κεφαλαίου, κάτι το οποίο αναμένεται να ενισχυθεί, δεδομένης της αυξανόμενης έντασης του ανταγωνισμού, γεγονός που οδηγεί σε μειωμένες προσδοκίες για αυξήσεις στην απασχόληση.

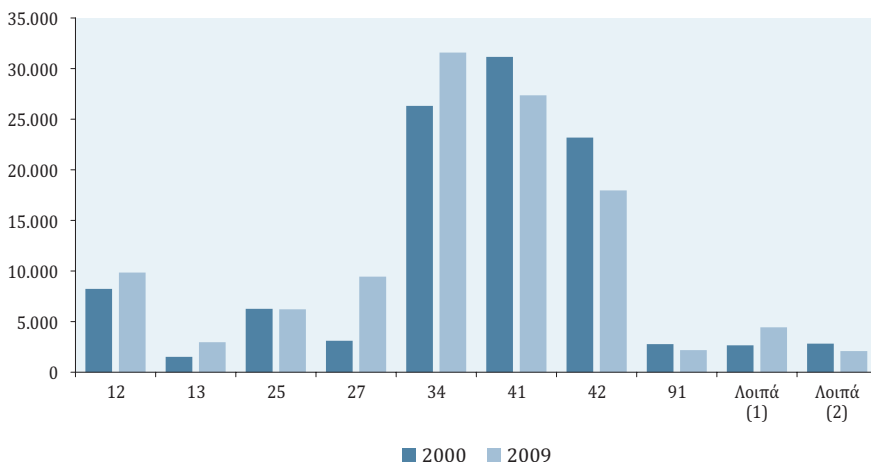
Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η σημαντική παρουσία τριών επαγγελματικών κατηγοριών σχετικών με τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες του κλάδου σηματοδοτεί την ύπαρξη του αναζητούμενου προτύπου. Από την άλλη, η ταυτόχρονη μείωση της συμμετοχής των κυρίαρχων αυτών επαγγελμάτων με την ενίσχυση της παρουσίας μικρότερων επαγγελματικών κατηγοριών, ιδιαίτερα των επιστημονικών και των τεχνολογικών, παρέχει σημαντικές ενδείξεις μεταβολής του προτύπου.

5.1.9 Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών

Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών εμφανίζει μια σχετικά μικρή αύξηση της απασχόλησης κατά 5,6% (από 107.982 άτομα το 2000 σε 114.054 το 2009, οδηγώντας στη δημιουργία 6.072 θέσεων εργασίας). Η επαγγελματική διάρθρωση του κλάδου απαρτίζεται αποκλειστικά από μη χερωνακτικά επαγγέλματα και χαρακτηρίζεται από την παρουσία τριών επαγγελματικών ομάδων: διευθύνοντα και ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων και οργανισμών, επιστημονικά επαγγέλματα, λοιπά επαγγέλματα γραφείου και αυτά που σχετίζονται με τις πωλήσεις.

Τα επαγγέλματα που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης του κλάδου (το 74,7% το 2000 και το 67,4% το 2009) είναι αυτά των ειδικευμένων επί των πωλήσεων και χρηματιστών (34), με ποσοστό 27,7%, των υπαλλήλων γραφείου (41), με ποσοστό 24,0%, και των υπαλλήλων εξυπηρέτησης πελατών (42), με ποσοστό 15,7% (Πίνακας 20β). Και τα τρία αυτά επαγγέλματα συνδέονται άμεσα με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, διαμορφώνοντας το κυρίαρχο επαγγελματικό του πρότυπο. Το υπόλοιπο της απασχόλησης κατα-

Διάγραμμα 11: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελματών στον κλάδο των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

νέμεται σε έναν σχετικά μικρό αριθμό επαγγελματών με μέτριες συγκεντρώσεις και σε έναν αρκετά μεγαλύτερο αριθμό επαγγελματών με πολύ μικρές συγκεντρώσεις που ομαδοποιούνται υπό τον τίτλο λοιπά επαγγέλματα και λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα.¹⁵⁰

Οι τάσεις μεταβολής αυτού του κυρίαρχου προτύπου διερευνώνται στη συνέχεια. Πιο αναλυτικά, από τις δέκα αναλυόμενες κατηγορίες οι πέντε παρουσιάζουν αύξηση (Πίνακας 20α). Οι μεγαλύτερες αυξήσεις εντοπίζονται στους απασχολούμενους σε επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα (27) κατά 203,1% (ή 6.324 θέσεις εργασίας), στους διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενους μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (13) κατά 95,0% (ή 1.444 θέσεις εργασίας), στα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα κατά 67,4% (ή 1.781 θέσεις εργασίας), στους ειδικευμένους επί των πωλήσεων και χρηματιστές (34) κατά 20,1 (ή 5.280 θέσεις εργασίας) και στα διευθύνοντα και ανώτερα στελέχη (12) κατά 19,5% (ή κατά 1.602 θέσεις εργασίας). Από την άλλη, μειώσεις παρουσίασαν

150. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, μηχανικοί, εφαρμοστές, τεχνίτες-χειροτέχνες-τυπογράφοι και οδηγοί μέσω μεταφοράς. Στα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: φυσικοί, μαθηματικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, βιολόγοι, ιατροί και νομικοί.

Πίνακας 20α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, 2000-2009

I. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	8.231	9.833	1.602	19,5
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	1.520	2.964	1.444	95,0
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	6.262	6.219	-43	-0,7
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	3.113	9.437	6.324	203,1
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	26.305	31.585	5.280	20,1
41. Υπάλληλοι γραφείου	31.145	27.366	-3.779	-12,1
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	23.188	17.951	-5.237	-22,6
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	2.762	2.184	-578	-20,9
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα	2.642	4.423	1.781	67,4
Λοιπά επαγγέλματα	2.814	2.092	-722	-25,7
Σύνολο	107.982	114.054	6.072	5,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

οι υπάλληλοι γραφείου (41) κατά 12,1% (ή απώλεια 3.779 θέσεων εργασίας), οι πλανόδιοι πωλητές και οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε. (91) κατά 20,9% (ή 578 άτομα), οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών (42) κατά 22,6% (ή 5.237 άτομα) και τα λοιπά επαγγέλματα¹⁵¹ κατά 25,7% (ή 722 άτομα), ενώ οι λογιστές και τα άλλα στελέχη επιχειρήσεων (25) χαρακτηρίζονται από στασιμότητα με οριακή μείωση κατά 0,7% (43 άτομα). Επισημαίνεται ότι εντός των λοιπών επιστημονικών επαγγελμάτων αξιοσημείωτες αυξήσεις παρουσίασαν οι αρχιτέκτονες και μηχανικοί κατά 439,7% (1.385 άτομα), αλλά και οι φυσικοί και μαθηματικοί κατά 108,1% (843 άτομα), ενώ οι υπόλοιπες κατηγορίες μειώθηκαν. Εντούτοις, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι αποτελούν πολύ μικρές κατηγορίες και επομένως οι μεταβολές αυτές ενδέχεται να είναι υπερεκτιμημένες.

151. Σημειώνεται ότι μια σειρά από μικρές επαγγελματικές κατηγορίες που εντάσσονται στα λοιπά επαγγέλματα, όπως οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, προστασίας, οδηγοί μέσων μεταφοράς, διάφοροι τεχνίτες κ.λπ., περιορίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό λόγω της εφαρμογής αναθέσεων εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες).

Πίνακας 20β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, 2000-2009

I. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	2000	2009	Μεταβολή
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	24,4	27,7	3,3
41. Υπάλληλοι γραφείου	28,8	24,0	-4,8
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	21,5	15,7	-5,7
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	7,6	8,6	1,0
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	2,9	8,3	5,4
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	5,8	5,5	-0,3
Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα	2,4	3,9	1,4
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	1,4	2,6	1,2
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	2,6	1,9	-0,6
Λοιπά επαγγέλματα	2,6	1,8	-0,8
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Ο κλάδος των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών με χρονική αφετηρία την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ έχει εισέλθει σε μια περίοδο συνεχών και έντονων αλλαγών υποκινούμενων από την όξυνση των ανταγωνισμών¹⁵²

152. Η όξυνση του ανταγωνισμού στον χρηματοπιστωτικό κλάδο αποτελεί μια κατάσταση που έχει παγωθεί διεθνώς τις τελευταίες δύο τρεις δεκαετίες και συνιστά αποτέλεσμα οικονομικών και θεσμικών διαδικασιών που άρχισαν να εμφανίζονται ήδη από τη δεκαετία του 1970 και του 1980 στο πλαίσιο της τότε βαθιάς παγκόσμιας ύφεσης. Ο επίμονος στασιμοπληθωρισμός και η αποτυχία κάθε προσπάθειας εξόδου από την κρίση έθεσε υπό αμφισβήτηση όχι μόνο τη μέχρι τότε κενυσιανή πολιτική αλλά και το αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας των τραπεζών, αποκλειστική αποστολή του οποίου ήταν μέχρι τότε η εξυπηρέτηση του παραγωγικού τομέα (Isenberg, 2000). Οι νέες τεχνολογίες από τη μεριά τους φαίνεται πως έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη δυνατότητα των τραπεζών να παρακάμπουν την περιοριστική για αυτές νομοθεσία (επεκτείνοντας τις δραστηριότητές τους σε πεδία που ήταν ανταγωνιστικά προς τις μέχρι τότε παραδοσιακές δραστηριότητες), ανοίγοντας το δρόμο για την αυτονομήσή τους και τελικά την ανάδειξή τους σε δυνάμεις ικανές να διαμορφώνουν οι ίδιες το θεσμικό πλαίσιο δραστηριοποίησής τους. Έτσι, υπό το πρίσμα των παραπάνω εξελίξεων διαμορφώθηκαν δύο βασικές τάσεις: της απελευθέρωσης και αποκανονικοποίησης (liberalization and deregulation process) και της αποδιαμεσολάβησης (disintermediation process). Και οι δύο αυτές τάσεις δημιούργησαν ένα περιβάλλον ιδιαίτερα ανταγωνιστικό (αλλά και κερδοφόρο), με τον χρηματοπιστωτικό κλάδο να δημιουργεί συνεχώς νέες αγορές και

τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα ο τραπεζικός κατά κύριο λόγο κλάδος να επιδοθεί σε έναν αγώνα ανάληψης σημαντικών επενδύσεων και πρωτοβουλιών,¹⁵³ προκειμένου να τονώσει την ανταγωνιστική του θέση σε μια ολοένα πιο απαιτητική αγορά, με κυρίαρχη τάση τις επενδύσεις στην πληροφορική (hardware και software) και τις επικοινωνίες, οδηγώντας με αυτό τον τρόπο σε νέα, καινοτόμα εργαλεία και μεθόδους που αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας παροχής υπηρεσιών και τον εκσυγχρονισμό των εσωτερικών επιχειρησιακών λειτουργιών (Αρχοντάκης και Γεωργακοπούλου, 1998).

Σύμφωνα με μελέτη της ΟΤΟΕ (Αρχοντάκης και Γεωργακοπούλου, 1998) για τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην απασχόληση του κλάδου των τραπεζών, προκύπτει ότι είναι ισχυρά αρνητικές στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Ιδιαίτερα όσον αφορά τη λιανική τραπεζική, η κυρίαρχη τάση που διαμορφώνεται τείνει να βασίζεται όλο και περισσότερο στις δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες, όπως το Electronic Banking και οι Electronic Data Interchange. Η πρώτη τείνει να έχει ως αποτέλεσμα τη σαφή επιβράδυνση της διανομής τραπεζικών προϊόντων μέσω των δικτύων των υποκαταστημάτων και η δεύτερη να περιορίζει περαιτέρω μονάδες με πολύαριθμο διοικητικό προσωπικό, καταργώντας θέσεις εργασίας χαμηλής ειδίκευσης, ενώ παράλληλα δημιουργούνται νέες ανάγκες σε τομείς εργασιών που παλαιότερα δεν ήταν εφικτές από τεχνολογική άποψη, απαιτώντας λιγότερο αλλά μεγαλύτερης ειδίκευσης προσωπικό (Αρχοντάκης και Γεωργακοπούλου, 1998).

Οι εξελίξεις της απασχόλησης στον εν λόγω κλάδο αποτελούν συνδυαστικό

προϊόντα, εισχωρώντας σε κάθε μορφή συναλλαγής της καθημερινότητας. Αναφορικά με τις εξελίξεις στην απασχόληση του κλάδου ως συνέπεια των παραπάνω διαδικασιών, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Αρχοντάκης και Γεωργακοπούλου (1998) και ΙΝΕ/ΟΤΟΕ (1996). «Τεχνικο-οργανωτικός εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος. Επιπτώσεις στην απασχόληση και στις εργασιακές σχέσεις» και Ιωακείμoglou (2007).

153. Ενδεικτικά αναφέρονται μερικές από τις τάσεις που αναπτύσσονται από τις τεχνικο-οργανωτικές αναδιαρθρώσεις των τραπεζών: μείωση της απασχόλησης στις υποστηρικτικές εργασίες και στα back-offices των τραπεζών και αύξηση στις θέσεις άμεσης συναλλαγής με τον πελάτη, ανάπτυξη διαδικασιών εκχώρησης-εξωτερίκευσης σε τρίτες επιχειρήσεις, αύξηση του αριθμού των μεσαίων στελεχών και των εξειδικευμένων, αύξηση της απασχόλησης σε συναφείς με τις τραπεζικές εργασίες θυγατρικές των τραπεζών, ιδίως σε νέους τομείς παροχής χρηματοοικονομικών υπηρεσιών (Αρχοντάκης και Γεωργακοπούλου, 1998).

αποτέλεσμα των εξελίξεων σε τρεις επιμέρους κλάδους. Αυτόν των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (65) και των συναφών με αυτόν οργανισμών (67), οι οποίοι συγκεντρώνουν πάνω από το 85,0% της απασχόλησης του κλάδου το 2008,¹⁵⁴ ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν την απασχόλησή τους, αντισταθμίζοντας τις σημαντικές μειώσεις που σημειώνονται στον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (66).

Σε ό,τι αφορά τον πρώτο, ο οποίος διαμορφώνεται κυρίως από τις εξελίξεις στον τραπεζικό τομέα, η απασχόλησή του αυξάνεται παρά τις σημαντικές αυξήσεις στο ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας,¹⁵⁵ η οποία οφείλεται αφενός στην εισαγωγή της τεχνολογίας (ηλεκτρονικοί υπολογιστές) που αυτοματοποίησε μια σειρά από εργασίες γραφείου και αφετέρου στις διάφορες εφαρμογές της (ιντερνέτ, ΑΤΜ), οι οποίες μείωσαν τον όγκο εργασίας και τραπεζικών εργασιών και συναλλαγών που απαιτούν τη φυσική παρουσία των πελατών στα τραπεζικά καταστήματα, υποδηλώνοντας ότι οι θετικές εξελίξεις στην απασχόληση οφείλονται στην επέκταση των δραστηριοτήτων του κλάδου.

Συμπερασματικά, μπορεί κατ' αρχάς να υποστηριχθεί ότι η εκτεταμένη παρουσία τριών επαγγελματικών κατηγοριών (ειδικευμένων επί των πωλήσεων και χρηματιστών, υπαλλήλων γραφείου και υπαλλήλων εξυπηρέτησης πελατών) που σχετίζονται άμεσα με τις οικονομικές δραστηριότητες του κλάδου σηματοδοτούν την ύπαρξη του αναζητούμενου προτύπου. Από την άλλη πλευρά, οι θεσμικές και τεχνολογικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών έχουν επηρεάσει σημαντικά τον κλάδο των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών τόσο ως προς τις παρεχόμενες υπηρεσίες όσο ως προς το αντικείμενο των εργασιών. Αυτό συνεπάγεται μια σειρά από αναδιαρθρώσεις, των οποίων η κυρίαρχη τάση φαίνεται να είναι η ενίσχυση του μεγαλύτερης ειδίκευσης προσωπικού εις βά-

154. Συγκεκριμένα, ο κλάδος ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών (65) το 2000 συγκέντρωνε το 63,7% της απασχόλησης του κλάδου, ενώ το 2008 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 70%. Τα αντίστοιχα μεγέθη για τον κλάδο των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (66) ήταν 27,5% και 12,4%, σημειώνοντας μείωση κατά 54,9% στο μερίδιό τους, ενώ ο κλάδος των συναφών με τους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς δραστηριοτήτων εμφάνισε αύξηση της συγκέντρωσης του από 8,8% σε 17,6%, αντίστοιχα (ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2008).

155. Ο ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας στον χρηματοπιστωτικό τομέα (με βάση τα στοιχεία 20 εμπορικών τραπεζών) της Ελλάδας ανήλθε σε 7,4% ετησίως κατά την επταετία 2000-2007 (Ιωακείμωλου, 2009).

ρος των επαγγελματιών χαμηλότερης ειδίκευσης, όπως οι διοικητικοί υπάλληλοι (υπάλληλοι γραφείου και υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών). Τούτο εν μέρει αναδεικνύεται από την ενίσχυση της παρουσίας μιας σειράς επαγγελματικών κατηγοριών (διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη, επιστήμονες και καλλιτέχνες, λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων, λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα), με αποτέλεσμα να μπορεί με σχετική ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι η υπόθεση της μεταβολής του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου επιβεβαιώνεται.

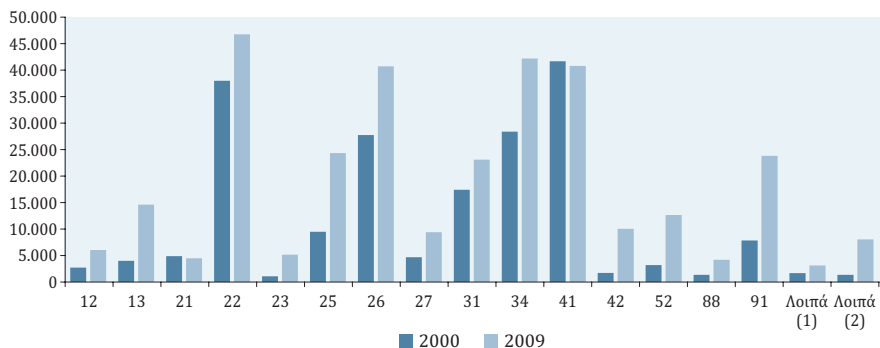
5.1.10 Ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας

Ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας¹⁵⁶ παρουσιάζει ιδιαίτερα θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος για το διάστημα 2000-2008, τα οποία αυξήθηκαν με ρυθμό 63,2% και 21,0% αντίστοιχα (INE ΓΣΕΕ, 2009). Ορισμένοι, μάλιστα, επιμέρους κλάδοι που εντάσσονται στη γενικότερη αυτή κατηγορία¹⁵⁷ επέδειξαν ιδιαίτερη δυναμικότητα. Όπως γίνεται

156. Στη ΣΤΑΚΟΔ-08 ο κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας διασπάστηκε σε τρεις επιμέρους κλάδους: τον κλάδο διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, τον κλάδο των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων και τον κλάδο των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων. Αυτό οφείλεται στην αναθεώρηση της ταξινόμησης των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας το 2008 (ΣΤΑΚΟΔ, 2008) προκειμένου να διασφαλιστεί η αντιστοιχία με την ταξινόμηση NACE Rev. 2. Κατά συνέπεια, και για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, προκειμένου να διατηρηθεί η συγκρισιμότητα των στατιστικών δεδομένων για το εξεταζόμενο διάστημα 2000-2009, επιχειρήθηκε η προσαρμογή της νέας ταξινόμησης στην παλαιότερη, με το κόστος, ωστόσο, της μη πλήρους αντιστοιχίας στην προηγούμενη κατηγοριοποίηση. Το γεγονός αυτό σημαίνει αναμφίβολα ότι η εικόνα των στοιχείων αλλοιώνεται, σε μερικές περιπτώσεις σημαντικά, καθώς οι νέοι κλάδοι που δημιουργήθηκαν δεν αποτελούν απλώς διαίρεση των προηγούμενων αλλά προφανώς και ενσωμάτωση σε αυτούς συναφών δραστηριοτήτων από τρίτους κλάδους. Με άλλα λόγια, ο αριθμός των απασχολούμενων σε κάθε επαγγελματική κατηγορία του ΣΤΑΚΟΔ-03 δεν αποτελεί το άθροισμα των επιμέρους τριών κατηγοριών του ΣΤΑΚΟΔ-08. Κατά συνέπεια, αν και επιχειρείται η διερεύνηση του συγκεκριμένου κλάδου, τα όποια συμπεράσματα προκύπτουν θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με επιφύλαξη.

157. Ο κλάδος της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας αποτελεί άλλο έναν κλάδο που συνίσταται από σημαντικά ανόμοιους επιμέρους κλάδους. Σύμφωνα με το ΣΤΑΚΟΔ-03, ο κλάδος της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, πληροφορικής, έρευνας και συναφών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων συνίσταται στους εξής επιμέρους κλάδους: διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (70), ενοικίασης μηχανημάτων, ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης

Διάγραμμα 12: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελματιών στον κλάδο της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

φανερό από το Διάγραμμα 12, ένα ευρύ φάσμα μη χειρωνακτικών επαγγελματιών απασχολείται στον κλάδο, με τέσσερα να παρουσιάζουν τις υψηλότερες συγκεντρώσεις, ενώ το υπόλοιπο της απασχόλησης κατανέμεται σε επαγγέλματα με μέτριες συγκεντρώσεις και σε επαγγέλματα με πολύ μικρές συγκεντρώσεις που εμφανίζονται ως λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών (Λοιπά 1) και ως λοιπά επαγγέλματα (Λοιπά 2).¹⁵⁸ Τα επαγγέλματα με τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις του

κ.ά. (71), πληροφορικής και συναφών δραστηριοτήτων (72), έρευνας και ανάπτυξης (73) και άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (74). Κατά συνέπεια, ενδιαφέρουσες εξελίξεις στην επαγγελματική δομή σε καθέναν από αυτούς πιθανόν να υποκρύπτονται ιδιαίτερα αν αυτές αφορούν μικρούς κλάδους. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο (74) απασχολεί σχεδόν το 80,0% των απασχολούμενων με βάση στοιχεία της ΕΣΥΕ για το 2008. Σύμφωνα με την Έκθεση του 2009 (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2009), κατά το διάστημα 2000-2008 ο κλάδος της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας αύξησε την απασχόλησή του κατά 1056,5% (ή 21.493 νέες θέσεις εργασίας), της ενοικίασης μηχανημάτων, ειδών ατομικής/οικιακής χρήσης κ.ά. κατά 201,6% (5.735 θέσεις εργασίας), της πληροφορικής και συναφών δραστηριοτήτων κατά 138,0% (14.023 άτομα), της έρευνας και ανάπτυξης κατά 61,9% (3.142 άτομα) και των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων κατά 45,3% (ή 80.185 θέσεις εργασίας). Με τη σειρά του, ο κλάδος των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων περιλαμβάνει νομικές, λογιστικές, συμβουλευτικές (τεχνικές και άλλες), ελεγκτικές, ερευνητικές, διαφημιστικές και άλλες δραστηριότητες.

158. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, μοντέλα και πωλητές, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χειριστές μηχανών παραγωγής, συναρμολογητές, ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες και ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων. Από

Πίνακας 21α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, 2000-2009

Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	2.714	6.027	3.313	122,1
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	4.016	14.628	10.612	264,2
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	4.865	4.490	-375	-7,7
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	37.976	46.761	8.785	23,1
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	1.095	5.180	4.085	373,1
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	9.492	24.357	14.865	156,6
26. Νομικοί εν γένει	27.737	40.715	12.978	46,8
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	4.691	9.392	4.701	100,2
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	17.423	23.099	5.676	32,6
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	28.371	42.192	13.821	48,7
41. Υπάλληλοι γραφείου	41.689	40.807	-882	-2,1
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	1.718	10.036	8.318	484,2
52. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	3.189	12.638	9.449	296,3
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	1.349	4.218	2.869	212,7
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	7.839	23.807	15.968	203,7
Λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών	1.672	3.134	1.462	87,4
Λοιπά επαγγέλματα	1.360	8.060	6.700	492,6
Σύνολο	197.196	319.541	122.345	62,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

κλάδου παραμένουν τα ίδια καθ' όλο το εξεταζόμενο διάστημα και συνίστανται σε επιστημονικά (αρχιτέκτονες και μηχανικοί, ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές και νομικοί) και γραφείου (υπάλληλοι γραφείου).

Παρά το μεγάλο φάσμα των επαγγελματικών κατηγοριών που αποτελούν το

την άλλη, στα λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών περιλαμβάνονται: τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, χύτες μετάλλων, συγκολλητές, μηχανικοί και εφαρμοστές, τεχνίτες-χειρώνακτες και τυπογράφοι και τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης.

Πίνακας 21β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, 2000-2009

Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	2000	2009	Μεταβολή
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	19,3	14,6	-4,6
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	14,4	13,2	-1,2
41. Υπάλληλοι γραφείου	21,1	12,8	-8,4
26. Νομικοί εν γένει	14,1	12,7	-1,3
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	4,8	7,6	2,8
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	4,0	7,5	3,5
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί	8,8	7,2	-1,6
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	2,0	4,6	2,5
52. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	1,6	4,0	2,3
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	0,9	3,1	2,3
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	2,4	2,9	0,6
Λοιπά επαγγέλματα	0,7	2,5	1,8
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	1,4	1,9	0,5
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	0,6	1,6	1,1
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	2,5	1,4	-1,1
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	0,7	1,3	0,6
Λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών	0,8	1,0	0,1
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

αντικείμενο της σχετικής διερεύνησης και τις σημαντικά διαφοροποιημένες υπηρεσίες των επιμέρους κλάδων οικονομικής δραστηριότητας που εμπεριέχονται στον υπό ανάλυση κλάδο, τα κυρίαρχα αυτά επαγγέλματα φαίνεται να συνδέονται άμεσα με τις δραστηριότητες του κλάδου, ιδιαίτερα δε με αυτόν των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που απασχολεί σχεδόν το 80,0% των απασχολούμενων (ΕΣΥΕ, 2008), με αποτέλεσμα να μπορεί να υποστηριχθεί η ύπαρξη του αναζητούμενου προτύπου. Το κατά πόσο, όμως, αυτό το πρότυπο παραμένει αναλλοίωτο είναι κάτι που απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

Πιο αναλυτικά, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όλες οι κατηγορίες που παρουσιάζουν τις υψηλότερες συγκεντρώσεις (άνω του 10,0%) μειώνουν τα μερίδιά τους (Πίνακας 21β), ενώ, με εξαίρεση τους τεχνολόγους και τεχνικούς βο-

ηθούς (της φυσικής και της μηχανικής) και τους φυσικούς και μηχανικούς, όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες ενισχύουν τα μερίδιά τους στην απασχόληση του κλάδου. Επίσης, σημειώνεται ότι ο αριθμός των υπό ανάλυση επαγγελματιών αυξήθηκε κατά πέντε κατηγορίες (γεωργοί ειδικευμένοι σε μια καλλιέργεια, χειριστές μηχανών παραγωγής ξύλου και χαρτιού και κλωστοϋφαντουργίας, χύτες μετάλλων, συγκολλητές και τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης), οι οποίες όμως έχουν πολύ μικρές συγκεντρώσεις και περιλαμβάνονται στα λοιπά επαγγέλματα και τα λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών. Όπως έχει επισημανθεί και προηγουμένως, όμως, ο συγκεκριμένος κλάδος αποτελεί άθροισμα αρκετά ανόμοιων κλάδων, γεγονός που καθιστά δυσχερή τον εντοπισμό μεταβολών που οφείλονται σε εξελίξεις που αφορούν κάθε μεμονωμένο κλάδο.

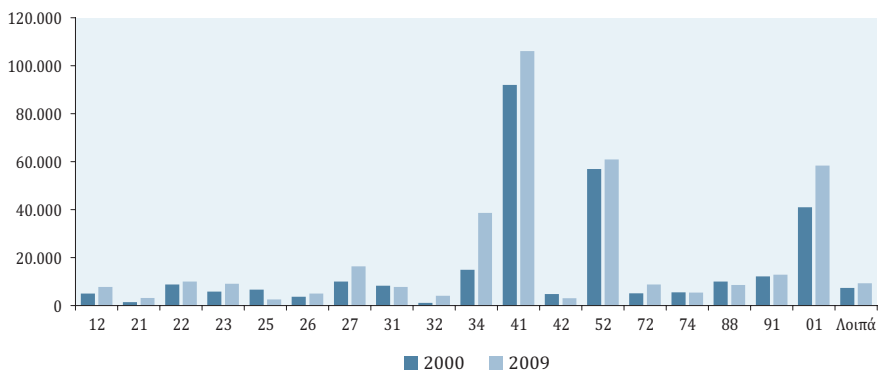
Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, παρά τις δυσχέρειες που συνδέονται τόσο με το φάσμα των υπό ανάλυση επαγγελματικών κατηγοριών όσο και με τις διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες των επιμέρους κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (που συγκροτούν τον κλάδο διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας), η ύπαρξη του αναζητούμενου προτύπου μπορεί να διαπιστωθεί. Από την άλλη πλευρά, η μείωση της συμμετοχής των κυρίαρχων επαγγελματιών στη συνολική απασχόληση και η ταυτόχρονη ενίσχυση των υπόλοιπων επαγγελματικών κατηγοριών, σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού τους συνηγορούν προς την ύπαρξη τάσεων διάχυσης των επαγγελματιών και επομένως μεταβολής του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου.

5.1.11 Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης

Ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης εμφανίζει μια αρκετά σημαντική αύξηση της απασχόλησης κατά 25,6% (από 301.333 άτομα το 2000 σε 378.574 το 2009, που ισοδυναμεί με 77.241 νέες θέσεις εργασίας), συνιστώντας τον τέταρτο από πλευράς δημιουργίας θέσεων εργασίας¹⁵⁹ κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Η διάρθρωση της απασχόλησης χαρακτηρίζεται από μεγάλες συγκεντρώσεις σε έναν σχετικά περιορισμένο αριθμό μη χειρωνακτικών επαγγελματιών, με το υπόλοιπο μερίδιο της απασχόλησης να επιμερίζεται σε ένα αρκετά ευρύ φάσμα κατηγοριών με μέτριες

159. Μετά τους κλάδους του εμπορίου, της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και της εκπαίδευσης (INE ΓΣΕΕ, 2009).

Διάγραμμα 13: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελματιών στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και κοινωνικής ασφάλισης, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

συγκεντρώσεις, καθώς και σε μια σειρά επαγγελματιών με πολύ μικρές συγκεντρώσεις που εμφανίζεται υπό τον τίτλο λοιπά επαγγέλματα.¹⁶⁰

Οι υπάλληλοι γραφείου, οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας και τα άτομα μη δυνάμενα να καταταγούν αποτελούν και για τα δύο εξεταζόμενα έτη τα κυρίαρχα επαγγέλματα που εξ'ορισμού σχετίζονται άμεσα με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, διαμορφώνοντας έτσι το κυρίαρχο επαγγελματικό του πρότυπο.

Πιο αναλυτικά, με βάση τον Πίνακα 22α γίνεται φανερό ότι και τα τρία κυρίαρχα επαγγέλματα ενίσχυσαν την απασχόλησή τους. Από την άλλη, όμως, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 22β, μόνο τα πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν αύξησαν το μερίδιό τους στην απασχόληση του κλάδου από 13,6% σε 15,4%, κάτι που οφείλεται στη θέσπιση του θεσμού του επαγγελματία οπλίτη το 2001 με το Ν. 2936/2001, ενώ οι υπάλληλοι γραφείου μείωσαν τη συγκέντρωσή τους στο 28,0% το 2009 από 30,5% και οι απασχολούμενοι στην παρο-

160. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: μέλη βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη, διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι, εκπαιδευτικοί, απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, μοντέλα, πωλητές, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χύτες μετάλλων, συγκολλητές, τεχνίτες (χειροτέχνες, τυπογράφοι, ξύλου, υφαντουργίας), χειριστές μηχανών παραγωγής (μετάλλου, χημικών, πλαστικών, ξύλου και χάρτου), συναρμολογητές και ανειδίκευτοι εργάτες.

χή υπηρεσιών προστασίας από 18,9% το 2000 σε 16,1% το 2009. Οι μεταβολές αυτές στις συγκεντρώσεις των κυρίαρχων επαγγελματιών έχουν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση του συνολικού μεριδίου τους από 63,1% το 2000 σε 59,5% το 2009.

Αναφορικά με τις μικρότερες κατηγορίες σημειώνεται ότι από τις οκτώ που αυξάνουν τα μερίδιά τους οι έξι αφορούν επιστημονικά και τεχνολόγων (βιολογία και υγείας) επαγγέλματα, ενώ από αυτά που υποχωρούν μόνο οι αρχιτέκτονες και μηχανικοί ανήκουν στα επιστημονικά (Πίνακας 22β). Από την άλλη, με βάση τον Πίνακα 22α, τις μεγαλύτερες αυξήσεις σημειώνουν οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της υγείας και της βιολογίας (242,0% ή 2.918 θέσεις εργασίας), οι ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές (158,6% ή 23.744 θέσεις εργασίας) και οι φυσικοί και μαθηματικοί (125,4% ή 1.812 άτομα). Από την άλλη, μειώνονται οι μηχανικοί και εφαρμοστές, οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της φυσικής και της μηχανικής, οι οδηγοί μέσων μεταφοράς, οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών και οι λογιστές και άλλα στελέχη. Οι τελευταίες αυτές κατηγορίες (με εξαίρεση ίσως τους λογιστές) είναι πιθανό να απασχολούνται σε τρίτες εταιρείες με τη μορφή εξωτερικών αναθέσεων.¹⁶¹ Το μέγεθος και η έκταση, όμως, αυτών των διαδικασιών είναι κάτι που δεν μπορεί να συναχθεί από τα διαθέσιμα για την παρούσα μελέτη στοιχεία.

Οι διαδικασίες αναθέσεων, όμως, και οι απορρέουσες από αυτές μορφές απασχόλησης αποτελούν μέρος μόνο των εξελίξεων στην απασχόληση εν γένει του δημοσίου. Οι θετικές εξελίξεις που εμφανίζει ο κλάδος σε ποσοτικό επίπεδο δεν υποδηλώνουν αναγκαστικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά, όπως η μονιμότητα και η σταθερότητα για τους απασχολούμενους σε αυτόν, καθώς κατά τα τελευ-

161. Για παράδειγμα, στην κατηγορία των υπαλλήλων εξυπηρέτησης πελατών περιλαμβάνονται οι χειριστές τηλεφωνικών κέντρων, που αναλαμβάνουν την ενημέρωση του κοινού, το κλείσιμο ραντεβού με τις υγειονομικές υπηρεσίες και το ΙΚΑ ή την τηλεφωνική παραγγελία δημόσιων εγγράφων (πιστοποιητικών, βεβαιώσεων κλπ.), υπηρεσίες που σε έναν ολόένα και μεγαλύτερο βαθμό αναλαμβάνονται από ιδιωτικές εταιρείες του χώρου των δημοσκοπήσεων και της έρευνας αγοράς, που διαθέτουν μεγάλες υποδομές τηλεφωνικών κέντρων. Ωστόσο, αν και αυτού του είδους οι εργασίες επεκτείνονται σημαντικά σε όλο και περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες, απαντώντας στην απαίτηση της κοινωνίας για καλύτερη και χωρίς ουρές εξυπηρέτηση, η μορφή της απασχόλησης σε αυτές είναι προσωρινή και μερική, ενώ είναι αρκετά συχνό το φαινόμενο της μαύρης εργασίας.

Πίνακας 22α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, 2000-2009

Α. Δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	5.012	7.769	2.757	55,0
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	1.445	3.257	1.812	125,4
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	8.845	10.063	1.218	13,8
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	5.861	9.178	3.317	56,6
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	6.670	2.584	-4.086	-61,3
26. Νομικοί εν γένει	3.757	5.073	1.316	35,0
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	10.025	16.371	6.346	63,3
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής, μηχανικής)	8.285	7.828	-457	-5,5
32. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας	1.206	4.124	2.918	242,0
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	14.968	38.712	23.744	158,6
41. Υπάλληλοι γραφείου	92.048	106.102	14.054	15,3
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	4.848	3.143	-1.705	-35,2
52. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	56.920	60.909	3.989	7,0
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	5.136	8.828	3.692	71,9
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	5.592	5.422	-170	-3,0
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	10.021	8.589	-1.432	-14,3
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	12.190	12.948	758	6,2
10. Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	41.059	58.346	17.287	42,1
Λοιπά επαγγέλματα	7.445	9.328	1.883	25,3
Σύνολο	301.333	378.574	77.241	25,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 22β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, 2000-2009

Α. Δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	2000	2009	Μεταβολή
41. Υπάλληλοι γραφείου	30,5	28,0	-2,5
52. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	18,9	16,1	-2,8
10. Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	13,6	15,4	1,8
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	5,0	10,2	5,3
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	3,3	4,3	1,0
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	4,0	3,4	-0,6
22. Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	2,9	2,7	-0,3
Λοιπά επαγγέλματα	2,5	2,5	0,0
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	1,9	2,4	0,5
72. Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	1,7	2,3	0,6
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	3,3	2,3	-1,1
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής και μηχανικής)	2,7	2,1	-0,7
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	1,7	2,1	0,4
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	1,9	1,4	-0,4
26. Νομικοί εν γένει	1,2	1,3	0,1
32. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (βιολογίας και υγείας)	0,4	1,1	0,7
21. Φυσικοί, μαθηματικοί	0,5	0,9	0,4
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	1,6	0,8	-0,8
25. Λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων	2,2	0,7	-1,5
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ταία κυρίως έτη τόσο η προσωρινή όσο και η μερική απασχόληση αυξάνονται ολοένα και περισσότερο (INE ΓΣΕΕ, 2009).¹⁶² Η διαπίστωση αυτή προφανώς είναι κάτι που αφορά και τα επιστημονικά επαγγέλματα, η ενίσχυση των οποίων θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί ως ένδειξη της αναβάθμισης των συνθηκών εργασίας, των απολαβών κ.λπ. Η απασχόληση στη δημόσια διοίκηση είναι σημαντικά καταταμημένη, γεγονός που έχει ως συνέπεια το κοινωνικό πρότυπο (status) που φέρει κάθε επάγγελμα να μην ανταποκρίνεται στην πραγματική του διάσταση στο χώρο της εργασίας και στις διάφορες υπο-αγορές εργασίας.¹⁶³

Συμπερασματικά, τόσο η μείωση της συγκέντρωσης των κυρίαρχων επαγγελμάτων όσο και η εμφάνιση νέων επαγγελματικών κατηγοριών που απασχολούνται στον κλάδο, σε συνδυασμό με τις ανακατατάξεις στην επαγγελματική διάρθρωσή του, συνηγορούν προς την αποδοχή της υπόθεσης ότι το επαγγελματικό πρότυπο παρουσιάζει τάσεις μεταβολής. Οι παράγοντες που βρίσκονται πίσω από αυτές τις εξελίξεις μπορούν να εντοπιστούν τόσο στην τεχνολογική πρόοδο (άνοδος επιστημονικών επαγγελμάτων) όσο και σε μεταβολές στο καταναλωτικό πρότυπο (π.χ. βελτίωση της παροχής υπηρεσιών, call centers, ωστόσο με δυσμενείς μορφές απασχόλησης). Βέβαια, ειδικά για τον κλάδο της δημόσιας διοίκησης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη πέρα από τα καθαρά αγοραία κριτήρια και ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη γενικότερη αναδιάρθρωση της απασχόλησης του δημόσιου τομέα.

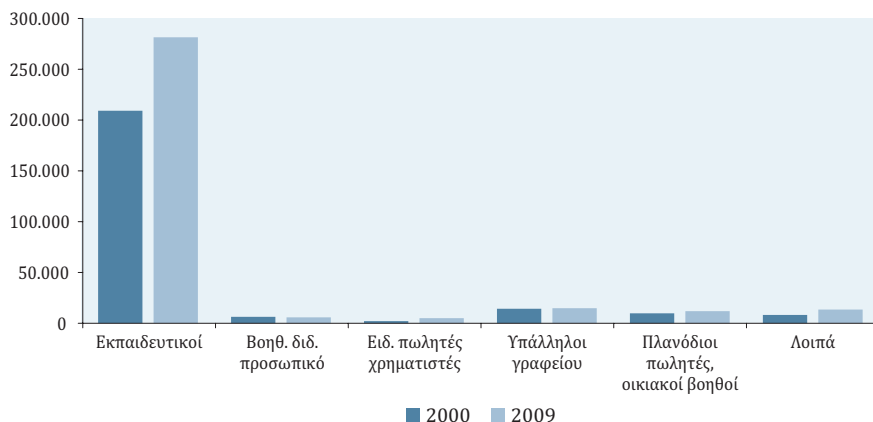
5.1.12 Ο κλάδος της εκπαίδευσης

Ο κλάδος της εκπαίδευσης συγκαταλέγεται σε αυτούς που δημιουργούν μεγάλο αριθμό θέσεων εργασίας, συμβάλλοντας στην απασχόληση το διάστη-

162. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του INE (2008, σελ. 312), η προσωρινή απασχόληση (συμβάσεις ορισμένου χρόνου) στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, μέρος του οποίου αποτελεί ο εξεταζόμενος κλάδος, με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ του 2007 ανερχόταν στους 89.676 εργαζομένους, δηλαδή το 8,8% της συνολικής απασχόλησης, με τις γυναίκες να αποτελούν την πλειονότητά τους (49.762), ενώ από το σύνολο των προσωρινά απασχολομένων οι επτά στους δέκα δήλωναν ότι αυτή η μορφή απασχόλησης δεν αποτελούσε επιλογή τους, καθώς κατέφυγαν σε αυτήν επειδή δεν κατέστη δυνατό να εργαστούν με συμβάσεις αορίστου χρόνου (μόνιμη απασχόληση).

163. Γύρω από το θέμα αυτό έχουν γίνει αναφορές στη δεύτερη και τέταρτη ενότητα. Επίσης, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στα Ευστράτογλου (2000), (2006) και (2009).

Διάγραμμα 14: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο της εκπαίδευσης, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

μα 2000-2009 με 82.128 νέες θέσεις, σημειώνοντας αύξηση κατά 32,9% (από 249.776 το 2000 σε 331.904 το 2009). Θετικές εξελίξεις εμφανίζει και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου να αυξάνεται κατά 45,5% το διάστημα 2000-2007 (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2009).

Όπως γίνεται φανερό από το Διάγραμμα 14, η εκπαίδευση συνιστά έναν ακόμα κλάδο που κυριαρχείται από ένα επάγγελμα, αυτό των εκπαιδευτικών, με ποσοστό συγκέντρωσης 84,8% το 2009, το οποίο μάλιστα ενισχύθηκε κατά 1,0% σε σχέση με το 2000 (83,8%). Το υπόλοιπο της απασχόλησης του κλάδου κατανέμεται σε έναν σχετικά μικρό αριθμό μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων. Εξαιρεση αποτελούν οι πλανόδιοι πωλητές και οι οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.,¹⁶⁴ που αφορούν βοηθητικές διδακτικές, διοικητικές και γραμματειακές εργασίες που συνδέονται άμεσα με τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου, καθώς και μια σειρά επαγγελμάτων με πολύ μικρές συγκεντρώσεις, που καταχωρούνται στα λοιπά επαγγέλματα.¹⁶⁵ Έτσι, κατ' αρχάς επιβεβαιώνεται ξεκάθαρα η ύπαρξη κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου.

164. Προφανώς αφορά τις επαγγελματικές κατηγορίες τριψήφιου κωδικού ΣΤΕΠ-92 των καθαριστών γραφείων, κτιρίων κλπ., επιστατών και φυλάκων.

165. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη, διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι, φυσικοί, μαθηματικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, βιολόγοι, ιατροί, λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων, πρόσωπα που

Η διερεύνηση των τάσεων μεταβολής του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου απαιτεί την περαιτέρω ανάλυση των σχετικών μεταβολών. Σύμφωνα με τον Πίνακα 23α, με εξαίρεση το επάγγελμα του βοηθητικού διδακτικού προσωπικού (10,4%), οι υπόλοιπες αναλυόμενες κατηγορίες ενισχύονται. Από τα αναλυόμενα επαγγέλματα (πλην των εκπαιδευτικών) τρία εμφανίζουν μειώσεις στις συγκεντρώσεις τους και δύο αυξήσεις (Πίνακας 23β). Ειδικότερα, οι υπάλληλοι γραφείου με συγκέντρωση 4,4% το 2009 σημειώνουν μείωση κατά 21,8% (από 5,6% το 2000), οι πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε. με συγκέντρωση 3,6% το 2009 μειώθηκαν κατά 9,3% (από 3,9% το 2000) και το βοηθητικό διδακτικό προσωπικό με συγκέντρωση 1,7% το 2009 μειώθηκε κατά 32,6% (από 2,5% το 2000), ενώ οι ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές παρουσίασαν αύξηση κατά 79,4% (από 0,8% το 2000 σε 1,5% το 2009) και τα λοιπά επαγγέλματα κατά 22,6% (από 3,3% το 2000 σε 4,0% το 2009) (Πίνακας 23β).

Αυτό που θα μπορούσε να σημειωθεί, διατηρώντας ωστόσο αρκετές επιφυλάξεις λόγω των μικρών μεγεθών που εξετάζονται, είναι ότι ενισχύονται τα επαγγέλματα με ιδιωτικο-οικονομικό προσανατολισμό (ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές αλλά και διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων που περιλαμβάνονται στα λοιπά επαγγέλματα, οι οποίοι αυξήθηκαν κατά 80,0% από 1.257 το 2000 σε 2.262 το 2009) εις βάρος των βοηθητικών εκπαιδευτικών αλλά και των υπαλλήλων γραφείου. Τούτο χωρίς αμφιβολία συνδέεται με τη σημαντική επέκταση της ιδιωτικής εκπαίδευσης (από το νηπιαγωγείο μέχρι το πανεπιστήμιο), η οποία με τη σειρά της έχει προκύψει αφενός ως αποτέλεσμα της οικονομικής άνθησης των νοικοκυριών (κατά κύριο λόγο των μεσαίων στρωμάτων) και αφετέρου ως αποτέλεσμα της συνεχούς υποβάθμισης της δημόσιας εκπαίδευσης.

Επίσης, το βοηθητικό εκπαιδευτικό προσωπικό ενδεχομένως να μειώνεται επειδή βρίσκει απασχόληση στους εκπαιδευτικούς ή σχετίζεται με τις εξελίξεις στο χώρο της προσχολικής και της ειδικής εκπαίδευσης, κάτι που όμως δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βεβαιότητα από τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. Σε

ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής, μηχανικής, βιολογίας, υγείας), απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και προστασίας, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, μηχανικοί, εφαρμοστές, τεχνίτες (χειροτέχνες, τυπογράφοι), οδηγοί μέσων μεταφοράς και ανειδίκευτοι εργατές ορυχείων.

Πίνακας 23α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της εκπαίδευσης, 2000-2009

Μ. Εκπαίδευση	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
24. Εκπαιδευτικοί	209.197	281.357	72.160	34,5
33. Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	6.363	5.702	-661	-10,4
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	2.109	5.028	2.919	138,4
41. Υπάλληλοι γραφείου	14.106	14.659	553	3,9
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	9.831	11.850	2.019	20,5
Λοιπά επαγγέλματα	8.170	13.308	5.138	62,9
Σύνολο	249.776	331.904	82.128	32,9

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 23β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της εκπαίδευσης, 2000-2009

Μ. Εκπαίδευση	2000	2009	Μεταβολή
24. Εκπαιδευτικοί	83,8	84,8	1,0
41. Υπάλληλοι γραφείου	5,6	4,4	-1,2
Λοιπά επαγγέλματα	3,3	4,0	0,7
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	3,9	3,6	-0,4
33. Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	2,5	1,7	-0,8
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	0,8	1,5	0,7
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

κάθε περίπτωση, ο κλάδος της εκπαίδευσης αποτελεί έναν από τους κατεχοχίν κλάδους εντάσεως εργασίας, γεγονός που αποκλείει την ερμηνεία των μεταβολών στα επαγγέλματα με βάση τις τεχνολογικές εξελίξεις.¹⁶⁶ Οι εξελίξεις της απασχόλησης της εκπαίδευσης συνδέονται με κοινωνικούς και οικονομικούς παρά-

166. Με αυτό δεν υπονοείται ότι η τεχνολογία δεν διαδραματίζει κάποιο ρόλο στην απασχόληση της εκπαίδευσης. Η τεχνολογία έχει αναμφίβολα εισέλθει στο χώρο της εκπαίδευσης είτε ως μορφή εκπαιδευτικού εργαλείου που μεταβάλλει την εκπαιδευτική διαδικασία, και επομένως (εμπλουτίζει) το εργασιακό αντικείμενο του εκπαιδευτικού, είτε ως εκπαιδευτικό αντικείμενο, ανακατατάσσοντας τις ειδικότητες μεταξύ των εκπαιδευτικών, κάτι που ωστόσο δεν μπορεί να διερευνηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

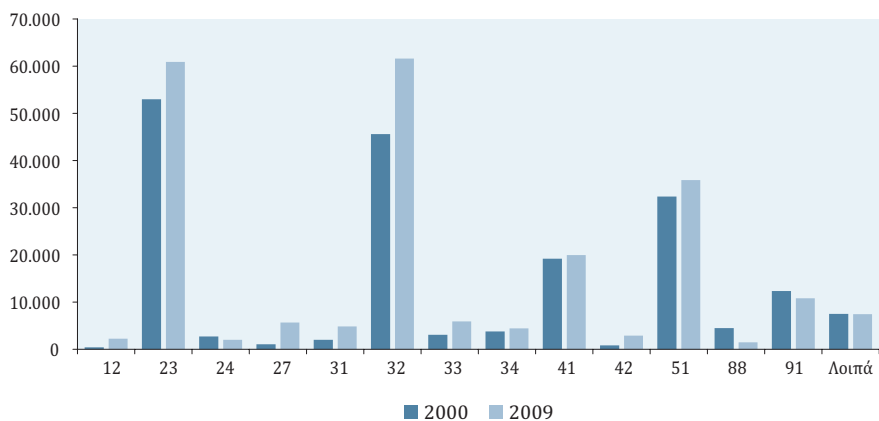
γοντες (ζήτηση) περισσότερο, τις τάσεις δηλαδή που επικρατούν αναφορικά με την ανάπτυξη ή τον περιορισμό του κοινωνικού κράτους, παρά με τεχνολογικής φύσης, ή ακόμα και με τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας, αν και είναι γεγονός ότι ο τελευταίος βρίσκεται στο επίκεντρο σημαντικών μεταβολών σε μια σειρά από αλλαγές στη μορφή και στο καθεστώς εργασίας των εκπαιδευτικών εν γένει.

Από τα παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ενίσχυση του κυρίαρχου επαγγέλματος και η σε γενικές γραμμές διατήρηση της δομής των λοιπών κατηγοριών συγκρατούν τις τάσεις μεταβολής του επαγγελματικού προτύπου που προέρχονται κυρίως από την επέκταση της ιδιωτικής εκπαίδευσης, όπως αυτή αποτυπώνεται από την παρουσία των ειδικευμένων επί των πωλήσεων και χρηματιστών και των διευθύνοντων και ανώτερων στελεχών. Η τελευταία δε υποδηλώνει περισσότερο μεταβολή στις εργασιακές σχέσεις παρά μεταβολή της επαγγελματικής διάρθρωσης. Κατά συνέπεια, αν και εντοπίζονται τάσεις μεταβολής, προς το παρόν κρίνονται αρκετά περιορισμένες για να θεωρηθεί ότι μεταβάλλεται το επαγγελματικό πρότυπο του κλάδου.

5.1.13 Ο κλάδος της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας

Αρκετά διαφορετικά από τον κλάδο της εκπαίδευσης διαμορφώνεται η κατάσταση στον κλάδο των υπηρεσιών υγείας, με έναν σαφώς μεγαλύτερο αριθμό επαγγελματικών κατηγοριών να διαμορφώνει τα κυρίαρχα επαγγέλματα αλλά και τις λοιπές κατηγορίες που απασχολούνται στον κλάδο. Σε γενικές γραμμές,

Διάγραμμα 15: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

και αυτός ο κλάδος παρουσιάζει θετικές εξελίξεις στα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος.

Πιο συγκεκριμένα, στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα η απασχόληση κατέγραψε αύξηση κατά 20,0%, ήτοι δημιουργία 37.694 νέων θέσεων εργασίας (από 188.220 άτομα το 2000 σε 225.914 το 2009). Αναφορικά με το παραγόμενο προϊόν, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξήθηκε κατά 28,2% το διάστημα 2000-2007 (Ευστράτογλου κ.ά., 2011). Όπως γίνεται φανερό από το Διάγραμμα 15, ο κλάδος της υγείας και κοινωνικής μέριμνας συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησής του (70,1% το 2009) σε τέσσερα κυρίαρχα επαγγέλματα, τα οποία συνδέονται με τις κύριες οικονομικές δραστηριότητες του κλάδου, ενώ το υπόλοιπο κατανέμεται σε ένα αρκετά ευρύ φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών με μέτριες συγκεντρώσεις, καθώς και σε μια σειρά από επαγγέλματα με πολύ μικρές συγκεντρώσεις που εμφανίζονται ως λοιπά επαγγέλματα.¹⁶⁷

Τα κυρίαρχα επαγγέλματα, που συνίστανται στους τεχνολόγους και τεχνικούς βοηθούς (υγείας και βιολογίας), στους βιολόγους και ιατρούς και στους απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, παραμένουν τα ίδια καθ' όλη τη διάρκεια του εξεταζόμενου χρονικού διαστήματος, ενισχύοντας μάλιστα ελαφρά τη συγκέντρωσή τους από 69,6% το 2000 σε 70,1% το 2009. Μπορεί επομένως κατ' αρχάς να υποστηριχθεί η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου.

Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από κινητικότητα, καθώς παρατηρείται η είσοδος τεσσάρων επαγγελματικών κατηγοριών (διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη [12], επιστήμονες και καλλιτέχνες [27], τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί [31] και υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών [42]), ενώ αποχωρούν δύο (οι οδηγοί μέσω μεταφοράς [88] και οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης [72], που περιλαμβάνονται στα λοιπά επαγγέλματα). Μολονότι και τα τρία κυρίαρχα επαγγέλματα εμφάνισαν αυξήσεις στην απασχόλησή τους (Πίνακας 24α), καταγράφονται ανα-

167. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι, φυσικοί, μαθηματικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, μοντέλα και πωλητές, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, μηχανικοί, εφαρμοστές, τεχνίτες (χειροτέχνες, τυπογράφοι κ.ά.), τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης, χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, χειριστές μηχανών παραγωγής, ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων.

Πίνακας 24α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας, 2000-2009

N. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	364	2.219	1.855	509,6
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	52.987	60.907	7.920	14,9
24. Εκπαιδευτικοί	2.710	2.003	-707	-26,1
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	1.055	5.672	4.617	437,6
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής και μηχανικής)	1.978	4.794	2.816	142,4
32. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (βιολογίας και υγείας)	45.604	61.625	16.021	35,1
33. Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	3.056	5.865	2.809	91,9
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	3.788	4.411	623	16,4
41. Υπάλληλοι γραφείου	19.205	19.939	734	3,8
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	832	2.897	2.065	248,2
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	32.385	35.872	3.487	10,8
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	4.456	1.475	-2.981	-66,9
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	12.308	10.795	-1.513	-12,3
Λοιπά επαγγέλματα	7.492	7.440	-52	-0,7
Σύνολο	188.220	225.914	37.694	20,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

κατατάξεις στο εσωτερικό τους, υποδηλώνοντας αναδιαρθρώσεις της επαγγελματικής απασχόλησης. Έτσι, οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της υγείας, από δεύτερη επαγγελματική κατηγορία το 2000 ανήλθαν σε πρώτη, με συγκέντρωση 27,3% το 2009 (από 24,2% το 2000), σημειώνοντας αύξηση κατά 12,6%, ενώ ακολουθούν οι βιολόγοι και ιατροί με 27,0% το 2009 (από 28,2% το 2000), καταγράφοντας μείωση κατά 4,2%, και οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών με 15,9% το 2009 (από 17,2% το 2000), σημειώνοντας μείωση κατά 7,7% (Πίνακας 24β). Οι υπάλληλοι γραφείου, από την άλλη, με 8,8% το 2009 (από 10,2% το 2000) περιόρισαν τη συγκέντρωσή τους κατά 13,5% (Πίνα-

Πίνακας 24β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου της υγείας και της κοινωνικής μέριμνας, 2000-2009

N. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	2000	2009	Μεταβολή
32. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (υγείας και βιολογίας)	24,2	27,3	3,0
23. Βιολόγοι εν γένει, ιατροί	28,2	27,0	-1,2
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	17,2	15,9	-1,3
41. Υπάλληλοι γραφείου	10,2	8,8	-1,4
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	6,5	4,8	-1,8
Λοιπά επαγγέλματα	4,0	3,3	-0,7
33. Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	1,6	2,6	1,0
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	0,6	2,5	2,0
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής και μηχανικής)	1,1	2,1	1,1
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	2,0	2,0	-0,1
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	0,4	1,3	0,8
12. Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	0,2	1,0	0,8
24. Εκπαιδευτικοί	1,4	0,9	-0,6
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	2,4	0,7	-1,7

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

κας 24β), ενώ ακολουθεί μια σειρά από μικρότερες κατηγορίες, οι οποίες περιορίζουν την παρουσία τους προς όφελος των «νεοεισερχόμενων» που ανέρχονται δυναμικά στην κατάταξη των επαγγελματιών του κλάδου.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι η διαφαινόμενη κινητικότητα υποδηλώνει από τη μία υποχώρηση των χειρωνακτικών επαγγελματιών, που έτσι και αλλιώς θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν συνδέονται με τις κύριες δραστηριότητες του κλάδου, ωστόσο εξυπηρετούσαν αναμφίβολα κάποιες ανάγκες που πλέον θα ικανοποιούνται με αναθέσεις εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες), ενώ ενισχύονται επαγγέλματα που συνδέονται με τις δραστηριότητες του κλάδου, ωστόσο φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με την ανάπτυξη του ιδιωτικού κλάδου υγείας¹⁶⁸

168. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην προηγούμενη ενότητα, ο ιδιωτικός κλάδος παροχής

(ειδικευμένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές, υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών, διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών και διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων). Από την άλλη, η είσοδος τεχνολόγων της μηχανικής αποτελεί αναμφίβολα συνέπεια της τεχνολογικής εξέλιξης του ιατρικού εξοπλισμού.

Συμπερασματικά, μπορεί κατ' αρχάς να υποστηριχθεί ότι η υψηλή συγκέντρωση επαγγελματικών κατηγοριών όπως οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί της υγείας και της βιολογίας, οι βιολόγοι και γιατροί, οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και οι υπάλληλοι γραφείου δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την ύπαρξη του υπό διερεύνηση προτύπου. Από την άλλη πλευρά, οι παρατηρούμενες μεταβολές επιβεβαιώνουν την υπόθεση της αλλαγής του κυρίαρχου αυτού προτύπου. Τα αίτια πίσω από αυτές τις μεταβολές φαίνεται αρκετά λογικό να αναζητηθούν σε παράγοντες τόσο της προσφοράς (π.χ. τεχνολογικές εξελίξεις) όσο και της ζήτησης (καταναλωτικό πρότυπο) για υπηρεσίες υγείας. Από την άλλη, η εντεινόμενη παρουσία του ιδιωτικού τομέα στον κλάδο φαίνεται ότι διαμορφώνει συνθήκες που ενισχύουν τη μεταβολή του κυρίαρχου προτύπου με τη μορφή ανάδειξης είτε νέων επαγγελματιών για τον κλάδο είτε ήδη υφιστάμενων.

5.1.14 Ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου

Ο κλάδος των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου παρουσιάζει μια αρκετά εκτεταμένη διασπορά επαγγελματικών κατηγοριών και για τα δύο εξεταζόμενα έτη 2000 και 2009. Σε αντίθεση με τους άλλους κλάδους που έχουν ήδη εξεταστεί, αυτό οφείλεται κυρίως στην ανομοι-

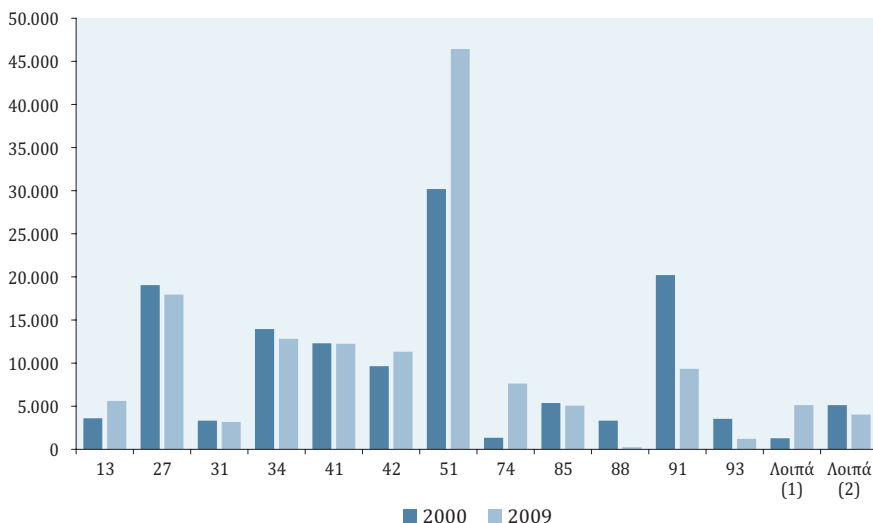
υπηρεσιών υγείας έχει γνωρίσει αξιοσημείωτη ανάπτυξη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, γεγονός που συνδέεται με την ανάπτυξη του κατά κεφαλήν εισοδήματος στην Ελλάδα κατά την ίδια περίοδο. Κρίνεται, επομένως, λογικό να υποθέσουμε ότι μέρος των αυξήσεων στην απασχόληση επαγγελματιών όπως των διευθυνόντων και ανώτερων στελεχών μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών και των διευθυνόντων επιχειρηματιών και προϊσταμένων μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων αντανακλά την επέκταση του ιδιωτικού τομέα στο χώρο της υγείας. Ο ενδιαφερόμενος για τις εξελίξεις στον κλάδο των υπηρεσιών υγείας αναφορικά με τις τάσεις ιδιωτικοποίησης της υγείας, μπορεί να ανατρέξει στο Ιωακείμωγλου (2010).

ογένεια των υποκλάδων¹⁶⁹ που τον συνιστούν και όχι στο εύρος των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται γύρω από μια κύρια παραγωγική δραστηριότητα ενός κλάδου. Αυτό έχει ως συνέπεια η αναζήτηση του κυρίαρχου επαγγελματικού προτύπου να στηρίζεται μόνο στην κατάταξη των επαγγελματιών με βάση τον αριθμό των απασχολούμενων, χωρίς όμως να γίνεται σαφές (με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία) αν σχετίζονται με τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του κλάδου,¹⁷⁰ παράγοντας που είναι απαραίτητος για την ανάδειξη επαγγελματικού

169. Ενδεικτικά αναφέρονται οι κλάδοι: διάθεσης λυμάτων και απορριμμάτων, δραστηριοτήτων οργανώσεων με μέλη (επιχειρηματικές, συνδικαλιστικές, επαγγελματικές, εκκλησιαστικές, πολιτικές κ.ά.), οι ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες και οι άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών. Οι τελευταίες περιλαμβάνουν δραστηριότητες όπως αυτές του πλυσίματος και καθαρισμού κλωστοϋφαντουργικών και γούνινων προϊόντων, κομμωτήρια, κουρέια, ινστιτούτα καλλονής, γραφεία κηδειών, φυσικής ευεξίας και άλλων.

170. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι συμπεράσματα για τις τάσεις των επαγγελματιών μπορούν να συναχθούν με έμμεσο τρόπο αν διερευνηθεί κάθε μεμονωμένος υποκλάδος συνδυαστικά με τα στοιχεία της παραγωγικότητάς του. Έτσι, με βάση στοιχεία προηγούμενης μελέτης (Ευστράτογλου κ.ά., 2011), οι κλάδοι ψυχαγωγικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες (92) και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (93) που αφορούν κυρίως μη χειρωνακτικά επαγγέλματα συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη απασχόληση στον κλάδο και ακολουθεί ο κλάδος των δραστηριοτήτων οργανώσεων μ.α.κ. (91) με σαφώς μικρότερη συμμετοχή, ενώ οι απασχολούμενοι στη διάθεση λυμάτων, απορριμμάτων και παρόμοιες δραστηριότητες (90) που έχουν πιο χειρωνακτικό χαρακτήρα έχουν ένα περιορισμένο μερίδιο απασχόλησης. Οι κλάδοι (90), (91) και (92) σημείωσαν σημαντικές αυξήσεις στην παραγωγικότητά τους (κατά 51,8%, 133,9% και 76,8% αντίστοιχα), ενώ αντίθετα ο (93) εμφάνισε μείωση (κατά 30,9%). Τούτο ερμηνεύει και το γεγονός ότι ο (93) σημείωσε και τη σημαντικότερη αύξηση στην απασχόλησή του κατά 62,5%, ενώ οι (90) και (92) μέτριες αυξήσεις και ο (91), που είχε και την υψηλότερη αύξηση της παραγωγικότητας, μείωση. Επομένως, με έναν έμμεσο τρόπο μπορεί να ερμηνευθεί η σημαντική αύξηση των μηχανικών και εφαρμοστών (74) βάσει της υπόθεσης ότι συγκεντρώνονται στην πλειονότητά τους στον κλάδο (90), υποδηλώνοντας την ένταση της εκμηχάνισης σε αυτόν, καθώς και τη μείωση άλλων χειρωνακτικών επαγγελμάτων. Κατά αναλογία ερμηνεύεται και η αύξηση των διευθυνόντων επιχειρηματιών και προϊσταμένων, των απασχολούμενων στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και των υπαλλήλων εξυπηρέτησης πελατών, που στην πλειονότητά τους απασχολούνται στον κλάδο (93). Κατά συνέπεια, με κάποιο βαθμό επιφύλαξης μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα χειρωνακτικά επαγγέλματα (με εξαίρεση το 74) μειώνουν την απασχόλησή τους λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας στον υποκλάδο που παρου-

Διάγραμμα 16: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελμάτων στον κλάδο των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

προτύπου. Έτσι, αυτό που μπορεί να διαπιστωθεί κατ' αρχάς είναι ότι η απασχόληση του κλάδου κατανέμεται στα κυρίαρχα επαγγέλματα που παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις (απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών 32,7% και επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα 12,6%), μια σειρά από επαγγέλματα με μέτριες συγκεντρώσεις και τα λοιπά επαγγέλματα και λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών.¹⁷¹

σιάζουν μεγαλύτερη συγκέντρωση, ενώ τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα αυξάνονται ή παρουσιάζουν πιο ήπιες μειώσεις λόγω της μείωσης της παραγωγικότητας στους αντίστοιχους κλάδους.

171. Στα λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών περιλαμβάνονται: μεταλλωρύχοι, λατόμοι, τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης, χύτες μετάλλων, συγκολλητές, τεχνίτες (χειροτέχνες, τυπογράφοι), τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί και τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη, επιστημονικά επαγγέλματα (21-22-23-25), τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, βοηθητικό διδακτικό προσωπικό, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χειριστές μηχανών παραγωγής, συναρμολογητές, ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες.

Πίνακας 25α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου, 2000-2009

Ε. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	3.585	5.598	2.013	56,2
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	19.039	17.951	-1.088	-5,7
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής και μηχανικής)	3.317	3.173	-144	-4,3
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	13.935	12.811	-1.124	-8,1
41. Υπάλληλοι γραφείου	12.293	12.235	-58	-0,5
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	9.627	11.332	1.705	17,7
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	30.202	46.426	16.224	53,7
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	1.337	7.630	6.293	470,7
85. Χειριστές μηχανών παραγωγής	5.348	5.072	-276	-5,2
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	3.319	233	-3.086	-93,0
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	20.195	9.346	-10.849	-53,7
93. Ανειδίκευτοι εργατές ορυχείων	3.516	1.204	-2.312	-65,8
Λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών (1)	1.283	5.124	3.841	299,4
Λοιπά επαγγέλματα (2)	5.119	4.027	-1.092	-21,3
Σύνολο	132.115	142.162	10.047	7,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Κατά την περίοδο 2000-2009 η αύξηση της απασχόλησης ήταν περιορισμένη (7,6%). Η αύξηση αυτή σε απόλυτα μεγέθη μεταφράζεται σε 10.047 άτομα (από 132.115 το 2000 σε 142.162 το 2009). Ωστόσο, σύμφωνα με προηγούμενη μελέτη του ΙΝΕ (Ευστράτογλου κ.ά., 2011), η απασχόληση του κλάδου το διάστημα 2000-2008 εμφάνισε αύξηση κατά 22,9%, δημιουργώντας συνολικά 42.395 νέες θέσεις εργασίας, κάτι που υποδηλώνει ότι η ανοδική αυτή πορεία ανατράπηκε το 2008 και το 2009, έτη κατά τα οποία ξέσπασε η χρηματοπιστωτική κρίση και εν συνεχεία οι συνέπειές της άρχισαν να γίνονται αισθητές. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου αυξήθηκε και αυτή το διάστημα 2000-2007 κατά 60,2%,

Πίνακας 25β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου, 2000-2009

Ε. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου	2000	2009	Μεταβολή
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	22,9	32,7	9,8
27. Επιστήμονες και καλλιτέχνες	14,4	12,6	-1,8
34. Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	10,5	9,0	-1,5
41. Υπάλληλοι γραφείου	9,3	8,6	-0,7
42. Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	7,3	8,0	0,7
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	15,3	6,6	-8,7
74. Μηχανικοί, εφαρμοστές	1,0	5,4	4,4
13. Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	2,7	3,9	1,2
Λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών	1,0	3,6	2,6
85. Χειριστές μηχανών παραγωγής	4,0	3,6	-0,5
Λοιπά επαγγέλματα	3,9	2,8	-1,0
31. Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί (φυσικής και μηχανικής)	2,5	2,2	-0,3
93. Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων	2,7	0,8	-1,8
88. Οδηγοί μέσων μεταφοράς	2,5	0,2	-2,3
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

καλύπτοντας το 4,8% του συνολικά παραγόμενου προϊόντος στη χώρα για το 2007 (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

Ειδικότερα, από τις δώδεκα επαγγελματικές κατηγορίες που αναλύονται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης πέντε μόνο αυξάνουν την απασχόλησή τους, με πιο έντονη την αύξηση των μηχανικών και εφαρμοστών, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ενώ ακολουθούν τα λοιπά επαγγέλματα ειδικευμένων τεχνιτών, οι διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών (Πίνακας 25α).

Από την άλλη, αναφορικά με τα κυρίαρχα επαγγέλματα του κλάδου, οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών ενίσχυσαν τη θέση τους, ενώ με αρκετή διαφορά ακολουθούν οι επιστήμονες και καλλιτέχνες και οι ειδικευ-

μένοι επί των πωλήσεων και χρηματιστές, αμφότεροι οι οποίοι περιόρισαν τη συμμετοχή τους. Σημειώνεται ότι οι πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε. αποτελούσαν μέρος των κυρίαρχων επαγγελματιών κατά το 2000, ωστόσο μειώθηκαν σημαντικά μέχρι το 2009 (Πίνακας 25α), ενώ έπονται οι μικρότερες κατηγορίες που παρουσιάζουν αυξομειώσεις και μικρές ανακατατάξεις στην επαγγελματική διάρθρωση.

Συμπερασματικά, ακόμα και αν γίνει αποδεκτή η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου, γεγονός εξαιρετικά δυσχερές, για λόγους που, όπως έχει ήδη επισημανθεί, συνδέονται με την ανομοιογένεια των επιμέρους κλάδων που συγκροτούν τον εν λόγω κλάδο, είναι εξαιρετικά δυσχερές όχι μόνο να ερμηνευθούν οι μεταβολές που παρατηρούνται αλλά και να εκτιμηθεί το μέγεθός τους, καθώς αποτελούν συνδυαστικό αποτέλεσμα ενδεχομένως αντίρροπων τάσεων που οφείλονται στις εξελίξεις κάθε επιμέρους κλάδου. Έτσι, ακόμα και οι παρατηρούμενες από τους Πίνακες 25α και 25β μεταβολές θα πρέπει να κρίνονται με μεγάλη επιφύλαξη. Σε κάθε περίπτωση, η ιδανικότερη προσέγγιση θα απαιτούσε την εξέταση κάθε κλάδου σε τριψήφιο κωδικό ΣΤΑΚΟΔ.

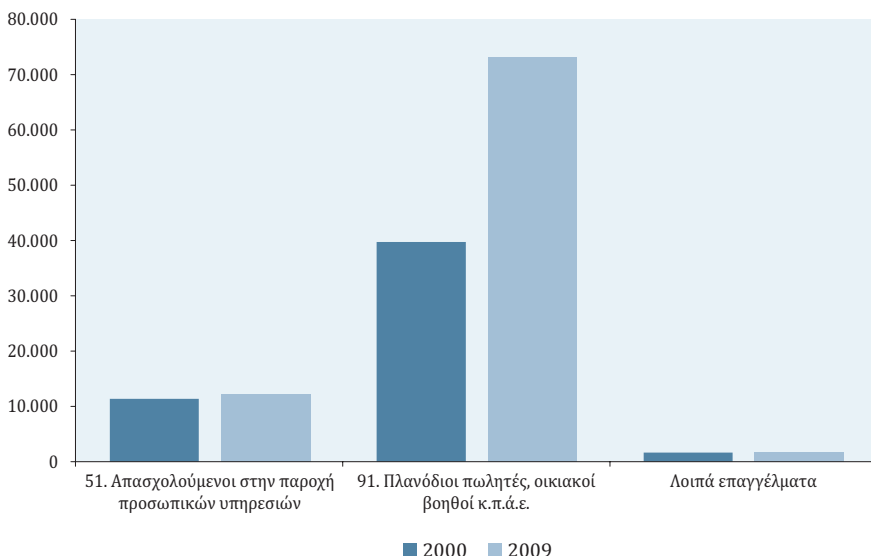
5.1.15 Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό

Ο κλάδος των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό εμφανίζει θετικές εξελίξεις τόσο στο πεδίο της απασχόλησης, με αύξηση κατά 39,5% ή κατά 20.769 νέες θέσεις εργασίας στο διάστημα 2000-2008, όσο και στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος, με αύξηση κατά 60,7% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του στο διάστημα 2000-2007. Αποτελεί ταυτοχρόνως μια από τις πιο ξεκάθαρες περιπτώσεις επιβεβαίωσης του υπό διερεύνηση επαγγελματικού προτύπου.

Η απασχόλησή του χαρακτηρίζεται από την παρουσία δύο κυρίαρχων επαγγελματιών και από έναν μικρό αριθμό επαγγελματιών με ιδιαίτερα περιορισμένες συγκεντρώσεις απασχόλησης, που ομαδοποιούνται στην κατηγορία λοιπά επαγγέλματα¹⁷² (Διάγραμμα 17). Το 2000 οι απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών και οι πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε. αποτελούσαν

172. Στα λοιπά επαγγέλματα περιλαμβάνονται: τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί, βοηθητικό διδακτικό προσωπικό, υπάλληλοι γραφείου, απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας, γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια, χύτες

Διάγραμμα 17: Μεταβολές της διάρθρωσης των επαγγελματών στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

το 96,5% της απασχόλησης του κλάδου, ενώ το 2009 το ποσοστό αυτό ενισχύθηκε στο 98,1%. Οι τελευταίοι μάλιστα παρουσίασαν αξιοσημείωτη αύξηση κατά 84,4%, ενώ μικρότερη ήταν η αύξηση για τους απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών (8,0%) (Πίνακας 26α). Τούτο γίνεται φανερό και από την αύξηση της συμμετοχής των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών κ.π.ά.ε. στο 84,0% το 2009 από 75,4% το 2000, σε αντίθεση με τους απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, που υποχώρησαν από το 21,6% το 2000 στο 14,1% στο 2009. Από την άλλη, το μερίδιο απασχόλησης των λοιπών επαγγελματιών μειώθηκε από το 3,1% στο 1,9%.

Με βάση τα δεδομένα που παρατέθηκαν μπορεί με σχετική ευχέρεια να διαπιστωθεί αφενός μεν η ύπαρξη του υπό διερεύνηση επαγγελματικού προτύπου αλλά ταυτοχρόνως και η διατήρησή του.¹⁷³

μετάλλων, συγκολλητές, χειριστές μηχανών παραγωγής, οδηγοί μέσων μεταφοράς και ανειδίκευτοι αγρεργάτες.

173. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί πως ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κλάδου αυτού αφορά την εκτεταμένη παρουσία των μεταναστών. Όπως έχει επισημανθεί (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2008, σελ. 143), το 70,1% του συνόλου των απασχολούμενων στον κλάδο

Πίνακας 26α: Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό, 2000-2009

Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	11.346	12.250	904	8,0
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	39.689	73.197	33.508	84,4
Λοιπά επαγγέλματα	1.607	1.644	37	2,3
Σύνολο	52.642	87.091	34.449	65,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας 26β: Διάρθρωση της απασχόλησης στα επαγγέλματα του κλάδου των ιδιωτικών νοικοκυριών που απασχολούν οικιακό προσωπικό, 2000-2009

Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	2000	2009	Μεταβολή
91. Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	75,4	84,0	8,7
51. Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	21,6	14,1	-7,5
Λοιπά επαγγέλματα	3,1	1,9	-1,2
Σύνολο	100,0	100,0	0,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

5.2 Συμπέρασμα

Ως γενικό συμπέρασμα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι σε μεγάλο βαθμό η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου για κάθε κλάδο επιβεβαιώνεται. Συγκεκριμένα, από τους δεκαπέντε κλάδους που εξετάστηκαν μόνο σε έναν, των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου, κατέστη αδύνατο να προσδιοριστεί κάποιο επαγγελματικό πρότυπο. Από την άλλη, η διερεύνηση της ύπαρξης μεταβολών στα υφιστάμενα πρότυπα επιβεβαιώνεται για έντεκα κλάδους, ενώ τρεις παρουσίασαν σταθερότητα, με εξαίρεση τον γεωργικό κλάδο, τις κατασκευές και την εκπαίδευση.

το 2007 ήταν μετανάστες, καθιστώντας τον κλάδο προνομιακό χώρο πρόσβασης στην απασχόληση για τους μετανάστες. Με βάση τα δεδομένα της ίδιας μελέτης, το 15,8% του συνόλου των απασχολούμενων μεταναστών εντοπίζεται στον κλάδο αυτό.

Πίνακας 27: Εξελίξεις στα επαγγελματικά πρότυπα των κλάδων

Κλάδοι (ΣΤΑΚΟΔ-03)	Ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου	Μεταβολή επαγγελματικού προτύπου
Γεωργία, κτηνοτροφία κ.ά.	✓	
Ορυχεία και λατομεία	✓	✓
Μεταποίηση	✓	✓
Ηλεκτρισμός-ύδρευση	✓	✓
Κατασκευές	✓	✓
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	✓	✓
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	✓	✓
Μεταφορές-αποθήκευση και επικοινωνίες	✓	✓
Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	✓	✓
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	✓	✓
Δημόσια διοίκηση και άμυνα	✓	✓
Εκπαίδευση	✓	
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	✓	✓
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου		
Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	✓	

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, 2000-2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Αναλυτικότερα, το επαγγελματικό πρότυπο παρέμεινε σταθερό στους παραδοσιακούς και περισσότερο προβληματικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας, όπως η γεωργία, τα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και η εκπαίδευση. Τα αίτια πίσω από τα μεταβαλλόμενα επαγγελματικά πρότυπα εντοπίζονται σε μια σειρά από παράγοντες. Άλλοτε υποκινούνται από τις τεχνολογικές εξελίξεις, άλλοτε από μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις και άλλοτε συνιστούν αποτέλεσμα διακλαδικών αλληλεπιδράσεων που προσλαμβάνουν τη μορφή εσωτερίκευσης (τριτογεννοποίηση) ή εξωτερίκευσης (outsourcing) δραστηριοτήτων άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενων με τις κύριες παραγωγικές εργασίες κάθε κλάδου.

6. Μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα και αιτιώδεις δυνάμεις

6.1 Εισαγωγή: Η θεωρητική τεκμηρίωση της μεθόδου

Αντικείμενο της ενότητας αυτής συνιστά η διερεύνηση των αιτιωδών δυνάμεων των μεταβολών της απασχόλησης στις αναλυτικές κατηγορίες των επαγγελμάτων στην Ελλάδα κατά το χρονικό διάστημα 2000-2009. Καταβάλλεται προσπάθεια, δηλαδή, να προσδιοριστούν οι δυνάμεις εκείνες που επιδρούν στις μεταβολές της απασχόλησης των επαγγελμάτων. Να αναδειχθούν οι λόγοι για τους οποίους κάποιες επαγγελματικές κατηγορίες αυξάνουν την απασχόλησή τους και κάποιες άλλες τη μειώνουν. Μια τέτοιου είδους διερεύνηση απαιτεί αφενός μεν την ύπαρξη του κατάλληλου θεωρητικού πλαισίου, που θα επιτρέψει την ανάδειξη των αιτιωδών αυτών δυνάμεων, καθώς επίσης την κατάλληλη εκείνη τεχνική που, σε συνδυασμό με τη θεωρία, θα αναδείξει τις επιμέρους εξελίξεις και τα αίτια της διαμόρφωσής τους σε κάθε επαγγελματική κατηγορία ξεχωριστά.

Η κατανομή της απασχόλησης τόσο μέσα στους κλάδους όσο και ανάμεσά τους αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την κατανόηση των εξελίξεων στις επαγγελματικές δομές της απασχόλησης. Η κατανομή της εργασίας μέσα στους κλάδους είναι προϊόν μιας συνεχούς διαδικασίας εξειδίκευσης σε συγκεκριμένες παραγωγικές δραστηριότητες και συνδέεται με τα μεταβαλλόμενα πρότυπα της κλαδικής δομής. Αποτελεί δε σύνθεση δύο σημαντικών εξελίξεων, με την πρώτη να σχετίζεται με τα μεταβαλλόμενα πρότυπα της ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες και τη δεύτερη με την ολοένα αυξανόμενη κυκλικότητα της παραγωγικής διαδικασίας, την αυξανόμενη σημασία των αναθέσεων εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες) που οδηγούν στην ανάπτυξη μιας ενδιάμεσης ζήτησης ανάμεσα στους κλάδους.

Σύμφωνα με τον Gershuny (1983), υπάρχουν τρεις ξεχωριστές επιδράσεις της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στα επαγγέλματα. Στην πρώτη περιλαμβάνονται οι παράγοντες που επηρεάζουν τα πρότυπα της τελικής ζήτησης προϊόντων, κυρίως από τα νοικοκυριά. Οι παράγοντες αυτοί προσδιορίζουν την κλαδική δομή του προϊόντος και της απασχόλησης και ασκούν άμεση επίδραση στις επαγγελματικές δομές, καθώς συγκεντρώνουν συγκεκριμένους τύπους εργασιών σε συγκεκριμένους κλάδους. Μολονότι, όμως, οι κλαδικές δομές δεν παρέχουν δυνατότητες ιεράρχησης, όπως συμβαίνει με τις αντίστοιχες επαγγελματικές, εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις διερεύνησης των σχετικών εξελίξεων μέσω άλλων διαδικασιών. Οι βιομηχανίες και οι κλάδοι διαφέρουν στην επαγγελματική τους σύνθεση και στις αναλογίες μεταξύ των ανώτερων και κατώτερων επαγγελμάτων. Τούτο σημαίνει ότι οι διαφορετικές μεταβολές των κλάδων επιδρούν άμεσα στην επαγγελματική διάρθρωση και έμμεσα στην πιθανότητα εμφάνισης επαγγελματικής κινητικότητας των όσων ευρίσκονται στο εργατικό δυναμικό. Βεβαίως, όπως οι ανάγκες των νοικοκυριών δεν μπορούν αυτόματα να προσδιορίσουν τις βιομηχανικές δομές, έτσι και οι τελευταίες δεν μπορούν αυτόματα να προσδιορίσουν τις δομές της απασχόλησης. Είναι τέτοια η πολυπλοκότητα των σχέσεων που παρεμβάλλονται ανάμεσα στις μορφές της ζήτησης και στις δομές της απασχόλησης, που δεν μπορεί να προσδιοριστεί μια άμεση σχέση ανάμεσα στα είδη των προϊόντων και υπηρεσιών που αγοράζονται από τους καταναλωτές και στις μορφές της απασχόλησης που ενισχύονται από αυτές τις αγορές. Μόνο σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί ότι η αυξανόμενη τεχνική συνθετότητα της παραγωγικής διαδικασίας και η κατανομή της εργασίας μέσα στους κλάδους οδηγούν σε μια αύξηση των μη χειρωνακτικών επαγγελμάτων και αντίστοιχα σ' έναν περιορισμό των χειρωνακτικών.

Στη δεύτερη περιλαμβάνονται οι παράγοντες που συνδέονται με την κατανομή της εργασίας μέσα στους κλάδους. Στο μακρινό παρελθόν, όπου ο καταμερισμός της εργασίας ήταν σχετικά περιορισμένος, η σχέση μεταξύ κλάδου και βασικών επαγγελμάτων του κλάδου ήταν πολύ στενή. Καθώς, όμως, η εξειδίκευση και ο καταμερισμός της εργασίας επεκτείνονταν και περνούσαν σε ανώτερα στάδια, οι επαγγελματικές συγκεντρώσεις μέσα στους κλάδους άρχισαν να διαχέονται. Η μορφή αυτή διάχυσης των επαγγελμάτων σχετίζεται με τις μεταβαλλόμενες διεργασίες μέσα στους κλάδους. Πιο συγκεκριμένα, οι ομάδες καθηκόντων και δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται μέσα σε κάθε επαγγελματική κατηγορία μειώνονται αριθμητικά, ενώ ταυτοχρόνως, μέσα σε κάθε κλάδο, ένα ολοένα δι-

ευρυνόμενο φάσμα εξειδικευμένων επαγγελματιών εμφανίζεται. Οι πολλαπλές αυτές, δηλαδή, εξειδικεύσεις οδηγούν στη διάσπαση των επαγγελματιών και στη δημιουργία νέων, τα οποία τις περισσότερες φορές εντοπίζονται στο πλαίσιο των ιδίων κλάδων. Στο βαθμό που οι διαδικασίες αυτές επιβεβαιώνονται εμπειρικά,¹⁷⁴ τα αποτελέσματα των σχετικών εξελίξεων οδηγούν σε επέκταση των διαφοροποιήσεων των επαγγελματικών κατανομών από τις αντίστοιχες κλαδικές με τρόπους ώστε οι επαγγελματικές κατανομές να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις μεταβολές του περιεχομένου των εργασιών.

Στην τρίτη περιλαμβάνονται οι παράγοντες αυτοί που σχετίζονται με τις διαδικασίες υπερβολαβίας. Οι διαδικασίες αυτές λειτουργούν σε αντίθετη κατεύθυνση προς τις προηγούμενες, οδηγούν, δηλαδή, σε μια συρρίκνωση των επαγγελματιών μέσα στους κλάδους. Οι υπερβολαβίες σχετίζονται περισσότερο άμεσα με την ανάπτυξη μιας ενδιάμεσης ζήτησης ή αλλιώς μιας ζήτησης για ενδιάμεσα αγαθά και υπηρεσίες. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες αυτές ενδέχεται να μη φτάνουν στην τελική κατανάλωση. Πιο συγκεκριμένα, κάτω από μια σειρά προϋποθέσεις, διάφορες βιομηχανίες, αντί να δραστηριοποιούνται σε ολόκληρο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας που απαιτείται προκειμένου να παραχθεί ένα προϊόν, περιορίζονται σ' ένα τμήμα της και αναθέτουν τα υπόλοιπα σε άλλες βιομηχανίες.¹⁷⁵ Μια σειρά από αίτια οδηγούν σε αυτή την εξέλιξη. Το πλέον σημαντικό είναι ασφαλώς η παρουσία, η πίεση των οικονομικών κλίμακας. Εκεί όπου ένα τμήμα της παραγωγικής διαδικασίας αποτελεί ένα πολύ μικρό μέρος του παραγόμενου προϊόντος της επιχείρησης, αλλά εμφανίζεται σε όλες σχεδόν τις επιχειρήσεις του κλάδου, μια νέα επιχείρηση μπορεί να εξειδικευτεί στο συγκεκριμένο τμήμα και να επιτυγχάνει παραγωγή με ευνοϊκότερους όρους, εκμεταλλευόμενη τα πλεονεκτήματα της μεγάλης κλίμακας. Οι οικονομίες κλίμακας βεβαίως επεκτείνονται πέρα από τα πλεονεκτήματα της μηχανικής εξειδίκευσης της παραγωγικής διαδικασίας και αγκαλιάζουν το χώρο των υπηρεσιών, όπου εξειδικευμένοι επιστήμο-

174. Βλ. ενδεικτικά την περίπτωση της Θεσσαλίας στην εργασία του Ευστράτογλου (1997).

175. Για παράδειγμα, μερικές επιχειρήσεις παράγουν «επενδυτικά αγαθά» που στην πραγματικότητα αποτελούν ενδιάμεσες εισροές για την παραγωγική διαδικασία άλλων επιχειρήσεων. Συνήθως τα προϊόντα (ή υπηρεσίες) των ενδιάμεσων αυτών επιχειρήσεων αγοράζονται από τις επιχειρήσεις ως εναλλακτική διέξοδο στην απασχόληση προσωπικού που θα επιτελούσε ή θα παρήγαγε αυτά τα προϊόντα ή υπηρεσίες.

νες επιτελούν συγκεκριμένες λειτουργίες κάτω από καθεστώς χαμηλότερου για τις επιχειρήσεις κόστους.¹⁷⁶ Έτσι, όπως οι εξειδικεύσεις τείνουν να οδηγούν στη διάχυση των επαγγελματών μέσα στους κλάδους, οι υπεργολαβίες, λειτουργώντας προς την αντίθετη κατεύθυνση, οδηγούν στη συγκέντρωση, στην πόλωση των επαγγελματών μέσα στους κλάδους.

Συνοπτικά, οι τρεις αυτές επιδράσεις διαμορφώνουν αλλά και διαμορφώνονται από ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο μπορεί σε γενικές γραμμές να περιγραφεί ως ακολούθως: Καθώς οι κοινωνίες αναπτύσσονται και εξελίσσονται, τα πρότυπα ικανοποίησης των αναγκών τους μεταβάλλονται. Σε γενικές γραμμές, η αναλογία μεταξύ πολυτελών ειδών και ειδών πρώτης ανάγκης μεταβάλλεται υπέρ των πρώτων. Διαχρονικά, όμως, μεταβάλλονται και οι τεχνικές ικανοποίησης των αναγκών, έτσι ώστε η αυξημένη ζήτηση για είδη πολυτελείας να μη σηματοδοτεί κατ' ανάγκη αυξημένη ζήτηση για τελικές υπηρεσίες. Ταυτοχρόνως, η ανάπτυξη και η επέκταση της τεχνολογίας στις παραγωγικές διαδικασίες οδηγούν στη μεγαλύτερη εξειδίκευση και στην κατάτμηση των εργασιακών καθηκόντων, με ενδεχόμενο αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης των ενδιάμεσων αγαθών και υπηρεσιών και κατά συνέπεια μια αύξηση στη ζήτηση για περισσότερο εξειδικευμένους εργαζομένους στα επαγγέλματα των υπηρεσιών. Οι κλάδοι, όμως, των υπηρεσιών έχουν, σε γενικές γραμμές, χαμηλότερη παραγωγικότητα σε σχέση με τους άλλους κλάδους, με αποτέλεσμα το μερίδιο της απασχόλησής τους να αυξάνει, έστω και αν δεν υπάρχει αναλογική αύξηση στη ζήτηση για υπηρεσίες. Η ύπαρξη αυτής της υστέρησης της παραγωγικότητας ανάμεσα στις υπηρεσίες και στους άλλους τομείς μπορεί να ενθαρρύνει τις μεταβολές στις τεχνικές ικανοποίησης των αναγκών, μειώνοντας την τελική ζήτηση των υπηρεσιών. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι μεταβολές της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στους κλάδους, αλλά και γενικότερα το τελικό αποτέλεσμα της σύνθεσης αυτών των διεργασιών, σε μια χρονική περίοδο, θα εξαρτάται από τη δυναμική και την ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις διαδικασίες.

176. Οι υπεργολαβίες συνιστούν μια άλλη μορφή της συνεχιζόμενης κατανομής της εργασίας, η οποία, σύμφωνα με έναν αριθμό μελετητών, επιτρέπει στις μικρότερες επιχειρήσεις να ωφελούνται από τις εξειδικεύσεις και να απολαμβάνουν τα σχετικά πλεονεκτήματα, όπως οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις. Ωστόσο, στο ζήτημα αυτό υπάρχουν εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις, οι οποίες υποστηρίζουν ότι οι συγκεκριμένες διαδικασίες συνιστούν το αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης των μικρών επιχειρήσεων από τις μεγαλύτερες.

6.2 Η χρησιμοποιούμενη μέθοδος για τον προσδιορισμό των αιτιωδών δυνάμεων της μεταβολής της απασχόλησης στα επαγγέλματα

Σε αυτή την υποενότητα επιχειρείται η παρουσίαση και ο σχολιασμός της μεθόδου που θα χρησιμοποιηθεί προκειμένου να προσδιοριστούν οι αιτιώδεις δυνάμεις των μεταβολών της απασχόλησης στα επαγγέλματα. Η μέθοδος αυτή στην παρούσα της μορφή έχει αρχικά χρησιμοποιηθεί από τους Wilson and Bosworth (1987) και βάσει αυτής επιδιώκεται να περιγραφεί το πλαίσιο μέσω του οποίου θα δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως το ποιες είναι οι αλληλεπιδράσεις βιομηχανικών και επαγγελματικών δομών, κατά πόσο οι ανακατανομές της εργασίας μέσα στα επαγγέλματα σχετίζονται με μεταβολές μέσα στους κλάδους και κατά πόσο με μεταβολές ανάμεσα στους κλάδους. Επιπρόσθετα, μπορεί να συναχθεί ποιο τμήμα των μεταβολών και των αναδιαρθρώσεων των επαγγελματικών δομών μπορεί να ερμηνευθεί από τις αλληλεπιδράσεις κλαδικών και επαγγελματικών δομών. Η μέθοδος αυτή¹⁷⁷ αποτελεί μια εξελιγμένη μορφή προγενέστερων και σχετικά απλούστερων εφαρμογών που έχουν χρησιμοποιηθεί από τους Browning and Singelmann (1978), Gershuny (1983) αλλά και Gershuny and Miles (1983).

Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, οι μεταβολές της απασχόλησης σε κάθε επαγγελματική κατηγορία μπορούν να θεωρηθούν αποτέλεσμα πέντε διαφορετικών επιδράσεων. Η πρώτη επίδραση αναφέρεται στο αποτέλεσμα κλίμακας (scale effect), το οποίο μετρά τη μεταβολή της απασχόλησης που θα είχε επιτευχθεί σε κάθε επάγγελμα εάν αυτό είχε μεταβληθεί με το ίδιο ποσοστό όπως και η συνολική απασχόληση. Η δεύτερη αφορά το κλαδικό αποτέλεσμα (industrial effect) και μετρά τις μεταβολές της απασχόλησης σε κάθε επαγγελματική κατηγορία που προκύπτουν από τις εξελίξεις στη διάρθρωση των κλάδων. Το κλαδικό αποτέλεσμα, με άλλα λόγια, συνδέεται με τους παράγοντες που διαμορφώνουν την τελική ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων και προσδιορίζουν την τελική δομή των κλάδων και της απασχόλησης. Γίνεται φανερό πως οι παράγοντες αυτοί ασκούν άμεση επίδραση στις επαγγελματικές δομές της απασχόλησης, μέσω κυρίως της συγκέντρωσης συγκεκριμένων τύ-

177. Η μέθοδος αυτή είναι μια μέθοδος απόκλισης-συμμετοχής (shift-share), η οποία έχει χρησιμοποιηθεί με διάφορες παραλλαγές στην ελληνική βιβλιογραφία, μεταξύ άλλων, από τους Γλυτσό (1996), Δεδουσόπουλο (1998) και Ευστράτογλου (2002).

πων εργασιών σε συγκεκριμένους κλάδους. Η τρίτη επίδραση αναφέρεται στο επαγγελματικό αποτέλεσμα (occupational effect) και μετρά τις μεταβολές της επαγγελματικής απασχόλησης που οφείλονται στις αλλαγές της επαγγελματικής διάρθρωσης μέσα στους κλάδους. Μολονότι τα αίτια που οδηγούν σε αυτές τις μεταβολές δεν μπορούν να προσδιοριστούν με απόλυτη ακρίβεια, σε γενικές γραμμές συνιστούν το αποτέλεσμα τεχνολογικών¹⁷⁸ παρεμβάσεων όσο και μεταβολών στην οργάνωση της παραγωγής. Η τέταρτη επίδραση αναφέρεται στο εξειδικευμένο κατά κλάδο επαγγελματικό αποτέλεσμα (industry specific occupational effect), είναι παρεμφερής με το επαγγελματικό αποτέλεσμα και μετρά την επίδραση των μεταβολών της επαγγελματικής διάρθρωσης μέσα σε κάθε κλάδο ξεχωριστά. Τα τέσσερα αυτά αποτελέσματα αφαιρούνται από τη συνολική μεταβολή της απασχόλησης σε κάθε επαγγελματική κατηγορία και το υπόλοιπο που προκύπτει αναφέρεται ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης (interactive effect). Τούτο μετρά τη μεταβολή της επαγγελματικής απασχόλησης που οφείλεται στην αλληλεπίδραση των μεταβολών των κλαδικών και επαγγελματικών δομών, οι οποίες δεν εξειδικεύονται σε κάποιο από τα υπόλοιπα αποτελέσματα.

Αν και η διαδικασία αυτή, της κατάτμησης της μεταβολής της επαγγελματικής απασχόλησης σε επιμέρους συστατικά, είναι κυρίως αναλυτικού χαρακτήρα (Wilson and Bosworth, 1987, p. 45), συμβάλλει στην κατανόηση των εξελίξεων στις μεταβολές των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης. Έτσι, για παράδειγμα, η επικράτηση (θετική ή αρνητική) του κλαδικού αποτελέσματος σε κάποια επαγγελματική κατηγορία ερμηνεύεται ως επέκταση (ή συρρίκνωση) εκείνων των κλάδων η επαγγελματική σύνθεση των οποίων ευνοεί την αύξηση της επαγγελματικής κατηγορίας, ως αποτέλεσμα γενικότερων εξελίξεων στα πρότυπα της ζήτησης. Αντίστοιχα, η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος, αν και δεν οδηγεί με απόλυτη ακρίβεια στον εντοπισμό των αιτιών των μεταβολών της σύνθεσης των επαγγελματικών δομών, συνθέτει το αποτέλεσμα

178. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη της πληροφορικής τεχνολογίας υποστηρίζεται ότι ασκεί σημαντική επίδραση στην επαγγελματική διάρθρωση συγκεκριμένων κλάδων, επηρεάζοντας σε μεγαλύτερο βαθμό τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Υποστηρίζεται (OECD, 1988, p. 190) ότι οι σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας που προκύπτουν από την εφαρμογή της πληροφορικής επηρεάζουν αρνητικά την απασχόληση των λιγότερο εξειδικευμένων εργαζομένων στο γραφείο αλλά θετικά τους περισσότερο εξειδικευμένους εργαζομένους στο χώρο.

τεχνολογικών παρεμβάσεων και οργανωτικών αλλαγών της παραγωγικής διαδικασίας. Είναι δε ευρέως αποδεκτό ότι, σε γενικές γραμμές, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός έχει αρνητικές συνέπειες για την απασχόληση, καθώς οδηγεί σε υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο. Στην πραγματικότητα, όμως, οι σχέσεις της τεχνολογίας με την απασχόληση δεν είναι μονοσήμαντες.¹⁷⁹ Η εφαρμογή νέας τεχνολογίας, καθώς συνιστά μορφή τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, επιφέρει διαφορετικές συνέπειες στο κοινωνικό σώμα. Με άλλα λόγια, αυτό που υπονοείται είναι ότι ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός δεν είναι κοινωνικά ουδέτερος, δεν κατανέμει δηλαδή τα οφέλη και το κόστος με ομοιόμορφο τρόπο στις διάφορες κοινωνικές κατηγορίες.¹⁸⁰

Η πραγματική σημασία της κατάτμησης των επαγγελματικών μεταβολών σε επιμέρους συστατικά έγκειται στο γεγονός ότι η συνεισφορά των επιμέρους επιδράσεων (αποτελεσμάτων) στη συνολική μεταβολή διαφοροποιείται τόσο ως προς την έκταση όσο και ως προς την κατεύθυνση των μεταβολών. Έτσι, για παράδειγμα, ένα επάγγελμα μπορεί να μη μεταβάλλει διαχρονικά τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση, αλλά αυτή η στασιμότητα μπορεί να είναι αποτέλεσμα δύο αντίθετης κατεύθυνσης επιδράσεων, οι οποίες εξουδετερώνουν η μία την άλλη. Έτσι, γίνεται φανερό ότι στο βαθμό που οι ρυθμοί της μεταβολής της κλαδικής σύνθεσης επιβραδύνονται, το επαγγελματικό αποτέλεσμα θα έχει μεγαλύτερη επίδραση στις μεταβολές της επαγγελματικής δομής.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, καθώς η συγκεκριμένη μέθοδος συνιστά μια στατιστική μέθοδο, που δεν εμπεριέχει (στο εσωτερικό της) αιτιώδεις

179. Οι επιδράσεις της τεχνολογίας και των παραγόντων που συνδέονται μ' αυτή στην απασχόληση έχουν αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης συζήτησης σε ένα μεγάλο φάσμα επιστημονικών πεδίων. Όπως επισημάνθηκε και στην Ενότητα 2, τρεις βασικές σχολές σκέψης έχουν αναπτυχθεί γύρω από το ζήτημα αυτό. Η πρώτη υποστηρίζει ότι η τεχνολογία έχει θετικές συνέπειες στην απασχόληση, η δεύτερη αρνητικές και η τρίτη υποστηρίζει ότι η τεχνολογία συμβάλλει σε διαδικασίες πόλωσης των επαγγελματιών (και της απασχόλησης), βελτιώνοντας τη θέση μερικών κατηγοριών και επιδεινώνοντας τη θέση άλλων. Βλ. ενδεικτικά στα Goos and Manning (2009) και Cedefop (2011).

180. Η Καραμεσίνη (1996, σελ. 70) υποστηρίζει ότι οι διάφορες μορφές τεχνολογικού εκσυγχρονισμού εξαρτώνται από το είδος των μεταβολών που επιφέρουν στην απασχόληση, στις εργασιακές σχέσεις, στις διοικητικές δομές των επιχειρήσεων, στην αναδιάρθρωση των ειδικοτήτων, στο περιεχόμενο και στην οργάνωση της εργασίας και επιφέρουν διαφορετικές κοινωνικές συνέπειες.

σχέσεις, η ερμηνευτική της ικανότητα συνδέεται με την ορθότητα των υποθέσεων που διατυπώνονται. Κατά συνέπεια, τα αποτελέσματα της εφαρμογής της πρέπει να γίνονται αποδεκτά κάτω από αυτό το πρίσμα, γεγονός που σημαίνει ότι συνιστούν ενδείξεις μιας πραγματικότητας ιδιαίτερα ισχυρές σε κάποιες περιπτώσεις και λιγότερο σε κάποιες άλλες.

6.3 Μεταβολές των επαγγελματικών δομών της απασχόλησης στην Ελλάδα και η ανάδειξη των αιτιωδών τους δυνάμεων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η συγκεκριμένη μέθοδος απαιτεί τη διερεύνηση των μεταβολών της επαγγελματικής διάρθρωσης τόσο στο εσωτερικό κάθε κλάδου όσο και ανάμεσα στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Για την εφαρμογή της μεθόδου χρησιμοποιούνται στοιχεία απασχόλησης των επαγγελματικών κατηγοριών σε διψήφιο κωδικό ανάλυσης (ΣΤΕΠ-92), ενώ για τους κλάδους χρησιμοποιείται μονοψήφιος κωδικός (ΣΤΑΚΟΔ-03). Στον Πίνακα 28 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα αποτελέσματα εφαρμογής της μεθόδου. Στην πρώτη στήλη του πίνακα εμφανίζονται οι 36 μεγαλύτερες σε μέγεθος επαγγελματικές κατηγορίες. Για λόγους αξιοπιστίας αλλά και ευχερέστερου χειρισμού του όγκου των δεδομένων, κρίθηκε σκόπιμο η μέθοδος να περιοριστεί στις μεγαλύτερες επαγγελματικές κατηγορίες, διατηρώντας σε διψήφιο κωδικό μόνο όσες, σε ένα από τα δύο έτη ανάλυσης, εμφανίζουν απασχόληση μεγαλύτερη από 30.000 άτομα (προσεγγίζουν δηλαδή περίπου το 1,5% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα). Οι μικρές επαγγελματικές κατηγορίες έχουν αθροιστεί και παρουσιάζονται στο τέλος της κάθε συναφούς κατηγορίας. Έτσι, στην κατηγορία (1-3) με τον τίτλο λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα περιλαμβάνονται οι φυσικοί, οι μαθηματικοί και οι ασκούντες συναφή επαγγέλματα (21) και το βοηθητικό διδακτικό προσωπικό (33), στην κατηγορία (6) με τίτλο λοιποί γεωργοί περιλαμβάνονται οι δασοκόμοι, οι υλοτόμοι και οι ασκούντες συναφή επαγγέλματα (65) και οι ειδικευμένοι αλιείς και οι ασκούντες συναφή επαγγέλματα (66), στην κατηγορία (7) με τίτλο λοιποί τεχνίτες περιλαμβάνονται οι τεχνίτες που εκτελούν εργασίες (75), οι τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου και οι επιπλοποιοί (77), ενώ στην κατηγορία (8) με τίτλο λοιποί τεχνίτες περιλαμβάνονται οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων (81-87). Έχουν διατηρηθεί σε διψήφιο κωδικό δύο μικρές επαγγελματικές κατηγορίες (τα μέλη βουλευομένων σωμάτων και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη και οι ανειδίκευτοι αγρργάτες και

αλιεργάτες), για πρακτικούς καθαρά σκοπούς. Κατά παρόμοιο τρόπο, κατά την εφαρμογή της μεθόδου, από τους δεκαεπτά μονοψήφιους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας η ανάλυση περιορίστηκε σε δεκατέσσερις, καθώς η αλιεία εντάχθηκε στη γεωργία-κτηνοτροφία-θήρα και οι κλάδοι των ιδιωτικών νοικοκυριών και ετερόδικων οργανισμών στον κλάδο των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Στις στήλες δύο έως πέντε παρουσιάζονται η απασχόληση για τα έτη 2000 και 2009, καθώς και η απόλυτη και ποσοστιαία μεταβολή της απασχόλησης, στις στήλες έξι έως εννέα τα αποτελέσματα κλίμακας, κλαδικό, επαγγελματικό και αλληλεξάρτησης σε απόλυτες τιμές, ενώ στις στήλες δέκα έως δεκατρία τα αποτελέσματα σε ποσοστιαίες τιμές.¹⁸¹

Πριν γίνει αναφορά στα αποτελέσματα της μεθόδου, κρίνεται σκόπιμο, για την ευχερέστερη και πληρέστερη κατανόηση των εξελίξεων και ειδικότερα αυτών που συνδέονται με τις αιτιώδεις δυνάμεις των μεταβολών της απασχόλησης, να υπενθυμιστούν, με συνοπτικό τρόπο, οι γενικότερες εξελίξεις που αναδείχθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Κατ' αρχάς υπενθυμίζεται ότι η συνολική αύξηση της απασχόλησης στο χρονικό διάστημα 2000-2009 ανήλθε σε 10,6%. Από τις τριάντα έξι επαγγελματικές κατηγορίες που παρουσιάζονται στον Πίνακα 28, οι είκοσι πέντε εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης, ενώ οι υπόλοιπες έντεκα μείωση. Τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης εμφανίζουν τα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη της δημόσιας διοίκησης (134,4%) και οι ανειδίκευτοι αγροεργάτες, αλιεργάτες (120,6%), ενώ τους χαμηλότερους οι υπάλληλοι γραφείου (4,8%).¹⁸²

181. Υπενθυμίζεται ότι η μεταβολή της απασχόλησης σπάει σε τέσσερα μέρη (αποτελέσματα), ώστε να επιτρέψει την ανάδειξη των αιτιωδών δυνάμεων της απασχόλησης. Το εξειδικευμένο επαγγελματικό αποτέλεσμα, για λόγους απλούστευσης, έχει ενσωματωθεί στο επαγγελματικό αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, το άθροισμα των τεσσάρων αυτών αποτελεσμάτων μάς δίνει τη συνολική μεταβολή της απασχόλησης σε κάθε επαγγελματική κατηγορία.

182. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η σημαντική αύξηση της απασχόλησης των μελών των βουλευομένων σωμάτων δεν σχετίζεται άμεσα με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση των πολιτικών, νομοθετικών και διοικητικών ρυθμίσεων, καθώς και με διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε κυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς. Η σημαντική αύξηση των ανειδίκευτων εργατών που συνδέονται με τους κλάδους της γεωργίας, κλάδους που σε γενικές γραμμές εμφανίζουν δυσχέρειες στη συγκράτηση της συνολικής τους απασχόλησης,

Πίνακας 28: Μεταβολές στην απασχόληση των επαγγελματιών

	Αποτελέσματα σε απόλυτες τιμές				Αποτελέσματα σε ποσοστά							
	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή	Κλίμακας	Κλαδικό	Επαγγελματικό	Αλληλεξάρτηση	Κλίμακας	Κλαδικό	Επαγγελματικό	Αλληλεξάρτηση
11 Μέλη βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη	709	1.662	953	134,4	75	709	809	-641	10,6	100	114,2	-90,4
12 Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών	53.048	68.225	15.178	28,6	5.619	-9.923	234.204	-214.723	10,6	-18,7	441,5	-404,8
13 Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι	354.158	404.272	50.114	14,2	37.512	251.094	1.281.297	-1.519.788	10,6	70,9	361,8	-429,1
22 Αρχιτέκτονες, μηχανικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	60.085	80.626	20.542	34,2	6.364	86.100	-333.359	261.437	10,6	143,3	-554,8	435,1
23 Βιολόγοι εν γένει, ιατροί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	73.787	94.540	20.753	28,1	7.815	37.237	51.369	-75.668	10,6	50,5	69,6	-102,5
24 Εκπαιδευτικοί	212.381	283.360	70.979	33,4	22.495	258.522	-113.706	-96.333	10,6	121,7	-53,5	-45,4
25 Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων	40.049	54.636	14.587	36,4	4.242	16.948	-12.563	5.960	10,6	42,3	-31,4	14,9
26 Νομικοί εν γένει	33.663	47.590	13.926	41,4	3.566	65.653	-82.388	27.096	10,6	195	-244,7	80,5
27 Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα	47.274	84.469	37.195	78,7	5.007	6.027	2.658.830	-2.632.669	10,6	12,8	5624,3	-5569
31 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής	73.782	103.159	29.377	39,8	7.815	36.192	19.981	-34.611	10,6	49,1	27,1	-46,9
32 Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της υγείας και της βιολογίας	50.054	72.702	22.649	45,2	5.302	17.449	182.773	-182.875	10,6	34,9	365,2	-365,4

	Αποτελέσματα σε απόλυτες τιμές					Αποτελέσματα σε ποσοστά						
	2000	2009	Μεταβολή	% Μεταβολή	Κλίμακας	Κλασικό	Επαγγελματικό	Αλληλεξάρτηση	Κλίμακας	Κλασικό	Επαγγελματικό	Αλληλεξάρτηση
34 Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές	139.753	200.093	60.340	43,2	14.802	59.457	902.445	-916.364	10,6	42,5	645,7	-655,7
1-3 Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα	23.733	34.511	10.777	45,4	2.514	12.149	17.142	-21.027	10,6	51,2	72,2	-88,6
41 Υπάλληλοι γραφείου	375.286	393.468	18.183	4,8	39.750	172.764	-1.326.112	1.131.782	10,6	46	-353,4	301,6
42 Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	84.560	98.758	14.198	16,8	8.956	27.211	-374.952	352.982	10,6	32,2	-443,4	417,4
51 Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	219.378	268.627	49.248	22,4	23.236	60.939	2.669.239	-2.704.166	10,6	27,8	1216,7	-1232,6
52 Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	65.406	79.476	14.070	21,5	6.928	57.240	-4.162.379	4.112.282	10,6	87,5	-6363,9	6287,3
53 Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	245.390	316.371	70.981	28,9	25.991	240.476	915.489	-1.110.975	10,6	98	373,1	-452,7
61 Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια	112.288	103.048	-9.240	-8,2	11.893	-612.850	341.544	250.172	10,6	-545,8	304,2	222,8
62 Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων, αμπελών κ.ά.	70.121	92.395	22.274	31,8	7.427	-400.385	525.502	-110.270	10,6	-571	749,4	-157,3
63 Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	399.098	189.392	-209.707	-52,5	42.272	-2.278.815	-6.104.260	8.131.097	10,6	-571	-1529,5	2037,4
64 Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.π.ά.ε.	102.612	101.445	-1.167	-1,1	10.868	-585.906	503.755	70.115	10,6	-571	490,9	68,3
6. Λοιποί γεωργοί κ.ά.	15.172	13.573	-1.599	-10,5	1.607	-86.631	4.463	78.961	10,6	-571	29,4	520,4
71 Μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	12.055	7.660	-4.395	-36,5	1.277	-16.880	-156.695	167.903	10,6	-140	-1299,9	1392,8
72 Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης	261.968	313.056	51.088	19,5	27.747	119.882	299.025	-395.567	10,6	45,8	114,1	-151

	Αποτελέσματα σε απόλυτες τιμές						Αποτελέσματα σε ποσοστά					
	2000	2009	Μετα-βολή	% Μετα-βολή	Κλίμα-κας	Κλασικό	Επαγγελ-ματικό	Αλληλε-ξάρτηση	Κλίμα-κας	Κλασικό	Επαγγελ-ματικό	Αλληλε-ξάρτηση
73 Χύτες μετάλλων, συγκολλητές	66.504	56.387	-10.118	-15,2	7.044	-116.038	67.619	31.258	10,6	-174,5	101,7	47
74 Μηχανικοί, εφαρμοστές	134.271	108.135	-26.136	-19,5	14.222	33.818	-7.188.017	7.113.841	10,6	25,2	-5353,4	5298,1
76 Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων	49.743	41.983	-7.759	-15,6	5.269	-125.454	-26.715	139.140	10,6	-252,2	-53,7	279,7
78 Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ένδυσης	79.786	41.392	-38.394	-48,1	8.451	-198.855	-354.377	506.386	10,6	-249,2	-444,2	634,7
7. Λοιποί τεχνίτες	52.172	49.290	-2.882	-5,5	5.526	-129.104	56.445	64.251	10,6	-247,5	108,2	123,2
88 Οδηγοί μέσων μεταφοράς	211.335	235.840	24.505	11,6	22.384	47.156	-1.487.726	1.442.692	10,6	22,3	-704	682,7
8 Λοιποί χειριστές εγκαταστάσεων και μηχανημάτων	103.286	102.535	-751	-0,7	10.940	-226.340	1.465.953	-1.251.304	10,6	-219,1	1419,3	-1211,5
91 Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.ά.ε.	153.822	219.693	65.870	42,8	16.293	79.694	6.161.281	-6.191.397	10,6	51,8	4005,5	-4025
92 Ανεπίδευτοι αγροεργάτες, αλεργάτες	12.673	27.958	15.285	120,6	1.342	-61.877	45.123	30.697	10,6	-488,3	356,1	242,2
93 Ανεπίδευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης	67.415	83.242	15.828	23,5	7.140	-15.791	421.297	-396.819	10,6	-23,4	624,9	-588,6
10 Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	41.059	58.346	17.287	42,1	4.349	41.063	71.512	-99.637	10,6	100	174,2	-242,7
Σύνολο	4.097.875	4.531.914	434.039	10,6	434.039	-3.137.065	-2.826.151	5.963.216	10,6	-76,6	-69,0	145,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (ΕΕΔ, 2000-2009 β' τρίμηνα), Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Σημείωση: Η στήλη με το ποσοστό του επαγγελματικού αποτελέσματος περιλαμβάνει το άθροισμα των ποσοστών του επαγγελματικού και του εξειδικευμένου κατά κλάδο επαγγελματικού αποτελέσματος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι, αν και με χαμηλό ρυθμό, οι υπάλληλοι γραφείου, μια ιδιαίτερα μεγάλη επαγγελματική κατηγορία, αυξάνονται, παρά τις αναδιοργανώσεις της παραγωγικής διαδικασίας και τις νέες τεχνολογικές εφαρμογές που έχουν λάβει χώρα στο πλαίσιο τους, συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση της απασχόλησης. Από τα επαγγέλματα που παρουσιάζουν μείωση τον μεγαλύτερο ρυθμό εμφανίζουν οι γεωργοί πολυκαλλιεργητές (-52,5%) και τον μικρότερο οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων (-0,7%).

Πριν παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί, για μια ακόμα φορά, ότι το τελικό αποτέλεσμα της απασχόλησης σε κάθε επαγγελματική κατηγορία είναι προϊόν της αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων, που είτε λειτουργούν προς την ίδια κατεύθυνση είτε προς την αντίθετη. Τούτο γίνεται ξεκάθαρο στην εφαρμογή της μεθόδου. Η παρουσίαση που ακολουθεί, χωρίς να λησμονεί το γεγονός αυτό, επικεντρώνει την προσοχή της στην ανάδειξη των αποτελεσμάτων που κυριαρχούν, που έχουν δηλαδή την ισχυρότερη επίδραση και συμβάλλουν πιο αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση της απασχόλησης.

Έτσι, από τις τριάντα έξι επαγγελματικές κατηγορίες που παρουσιάζονται στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, στις δεκατέσσερις επικρατεί το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης, στις δεκατρείς το επαγγελματικό αποτέλεσμα και στις υπόλοιπες εννέα το κλαδικό αποτέλεσμα. Η επικράτηση του αποτελέσματος αλληλεξάρτησης κατ' αρχάς υποδηλώνει τη συνύπαρξη πολλών αλληλοεξαρτώμενων δυνάμεων που επιδρούν στις εξελίξεις της απασχόλησης των επαγγελματιών και την αδυναμία ανάδειξης μίας εξ αυτών ως κυρίαρχης. Η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος υποδηλώνει την κυριαρχία δυνάμεων που συνδέονται με την τεχνολογία και με οργανωτικού χαρακτήρα αναδιατάξεις, ενώ, τέλος, η επικράτηση του κλαδικού αποτελέσματος υποδηλώνει την κυριαρχία δυνάμεων που συνδέονται με τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών και ασφαλώς με τη ζήτηση απασχόλησης στα σχετικά επαγγέλματα. Σε περιπτώσεις που η κυριαρχία κάποιου αποτελέσματος (δηλαδή το ύψος της απόλυτης τιμής του)

θα μπορούσε να υποστηριχθεί με κάποια επιφύλαξη ότι συνδέεται με το δυναμισμό που παρουσιάζει ο κλάδος της αλιείας και ιχθυοτροφείων, ο οποίος αυξάνει την απασχόληση και την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του με ρυθμό πάνω από 20,0%, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους που παρουσιάζουν στασιμότητα ή σημαντική μείωση (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

έχει θετικό πρόσημο, υποδηλώνει την ενίσχυση του τελικού αποτελέσματος της απασχόλησης, ενώ αντίθετα σε περιπτώσεις όπου το πρόσημο είναι αρνητικό, υποδηλώνει την αποδυνάμωση του τελικού αποτελέσματος.¹⁸³

6.3.1 Το κλαδικό αποτέλεσμα ή η επίδραση των παραγόντων της ζήτησης

Στο σύνολο των επαγγελματικών κατηγοριών το κλαδικό αποτέλεσμα εμφανίζει θετικό πρόσημο σε είκοσι δύο επαγγελματικές κατηγορίες και αρνητικό σε δεκατέσσερις. Οι παράγοντες της ζήτησης, δηλαδή, φαίνεται να λειτουργούν θετικά προς την αύξηση της απασχόλησης στις περισσότερες επαγγελματικές κατηγορίες και αρνητικά στις λιγότερες. Μεγαλύτερη σημασία, ωστόσο, αποκτά το γεγονός ότι, ανεξάρτητα από τη θετική ή αρνητική συμβολή του (ανεξάρτητα, δηλαδή, αν έχει θετικό ή αρνητικό πρόσημο), το κλαδικό αποτέλεσμα, στη μεγάλη πλειονότητα των επαγγελμάτων, κινείται προς την ίδια κατεύθυνση με τη μεταβολή της απασχόλησης. Εξαίρεση στον κανόνα αυτό εμφανίζει ένας περιορισμένος αριθμός επαγγελματικών κατηγοριών (διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων, γεωργοί ειδικευμένοι σε δενδρώδεις καλλιέργειες, μηχανικοί εφαρμοστές, ανειδίκευτοι αγρεργάτες και αλιεργάτες και ανειδίκευτοι εργάτες).

Από τις εννέα επαγγελματικές κατηγορίες όπου το κλαδικό αποτέλεσμα επικρατεί, τέσσερις αφορούν αγροτικά επαγγέλματα, τρεις επιστημονικά επαγγέλματα και δύο τεχνικά επαγγέλματα. Στις έξι από τις εννέα αυτές περιπτώσεις εμφανίζει αρνητικό πρόσημο, υποδηλώνοντας την αρνητική του συμβολή στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος της απασχόλησης, και μόνο σε τρεις περιπτώσεις εμφανίζει θετικό πρόσημο, υποδηλώνοντας θετική συμβολή στη διαμόρφωση της απασχόλησης.

Πιο συγκεκριμένα, και στις τέσσερις κατηγορίες των αγροτικών επαγγελμάτων (γεωργοί ειδικευμένοι σε ετήσιες καλλιέργειες, ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι και πτηνοτρόφοι, λοιποί γεωργοί¹⁸⁴ και ανειδίκευτοι αγρεργάτες και αλιεργάτες) οι παράγοντες που σχετίζονται με τη ζήτηση συμβάλλουν αρνητικά στη

183. Όπως ήδη επισημάνθηκε προηγουμένως στην ενότητα αυτή, η σημασία της εφαρμογής της συγκεκριμένης μεθόδου, πέραν των άλλων, συνδέεται και με το γεγονός ότι η τελική μεταβολή της απασχόλησης ενός επαγγέλματος είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης δυνάμεων που κινούνται είτε προς την ίδια κατεύθυνση είτε προς διαφορετική, εξουδετερώνοντας ή μία την άλλη.

184. Στους λοιπούς γεωργούς περιλαμβάνονται οι (65) δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκού-

διαμόρφωση της απασχόλησης. Και στις μεν τρεις πρώτες περιπτώσεις η απασχόληση μειώνεται, στην τέταρτη περίπτωση, των ανειδίκευτων αγροεργατών και αλιεργατών, η απασχόληση αυξάνεται.¹⁸⁵ Οι τρεις πρώτες περιπτώσεις που εμφανίζουν σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς μείωσης υποδηλώνουν την ύπαρξη έντονων αναδιαρθρώσεων των παραγωγικών δραστηριοτήτων του πρωτογενούς τομέα. Η αύξηση, ωστόσο, της απασχόλησης των αγροεργατών και αλιεργατών, σε ένα περιβάλλον συνεχιζόμενης μείωσης του πρωτογενούς τομέα, καταδεικνύει την ύπαρξη εσωτερικών αναδιαρθρώσεων της απασχόλησης στον τομέα που συνδέονται άμεσα με την αναδιοργάνωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Τούτο με τη σειρά του δημιουργεί ανάγκες για μισθωτή απασχόληση, ενισχύοντας ταυτοχρόνως το ρόλο της αγοράς εργασίας στις διαδικασίες κατανομής της εργασίας.

Στα επιστημονικά επαγγέλματα (εκπαιδευτικοί, λογιστές και στελέχη επιχειρήσεων και τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής), που επικρατεί το κλαδικό αποτέλεσμα, οι παράγοντες της ζήτησης λειτουργούν με έναν ξεκάθαρο τρόπο και συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης. Όπως έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενη ενότητα, η επέκταση των επιστημονικών επαγγελμάτων δεν μπορεί παρά να συνιστά θετικό γεγονός και να συνδέεται με τις γενικότερες διεθνείς και εγχώριες εξελίξεις.¹⁸⁶ Στην περίπτωση των εκπαιδευτικών, η αύξηση της απασχόλησής τους συνδέεται με την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή τμημάτων του πληθυσμού στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης και κατά συνέπεια στην αύξηση της ζήτησης για εκπαιδευτικούς, στη δε περίπτωση των λογιστών και των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών επιστημών με την επέκταση των επαγγελματικών αυτών υπηρεσιών σε

ντες συναφή επαγγέλματα, (66) ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, (67) επαγγελματίες κυνηγοί και παγιδευτές θηραμάτων.

185. Στην περίπτωση αυτή, καθώς και σε αντίστοιχες περιπτώσεις όπου η απασχόληση ενός επαγγέλματος αυξάνεται, η αρνητική συμμετοχή ενός αποτελέσματος υποδηλώνει την ανασταλτική λειτουργία του παράγοντα που οδηγεί στον περιορισμό της αύξησης αυτής. Με άλλα λόγια, εάν δεν υπήρχε το αποτέλεσμα αυτό, η απασχόληση θα αυξανόταν περισσότερο.

186. Για τις πρόσφατες εξελίξεις της επαγγελματικής δομής της απασχόλησης και ειδικότερα για την επέκταση των επιστημονικών επαγγελμάτων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και πέραν αυτής, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει, μεταξύ άλλων, στο Goos et al. (2011) και στο Oesch and Rodríguez-Menes (2011).

ευρύτερες οικονομικές δραστηριότητες. Η κατηγορία των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής περιλαμβάνει όσους ασκούν επαγγέλματα που απαιτούν τεχνικές γνώσεις και εμπειρία σε όλους σχεδόν τους τομείς των επιστημών. Η σημαντική αύξηση στην απασχόληση αυτής της κατηγορίας κατά κύριο λόγο οφείλεται στην εκμηχάνιση και την αυτοματοποίηση πολλών εργασιών στο χώρο των επιστημών, η οποία δημιούργησε την ανάγκη για ειδικευμένο βοηθητικό προσωπικό ή χειριστών μηχανημάτων. Οι τελευταίες, όμως, πέρα από την επίδρασή τους στην εργασιακή διαδικασία έχουν οδηγήσει και στην επέκταση και τη δημιουργία νέων επιστημονικών ειδικοτήτων, δημιουργώντας έτσι εκ νέου ζήτηση για τα νέα επαγγέλματα αυτής της ευρύτερης επαγγελματικής κατηγορίας.

Στα τεχνικά επαγγέλματα (χύτες μετάλλων και συγκολλητές, λοιποί τεχνίτες)¹⁸⁷ το κλαδικό αποτέλεσμα είναι ιδιαίτερα ισχυρό και με αρνητικό πρόσημο, υποδηλώνοντας την ιδιαίτερη συμβολή των παραγόντων της ζήτησης στη μείωση της απασχόλησής τους. Και στις δύο αυτές επαγγελματικές κατηγορίες οι παράγοντες της ζήτησης λειτουργούν καθοριστικά στη μείωση της απασχόλησής τους. Ειδικότερα για τους χύτες μετάλλων, αξίζει να υπενθυμιστούν, πρώτον, ότι στην πλειονότητά τους απασχολούνται στους αντίστοιχους κλάδους του μετάλλου της μεταποίησης, των οποίων η παραγωγικότητα αυξάνει σημαντικά, και, δεύτερον, ότι η απασχόληση μιας παρεμφερούς ειδικότητας, των χειριστών μηχανών παραγωγής μεταλλικών προϊόντων, αυξάνει. Με δεδομένες τις εξελίξεις αυτές, η μείωση της απασχόλησής τους (χύτες μετάλλων) ενδέχεται να οφείλεται στην υποκατάστασή τους, λόγω περαιτέρω εκμηχάνισης της παραγωγικής διαδικασίας στους συναφείς κλάδους, από χειριστές μηχανών παραγωγής μεταλλικών προϊόντων.

6.3.2 Το επαγγελματικό αποτέλεσμα ή η επίδραση των παραγόντων της τεχνολογίας

Στο σύνολο των επαγγελμάτων το επαγγελματικό αποτέλεσμα εμφανίζει θετικό πρόσημο σε είκοσι τρεις επαγγελματικές κατηγορίες και αρνητικό σε δεκατρείς. Ωστόσο, σε έναν σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό επαγγελμάτων, συ-

187. Στους λοιπούς τεχνίτες περιλαμβάνονται: τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, χειροτέχνες, τυπογράφοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (75) και τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλαστικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (77).

γκριτικά με το κλαδικό αποτέλεσμα, η κατεύθυνσή του κινείται αντίθετα προς τη μεταβολή της απασχόλησης, υποδηλώνοντας ότι τόσο η τεχνολογία όσο και οι οργανωτικού χαρακτήρα παράγοντες λειτουργούν με πολύ πιο σύνθετο τρόπο.¹⁸⁸

Οι επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες επικρατεί το επαγγελματικό αποτέλεσμα καλύπτουν, με τη σειρά τους, ένα μεγάλο φάσμα, με έμφαση στα επαγγέλματα υπηρεσιών και λιγότερο στα τεχνικά και αγροτικά επαγγέλματα. Πιο συγκεκριμένα, από τις δεκατρείς επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες επικρατεί, τρεις είναι μόνο αμιγώς τεχνικές (μηχανικοί εφαρμοστές, χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων), ενώ οι οδηγοί μέσων μεταφοράς συνιστούν κατηγορία συνδεδεμένη τόσο με τον δευτερογενή όσο και με τον τριτογενή τομέα. Μία μόνο επαγγελματική κατηγορία (γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια αμπέλων) εντοπίζεται στον πρωτογενή τομέα.

Ειδικότερα, για τα μέλη των βουλευομένων σωμάτων και των ανώτερων διοικητικών και διευθυντικών στελεχών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, που εμφανίζουν σημαντικές αυξήσεις της απασχόλησής τους, η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί. Η περίπτωση αυτή αντανακλά ενδεχομένως την ανάγκη στελέχωσης του δημόσιου τομέα με ανώτερα διοικητικά στελέχη που διαθέτουν υψηλού επιπέδου δεξιότητες και εκπαιδευτικό υπόβαθρο προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις σύγχρονες ανάγκες διαχείρισης του δημόσιου τομέα. Αντανακλά, δηλαδή, ανάγκες αναδιοργάνωσης των φορέων, των οργανισμών και των επιχειρήσεων και την εν γένει αναδιοργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, που αναδεικνύουν το ρόλο και τις αρμοδιότητες των στελεχών αυτών. Ταυτοχρόνως, η παρουσία ενός ισχυρού κλαδικού αποτελέσματος υποδηλώνει τη θετική επίδραση της ζήτησης στη διαμόρφωση της απασχόλησης.

Στα επιστημονικά επαγγέλματα, όπου κυριαρχεί το επαγγελματικό αποτέλε-

188. Οι αλλαγές της τεχνολογίας και οι αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής είναι συνήθως στενά συνδεδεμένες. Σε γενικές γραμμές θεωρείται ότι οι νέες τεχνολογίες οδηγούν στις νέες οργανωτικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, το τελευταίο διάστημα έχουν αναπτυχθεί προβληματισμοί σχετικά με το κατά πόσο οι αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής αποτελούν αποκλειστικά συνέπεια των τεχνολογικών αλλαγών ή λειτουργούν αυτοτελώς και επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στα επαγγέλματα και στις δεξιότητες. Για μια εκτενέστερη θεώρηση του σχετικού ζητήματος, βλ. Cedefop (2011).

σμα, αρχιτέκτονες, μηχανικοί και συναφή επαγγέλματα, καθώς και νομικοί συνιστούν δύο κατηγορίες στις οποίες η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της μεθόδου δεν είναι ευχερής.¹⁸⁹ Και οι δύο αυτές κατηγορίες εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης, κατά 34,2% οι πρώτοι και 41,4% οι δεύτεροι. Η αυξημένη ζήτηση λόγω της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, που μεταφράστηκε ιδιαίτερα στην αγορά κατοικίας, αλλά και ο οργανισμός έργων υποδομής αναμφίβολα αποτελούν τη βασική αιτία αύξησης της απασχόλησης για τους αρχιτέκτονες και μηχανικούς. Παρόμοια, οι αυξημένες ανάγκες στη δημόσια διοίκηση αλλά και στους ιδιωτικούς φορείς για δικηγόρους οφείλεται στις αυξημένες ανάγκες για εξειδικευμένες γνώσεις αναφορικά με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και την ευρωπαϊκή γραφειοκρατία στο πλαίσιο των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, η αρνητική συμβολή του επαγγελματικού αποτελέσματος υποδηλώνει ότι η αύξηση της απασχόλησής τους θα ήταν υψηλότερη εάν δεν συνέβαλαν αρνητικά τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παράγοντες. Στην περίπτωση των λοιπών επιστημονικών και καλλιτεχνικών επαγγελματιών, οργανωτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα παράγοντες φαίνεται να κυριαρχούν και να συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης, γεγονός που δεν ερμηνεύεται με ευχέρεια.

Σε επαγγέλματα των υπηρεσιών, όπως οι υπάλληλοι γραφείου, οι υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών και οι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες προστασίας, η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος υποδηλώνει την κυριαρχία τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παραγόντων. Η επίδραση αυτή, ωστόσο, κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση της συνολικής απασχόλησης, υποδηλώνοντας την αρνητική τους συμβολή στην περαιτέρω αύξηση της απασχόλησής

189. Οι περιπτώσεις των αρχιτεκτόνων-μηχανικών και των νομικών παρουσιάζουν αρνητικό πρόσημο στο επαγγελματικό αποτέλεσμα, παρόλο που είναι το κυρίαρχο. Τούτο φαίνεται αρκετά παράδοξο, καθώς η απασχόληση των εν λόγω επαγγελματιών αυξήθηκε και μάλιστα σημαντικά. Μια ερμηνεία ενδέχεται να συνδέεται με την ύπαρξη σειράς κλαδικών αναδιαρθρώσεων και ανακατανομών των δραστηριοτήτων στο εσωτερικό τους που αφορούν τις πρακτικές των αναθέσεων εργασιών σε τρίτους (outsourcing και subcontracting). Τούτο ασφαλώς δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί πλήρως με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, καθιστώντας την ερμηνεία των αποτελεσμάτων αρκετά δυσχερή. Μια υπόθεση που φαίνεται αρκετά λογικό να κάνουμε είναι ότι για τους παραπάνω λόγους το επαγγελματικό αποτέλεσμα εμφανίζεται ενισχυμένο, ενώ κανονικά θα έπρεπε να υπερισχύει το κλαδικό ή το αλληλεξάρτησης.

τους. Με δεδομένο ότι και οι τρεις αυτές επαγγελματικές κατηγορίες εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους, η επίδραση των παραγόντων αυτών υποδηλώνει την ανάσχεση και τον περιορισμό του ρυθμού αύξησής τους.¹⁹⁰

Για τα επαγγέλματα γραφείου, όπως ήδη επισημάνθηκε στην Ενότητα 4, οι τεχνολογικές εξελίξεις επιδρούν σε σημαντικό βαθμό στην αναδιοργάνωση της φύσης και του περιεχομένου των εργασιών των επαγγελματιών γραφείου. Η οργάνωση και ο εξοπλισμός γραφείου είναι διαφορετικά και ξεχωριστά για κάθε λειτουργία και, καθώς οι λειτουργίες αυτές συνδέονται με διαφορετικές επαγγελματικές κατηγορίες, τα αποτελέσματα της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών αναμένεται να είναι διαφορετικά για κάθε επαγγελματική κατηγορία. Σε γενικές γραμμές, οι συνέπειες των τεχνολογικών μεταβολών στα επαγγέλματα γραφείου εξαρτώνται: πρώτον, από την ταχύτητα επέκτασης των συστημάτων πληροφόρησης, τα οποία σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες και την οργάνωση της εργασίας· δεύτερον, από το βαθμό υιοθέτησης και ενσωμάτωσης αυτών των μεταβολών και, τρίτον, από τη ζήτηση για υπηρεσίες γραφείου από τους διάφορους κλάδους της οικονομίας.

Για τους απασχολούμενους στις υπηρεσίες προστασίας, στους οποίους εκτός των αστυνομικών περιλαμβάνονται οι πυροσβέστες, οι λιμενικοί, οι φύλακες εργοστασίων και μουσείων και οι αγροφύλακες, επαγγέλματα δηλαδή που στην πλειονότητά τους συγκεντρώνονται στον κλάδο της δημόσιας διοίκησης (σώματα ασφαλείας), ενώ εντοπίζονται και σε μια σειρά άλλων κλάδων, όπως για παράδειγμα οι κλάδοι των μεταφορών, της υγείας κ.ά. Πρόκειται, δηλαδή, για επαγγέλματα που σχετίζονται, πέραν των άλλων, και με την αύξηση της εγκληματικότητας, που ολόένα και περισσότερο τείνει να πλήττει τις σύγχρονες κοινωνίες, και επομένως εξαρτώνται από τη ζήτηση. Εντούτοις, κατά το εξεταζόμενο διάστημα η παρουσία αυτών των επαγγελματιών τείνει να μειώνεται σε έναν αριθμό κλάδων και να συγκεντρώνονται στον κλάδο της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, όπου και δραστηριοποιούνται οι εταιρείες παροχής υπηρεσιών προ-

190. Οι διαπιστώσεις αυτές είναι συμβατές με τις τάσεις που εμφανίζεται να κυριαρχούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σύμφωνα με τις οποίες οι επιδράσεις της τεχνολογίας στα επαγγέλματα γραφείου και παροχής υπηρεσιών φαίνεται να συμβάλλουν στον περιορισμό της απασχόλησής τους, ή τουλάχιστον στην αύξηση της απασχόλησής τους με ρυθμούς χαμηλότερους από τις κατηγορίες των επιστημονικών και ανώτερων επαγγελματιών (Goos et al., 2011· Oesch and Rodriguez-Menes, 2011).

στασίας, οι οποίες λειτουργούν στο πλαίσιο διαδικασιών ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες). Επομένως, το ισχυρό αρνητικό επαγγελματικό αποτέλεσμα μπορεί να ερμηνευθεί ότι αντανακλά τις οργανωτικού χαρακτήρα αναδιαρθρώσεις στο εσωτερικό των κλάδων. Και καθώς συνοδεύεται από ένα ισχυρό αλλά θετικό αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης, ο συνδυασμός τους φαίνεται να ερμηνεύει ικανοποιητικά τις εξελίξεις στο επάγγελμα.

Στα τεχνικά επαγγέλματα οι επιδράσεις της τεχνολογίας στην απασχόληση φαίνεται να παίρνουν διαφορετικές μορφές στις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες. Στους μηχανικούς εφαρμοστές, μια μεγάλη επαγγελματική κατηγορία που εμφανίζει σημαντική μείωση της απασχόλησής της (κατά 19,5%), η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος υποδηλώνει την άμεση συμβολή τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παραγόντων στη μείωση της απασχόλησης αυτής. Ο κύριος παράγοντας, δηλαδή, που συμβάλλει στη μείωση της απασχόλησης είναι η ύπαρξη τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παραγόντων. Οι τελευταίοι, όπως έχει ήδη επισημανθεί, αποτελούν μια από τις περιπτώσεις επαγγελμάτων που επλήγησαν από την εκμηχάνιση και αυτοματοποίηση της παραγωγής, με αποτέλεσμα να υποκατασταθούν σε κάποιο βαθμό από τους χειριστές σταθερών βιομηχανικών μηχανημάτων. Επίσης, ως επάγγελμα τείνει να συγκεντρώνεται στον κλάδο του εμπορίου και μέσω εμπορικών επιχειρήσεων οι εργαζόμενοι να απασχολούνται μέσω ανάθεσης εργασιών σε τρίτους σε άλλους κλάδους που κατά το παρελθόν είχαν παραδοσιακά παρουσία.¹⁹¹

Στους χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, που συνιστά και αυτή μια μεγάλη επαγγελματική κατηγορία, η ισχυρή παρουσία τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παραγόντων λειτουργεί θετικά, προς ενίσχυση της απασχόλησης. Ωστόσο, η ταυτόχρονη ισχυρή παρουσία παραγόντων που δεν μπορούν να απομονωθούν (αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης) σε συνδυασμό με παράγοντες της ζήτησης (κλαδικό αποτέλεσμα) λειτουργούν ανασταλτικά, με αποτέλεσμα την περιορισμένη μείωση της απασχόλησης του επαγγέλματος (0,7%). Μείωση που περισσότερο υποδηλώνει μια στασιμότητα, παρά έντονες διαδικασίες αποβιομηχάνισης. Τέλος, στους ανειδίκευτους εργάτες ορυχείων,

191. Πρέπει φυσικά να σημειώσουμε ότι ένας μεγάλος αριθμός των τεχνιτών και μηχανικών κ.ά. απασχολούνται έτσι και αλλιώς στον κλάδο του «εμπορίου, συντήρησης και επισκευής οχημάτων» (45).

κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών, οι οποίοι αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 23,5%, οι παράγοντες που συνδέονται με την τεχνολογία φαίνεται να συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης αυτής.¹⁹²

Ξεχωριστή περίπτωση φαίνεται να διαμορφώνουν οι οδηγοί μέσω μεταφοράς. Μια μεγάλη επαγγελματική κατηγορία που συνδέεται τόσο με τις δραστηριότητες του δευτερογενούς όσο και με αυτές του τριτογενούς τομέα και παρουσιάζει αύξηση της απασχόλησής της κατά 11,6%. Η επικράτηση του επαγγελματικού αποτελέσματος με αρνητικό πρόσημο υποδηλώνει την ύπαρξη δυναμικών που λειτουργούν ανασχετικά προς την περαιτέρω αύξηση της απασχόλησής της. Ωστόσο, η έντονη παρουσία των άλλων παραγόντων που δεν μπορούν να απομονωθούν (αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης) σε συνδυασμό με παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση της ζήτησης για σχετικές υπηρεσίες (κλαδικό αποτέλεσμα) οδηγούν στην αύξηση της απασχόλησής της.

Τέλος, οι γεωργοί ειδικευμένοι στην καλλιέργεια δένδρων και αμπέλων συνιστούν τη μόνη επαγγελματική κατηγορία του πρωτογενούς τομέα στην οποία επικρατεί το επαγγελματικό αποτέλεσμα. Η απασχόληση του επαγγέλματος αυτού αυξάνει κατά 31,8%, σε μια περίοδο όπου η συνολική απασχόληση του πρωτογενούς τομέα παρουσιάζει σημαντική μείωση. Τούτο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σηματοδοτεί την ύπαρξη σημαντικών αναδιαρθρώσεων στο πλαίσιο του τομέα, οι οποίες συνδέονται με αναδιατάξεις των καλλιεργειών και τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Η επικράτηση αυτή του επαγγελματικού αποτελέσματος υποδηλώνει την ύπαρξη αυτών των σημαντικών οργα-

192. Τα ευρήματα αυτά, που αναφέρονται στη συμβολή της τεχνολογίας στην αύξηση επαγγελμάτων χαμηλής εξειδίκευσης, είναι συμβατά με τα ευρήματα ερευνών που αφορούν τις αναδιαρθρώσεις της επαγγελματικής δομής της απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Goos et al., 2011· Oesch and Rodríguez-Menes, 2011), καθώς και σε άλλες αναπτυγμένες χώρες. Σύμφωνα με τα ευρήματα αυτά, η επέκταση της τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία οδηγεί στην αύξηση επιστημονικών και ανώτερων επαγγελμάτων που εντοπίζονται στην κορυφή της ιεραρχίας των επαγγελμάτων, αλλά ταυτοχρόνως και στην αύξηση της συμμετοχής επαγγελμάτων χαμηλής εξειδίκευσης που εντοπίζονται στις χαμηλότερες κλίμακες αυτής της ιεραρχίας. Στον αντίποδα, μειώνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση επαγγελματικές κατηγορίες που εντοπίζονται στις μεσαίες κλίμακες της επαγγελματικής ιεραρχίας, διαμορφώνοντας μια πόλωση της δομής των επαγγελμάτων (polarization of occupational structure).

νωτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα δυνάμεων που συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης.

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί (όπως άλλωστε αναμενόταν) το συμπέρασμα ότι η επίδραση της τεχνολογίας στις διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες δεν εμφανίζεται μ' έναν ενιαίο τρόπο. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων λειτουργεί θετικά, συμβάλλοντας στην ενίσχυση της απασχόλησης. Το τελικό αποτέλεσμα, όμως, της επίδρασής τους σε κάθε επαγγελματική κατηγορία αναμένεται να είναι προϊόν μιας πληθώρας επιμέρους παραγόντων, που διαμορφώνουν το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου ασκούνται οι επαγγελματικές αυτές δραστηριότητες.

6.3.3 Το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης ή η επίδραση παραγόντων που δεν μπορούν να εξειδικευτούν

Στο σύνολο των επαγγελματικών κατηγοριών το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης εμφανίζει θετική επίδραση στις μισές ακριβώς επαγγελματικές κατηγορίες και αρνητική στις άλλες μισές. Οι παράγοντες που συνδέονται με αυτό, δηλαδή, συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της απασχόλησης στις μισές επαγγελματικές κατηγορίες και αρνητικά στις άλλες μισές. Ωστόσο, στη μεγάλη του πλειονότητα, είτε εμφανίζει θετικό είτε αρνητικό πρόσημο, κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που κινείται η μεταβολή της απασχόλησης.

Οι δεκαπέντε επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης επικρατεί καλύπτουν όλο σχεδόν το φάσμα των επαγγελμάτων, με έμφαση στα επαγγέλματα των υπηρεσιών αλλά και στα τεχνικά επαγγέλματα. Επικρατεί σε μία μόνο κατηγορία (γεωργοί πολυκαλλιεργητές) του πρωτογενούς τομέα. Η επικράτησή του, όπως έχει ήδη επισημανθεί, υποδηλώνει την κυριαρχία παραγόντων που δεν μπορούν να απομονωθούν και να εξειδικευτούν. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων (στις έντεκα από τις δεκαπέντε περιπτώσεις όπου κυριαρχεί) εμφανίζει αρνητικό πρόσημο, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι παράγοντες που συνδέονται με αυτό λειτουργούν ανασταλτικά προς την αύξηση της απασχόλησης. Μόνο σε τέσσερις περιπτώσεις το θετικό πρόσημο υποδηλώνει την κυριαρχία παραγόντων που ενισχύουν την απασχόληση. Ωστόσο, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η επικράτηση του αποτελέσματος αλληλεξάρτησης συνοδεύεται, τις περισσότερες φορές, από ένα ιδιαίτερα ισχυρό επαγγελματικό αποτέλεσμα, γεγονός που δεν παρατηρείται στις περιπτώσεις όπου επικρατεί το

επαγγελματικό αποτέλεσμα αλλά κυρίως το κλαδικό αποτέλεσμα. Τούτο μέχρι ενός σημείου μπορεί να αποδοθεί στη φύση της μεθόδου που εφαρμόζεται, αλλά ενδέχεται, σε σημαντικό βαθμό, να υποδηλώνει ότι ανάμεσα στις αλληλεξαρτώμενες δυνάμεις που επιδρούν στις μεταβολές της απασχόλησης η τεχνολογία διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο.

Στους διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊσταμένους μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων (με απασχόληση μέχρι εννέα άτομα) μιας μεγάλης επαγγελματικής κατηγορίας που αυξάνει την απασχόλησή της κατά 14,2%, η επικράτηση του αποτελέσματος αλληλεξάρτησης υποδηλώνει την κυριαρχία μιας πληθώρας παραγόντων που δεν μπορούν να εξειδικευτούν. Τούτο φαίνεται κατ' αρχάς λογικό, καθώς η κατηγορία αυτή συνιστά την πιο πολυπληθή κατηγορία στο σύνολο των επαγγελματιών, η οποία ξεπερνά τα 400.000 άτομα για το 2009 και περιλαμβάνει τους ιδιοκτήτες και τα διοικητικά στελέχη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων της χώρας. Η ποικιλία των οικονομικών δραστηριοτήτων που συνυπάρχουν στο πλαίσιο της είναι ιδιαίτερα μεγάλη, με αποτέλεσμα η όποια ερμηνεία των εξελίξεων γύρω από αυτή να συνδέεται μ' ένα πλήθος παραγόντων. Φαίνεται λογικό η αύξηση της απασχόλησης να συνδέεται τόσο με τις διαδικασίες αναδιοργάνωσης και αναδιάρθρωσης της παραγωγής, που αναδεικνύουν το ρόλο και τις αρμοδιότητες των διευθυντικών στελεχών, όσο όμως και με την αύξηση της εγχώριας ζήτησης, που τις τελευταίες δεκαετίες αποτελούσε την κινητήριο δύναμη της ελληνικής οικονομίας.

Στους βιολόγους, ιατρούς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησής τους κατά 28,1%, το ισχυρό και ταυτόχρονα αρνητικό αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης υποδηλώνει την παρουσία παραγόντων που λειτουργούν ανασταλτικά στην περαιτέρω αύξηση της απασχόλησής τους. Αύξηση που ενισχύεται τόσο από τεχνολογικούς και οργανωτικούς παράγοντες όσο και από παράγοντες ζήτησης των σχετικών υπηρεσιών. Παρεμφερείς διαπιστώσεις μπορεί να συναχθούν και για τους τεχνολόγους και τεχνικούς βοηθούς των επιστημών της υγείας και της βιολογίας, καθώς τόσο το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης όσο και το επαγγελματικό και κλαδικό αποτέλεσμα κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση.

Στις κατηγορίες των ειδικευμένων επί των πωλήσεων και χρηματιστών, καθώς και στα λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα, που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα επαγγελματιών και εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησής

τους (κατά 43,2% οι πρώτοι και 45,4% οι δεύτεροι), η επικράτηση του αρνητικού αποτελέσματος λειτουργεί και εδώ ανασταλτικά προς την περαιτέρω αύξηση της απασχόλησής τους. Συνοδεύεται, ωστόσο, από ένα εξίσου ισχυρό επαγγελματικό αποτέλεσμα, από τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παράγοντες, που λειτουργούν θετικά και ενισχύουν την αύξηση της απασχόλησης, έτσι ώστε και με τη συμβολή των παραγόντων της ζήτησης να οδηγούν στη σημαντική αυτή αύξηση της τελικής απασχόλησης.

Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα και πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί¹⁹³ συνιστούν τρεις μεγάλες επαγγελματικές κατηγορίες του τομέα των υπηρεσιών που εμφανίζουν αυξήσεις της απασχόλησής τους. Η αύξηση αυτή της απασχόλησής τους μπορεί να ερμηνευθεί τόσο από τις επιδράσεις οργανωτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα παραγόντων όσο και από παράγοντες της ζήτησης. Ωστόσο, η αρνητική επικράτηση του αποτελέσματος αλληλεξάρτησης¹⁹⁴ υποδηλώνει την ταυτόχρονη επίδραση παραγόντων που λειτουργούν ανασταλτικά προς την περαιτέρω αύξηση της απασχόλησής τους, οδηγώντας στην τελική διαμόρφωση της απασχόλησης.

Οι γεωργοί πολυκαλλιεργητές, επάγγελμα του πρωτογενούς τομέα που εμφανίζει την υψηλότερη μείωση της απασχόλησής του (-52,5%) ανάμεσα στο σύνολο των επαγγελμάτων, συνιστούν μια ιδιαίτερη περίπτωση. Η σημαντική αυτή μείωση της απασχόλησής τους οφείλεται σε συνδυασμό τόσο της μειωμένης ζή-

193. Η κατηγορία των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών, η οποία στην πλειονότητά της συνίσταται από οικιακούς βοηθούς, καθαριστές, πλύντες κ.ά. (91), εμφανίζει ως κυρίαρχο το αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης (και αρνητικό) με ιδιαίτερα, ωστόσο, ισχυρό και το επαγγελματικό αποτέλεσμα. Είναι λογικό να υποθεθεί ότι η περίπτωση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί από αναδιαρθρώσεις στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, εννοώντας προφανώς την οργάνωση των υπηρεσιών καθαριότητας υπό διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους. Κατά αυτό τον τρόπο το φαινομενικά παράδοξο αποτέλεσμα της θετικής συσχέτισης επαγγελματικού αποτελέσματος και αύξησης στην απασχόληση των πλανόδιων πωλητών, οικιακών βοηθών κ.ά. ερμηνεύεται ικανοποιητικά.

194. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις το υψηλό και αρνητικό αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης συνοδεύεται από ένα εξίσου υψηλό επαγγελματικό αποτέλεσμα, που ωστόσο κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση και σχεδόν αλληλοεξουδετερώνονται.

τησης των προϊόντων τους όσο και σε οργανωτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα παράγοντες.

Παράγοντες που συνδέονται με τη σημαντική αναδιοργάνωση και εκσυγχρονισμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων επικρατούν στον πρωτογενή τομέα τις τελευταίες δεκαετίες. Η παρουσία ενός ισχυρού αποτελέσματος αλληλεξάρτησης λειτουργεί ανασταλτικά προς την περαιτέρω μείωση της απασχόλησής τους.

Στα τεχνικά επαγγέλματα, μια σειρά από παράγοντες που δεν μπορούν να προσδιοριστούν (παράγοντες που αποτυπώνονται στο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης) φαίνεται να κυριαρχούν στις σχετικές εξελίξεις. Πιο συγκεκριμένα, μεταλλωρύχοι και λατόμοι, τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων και τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης του κλάδου της μεταποίησης, που εμφανίζουν σημαντικές μειώσεις της απασχόλησής τους (κατά 36,5% οι πρώτοι, 15,6% οι δεύτεροι και 48,1% οι τρίτοι), καταδεικνύοντας την ύπαρξη σημαντικών τάσεων αποβιομηχάνισης, φαίνεται να επηρεάζονται με παρεμφερή τρόπο από τις εξελίξεις. Οι μειώσεις της απασχόλησής τους συνιστούν το αποτέλεσμα της επίδρασης οργανωτικού και τεχνολογικού χαρακτήρα παραγόντων, σε συνδυασμό με τη μείωση της ζήτησης των προϊόντων στην παραγωγική διαδικασία των οποίων εμπλέκονται.¹⁹⁵ Ωστόσο, παράγοντες που στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης συνδέονται με το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης λειτουργούν ανασταλτικά προς την περαιτέρω μείωση της απασχόλησής τους και συμβάλλουν στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος.

Οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης συνιστούν μια μεγάλη και ιδιαί-

195. Ειδικότερα για τους τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, οι οποίοι απασχολούνται σε ποσοστό 92,0% στους κλάδους της μεταποίησης, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών επισημάνθηκε στην Ενότητα 4. Οι κλάδοι στους οποίους απασχολούνται αντιμετωπίζουν έντονα ανταγωνιστικές συνθήκες, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, αλλά και αυξημένες απαιτήσεις σε επίπεδο ασφάλειας και ποιότητας λόγω της ιδιαιτερότητας του προϊόντος. Τούτο έχει εντείνει την εισαγωγή της τεχνολογίας και της πληροφορικής (αυτοματισμών), αλλά και της καινοτομίας τόσο σε υλική όσο και σε άυλη μορφή, ανταποκρινόμενη αφενός στις ανάγκες διαφοροποίησης του προϊόντος (πωλήσεις, διαφήμιση κ.ά) και στον εξορθολογισμό της παραγωγής, αφετέρου στην ποιοτική και υγειονομική βελτίωση των προϊόντων. Ενδεικτική αυτής της τάσης είναι η σημαντική αύξηση της ζήτησης για τεχνολόγους τροφίμων τα τελευταία χρόνια, οι οποίοι κατατάσσονται στην κατηγορία των τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών, αλλά και σε ορισμένα επιστημονικά επαγγέλματα (π.χ. χημικοί, χημικοί μηχανικοί).

τερα σημαντική για την απασχόληση επαγγελματική κατηγορία, στην οποία επικρατεί το αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης.¹⁹⁶ Η απασχόληση στα σχετικά επαγγέλματα αυξάνει κατά 19,5%, συμβάλλοντας στη δημιουργία παραπάνω από πενήντα χιλιάδων θέσεων εργασίας. Η αύξηση αυτή οφείλεται στην επίδραση τόσο παραγόντων της ζήτησης όσο και τεχνολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα παραγόντων, η επίδραση των οποίων περιορίζεται από την ανασταλτική λειτουργία παραγόντων που δεν μπορούν να απομονωθούν (αρνητικό αποτέλεσμα αλληλεξάρτησης).

Τέλος, η επαγγελματική κατηγορία των προσώπων μη δυνάμενων να καταταγούν στην πλειονότητά της αναφέρεται στους απασχολούμενους στις ένοπλες δυνάμεις και κατά συνέπεια οι εξελίξεις σε αυτό το επάγγελμα δεν υπακούουν στους παράγοντες που διαμορφώνουν την προσφορά και τη ζήτηση στην αγορά εργασίας. Έτσι, η σημαντική ποσοστιαία αύξηση κατά 42,1% στην απασχόληση της εν λόγω κατηγορίας δεν μπορεί να συνδεθεί με το κλαδικό και επαγγελματικό αποτέλεσμα, καθώς υπερκαλύπτονται από το αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης.

196. Η αύξηση αυτή συνδέεται άμεσα με τις θετικές εξελίξεις στον κατασκευαστικό κλάδο, ο οποίος, πέραν της σημαντικής αύξησης της απασχόλησης που παρουσιάζει, αυξάνει, για το διάστημα 2000-2008, και την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κατά 55,8%.

7. Βασικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα της μελέτης

Οι κύριοι στόχοι της παρούσας μελέτης αφορούσαν τη διερεύνηση των εξελίξεων της απασχόλησης στα διάφορα επαγγέλματα στην Ελλάδα το χρονικό διάστημα 2000-2009 και την ανάδειξη των αιτίων που συνδέονται με τις εξελίξεις αυτές. Αφορούσαν, δηλαδή, τόσο την παρουσίαση, την ανάδειξη και το σχολιασμό των βασικών εξελίξεων που συνδέονται με τις επαγγελματικές δομές της απασχόλησης, αλλά και μια προσπάθεια διερεύνησης των αιτιωδών δυνάμεων που υποκρύπτονται πίσω από τις εξελίξεις αυτές, αλλά σε μεγάλο βαθμό τις καθορίζουν. Η διερεύνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση πληροφοριών για τις βασικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην επαγγελματική απασχόληση, παρέχοντας τη δυνατότητα συναγωγής διαπιστώσεων και συμπερασμάτων σχετικά με τις εξελίξεις αυτές.

Προκειμένου να υπηρετηθούν οι βασικοί αυτοί στόχοι και η ανάλυση να οδηγηθεί στη συναγωγή όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικών αλλά και χρήσιμων διαπιστώσεων και συμπερασμάτων, κρίθηκε κατ' αρχάς σκόπιμο να επιχειρηθεί μια επισκόπηση και παρουσίαση της διεθνούς και εγχώριας βιβλιογραφίας γύρω από τα θεωρητικά και εμπειρικά ζητήματα που αφορούν τα επαγγέλματα και τις δεξιότητες. Τούτο αναμενόταν να συμβάλει τόσο στην ευχερέστερη κατανόηση των σχετικών εξελίξεων όσο και στην ένταξή τους σε ένα πλαίσιο που θα επέτρεπε το σχολιασμό τους αλλά κυρίως την ερμηνεία τους. Ταυτοχρόνως, η ανάγκη μιας όσο το δυνατόν πιο ουσιαστικής προσέγγισης και ερμηνείας των εξελίξεων, αλλά κυρίως ανάδειξης των αιτίων που τις διαμορφώνουν και τις προκαλούν, απαιτούσε τη χρησιμοποίηση μιας συγκεκριμένης μεθοδολογίας που θα το επέτρεπε. Τούτο καθόρισε σε μεγάλο βαθμό και τους επιμέρους στόχους της μελέτης.

Έτσι, πέραν της επισκόπησης της διεθνούς και εγχώριας βιβλιογραφίας γύρω από τα ζητήματα των επαγγελμάτων και των δεξιοτήτων, η οποία διαμορφώνει

έναν πρώτο επιμέρους στόχο της μελέτης, οι υπόλοιποι στόχοι της συνοψίζονται: στη διαμόρφωση του κατάλληλου πλαισίου ανάδειξης της επαγγελματικής δομής της απασχόλησης, στη διερεύνηση των μεταβολών της απασχόλησης τόσο στις γενικότερες όσο και στις αναλυτικές κατηγορίες των επαγγελματιών και στην υιοθέτηση της κατάλληλης μεθοδολογίας (και τεχνικής), που θα επέτρεπε τον προσδιορισμό και την ανάδειξη των αιτιωδών δυνάμεων που διέπουν τις εξελίξεις αυτές. Και καθώς είναι γνωστό και ευρέως αποδεκτό στη βιβλιογραφία ότι οι επαγγελματικές δομές της απασχόλησης δεν διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τις κλαδικές δομές, η μεθοδολογία (και η τεχνική) που υιοθετήθηκε συνέδεε τις εξελίξεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας με αυτές των επαγγελματιών. Τούτο με τη σειρά του καθόρισε δύο επιμέρους στόχους της μελέτης, με τον πρώτο να αφορά τη διερεύνηση των εξελίξεων της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τις μεταβολές τους και τις αναδιαρθρώσεις της παραγωγής και της απασχόλησης που λαμβάνουν χώρα στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, αλλά και τη διερεύνηση της διάρθρωσης των επαγγελματιών μέσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και των μεταβολών της.

Οι επιμέρους αυτοί στόχοι, όπως επισημάνθηκε και στην πρώτη ενότητα, καθόρισαν εν πολλοίς και τη δομή της μελέτης, δηλαδή τις ενότητές της, οι βασικές διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα των οποίων παρουσιάζονται στη συνέχεια. Ειδικότερα στην τρίτη ενότητα, όπου διερευνώνται οι εξελίξεις της απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, οι διαπιστώσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αναμενόμενες. Και καθώς η περίοδος της ανάλυσης (2000-2009) περιλαμβάνει ένα μόνο έτος (2009)¹⁹⁷ της σημαντικής κρίσης που χαρακτηρίζει τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας, οι επιπτώσεις της κρίσης δεν είναι ιδιαίτερα εμφανείς. Κύρια χαρακτηριστικά των εξελίξεων θα μπορούσαν να θεωρηθούν η συνεχιζόμενη, και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, μείωση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα, η περαιτέρω αύξηση της απασχόλησης των υπηρεσιών και οι σημαντικές αναδιαρθρώσεις και ανακατατάξεις της απασχόλησης του δευτερογενούς τομέα. Ο ρυθμός μείωσης των κλάδων του πρωτογενούς τομέα είναι ιδιαίτερα σημαντικός (συνολικά η απα-

197. Παρά το γεγονός ότι εμφανή σημάδια της έλευσης της οικονομικής κρίσης της ελληνικής οικονομίας παρατηρούνται και στα χρόνια πριν από το 2009 και κυρίως το 2008, η πλειονότητα των ερευνητών και εμπειρογνομώνων θεωρούν βασικό έτος έναρξης της το 2009.

σχόληση μειώνεται κατά 25,6%), έτσι ώστε το 2009 ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας να χάνει την παραδοσιακή πρωτοκαθεδρία που διατηρούσε στην απασχόληση από καταβολής του ελληνικού κράτους. Στον αντίποδα, το σύνολο των κλάδων του τριτογενούς τομέα αυξάνει με ρυθμούς σχετικά υψηλούς που διαφοροποιούνται, ωστόσο, σημαντικά ανάμεσά τους. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (62,0%) και εκπαίδευση (32,9%) εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς, ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (5,6%) και ξενοδοχεία-εστιατόρια (15,4%) τους χαμηλότερους. Στον δευτερογενή τομέα, ηλεκτρισμός-ύδρευση και κατασκευές παρουσιάζουν περαιτέρω αυξήσεις της απασχόλησής τους, ενώ ορυχεία και λατομεία και μεταποίηση μειώσεις. Ειδικότερα για τη μεταποίηση, οι εξελίξεις της οποίας σηματοδοτούν διαδικασίες μιας απόλυτης βιομηχανικής οπισθοχώρησης, κύριο χαρακτηριστικό θα μπορούσε να θεωρηθεί η περαιτέρω αποδυνάμωση των παραδοσιακών της κλάδων και η εξαιρετικά περιορισμένη παρουσία κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης.¹⁹⁸

Ενδιαφέρουσες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και οι διαπιστώσεις της περαιτέρω ενίσχυσης της απασχόλησης των γυναικών, και ειδικότερα της ανάδειξης των κλάδων της υγείας και κοινωνικής μέριμνας, της εκπαίδευσης και των λοιπών υπηρεσιών ως χώρων προνομιακής πρόσβασης των γυναικών, αλλά και της σταδιακής, έστω και οριακά, ενίσχυσης της παρουσίας των γυναικών σε αμιγώς ανδρικούς κλάδους (ορυχεία-λατομεία, κατασκευές). Τέλος, ενδιαφέρουσες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και οι διαπιστώσεις αναφορικά με την περαιτέρω ενίσχυση του ρόλου της αγοράς εργασίας ως βασικού κοινωνικού θεσμού κατανομής των ατόμων σε θέσεις απασχόλησης, αλλά και της περαιτέρω διατήρησης σε υψηλά για τα ευρωπαϊκά δεδομένα μη αμιγώς καπιταλιστικών μορφών απασχόλησης (αυτοαπασχολούμενοι και βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις).

Με βάση τα ευρήματα της τέταρτης ενότητας, οι εξελίξεις στις μεταβολές των επαγγελματών στις γενικές επαγγελματικές κατηγορίες (σε επίπεδο ανάλυσης μονοψήφιου κωδικού) παρέχουν ενδείξεις τάσεων πόλωσης των επαγγελματών της ελληνικής οικονομίας. Τούτο επιβεβαιώνεται από τη διερεύνηση των εξελίξεων

198. Αναλυτικά για τις εξελίξεις της παραγωγής και της απασχόλησης στους κλάδους της μεταποίησης, αλλά και της εν γένει ελληνικής οικονομίας για το χρονικό διάστημα 2000-2008, βλ. στο Ευστράτογλου κ.ά. (2011).

στις αναλυτικές κατηγορίες των επαγγελμάτων (σε διψήφιο κωδικό ΣΤΕΠ-92). Η διαπίστωση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι δύο «ακραίες» περιπτώσεις των τεχνολογικών και επιστημονικών επαγγελμάτων (τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί των επιστημών [41,5%] και πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα [39,0%]) και των επαγγελμάτων που απαιτούν ανειδίκευτο προσωπικό (ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες [41,5%]) εμφανίζουν τις μεγαλύτερες ποσοστιαίες αυξήσεις την ίδια στιγμή που οι «ενδιάμεσες» επαγγελματικές κατηγορίες παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερες αυξήσεις (απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές [25,3%], μέλη των βουλευομένων σωμάτων κ.ά. [16,2%], χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων [7,6%] και υπάλληλοι γραφείου [7,0%]) και μειώσεις (ειδικευμένοι τεχνίτες [-5,9%] και ειδικευμένοι γεωργοί [-28,5%]).

Η διαπίστωση της ύπαρξης αυτών των δυϊσμών συνδέεται αναμφίβολα με τις σημαντικές αναδιαρθρώσεις της ελληνικής οικονομίας που έλαβαν χώρα με ιδιαίτερη ένταση κατά το εξεταζόμενο διάστημα. Οι εξελίξεις αυτές, ιδωμένες υπό ένα ευρύτερο πλαίσιο, σχετίζονται με τις διαδικασίες αποβιομηχάνισης και τριτογενοποίησης των οικονομιών. Το κατά πόσο, όμως, η προαναφερόμενη πόλωση συνιστά προσωρινό ή μόνιμο αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών αποτελεί ένα επίδοκο ζήτημα που τελικά θα καθοριστεί από το ακολουθούμενο αναπτυξιακό μοντέλο της ελληνικής οικονομίας και το οποίο θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση, τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι παραπάνω σημαντικές μεταβολές της απασχόλησης στα επαγγέλματα έχουν οδηγήσει και σε σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διάρθρωση των επαγγελμάτων. Κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο είναι η συνεχιζόμενη μείωση των επαγγελμάτων του πρωτογενούς τομέα (-35,4%). Η μείωση αυτή δεν θα μπορούσε να είναι ανεξάρτητη από τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα τόσο στον δευτερογενή τομέα όσο και στον τριτογενή. Στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (2000-2009), η μείωση της συμμετοχής των αγροτικών επαγγελμάτων συνδυάζεται με μια σταθεροποίηση των μελών βουλευομένων σωμάτων (5,2%), επαγγελμάτων που διατρέχουν σχεδόν ολόκληρο το φάσμα της κλαδικής διάρθρωσης και των υπαλλήλων γραφείου (-3,2%), ενώ την ίδια στιγμή τα επαγγέλματα που κατά κύριο λόγο συνδέονται με τον δευτερογενή τομέα και τη μεταποίηση (ειδικευμένοι τεχνίτες και χειριστές σταθερών

βιομηχανικών εγκαταστάσεων) υποχωρούν και τα επαγγέλματα που συνδέονται με τις δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα επεκτείνονται.

Ένας συμπληρωματικός αν και σχηματικός τρόπος ανάδειξης των παραπάνω εξελίξεων συνίσταται και στη διερεύνηση των μεταβολών των επαγγελματιών με βάση την κατηγοριοποίησή τους σε χειρωνακτικά και μη χειρωνακτικά. Και σε αυτή την περίπτωση γίνεται φανερή η τάση επέκτασης των δεύτερων, που απασχολούνται κατά κύριο λόγο στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ τα πρώτα παραμένουν στάσιμα. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η συγκεκριμένη ανάλυση δεν λαμβάνει υπόψη τον κλαδικό παράγοντα, αγνοώντας μεταβολές που ενδεχομένως συνδέονται με τις διαδικασίες ανάθεσης εργασιών σε τρίτους (υπεργολαβίες) και κατά συνέπεια δεν συνεπάγεται κάποια ευθεία σχέση μεταξύ εξελίξεων στα χειρωνακτικά επαγγέλματα και στον δευτερογενή τομέα (ή ειδικότερα στον κλάδο της μεταποίησης). Τούτο γιατί οι ροές της απασχόλησης είναι αμφίδρομες, υπό την έννοια ότι χειρωνακτικά επαγγέλματα απασχολούνται και στον τομέα των υπηρεσιών (π.χ. ειδικευμένοι τεχνίτες στον κλάδο του εμπορίου), ενώ τα μη χειρωνακτικά επαγγέλματα επεκτείνονται στον δευτερογενή τομέα.

Οι κατανομές της απασχόλησης κατά κλάδο και επάγγελμα, και συγκεκριμένα ο έλεγχος των εξελίξεων των επαγγελματικών δομών μέσα στους κλάδους, αποτέλεσαν το αντικείμενο διερεύνησης της πέμπτης ενότητας. Κάθε κλάδος απαρτίζεται από ένα σύνολο επαγγελμάτων, εκ των οποίων εκείνα που συνδέονται άμεσα με τις βασικές παραγωγικές δραστηριότητές του εμφανίζουν και τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις της απασχόλησης, συγκροτώντας έτσι ένα επαγγελματικό πρότυπο. Η ανάλυση επικεντρώθηκε κατ' αρχάς στη διαπίστωση ή όχι της ύπαρξης αυτού του προτύπου και εν συνεχεία στον έλεγχο του τρόπου και της κατεύθυνσης των μεταβολών του, στο βαθμό που υπάρχουν, μέσω της ανάλυσης της διάρθρωσης των επαγγελμάτων.¹⁹⁹

Σύμφωνα με αποτελέσματα της ανάλυσης προκύπτει ότι σε μεγάλο βαθμό

199. Πέραν της διάχυσης (ή μη) της απασχόλησης σε ευρύτερες κατηγορίες επαγγελμάτων, η συγκεκριμένη αναλυτική διαδικασία παρέχει έμμεσα τη δυνατότητα (έστω και σε εξαιρετικά περιορισμένο βαθμό) να διαπιστωθεί και η δημιουργία νέων επαγγελμάτων. Έτσι, η εμφάνιση ενός υψηλότερου μεριδίου απασχόλησης στην κατηγορία των λοιπών επαγγελμάτων (επαγγελμάτων που δεν μπορούν να καταχωρηθούν στις υφιστάμενες επαγγελματικές κατηγορίες) ενδέχεται να υποκρύπτει τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων, ένδειξη που ασφαλώς απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

η ύπαρξη επαγγελματικού προτύπου για κάθε κλάδο επιβεβαιώνεται. Συγκεκριμένα, από τους δεκαπέντε κλάδους που εξετάστηκαν μόνον σε έναν, αυτόν των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου, κατέστη αδύνατο να προσδιοριστεί κάποιο επαγγελματικό πρότυπο. Από την άλλη, η διερεύνηση της ύπαρξης μεταβολών στα υφιστάμενα πρότυπα επιβεβαιώνεται για έντεκα κλάδους, ενώ τρεις παρουσίασαν σταθερότητα (γεωργικός κλάδος, ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και εκπαίδευση). Τα αίτια πίσω από τα μεταβαλλόμενα επαγγελματικά πρότυπα εντοπίζονται σε μια σειρά από παράγοντες. Άλλοτε υποκινούνται από τις τεχνολογικές εξελίξεις, άλλοτε από μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις και άλλοτε συνιστούν αποτέλεσμα διακλαδικών αλληλεπιδράσεων που προσλαμβάνουν τη μορφή εσωτερίκευσης (τριτογενοποίηση) ή εξωτερίκευσης (outsourcing) δραστηριοτήτων άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενων με τις κύριες παραγωγικές εργασίες κάθε κλάδου.

Στην έκτη ενότητα επιχειρήθηκε η διερεύνηση των αιτιωδών δυνάμεων των μεταβολών της επαγγελματικής απασχόλησης. Για το σκοπό αυτόν χρησιμοποιήθηκε μια κατάλληλα σχεδιασμένη στατιστική τεχνική ανάλυσης «απόκλισης-συμμετοχής» (shift-share analysis) που αναπτύχθηκε από τους Wilson and Bosworth (1987). Μέσω αυτής της μεθόδου επιχειρήθηκε να εντοπιστούν οι παράγοντες εκείνοι που έχουν τη μεγαλύτερη συμβολή στη μεταβολή της απασχόλησης κάθε επαγγέλματος, οι οποίοι εξειδικεύονται είτε σε αυτούς που συνδέονται με την τεχνολογία (εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία ή μεταβολή στην οργάνωση της παραγωγής) είτε σε αυτούς που συνδέονται με τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών. Σε αρκετές περιπτώσεις, ωστόσο, ο σαφής διαχωρισμός των επιδράσεων των δύο παραπάνω παραγόντων καθίσταται δυσχερής, είτε γιατί είναι και οι δύο ισχυροί είτε γιατί τείνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση, και κατά συνέπεια το ένα αποτέλεσμα τείνει να ακυρώνει το άλλο, είτε τέλος επειδή συντρέχουν άλλοι παράγοντες που δεν εντοπίζονται από τη δομή της συγκεκριμένης μεθόδου. Ωστόσο, η μέθοδος επέτρεψε να αναδειχθεί ποια είναι η σημαντικότερη επίδραση (ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες) που συμβάλλει και ερμηνεύει τη μεταβολή της απασχόλησης σε κάθε αναλυτική κατηγορία επαγγέλματος, αλλά κυρίως ποιος είναι ο συνδυασμός των παραγόντων εκείνων που ερμηνεύει τις εξελίξεις με πιο αποτελεσματικό τρόπο. Διαπιστώθηκε επίσης ότι οι παράγοντες που συνδέονται με τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών ασκούν με αμεσότερο τρόπο την επίδρασή τους συγκριτικά με τους παράγοντες

που συνδέονται με την τεχνολογία και την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Σε γενικές γραμμές οι μεταβολές της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση με τις μεταβολές της απασχόλησης σε μια επαγγελματική κατηγορία.²⁰⁰ Παρόμοια διαπίστωση δεν μπορεί να υποστηριχθεί για τους παράγοντες της τεχνολογίας και της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς η εισαγωγή, για παράδειγμα, μιας νέας τεχνολογίας ενδέχεται να συνοδεύεται σε πολλές περιπτώσεις με μείωση της απασχόλησης μιας συγκεκριμένης επαγγελματικής κατηγορίας, αλλά σε άλλες περιπτώσεις με αύξηση της απασχόλησής της. Το τελικό αποτέλεσμα της απασχόλησης εξαρτάται από ένα ευρύτερο φάσμα παραγόντων που διαμορφώνουν το συνολικό πλαίσιο άσκησης της συγκεκριμένης επαγγελματικής δραστηριότητας.

200. Δηλαδή, σε γενικές γραμμές, εκεί όπου κυριαρχούν οι παράγοντες της ζήτησης (κλαδικό αποτέλεσμα), μια αύξηση της ζήτησης για συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες οδηγεί σε αύξηση της απασχόλησης στη συγκεκριμένη επαγγελματική κατηγορία και αντίστροφα.

Βιβλιογραφία

- Abbott, A. (1989). "The new occupational structure: What are the questions?", *Work and Occupations*, 16, pp. 273-291.
- Abrahamson, M. and Sigelman, L. (1987). "Occupational segregation in metropolitan areas", *American Sociological Review*, 52, pp. 588-597.
- Acemoglu, D. (2002). "Technical change, inequality, and the labor market", *Journal of Economic Literature*, 40 (1), pp. 7-72.
- Adler, P. S. (1986). "Rethinking the skill requirements of new technologies", in Whittington, D. (ed.), *High Hopes for High Tech*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Adler, P. S. (2004). "Skill trends under capitalism and the socialization of production", in Warhust, C., Grugulis, I. and Keep, W. (eds), *The Skill That Matter*, Houndmills: Mackmillan Palgrave.
- Arrow, K. (1962). "The economic implications of learning by doing", *The Review of Economic Studies*, 29 (3).
- Asher, H. (1956). *Cost Quantity Relationships in the Airframe Industry*, Santa Monica, California: RAND Report No. R-291.
- Atkinson, J. and Meager, N. (1986). "New forms of work organization", Institute of Manpower Studies.
- Attewell, P. (1987). "The deskilling controversy", *Work and Occupations*, 14, pp. 323-346.
- Attewell, P. (1990). "What is skill?", *Work and Occupations*, 17, pp. 422-448.
- Attewell, P. (1992). "Skill and occupational changes in US manufacturing", in Adler, P. (ed.), *Technology and the Future of Work*, New York: Oxford University Press.
- Audretsch, D., Carree, M., van Stel, A. and Thurik, R. (2002). "Impeded industrial restructuring: The growth penalty", *KYKLOS*, 55, pp. 81-98.
- Autor, D. H, Levy, F. and Murnane, R. J. (2003). "The skill content of recent

- technological change: An empirical exploration”, *The Quarterly Journal of Economics*, 118 (4), November, pp. 1279-1333.
- Backon, R. and Eltis, W. (1976). *Britain's Economic Problem: Too Few Producers*, London: MacMillan.
- Bailly, A. and Maillat, D. (1990). “Services, encyclopédie économique, economica”, στο Ευσταθόπουλος, Γ. και Ιωακείμογλου, Η. (επιμ.), *Ο Τομέας των Υπηρεσιών, η Ανταγωνιστικότητα και η Εργασία*, Μελέτη 19, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Batra, R. (1993). *The Myth of Free Trade*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Baumol, W. (1967). “Macroeconomics of unbalanced growth: The anatomy of urban crisis”, *American Economic Review*.
- Becker, G. (1964). *Human Capital*, New York: Columbia University Press.
- Bell, D. (1973). *The Coming Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- Berlant, J. (1975). *Profession and Monopoly: A Study of Medicine in U.S.A and G. Britain*, California: University of California Press.
- Blackburn, M. and Mann, M. (1979). *The Working Class in the Labor Market*, London: Macmillan.
- Blauner, R. (1964). *Alienation and Freedom*, Chicago: Chicago University Press.
- Bluestone, B. and Harrison, B. (1982). *The Deindustrialization of America*, New York: Basic Books.
- Boston, G. (1980). “Classification of occupations”, *Population Trends*, 20, pp. 9-11.
- Bradley, T. (1984). “Segmentation in local labour markets”, in Bradley, T. and Lowe, P. (eds), *Locality and Rurality: Economy and Society in Rural Regions*, England: Geo Books.
- Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York: Monthly Review Press.
- Brown, R. (1982). “Work histories, career strategies and the class structure”, in Giddens, A. and Mackenzie, G. (eds), *Social Class and the Division of Labor*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, H. and Singelmann, J. (1978). “The transformation of the U.S. labor force: The interaction of industry and occupation”, *Politics & Society*, 8, pp. 481-509.
- Cairncross, A. (1978). “What is de-industrialization?”, in Blackaby, F. (ed.), *Deindustrialization*, London: Heinemann/National Institute of Economics and Social Research.

- Capelli, P. (1993). "Are skill requirements rising? Evidence for production and clerical workers", *Industrial and Labor Relations Review*, 46 (3), April, pp. 515-530.
- Cappelli, P. (ed.) (2008). *Employment Relations: The Future of White Collar Work*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cedefop (2008). *Future Skill Needs in Europe, Medium-Term Forecast: Synthesis Report*, Luxembourg: Publications Office. Available from Internet: <http://www.cedefop.europa.eu/EN/publications/12962.aspx>.
- Cedefop (2010). *Skills Supply and Demand in Europe, Medium-Term Forecast up to 2020*, Luxembourg: Publications Office.
- Cedefop (2011). "Labour market polarization and elementary occupations in Europe: Blip or long-term trend?", Research Paper, 9.
- Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*, London: Macmillan.
- Coser, R. L. (1975). "The complexity of roles as a seedbed of individual autonomy", in Coser, L. A. (ed.), *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*, New York: Harcourt.
- Cowling, K. and Sugden, P. (1987). *Transnational Monopoly Capitalism*, Brighton: Wheatsheaf.
- Crompton, R. and Reid, S. (1982). "The deskilling of clerical work", in Wood, S. (ed.), *The Degradation of Work: Skill, Deskilling and the Labor Process*, London: Hutchinson.
- Davis, L. E. and Taylor, J. C. (1976). "Technology, organization and job structure", in Dubin, R. (ed.), *Handbook of Work, Organization and Society*, Chicago: Rand-McNally.
- De Grip, A., Groot, M. and Heijke, M. (1991). "Defining occupational groups by educational structure", *Environmental and Planning A*, 23, pp. 59-85.
- Dekker, R., De Grip, A. and Heijke, H. (1990). "An explanation of the occupational structure of sectors of industry", *Labour*, 4 (3), pp. 3-31.
- Descy, P. and Tessaring, M. (2001). *Training and Learning for Competence, Second Report on Vocational Training Research in Europe: Synthesis Report*, Cedefop Reference Series, Luxembourg: Publications Office.
- Diprete, T. (1988). "The upgrading and downgrading of occupations: Status redefinitions vs deskilling as alternative theories of change", *Social Forces*, 66, pp. 725-746.

- Doeringer, P. and Piore, M. (1971). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*, Lexington, Mass.: Heath & Co.
- Edwards, R. (1979). *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*, New York: Basic Books.
- Edwards, R., Gordon, D. and Reich, M. (1975). *Labor Market Segmentation*, Lexington, Mass.: Heath Co.
- England, P., Chessie, M. and McCormak, L. (1982). "Skill demands and earnings in female and male occupations", *Sociology and Social Research*, 66, pp. 147-168.
- Esland, G. (1980). "Professions and professionalism", in Esland, G. and Salaman, G. (eds), *The Politics of Work and Occupations*, Milton Keynes: The Open University Press.
- Esland, G. and Salaman, Gr. (1980). *The Politics of Work and Occupations*, Toronto and Buffalo: University of Toronto Press.
- European Commission (2010). *New Skills for New Jobs: Action Now*, Report by the expert group on new skills for new jobs prepared for the European Commission, Luxembourg: Publications Office.
- Field, G. (1974). *Unequal Britain: A Report on the Cycle of Inequality*, London: Arrow Books.
- Fine, B. (1998). *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*, London: Routledge.
- Fisher, A. (1933). "Capital and the growth of knowledge", *Economic Journal*, 43 (171), pp. 379-389.
- Fisher, A. (1946). "Tertiary production as a postwar international economic problem", *Review of Economic and Statistics*, LXII (248), August.
- Form, W. (1987). "On the degradation of skill", *Annual Review of Sociology*, 13, pp. 29-47.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, A. (1977). *Industry and Labor*, London: MacMillan.
- Fuchs, V. R. (1965). "The growing importance of the service industries", NBER. Oc. Paper 96.
- Gallie, D. (1991). "Patterns of skill change: Upskilling, deskilling and the polarisation of skills?", *Work, Employment and Society*, 5, pp. 319-351.
- Gallie, D. (1996). "New technology and the class structure: The blue-collar/white-

- collar divide revisited”, *The British Journal of Sociology*, 47 (3), Special Issue for Lockwood, pp. 447-473, September.
- Gershuny, J. (1983). *Social Innovation and the Division of Labor*, Oxford: Oxford University Press.
- Gershuny, J. I. and Miles, I. (1983). *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies*, London: Francis Printer.
- Glyn, A. and Sutcliffe, B. (1973). *British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze*, London: Penguin Books.
- Goos, M. and Manning, A. (2009). “Job polarization in Europe”, *American Economic Review*, 99, pp. 258-63.
- Goos, M., Manning, A. and Salomons, A. (2011). “Explaining job polarization: The roles of technology, offshoring and institutions”, Discussion Papers 11.34, Katholieke Universitet Leuven.
- Gordon, D., Edwards, R. and Reich, M. (1982). *Segmented Work, Divided Workers: The Historical Transformation of Labor in the United States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gottfried, H. (1991). “Mechanisms of control in the temporary help service industry”, *Sociological Forum*, 6, pp. 699-713.
- Hakim, C. (1993). “The myth of the rising female employment”, *Work, Employment and Society*, 7, pp. 97-120.
- Haughton, G. (1990). “Skill shortage and the demographic time-bomb: Labor Market Segmentation and the geography of labor”, *Area*, 22, pp. 339-345.
- Haughton, G. and Peck, J. (1989). “Local labor market analysis, skill shortages and the skill-audit approach”, *Regional Studies*, 23, pp. 271-276.
- Hauser, D. and Featheman, D. L. (1977). *The Process of Stratification*, New York: Academic Press.
- Hirschhorn, L. (1984). *Beyond Mechanization: Work and Technology in a Postindustrial Age*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Horowitz, M. and Herrnstadt, I. (1966). “Changes in skill requirements of occupations in selected industries”, in National Commission on Technology, Automation, and Economic Progress, *The Employment Impact of Technological Change*,

- Appendix, Volume II to *Technology and the American Economy*, Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office, pp. 223-87.
- Howell, D. R. and Wolff, E. N. (1991). "Trends in the growth and distribution of skills in the U.S. workplace: 1960-1985", *Industrial and Labor Relations Review*, 44, pp. 487-502.
- Isenberg, D. (2000). "The political economy of financial reform: The origins of the US deregulation of 1980 and 1982", in Pollin, R. (ed.), *Festschrift in Honor of Howard Sherman*, Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Jaffe, A. J. and Froomkin, J. (1968). *Technology and Jobs: Automation in Perspective*, New York: Praeger.
- Jones, J. and Rosenfeld, R. (1989). "Women's occupations and local labour markets: 1950-1980", *Social Forces*, 67, pp. 666-692.
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the U.K.*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, L. F. and Autor, D. H. (1999). "Changes in the wage structure and earnings inequality", in Ashenfelter, O. and Card, D. (eds), *Handbook of Labor Economics*, 3A, Amsterdam: Elsevier Science.
- Keefe, J. W. (1991). *Learning Style: Cognitive and Thinking Skills*, Reston, VA: National Association of Secondary School Principals.
- Kelleher, M., Scott, P. and Jones, B. (1993). "Resistant to change? Some unexplained omissions from the 1990 standard occupational classification", *Work Employment and Society*, 7 (3), pp. 437-449.
- Kerr, C., Dunlop, J., Harbison, C. and Myers, A. (1964). *Industrialism and Industrial Man*, Harvard: Harvard University.
- Krugman, P. and Lawrence, R. Z. (1994). "Trade, jobs and wages", *Scientific American*, CCLXX, pp. 22-7.
- Lawrence, R. G. and Slaughter, M. J. (1993). "International trade and american wages in the 1980s: Giant sucking sound or small hiccup?", *Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics*, 2, pp. 161-226.
- Levin, H. and Rumberger, R. (1986). "Educational requirements for new technologies: Visions, possibilities and current realities", Working Paper 86, Stanford, Ca.: Stanford Education Policy Institute.
- Lewis, A. (1955). *The Theory of Economic Growth*, London: Allen and Unwin.
- Lewis, W. (1978). *Growth and Fluctuations: 1870-1913*, London: Allen and Unwin.

- Lindbeck, A. and Snower, D. (1994). "How are product demand transmitted to the labor market", *The Economic Journal*, 104, pp. 386-398.
- Littler, C. (1982). *The Development of the Labor Process in Capitalist Societies*, London: Heinemann.
- Littler, C. and Salaman, G. (1982). "Bravermania and beyond: Recent theories of the labor process", *Sociology*, 16, pp. 251-269.
- Lorence, J. (1992). "Service sector growth and metropolitan occupational sex segregation", *Work and Occupations*, 19, pp. 128-156.
- Lundvall, B.-Å. (1985). *Product Innovation and User-Producer Interaction*, Aalborg: Aalborg University Press.
- Manning, A. (2004). "We can work it out: The impact of technological change on the demand of low skilled labour", *Scottish Journal of Political Economy*, 51 (5), pp. 581-608.
- Massey, D. and Meegan, R. (1982). *The Anatomy of Job Loss*, London: Methuen.
- McMahon, C. W. and Worswick, G. D. N. (1960). "The growth of services in the economy", Part I, District Bank Review.
- McMahon, C. W. and Worswick, G. D. N. (1961). "The growth of services in the economy", Part II, District Bank Review.
- Meiksins, P. (1994). "Labor and monopoly capital for the 1990s: A review and critique of the labor process debate", *Monthly Review*, 46 (6), pp. 45-59.
- Mueller, E., Hybels, J., Schmiedeskamp, J., Sonquist, J. and Staelin, Ch. (1969). *Technological Advance in an Expanding Economy: Its Impact on a Cross-Section of the Labor Force*, Ann Arbor, MI: Survey Research Center.
- Nicolitsas, D. (2007). "M. growth, jobs and structural reforms in Greece", in Tilly, R., Welfens, P. J. J. and Heise, M. (eds), *50 Years of EU Economic Dynamics, Integration, Financial Markets and Innovations*, Springer Berlin Heidelberg.
- Noble, D. F. (1984). *Forces of Production*, New York: Alfred Knopf.
- OECD (1988). *Employment Outlook*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (1994). *Employment Outlook. Ch. 2. Medium term perspectives on labor supply and occupational change*, Paris: OECD Publishing.
- Oesch, D. and Rodríguez-Menes, J. (2011). "Upgrading or polarization? Occupational change in Britain, Germany, Spain and Switzerland, 1990-2008", *Socio - Economic Review*, 9, pp. 503-531.

- Oliver, J. M. and Turton, J. R. (1982). "Is there a skill shortage of skilled labor?", *British Journal of Industrial Relations*, 20, pp. 195-200.
- Peck, J. and Lloyd, P. (1989). "Conceptualising the processes of skill change: A local labour market approach", in Linge, G. and Van der Knaap (eds), *Labour, Environmental and Industrial Change*, London, New York: Routledge.
- Petit, P. (1986). *Slow Growth and the Service Economy*, London: Frances Pinter.
- Piore, M. and Sabel, Ch. (1984). *The Second Industrial Divide*, New York: Basic Books.
- Rainbrid, H. (1994). "The social construction of skill", Paper presented for the CNRS conference.
- Ray Axtel, C. (1989). "Skill reconsidered: The deskilling and reskilling of managers", *Work and Occupations*, 16, pp. 65-79.
- Rapping, L. (1965). "Learning and world war II production functions", *The Review of Economics and Statistics*, 47 (1), pp. 81-86, February.
- Reynolds, L. G. (1951). *The Structure of the Labor Markets*, USA: Harper and Brothers.
- Rosenberg, N. (1982). *Inside the Black Box: Technology and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (Walt Whitman, 1916-2003) (1963). *Economics of Take-off into Sustained Growth*, London: Macmillan, New York: St Martin's Press.
- Rumberger, P. (1981). "The changing skill requirements of jobs in the US economy", *Industrial and Labor Relations Review*, 34 (1).
- Salaman, G. (1980). "The sociology of work", in Esland, G. and Salaman, G. (eds), *The Politics of Work and Occupations*, Milton Keynes: The Open University Press.
- Sanderson, J. (1987). "Defining functional occupational groupings", *Environmental and Planning A*, 19, pp. 1199-1220.
- Schmookler, J. (1966). *Invention and Economic Growth*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Senker, P. (1981). "Maintenance skills in the engineering industry: The influence of technological change", A report prepared for the Engineering Industry Training Board, EITB, Occasional paper, British Government Documents.
- Shumpeter, A. (1934). *The Theory of Economic Development*, Cambridge: M.A. Harvard University Press.
- Silvestri, G. (1993). "Occupational employment: Wide variations in growth", *Monthly Labour Review*, November.

- Singelmann, J. and Tienda, M. (1984). "The process of occupational change in a service society: The case of United States, 1960-1980", in Finnegan, R., Duncan, G. and Brian, R. (eds), *Labor Markets*, Manchester England: University of Manchester Press.
- Singh, A. (1977). "U.K. industry and the world economy: A case of de-industrialization", *Cambridge Journal of Economics*, 1 (2), pp. 113-136.
- Smith, V. (1994). "Braverman's legacy: The labor process tradition at 20", *Work and Occupations*, 21, pp. 403-421.
- Spenner, K. (1983). "Deciphering Prometheus: Temporal change in the skill level of work", *American Sociological Review*, 48, pp. 824-837.
- Spenner, K. (1990). "Skill: Meanings, methods and measures", *Work and Occupations*, 17, pp. 399-421.
- Spitz-Oener, A. (2006). "Technical change, job tasks, and rising educational demands: Looking outside the wage structure", *Journal of Labor Economics*, 24 (2).
- Stark, D. (1980). "Class struggle and the labor process: A relational perspective", *Theory and Society*, 9.
- Steinberg, R. (1990). "Social construction of skill: Gender, power and comparable worth", *Work and Occupations*, 17, pp. 449-482.
- Stewart, A., Prandy, K. and Blackburn, R. M. (1980). *Social Stratification and Occupations*, London: Macmillan.
- Storey, J. (1985). "The means of management control", *Sociology*, 19, pp. 193-212.
- Sturdy, A., Knights, D. and Willmont, H. (1992). *Skill and Consent*, London: Routledge.
- Swords-Isherwood, N. and Senker, P. (1980). *Microelectronics and the Engineering Industry: The Need for Skills*, London: Frances Pinter.
- Thomas, R. and Elias, P. (1989). "Development of standard occupational classification", *Population Trends*, 55, pp. 16-21.
- Thompson, P. (1983). *The Nature of Work: An Introduction to Debates on the Labour Process*, London: Macmillan.
- Tregenna, F. (2008). "Quantifying the outsourcing of jobs from manufacturing to services", *South African Journal of Economics*, 76, p. S2, August.
- Tregenna, F. (2009). "Characterising de-industrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally", *Cambridge Journal of Economics*, 33 (3), pp. 433-466. Advance access published November 18, 2008 (doi:10.1093/cje/ben032).

- Valdes, B. D. (1999). *Economic Growth: Theory, Empirics and Policy*, UK: Edward Elgar Publishing.
- Vallas, S. P. (1990). "The concept of skill: A critical review", *Work and Occupations*, 17, pp. 379-398.
- Vogler-Ludwig, K. (1986). *New Forms and New Areas for Employment Growth: Main Report for Federal Republic of Germany*, Commission of the European Communities.
- Wallace, M. and Kalleberg, A. (1982). "Industrial transformation and the decline of craft: The decomposition of skill in the printing industry, 1931-1978", *American Sociological Review*, 47, pp. 307-324.
- Weeks, D. (1980). "Industrial development and the occupational structure", in Esland, G. and Salaman, G. (eds), *The Politics of Work and Occupations*, Milton Keynes: The Open University Press.
- Wilson, R. and Bosworth, D. L. (1987). *New Forms and New Areas of Employment Growth*, Final report for U.K. Commission of the European Communities, Brussels-Luxembourg.
- Wood, A. (1995). "How trade hurt unskilled workers", *Journal of Economic Perspectives*, 3, pp. 57-80.
- Wood, S. (1982). *The Degradation of Work: Skill, Deskilling and the Labor Process*, London: Hutchinson.
- Wood, S. (1987). "The deskilling debate, new technology and work organization", *Acta Sociologica*, 30, pp. 3-24.
- Worswick, G. D. N. and Fane, C. G. (1967). *Goods and Services Once Again*, District Bank Review.
- Wren, C. and Taylor, J. (1999). "Industrial restructuring and regional policy", *Oxford Economic Papers*, 51, pp. 487-516.
- Wright, E. O. and Singelmann, J. (1982). "Proletarianization in the changing American class structure", in Burawoy, M. and Skocpol, T. (eds), *Marxist Inquiries*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wrigley, J. (1982). "The division between mental and manual labor: Artisan education in science in nineteenth-century Britain", in Burawoy, M. and Skocpol, T. (eds), *Marxist Inquiries*, Chicago: University of Chicago Press.
- Zicklin, G. (1987). "Numerical control machining and the issue of deskilling: An empirical view", *Work and Occupations*, 14, pp. 452-466.

Zimbalist, A. (1979). *Case Studies on the Labor Process*, New York: Monthly Review Press.

Αλεξίου, Θ. (2006). «Ιδεολογικές συνιστώσες της κοινωνίας της γνώσης», *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, τ. 76-77, σελ. 32-39.

Αρχοντάκης, Α. και Γεωργακοπούλου, Β. (1998). *Τεχνικο-οργανωτική Αναδιάρθρωση των Τραπεζών: Νέες Τεχνολογίες, Απασχόληση και Εργασιακές Σχέσεις στις Σύγχρονες Συνθήκες*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΟΤΟΕ.

Bourdieu, P. (1994). *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.), Αθήνα: Δελφίνι.

Γεωργακοπούλου, Β., Γαζής, Δ., Αρχοντάκης, Α., Βαφειάδης, Γ., Βούρβαχης, Α., Γεωργίου, Κ., Δουλτσινός, Β., Κυριακόπουλος, Γ., Μυζήθρα, Μ., Ξουρή, Κ. και Σαπουνάς, Γ. (1996). *Τεχνικο-οργανωτικός Εκσυγχρονισμός του Τραπεζικού Συστήματος: Επιπτώσεις στην Απασχόληση & στις Εργασιακές Σχέσεις*, ΙΝΕ/ΟΤΟΕ.

Γιαννίτσης, Τ. (1988). *Η Ελληνική Βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση*, Αθήνα: Gutenberg.

Γλυτσός, Ν. (1996). «Προοπτικές της ελληνικής αγοράς εργασίας και δυνατότητες απασχόλησης των Ποντίων», στο ΙΤΕ, *Τεχνολογική Πολιτική και Αγορά Εργασίας*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.

Γράβαρης, Δ. (1991). «Πολιτικές απασχόλησης και ο ρόλος του κράτους στην αγορά εργασίας», *Τόπος*, 3, σελ. 4-36.

Δεδουσόπουλος, Α. (1993). «Εκπαίδευση, κατάρτιση, απασχόληση: Η διαφορούμενη σχέση», στο Γετίμης, Π. και Γράβαρης, Δ. (επιμ.), *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Δεδουσόπουλος, Α. (1994). *Θεσμοί και Πολιτικές στην Ελληνική Αγορά Εργασίας κατά την Περίοδο 1974-1994*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Ανόβερου.

Δεδουσόπουλος, Α. (1995). *Οικονομική της Εργασίας, Τόμος Α΄: Η Προσφορά Εργασίας*, Αθήνα: Ο Πολίτης.

Δεδουσόπουλος, Α. (1998). *Πολιτική Οικονομία της Αγοράς Εργασίας, Τόμος Πρώτος: Η Προσφορά Εργασίας: Θεωρίες, Πολιτικές και Ερευνητικές Αναζητήσεις*, Αθήνα: Τυπωθήτω.

Δεδουσόπουλος, Α. (2002). *Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας. Ρύθμιση - Ευελιξίες - Απορρύθμιση, Τόμος Δεύτερος: Οι Αναδιարθρώσεις της Παραγωγής*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

- Δήμιου, Α. (1989). «Η μερική απασχόληση: Ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 40, σελ. 55-60.
- Ευσταθόπουλος, Γ. και Ιωακείμογλου, Η. (2004). *Ο Τομέας των Υπηρεσιών, η Ανταγωνιστικότητα και η Εργασία*, Μελέτη 19, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α. (1997). «Επαγγελματική κατάρτιση και δομές των αγορών εργασίας: Η περίπτωση της Θεσσαλίας», *Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Ευστράτογλου, Α. (2000). «Θεωρίες των αγορών εργασίας», *Τετράδια Εργασίας*, 35, σελ. 1-51, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Ευστράτογλου, Α. (2002). «Απασχόληση και επαγγέλματα στην Ελλάδα 1993-1997», *Τετράδια του ΙΝΕ*, Αύγουστος, σελ. 119-130.
- Ευστράτογλου, Α. (2006). *Τοπικές Αγορές Εργασίας στην Ελλάδα: Θεωρητικά Ζητήματα και Εμπειρικές Διερευνήσεις*, Μελέτη 25, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α. (2007). «Κοινωνία της γνώσης: Ιδεολόγημα ή πραγματικότητα; Σκέψεις και σχόλια πάνω στην έννοια της κοινωνίας της γνώσης», *Monthly Review*, 94, σελ. 34-45.
- Ευστράτογλου, Α. (2008). «Ανισότητες στην ελληνική αγορά εργασίας: Η περίπτωση των ατόμων χωρίς υποχρεωτική εκπαίδευση», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου της ΓΣΕΕ με θέμα: Φτώχεια, Ανισότητες και Εκπαίδευση στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α. (2009). «Διαρθρωτική ή κυκλική η ανεργία στην Ελλάδα σήμερα», *Ενημέρωση*, 159, σελ. 18-29, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α., Κύρου, Α., Μαρσέλλου, Α., Συριόπουλος, Π. και Φατούρου, Π. (2011). *Αναδιαρθρώσεις και Κλαδική Εξειδίκευση της Ελληνικής Οικονομίας και των Περιφερειών στις Απαρχές του 21ου Αιώνα*, Μελέτη 10, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ευστράτογλου, Α. και Τοδούλου, Σ. (1994). «Διαρθρωτικές εξελίξεις και προοπτικές ανάπτυξης του αγροτικού τομέα», *Εφημερίδα Εξπρές*, Οκτώβριος.
- Gouverneur, J. (1999). *Ανακαλύπτοντας την Οικονομία: Ορατά Φαινόμενα και Κρυμμένες Πραγματικότητες*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2007). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2008). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2009). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.

- INE ΟΤΟΕ (1996). *Τεχνικο-οργανωτικός Εκσυγχρονισμός του Τραπεζικού Συστήματος: Επιπτώσεις στην Απασχόληση και στις Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα INE/ΟΤΟΕ.
- ΙΟΒΕ (2002). *Η Αγορά Ευλείας*, Κλαδική Μελέτη, Απρίλιος.
- Ιωακείμογλου, Η. (1996). *Αναδιάρθρωση και Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Μελέτη 9, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ιωακείμογλου, Η. (2007). *Μισθολογικές Ανισότητες, Χαμηλόμισθοι Εργαζόμενοι και Σύγκλιση των Μισθών στην Κύπρο με τον Μέσο Όρο της ΕΕ*, Ινστιτούτο Εργασίας Κύπρου, ΠΕΟ.
- Ιωακείμογλου, Η. (2009). *Το Χάσμα Αμοιβών Μεταξύ Ανδρών και Γυναικών στις Τράπεζες*, Αθήνα: INE-ΟΤΟΕ.
- Ιωακείμογλου, Η. (2010). *Υπηρεσίες Υγείας: Από το Δημόσιο Αγαθό στο Εμπόρευμα*, Μελέτη 32, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ιωαννίδης, Ε. (1999). *Τεχνολογία, Δεξιότητες και Απασχόληση στην Ελλάδα: Διάρθρωση και Τάσεις*, Κείμενα Εργασίας του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας.
- Ιωάννου, Χ. (1993). «Ανωτάτη εκπαίδευση και αγορά εργασίας: Πέρα από την ετεροαπασχόληση», *Τόπος*, 6, σελ. 85-110.
- Καραμεσίνη, Μ. (1996). «Η βιομηχανική αναδιάρθρωση και οι επιπτώσεις της για τους εργαζόμενους στην ελληνική βιομηχανία», στο ΙΤΕ, *Τεχνολογική Πολιτική και Αγορά Εργασίας*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Λυμπεράκη, Α. (1998). «Δικτύωση, ευέλικτη εξειδίκευση και μικρές επιχειρήσεις», στο Πιτέλης, Χ. και Αντωνιάκης, Ν. (επιμ.), *Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Στρατηγική*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.
- Μουσούρου, Λ. (1993). *Γυναίκα και Απασχόληση: Δέκα Ζητήματα*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαμπανάσης, Σ., Κόκκος, Α., Αντωνιάδης, Γ., Βενιοπούλου, Κ., Ηλιοπούλου, Π., Ιωάννου, Χ. και Χατζηκιάν, Γ. (1993). *Τα Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης των Μηχανικών και των Οικονομολόγων στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών και Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.
- Πετμεζίδου-Τσουλουβή, Μ. (1992). *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Εξάντας.
- Πετρινώτη, Ε. (1989). *Αγορές Εργασίας: Οικονομικές Θεωρίες και Έρευνες*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ραγκούσης, Α. (2003). «Διευθυντικές στρατηγικές ως προς την οργάνωση εργασίας και η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών: Δύο περιπτώσεις από την ελληνική με-

- ταποίηση», στο Ρυλμόν, Π.-Λ. (επιμ.), *Νέες Τεχνολογίες, Οργάνωση της Εργασίας και Σχηματισμός Ειδικοτήτων*, Μελέτη 18, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ρυλμόν, Π.-Λ. (1993). *Αλλοδαποί Εργαζόμενοι και Αγορά Εργασίας στην Ελλάδα*, Μελέτη 1, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Ρυλμόν, Π.-Λ. (1999). «Τεχνολογικές μεταβολές και αλλαγές στις θέσεις εργασίας και τις ειδικότητες στην ελληνική βιομηχανία λιπασμάτων», *Τετράδια ΙΝΕ*, τ. 16-17.
- Ρυλμόν, Π.-Λ. (2003). *Εργασία Γνώση και Εκπαίδευση: Η Περίπτωση της Ελληνικής Χημικής Βιομηχανίας*, Μελέτη 18, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Rubin, I. I. (1994). *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα: Κριτική.
- Τσουκαλάς, Κ. (1987). *Κράτος, Κοινωνία και Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΥΠΕΘΟ (1999). *Σχέδιο Ανάπτυξης της Ελλάδος 2000-2006*, Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.
- Φωτεινοπούλου, Κ. (1999). «Ζητήματα τεχνολογίας, οργάνωσης εργασίας ειδικοτήτων και εκπαίδευσης στα Διυλιστήρια Ασπροπύργου», *Τετράδια ΙΝΕ*, τ. 16-17.
- Φωτεινοπούλου, Κ. (2003). *Ψηφιακή Τεχνολογία, Ειδικότητες και ο Ρόλος της Κατάρτισης στα Διυλιστήρια Πετρελαίου*, Μελέτη 18, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παράρτημα Ι

Πίνακας Π-1: Αντιστοίχιση κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, (ΣΤΑΚΟΔ-03) και (ΣΤΑΚΟΔ-08)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ-03)	Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ-08)
Α. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία	Α. Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία
Β. Αλιεία	
Γ. Ορυχεία και λατομεία	Β. Ορυχεία και λατομεία
Δ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	Γ. Μεταποίηση
Ε. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, ύδρευσης και φυσικού αερίου	Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης
ΣΤ. Κατασκευές	ΣΤ. Κατασκευές
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων, μοτοσικλετών και ειδών προσωπικής χρήσης	Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσικλετών
Η. Ξενοδοχεία και εστιατόρια	Η. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης
Θ. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	Θ. Μεταφορά και αποθήκευση Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία
Ι. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες
Κ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες	Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ-03)	Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ-08)
Λ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση
Μ. Εκπαίδευση	Ο. Εκπαίδευση
Ν. Υγεία και κοινωνική μέριμνα	Π. Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα
Ξ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου	Ρ. Τέχνες, διασκέδαση, επικοινωνία Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών
Ο. Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών
Π. Ετερόδοκοι οργανισμοί και όργανα	Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων

Παράρτημα Β

Πίνακας Β-2: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους της μεταποίησης

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
	2000-2008	2000-2007	2000-2007	2000-2007
15 Βιομηχανία τροφίμων και ποτών	-5,5	10,9	7,7	0,3
16 Παραγωγή προϊόντων καπνού	-60,1	86,1	209,1	-0,5
17 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-6,6	-33,3	-22,2	0,4
18 Κατασκευή ειδών ένδυσης, κατεργασία και βαφή γουναρικών	-45,6	-33,8	23,0	1,4
19 Κατεργασία και δέψη δέρματος	-30,9	33,3	141,5	-1,3
20 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων ξύλου και φελλού	-10,7	-7,8	2,8	1,3
21 Κατασκευή χαρτοπολτού, χαρτιού και προϊόντων από χαρτί	-12,0	10,5	11,0	0,0
22 Εκδόσεις, εκτυπώσεις, αναπαραγωγή ήχου, εικόνας κ.λπ.	32,4	129,3	75,6	0,2
23 Παραγωγή κωκ, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, άλλων καυσίμων	-28,3	346,8	491,8	-0,1

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
	2000-2008	2000-2007	2000-2007	2000-2007
24 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	28,6	41,5	5,1	0,8
25 Κατασκευή προϊόντων από καουτσούκ και πλαστικές ύλες	9,5	4,3	0,0	1,0
26 Κατασκευή άλλων προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά	5,5	2,6	7,0	-1,6
27 Παραγωγή βασικών μετάλλων	63,1	45,4	26,8	0,3
28 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	5,6	219,2	197,0	0,0
29 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού μ.α.κ.	-0,5	148,7	115,5	0,1
30 Κατασκευή μηχανών γραφείου και Η/Υ	-53,6	-63,1	9,8	1,1
31 Κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών/ συσκευών	-13,8	-4,1	-19,0	-4,5
32 Κατασκευή εξοπλισμού, συσκευών ραδιοφωνίας/ τηλεόρασης κ.λπ.	38,7	-41,0	-43,7	-0,1
33 Κατασκευή ιατρικών, οπτικών οργάνων	-32,9	523,6	338,7	0,1
34 Κατασκευή αυτοκινήτων κ.λπ.	-25,0	38,1	115,7	-0,9
35 Κατασκευή εξοπλισμού μεταφορών	31,0	42,2	3,0	0,9
36 Κατασκευή επίπλων	0,6	-14,2	-13,4	0,1
37 Ανακύκλωση	1057,6	180,4	-68,5	4,4
Σύνολο μεταποίησης	-4,1	35,3	38,4	-0,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, 2000-2008, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Πίνακας Π-3: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των ορυχείων και λατομείων

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης 2000-2008	Ρυθμός μεταβολής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας 2000-2007	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας 2000-2007	Ένταση απασχόλησης 2000-2007
10 Εξόρυξη άνθρακα, λιγνίτη και τύρφης	7,0	36,1	7,3	0,7
11 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου	10,3	-91,5	-89,2	0,2
13 Εξόρυξη μεταλλούχων μεταλλευμάτων	-28,5	-34,5	53,8	1,7
14 Λοιπά ορυχεία και λατομεία	8,5	-10,2	-15,1	-0,6
Ορυχεία-λατομεία	-1,1	1,1	3,7	-2,2

Πηγή: ΕΣΥΕ, 2000-2008, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Πίνακας Π-4: Μεταβολές απασχόλησης, προστιθέμενης αξίας και παραγωγικότητας στους κλάδους των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών

Κλάδοι	Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης	Ρυθμός μεταβολής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας	Ένταση απασχόλησης
60 Χερσαίες μεταφορές και μέσω αγωγών	-1,0	-5,4	-6,9	-0,3
61 Μεταφορές μέσω υδάτινων οδών	35,3	244,8	262,1	0,0
62 Αεροπορικές μεταφορές	-22,7	70,8	150,5	-0,4
63 Βοηθητικές δραστηριότητες μεταφορών	1,8	89,3	63,1	0,2
64 Ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες	2,3	65,4	46,9	0,2
Μεταφορές-αποθήκευση-επικοινωνίες	3,5	111,9	101,5	0,0

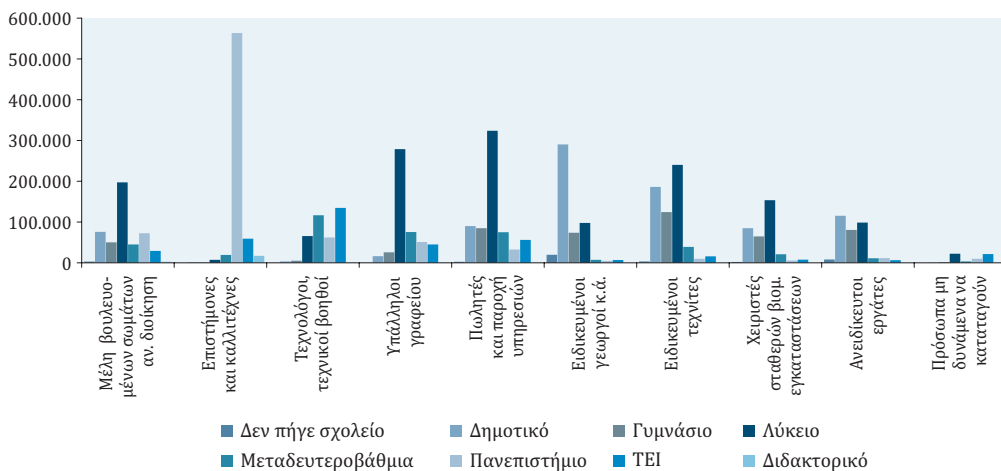
Πηγή: ΕΣΥΕ, 2000-2008, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Πίνακας Π-5: Ταξινόμηση Rumberger (1981)

Επαγγελματική κατηγορία
Μη χειρωνακτικά επαγγέλματα
Επιστήμονες και τεχνολόγοι
Διοικητικά
Πωλητές
Γραμματείς
Χειρωνακτικά επαγγέλματα
Ειδικευμένοι τεχνίτες
Εφαρμοστές
Εργάτες του μη αγροτικού τομέα
Απασχολούμενοι στις υπηρεσίες
Εργαζόμενοι στα ιδιωτικά νοικοκυριά
Άλλοι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες
Εργάτες αγροτικού τομέα
Γεωργοί
Εργαζόμενοι στον αγροτικό τομέα

Διάγραμμα Δ-1: Εκπαιδευτικό επίπεδο ανά επαγγελματική κατηγορία (μονοψήφιος κωδικός), 2009

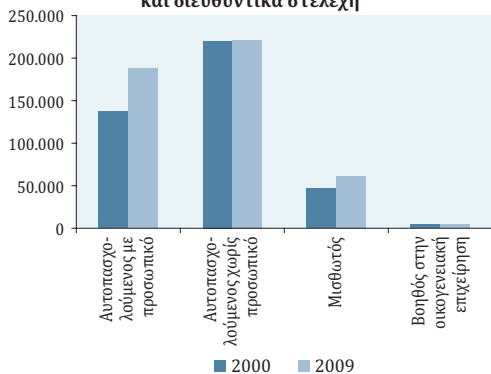
Εκπαίδευση ανά επαγγελματική κατηγορία, 2009

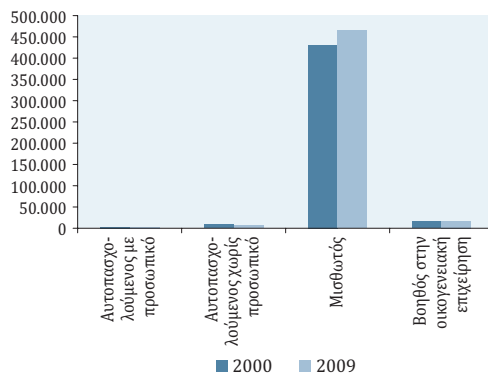
Πηγή: ΕΣΥΕ, 2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Διάγραμμα Δ-2: Επαγγελματική κατηγορία και θέση στο επάγγελμα, 2000-2009

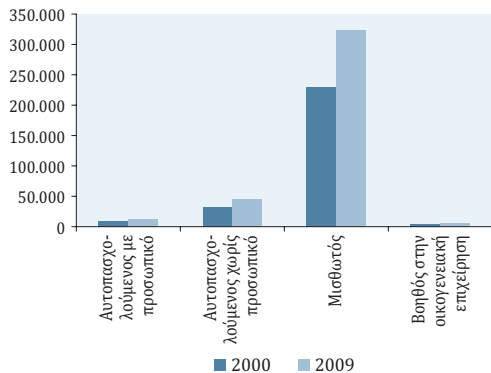
Μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη

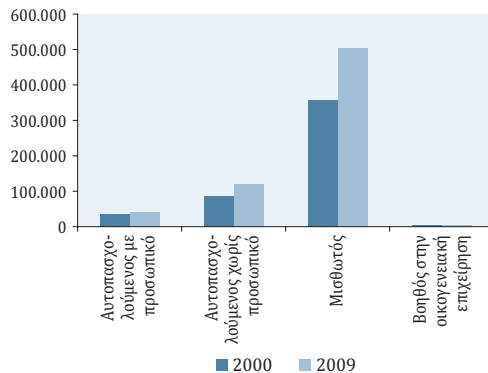
Υπάλληλοι γραφείου

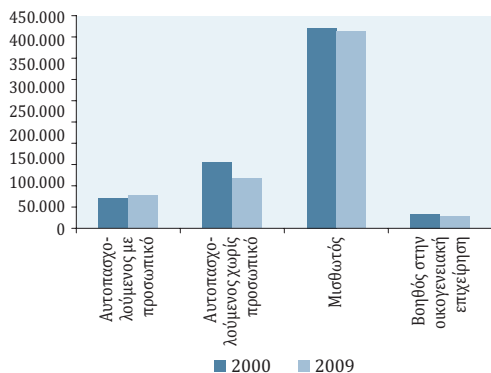
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί

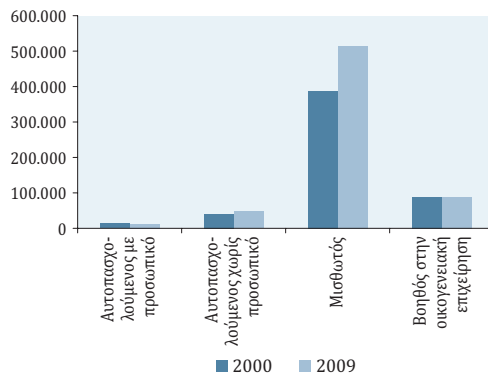
Επιστημονικά επαγγέλματα

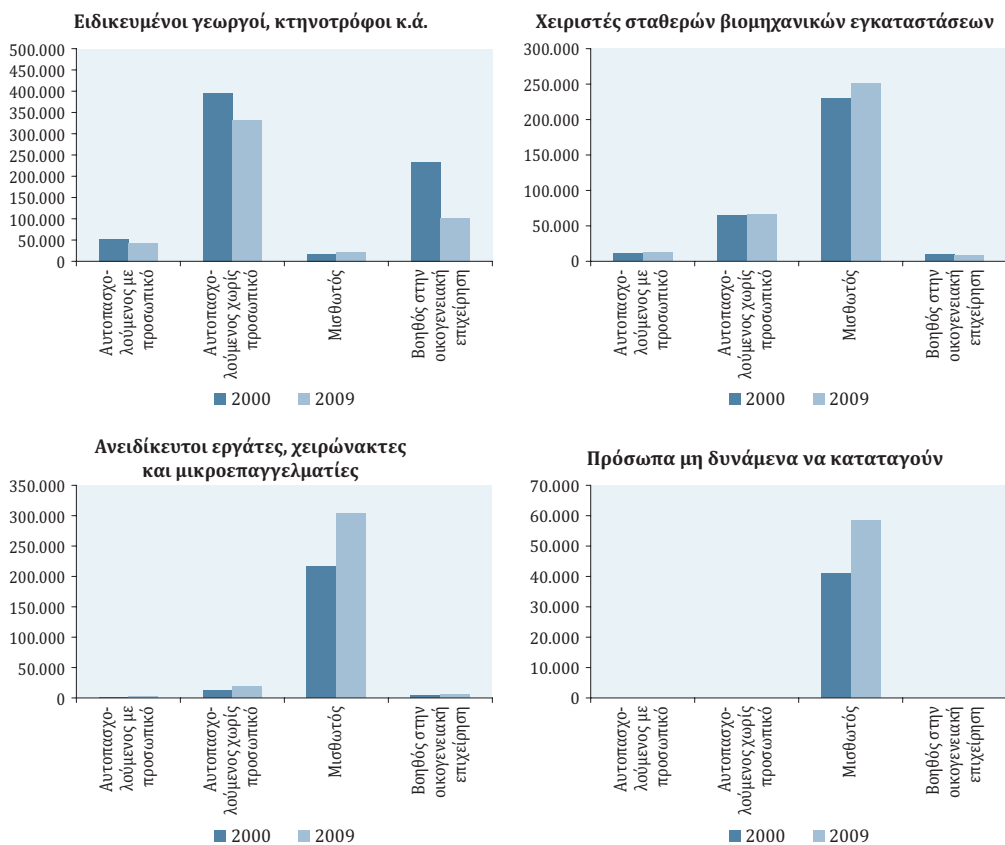
Ειδικευμένοι τεχνίτες

Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών, πωλητές

Διάγραμμα Δ-3: Επαγγελματική κατηγορία και θέση στο επάγγελμα, 2000-2009

Πηγή: ΕΣΥΕ, 2009, Επεξεργασία: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Παράρτημα III

Η μέθοδος των Wilson and Bosworth (1987)

Στο τμήμα αυτό του παραρτήματος επιχειρείται η αναλυτική παρουσίαση της χρησιμοποιούμενης μεθόδου των Wilson and Bosworth (1987). Η μέθοδος, ως γνωστόν, αφορά την κατάτμηση της επαγγελματικής μεταβολής της απασχόλησης σε επιμέρους τμήματα. Η εφαρμογή της μεθόδου προαπαιτεί τον προσδιορισμό των μεταβολών της κλαδικής αλλά και της επαγγελματικής απασχόλησης. Η θεώρηση επαγγελματικών διαρθρώσεων της απασχόλησης στο πλαίσιο των κλάδων διαμορφώνει μια μήτρα, στο κάθε κελί της οποίας εμφανίζεται το τμήμα εκείνο της κάθε επαγγελματικής κατηγορίας που απασχολείται στον συγκεκριμένο κλάδο. Εάν ως E_{ijt} οριστεί το επίπεδο της απασχόλησης στον κλάδο i και στο επάγγελμα j , στο έτος t , τότε η συνολική μεταβολή της απασχόλησης ανάμεσα στα έτη και t και $t+1$ μπορεί να διακριθεί σε 5 μέρη. Για την ευχερέστερη κατανόηση της μεθόδου, παρουσιάζεται συνοπτικά μια σειρά ορισμών.

$$\text{Συνολική απασχόληση στον κλάδο} = \text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ}_{it} = \sum_{j=1}^m E_{ijt} \quad (\text{όπου } i=1,2,\dots,n)$$

$$\text{Συνολική απασχόληση στο επάγγελμα} = \text{ΕΠΑΓ. ΑΠΑΣ}_{jt} = \sum_{i=1}^n E_{ijt} \quad (\text{όπου } j=1,2,\dots,m)$$

$$\text{Συνολική κλαδική απασχόληση} = \text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ}_t = \sum_{j=1}^m \text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ}_{it} = \sum_{j=1}^m \text{ΕΠΑΓ. ΑΠΑΣ}_{jt}$$

$$\text{Συνολικό ποσοστό του κλάδου } i = \text{ΣΥΝ. ΠΟΣ. ΚΛΑΔ}_{it} = \frac{\text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ}_{it}}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ}_t}$$

$$\text{Συνολικό ποσοστό του επαγγέλματος } j = \text{ΣΥΝ. ΠΟΣ. ΕΠΑΓ}_{it} = \frac{\text{ΕΠΑΓ. ΑΠΑΣ}_{jt}}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ}_t}$$

$$\text{Ποσοστό του επαγγέλματος } j \text{ στον κλάδο } i = \text{ΠΟΣ. ΕΠΑΓ. ΚΛΑΔ}_{ijt} = \frac{E_{ijt}}{\text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ}_{it}}$$

$$\text{Ποσοστό του κλάδου } i \text{ στο επάγγελμα } j = \text{ΠΟΣ. ΚΛΑΔ. ΕΠΑΓ.}_{ijt} = \frac{E_{ijt}}{\text{ΕΠΑΓ. ΑΠΑΣ.}_{jt}}$$

Το πρώτο τμήμα της συνολικής μεταβολής της απασχόλησης καλείται *αποτέλεσμα κλίμακας* και μετρά τη μεταβολή στην απασχόληση κάθε επαγγελματικής κατηγορίας κάθε κλάδου που θα είχε επιτευχθεί εάν είχε μεταβληθεί με τον ίδιο ρυθμό όπως η απασχόληση σε όλους τους κλάδους και τα επαγγέλματα (συνολική απασχόληση). Αρκεί, δηλαδή, να πολλαπλασιαστεί το ύψος της απασχόλησης της κάθε επαγγελματικής κατηγορίας (στο αρχικό έτος ανάλυσης) επί το ποσοστό της συνολικής μεταβολής της απασχόλησης. Γίνεται εμφανές ότι το άθροισμα των αποτελεσμάτων κλίμακας για όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες δίνει τη συνολική μεταβολή της απασχόλησης.

$$\text{ΚΛΙΜ. ΑΠΟΤ.}_{ij} = \left(\frac{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_{t+1} - \text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_t}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_t} \right) E_{ijt}$$

Το δεύτερο τμήμα καλείται *κλαδικό αποτέλεσμα*. Τούτο μετρά την αύξηση που θα είχε επιτευχθεί εάν δεν υπήρχε αποτέλεσμα κλίμακας και η επαγγελματική διάρθρωση μέσα σε κάθε κλάδο δεν είχε μεταβληθεί. Αλγεβρικά, το κλαδικό αποτέλεσμα δίνεται από τη σχέση:

$$\text{ΚΛΑΔ. ΑΠΟΤ.}_{ij} = \frac{(\text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ.}_{it+1}) E_{ijt}}{\text{ΚΛΑΔ. ΑΠΑΣ.}_{it}} - \frac{(\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_{t+1}) E_{ijt}}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_t}$$

Εφόσον δε η επαγγελματική διάρθρωση μέσα στους κλάδους δεν μεταβάλλεται, το κλαδικό αποτέλεσμα μπορεί επίσης να υπολογιστεί εάν πολλαπλασιάσουμε την επαγγελματική διάρθρωση του αρχικού έτους επί τη διαφορά της ποσοστιαίας διάρθρωσης των κλάδων στα δύο έτη ανάλυσης. Προσθέτοντας για όλους τους κλάδους, προσδιορίζεται το κλαδικό αποτέλεσμα.

Το τρίτο μέρος της μεταβολής καλείται *επαγγελματικό αποτέλεσμα*. Τούτο είναι ανάλογο του προηγούμενου και μετρά το αποτέλεσμα που θα είχε επιτευχθεί εάν δεν υπήρχε αποτέλεσμα κλίμακας και η κλαδική διάρθρωση παρέμενε αμετάβλητη. Αλγεβρικά, το επαγγελματικό αποτέλεσμα δίνεται από τη σχέση:

$$\text{ΕΠΑΓ. ΑΠΟΤ.}_{ij} = \frac{(\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_{jt+1}) E_{ijt}}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_{jt}} - \frac{(\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_{t+1}) E_{ijt}}{\text{ΣΥΝ. ΑΠΑΣ.}_t}$$

Κατά ανάλογο με τον προηγούμενο τρόπο, το επαγγελματικό αποτέλεσμα μπορεί επίσης να προκύψει εάν πολλαπλασιάσουμε το ύψος της απασχόλησης

των επαγγελματικών κατηγοριών (επαγγελματική διάρθρωση) του αρχικού έτους ανάλυσης επί την ποσοστιαία διαφορά των επαγγελματικών διαρθρώσεων στα δύο έτη ανάλυσης. Το άθροισμα για το σύνολο των κλάδων δίνει το επαγγελματικό αποτέλεσμα.

Η υπόλοιπη διαφορά μπορεί επίσης να διακριθεί σε δύο μέρη. Το πρώτο καλείται *εξειδικευμένο κατά κλάδο επαγγελματικό αποτέλεσμα*, είναι ανάλογο του επαγγελματικού αποτελέσματος και μετρά τη μεταβολή της επαγγελματικής απασχόλησης που οφείλεται στη μεταβολή των επαγγελματικών μεριδίων μέσα στον κάθε κλάδο ξεχωριστά. Αλγεβρικά δίνεται από τη σχέση:

$$\begin{aligned} \text{ΕΞ. ΚΛΑΔ. ΕΠ. ΑΠ.} &= \left((\Sigma \text{ΥΝ. ΑΠΑΣ}_{t+1}) (\Sigma \text{ΥΝ. ΠΟΣ. ΚΛΑΔ}_t) (\Sigma \text{ΥΝ. ΠΟΣ. ΕΠΑΓ}_{t+1}) - \right. \\ &\left. - \frac{(\Sigma \text{ΥΝ. ΑΠΑΣ}_{t+1}) E_{ijt}}{\Sigma \text{ΥΝ. ΑΠΑΣ}_t} \right) - \text{ΕΠ. ΑΠ.} \end{aligned}$$

Και, τέλος, το πέμπτο καλείται *αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης* και μετρά τη μεταβολή της επαγγελματικής απασχόλησης που οφείλεται στην αλληλεπίδραση των μεταβολών των κλαδικών και επαγγελματικών δομών που δεν εξειδικεύονται αλλού. Το αποτέλεσμα αυτό είναι ένα απλό υπόλοιπο και αλγεβρικά προσδιορίζεται:

$$\text{ΑΠ. ΑΛΛΗΛΕΞ.} = E_{ijt+1} - E_{ijt} - \text{ΑΠ. ΚΛΙΜ.} - \text{ΚΛΑΔ. ΑΠ.} - \text{ΕΠΑΓ. ΑΠ.} - \text{ΕΞ. ΚΛΑΔ. ΕΠΑΓ. ΑΠ.}$$

ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
"ΑΝΑΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΔΥΝΑΜΕΩΣ"
2007-2013
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ISBN: 978-960-9571-27-2